

İlham Mazanlı

**JURNALİSTİKA
VƏ MÜASİR DÖVRÜN
QLOBAL PROBLEMLƏRİ**

BAKI – 2013

İlham Mazanlı

**JURNALİSTİKA
VƏ MÜASİR DÖVRÜN
QLOBAL PROBLEMLƏRİ**

DƏRS VƏSAİTİ

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 10.05.2012-ci il tarixli 799 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursu üzrə tədris-metodik vəsaitə uyğundur.

Bakı – 2013

Elmi redaktor: prof. H.A.Vəliyev

**Rəyçilər: prof. Ş.Q.Vəliyev
prof. N.A.Əhmədli**

Mazanlı İ.A.

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri: Dərs vəsaiti. – Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2013. 416 səh.

Dərs vəsaiti jurnalistika və pablik rileyşnz ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələrə, qəzet və jurnal redaksiyalarında, elektron KİV-lərdə işləyən jurnalistlərə, sahə mütəxəssislərinə, eyni zamanda korporativ qruplara və geniş oxucu kütləsinə ünvanlanmışdır və müasir dövrün qlobal problemlərinin KİV-də işıqlandırılması məsələlərinin araşdırılması istiqamətində atılan ilk addımlardan biridir. Müəllif heç də bu problemləri, onların həlli yollarını, bu sahədə KİV-in iştirakını ideal şəkildə əhatə etmək iddiasında deyil və kitab haqqında, burada qoyulan məsələlər barədə öz fikir və qeydlərini bildirən hər bir kəsə əvvəlcədən minnətdarlığını bildirir. Sizin təklif və mülahizələriniz əsasında kurs üzrə dərslik hazırlayıb çap etdirmək niyyətindəyik.

Elektron ünvanı: micenteraz@gmail.com

**“Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2013
© İ.A.Mazanlı, 2013**

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	5
I MÖVZU. KİV və müasir dövrün qlobal problemləri: ümumi nəzər.....	18
II MÖVZU. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal geosiyasi problemləri.....	53
III MÖVZU. Jurnalistika və qlobal iqtisadi problemlər, planetar iqtisadi inteqrasiya məsələləri.....	99
IV MÖVZU. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal ərzaq problemi	137
V MÖVZU. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal demoqrafiya problemləri	170
VI MÖVZU. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri	202
VII MÖVZU. Müasir elektron KİV-lər və qlobal psixoeoloji problemlər	226
VIII MÖVZU. Jurnalistika və beynəlxalq terrorizm problemi	235
IX MÖVZU. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal narkomaniya problemi	269
X MÖVZU. Jurnalistika və qlobal korrupsiya problemi	282

ƏLAVƏLƏR

I ƏLAVƏ. Qlobal problemlərə aid terminlərin izahlı lüğəti.....	303
II ƏLAVƏ. Kursun proqramı.....	320
III ƏLAVƏ. Tələbələrə təklif olunan sərbəst işlərin siyahısı və tematikası.....	337
IV ƏLAVƏ. Praktiki məşğələlər üçün çalışma və tapşırıqlar	340
V ƏLAVƏ. Praktiki məşğələlər üçün işgüzar oyunlar.....	351
VI ƏLAVƏ. Təklif olunan ədəbiyyat siyahısı.....	356
VII ƏLAVƏ. Təklif olunan internet saytları.....	363
VIII ƏLAVƏ. BMT- nin Minillik Bəyannaməsi.....	365
IX ƏLAVƏ. BMT Baş katibinin Narkotiklərdən sui-istifadə və onların qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə günü münasibəti ilə Müraciəti	382
X ƏLAVƏ. Təklif olunan beynəlxalq sənədlərin siyahısı.....	384
XI ƏLAVƏ. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası.....	386

GİRİŞ

Kursun predmeti, vəzifələri və terminoloji aparatı

Ötən əsrin sonlarında beynəlxalq münasibətlərdə, insanlarla cəmiyyət, cəmiyyətlə təbiət arasındakı münasibətlərdə yaranmış ziddiyyətlər, intersosial və geosiyasi problemlər, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin yoxsulluğu və zənginliyi arasındakı kəskin təzadlar, planetar iqtisadi inteqrasiyaya olan ehtiyac, ekoloji fəlakətlər, qlobal ərzaq, demoqrafiya, narkomaniya, miqrasiya, beynəlxalq terrorizm problemləri, nüvə qırğını xofu və s. kimi digər qlobal problemlər bəşəriyyəti daha çox narahat etməyə başlamışdır. Müasir dövrün qlobal problemləri əvvəllər lokal xarakter daşıyalar da, elm və texnikanın inkişafı, sənayeləşmə şəraitində insanların razılaşdırılmamış fəaliyyətləri nəticəsində getdikcə ümumbəşəri xarakter almışdır və bütövlükdə bəşəriyyətin marağını ifadə edirlər. Planetimizin gələcəyi qlobal problemlərin həllindən olduqca asılı bir vəziyyətə və təhlükəli həddə gəlib çatmışdır.

Qlobal problemləri araşdırma mərkəzləri, aparıcı mütəxəssislər, o cümlədən jurnalistika nəzəriyyəçiləri vəziyyətin ciddiliyini və təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyini dərk edərək, **qlobal dünya konsepsiyasını** işləyib hazırlamışlar.

Bəşəriyyətin inkişaf yolunda böhran proses və təzahürlərinin güclənməsi, eyni zamanda, müstəqilliyini yəndən bərpa etmiş respublikamızın həyatında regionda gedən geosiyasi, iqtisadi, sosial və mədəniyyət sahələrində baş verən transformasiyalarla əlaqədar olaraq yaranan kəskin dəyişikliklər Azərbaycan ictimaiyyətinin və jurnalistikasının qarşısında da bir sıra prinsipal vəzifələr qoymuşdur və bu vəzifələri şübhəsiz ki, gənc nəsillər jurnalistlər həyata keçirməlidirlər.

Məhz bunları nəzərə alaraq, “**Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri**” kursunun məqsədi jurnalistika və publik rileyşnz fakültələrinin məzunlarını bu məsul vəzifəni yerinə yetirməyə hazırlamaqdan, onlara müasir qlobal problemlər barədə zəngin bilik verməkdən, bu problemlərin həllində mühüm rol oynaya biləcək, potensial nəzəri və praktik gücə malik kütləvi informasiya vasitələrinin geniş imkanları ilə tanış etməkdən ibarətdir.

Qlobal problemlərin həllində jurnalistikanın xüsusi rolu vardır. Zamanın çağırışına adekvat cavabların tapılmasında jurnalistikanın qarşısında konkret vəzifələr durur. Qlobal problemlərin həllində jurnalistikanın iştirakının əsas istiqamətləri, onun səmərəli iştirakını təmin edən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin hər birinin bu problemlərin işıqlandırılmasında özünəməxsusluğu: ümumi və fərqli cəhətləri var. Qlobal problemlər mövzusunda olan materiallara xüsusi tələblər qoyulur. Jurnalistin bəhs etdiyi problemə ən azı sahə mütəxəssisi səviyyəsində bələd olmasının zəruriliyi, şərhlərin və təhlillərin elmiliyi, sadəliyi, oxucu auditoriyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alması və s. şərtlərin araşdırılması, bu xüsusiyyətlərin xüsusilə də jurnalistika fakültələrində təhsil alan tələbələr tərəfindən mənimsənilməsi, həmçinin tələbə jurnalistlərin qlobal problemlərin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının forma və metodları ilə tanış olmaları olduqca əhəmiyyətlidir.

Gələcək jurnalistlərin qlobal problemlərin mahiyyəti, onların yaranma səbəbləri, həlli yolları, bu işdə jurnalistikanın yeri, rolu və əhəmiyyəti ilə dərinlən və hərtərəfli tanış olmaları müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda, tələbə və gənc jurnalistlərin KİV-in bu mövzularda çıxışlarının tematik, forma və metod, janr və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə bələd olmaları mətbuatın, xüsusilə də elek-

tron kütləvi informasiya vasitələrinin praktik fəaliyyətlərinin təsirliliyinin artmasının başlıca şərtlərindəndir.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün **“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri”** kursunun başlıca **vəzifələrini** aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ✚ tələbələrə bəşəriyyəti narahat edən, böhran səviyyəsinə çatmış neqativ sosial-təbii proseslərlə tanış etmək;

- ✚ gənclərin bu problemlərin qlobal xarakter aldığını və onların həlli üçün bütün ölkələrin və xalqların, beynəlxalq təşkilatların öz qüvvələrinin birləşdirmələrinin vacibliyini dərk etmələrindən ötrü bütün lazımi tədbirləri görmək;

- ✚ ölkədə hüquqi dövlətin, demokratik cəmiyyətin əsaslarının və bazar iqtisadiyyatının yaradıldığı bir şəraitdə özünü kəskin şəkildə büruzə verən daxili problemlərin bu proseslərlə nə dərəcədə əlaqəli olduğunu göstərmək;

- ✚ böhran vəziyyətindən bəşəriyyətin necə çıxacağına yollarını və bu prosesdə jurnalistikanın yerini və rolunu dəqiq təsvir etməkdə tələbələrə kömək göstərmək;

- ✚ əhalinin qlobal problemlərlə, onların yaranma səbəbləri və həlli yollarının müəyyən edilməsi ilə bağlı KİV-in fəaliyyət istiqamətlərinə diqqət yetirmək;

- ✚ gələcək jurnalistləri müasir dövrün qlobal problemlərinin həllində KİV-in iştirakının pozitiv təcrübəsi, eyni zamanda, cəmiyyətdə qeyri-sabitlik yarada bilən neqativ tendensiyalarla tanış etmək;

- ✚ jurnalistikaya özünün konkret-tarixi vəzifələrini uğurla yerinə yetirməsinə şərait yaradan məsuliyyətlik və kompetentlik faktorlarının müəyyən edilməsində gənclərə kömək göstərmək.

Yuxarıda sadalanan vəzifələrin KİV tərəfindən yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə jurnalistika və pablik rileyşnz ixtisası və s. sahə ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr, KİV işçiləri – jurnalistlər özləri qlobal problemlərlə, onların mahiyyəti, tarixi, yaranma səbəbləri və amilləri, həlli yolları və s. ilə dərinlən tanış olmalı, onları dərk etməlidirlər. Bu zaman Azərbaycan gerçəkliyinin aktual problemlərinin (siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni sahələrdə baş vermiş transformasiyalarla şərtlənən), eyni zamanda dəyərlər sistemindəki dəyişikliklərin təhlil və müqayisə yolu ilə izlənməsi və nəzərdən keçirilməsi müəyyən elmi və praktik nəticələrin əldə olunmasına, əsasən də Azərbaycan jurnalistikasının sözügedən sahədə nəzərəcarpacaq effektlər əldə etməsinə şərait və imkan yaradacağına ümid edirik. Beynəlxalq və yerli tədqiqat mərkəzlərinin apardıqları araşdırmaların və cəmiyyətdəki müasir sosial-təbii proseslərin monitorinqlərinin nəticələrinin jurnalistikaya tətbiqi, onun xarici və daxili qanunauyğunluqları prizmasından öyrənilməsi də bir fəaliyyət sahəsi kimi həm jurnalistika üçün, həm də bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyinin təmin olunması üçün faydalı ola bilər.

Kursda qlobal problemlərin mahiyyəti, yaranma səbəbləri, neqativliyi, müasir vəziyyətləri, onların həlli yollarının araşdırılması ilə yanaşı, bu sahədə KİV-ə xas aşağıdakı fəaliyyət özəllikləri də daim diqqət mərkəzində saxlanılır:

- ✚ qlobal problemlərin dərk olunmasında, öyrənilməsində və həlli sahəsində jurnalistikanın vəzifələri və KİV-in real praktikası;

- ✚ ictimai inkişaf sahəsində mövcud olan qlobal problemlərin (geosiyasi, etnik və dini konfliktlər, iqtisadi kataklizmlər, ekoloji fəlakətlər və s.) aradan qaldırılmasında KİV-in pozitiv iştirakı təcrübəsi;

◆ KİV-in fəaliyyətində cəmiyyətdə qeyri-sabitlik yaradan proseslərin dərinləşməsinə və mənəvi dəyərlərin parçalanmasına şərait yaradan neqativ ənənələr (müəyyən sosial qüvvələrin mənafeyi naminə real hadisələrin qeyri-obyektiv işıqlandırılması, cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyətli informasiyaların gizlədilməsi, qəsdən dezinformasiya və s.) və onların aradan qaldırılması;

◆ KİV-də müasir dövrün qlobal problemlərinin adekvat işıqlandırılmasına və onların həllində KİV-in əməli iştirakına imkan yaradan amillər – jurnalist məsuliyyəti və kompetentliyi;

◆ qlobal problemlərin həllində KİV-in iştirakının səmərəliliyini təmin edən yaradıcılıq amilləri – jurnalist sənətkarlığı.

Jurnalistlərin peşə hazırlığı sistemində kursun yeri

Dünya jurnalistika məktəblərində qlobal problemlərin işıqlandırılması üzrə peşəkar məzunların hazırlanması sistemində “Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunun tədrisinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Hətta bəzi təhsil müəssisələrində qlobal problemlərin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə xüsusi dərslər vəsaitləri hazırlanaraq, ixtisas kursları kimi tədris olunur. Məsələn, ABŞ-ın Pensilvaniya ştatındakı Viflemde Lixay Universiteti jurnalistika fakültəsinin dekanı, ekoloji və elmi jurnalistika sahəsində dünya səviyyəsində tanınmış professor Şaron Fridmanın həmin fakültənin adyunkt-professoru, əri Kennet Fridmanla birlikdə hazırladıqları “Reporting on Environment: Handbook for Journalists”¹ vəsaitini buna nümunə göstərmək olar. Vəsait

¹ Sharon M.Fridman. Sharon A.Fridman. Reporting on Environment: Handbook for Journalists. Ogilvy PR worldwide – HUKS consortium. Tacis. 1998. pg. 140.

ilk dəfə 1988-ci ildə, 1996-cı ildə isə düzəlişlər və əlavələrlə təkrar çap olunmuş, dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmişdir.

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursu Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində 2003-cü ildən tədris olunur. Kursun proqramı Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 21 fevral 2008-ci il tarixli 235 sayılı əmri ilə, kurs üzrə tədris-metodik vəsait isə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 10 may 2012-ci il tarixli 799 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş və hər iki sənəd *(bu kitabın müəllifi tərəfindən hazırlanmışdır)* “Bakı Universiteti” nəşriyyatında çap olunmuşdur.

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursu bakalavr pilləsinin əyani şöbəsində təhsil alan tələbələrə 7-ci semestrə (IV kurs) tədris olunur. Bu vaxt onlar artıq əsas ixtisas fənnlərini mənimsəmiş və praktik jurnalist işinin müəyyən təcrübəsinə yiyələnmiş olurlar. Təqdim olunan kurs çərçivəsində tələbələr öz təsəvvürlərini yeni elmi məlumatlarla, yeni yanaşma metodları ilə zənginləşdirmək, gələcək fəaliyyətlərində işıqlandıracaqları qlobal problem və prosesləri daha dərinlən dərk etmək imkanları əldə edəcəklər.

Kursun məzmununun mənimsənilmə səviyyəsinə olan tələblər

Tələbələr :

◆ müasir dövrdə qlobal böhran situasiyalarının özünü bürüzə verdikləri müxtəlif sosial-təbii proseslər barədə biliklərini;

◆ qlobal problemlərin həlli məqsədi ilə hansı tədbirlərin həyata keçirildiyi və bəşəriyyətin qarşısında hansı vəzifələrin durduğu barədə məlumatlı olmalarını;

✦ global problemlərin ümumbəşəri xarakter daşması, onların bütövlükdə bəşəriyyətin, ayrı-ayrılıqda isə dünyanın harasında yaşamasından asılı olmayaraq hər bir insanın, xalqların və ölkələrin maraqlarını əhatə etməsini dərinəndən anladıqlarını;

✦ Azərbaycan reallıqlarının Yer kürəsində mövcud olan global problemlərlə bağlılığını dərk etdiklərini;

✦ müasir dövrün çağırışlarına bəşəriyyətin adekvat cavab verməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu və yerini başa düşdüklerini;

✦ bəşəriyyətin qabaqcıl mütəfəkkirləri tərəfindən təxirəsalınmaz vəzifələr kimi irəli sürülən konkret-tarixi vəzifənin yerinə yetirilməsi sahəsində Azərbaycan KİV-inin iştirak təcrübəsi ilə tanış olduqlarını;

✦ müasir dövrün global problemlərinin işıqlandırılması sahəsində kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətlərində olan nöqsanları dərk etdiklərini;

✦ aldıkları nəzəri bilikləri gələcək praktik fəaliyyətlərində (KİV-lərin konkret çıxışlarının təhlil edilməsi, əldə olunan nəticələrin praktikada istifadə olunması, bu və ya digər kütləvi informasiya vasitəsinin tematik planının işlənilməsi, öz materiallarının çapa və ya nümayişə hazırlanması və s.) tətbiq etmək bacarıqlarını

nümayiş etdirməlidirlər.

Kursun məzmunu

Kurs özündə müasir dövrün global problemlərini əsasən əhatə edən on iki mövzunu birləşdirir. Bu mövzular müasir dövrün global problemlərinin təsnifatına və səbəb-nəticə bağlılığına uyğun olaraq, üç şərti bölmədə tələbələrə təqdim olunur. Müəhazirələr global problemlərin praktik məşğələlərdə ətraflı müzakirə olunması üçün beynəlxalq və

milli nəzəri-empirik materiallar daxil edilməklə hazırlanmışdır.

Birinci bölmə - “Siyasi və iqtisadi sahədə dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyət problemləri” – “Kütləvi informasiya vasitələri və müasir dövrün global problemləri: ümumi nəzər” mövzusu da daxil olmaqla, global problemlərin yaranması və güclənməsi prosesinin, geosiyasi problemlərin, dünya nüvə müharibəsi təhlükəsinin qarşısının alınması, bütün ölkələrin və xalqların sosial tərəqqisi üçün münbit şəraitin yaradılması, inkişaf etməkdə olan ölkələrin texnoloji və iqtisadi geriliyinin aradan qaldırılması və yeni beynəlxalq dünya nizamının yaradılması məsələlərinin təhlilinə həsr olunmuşdur.

İkinci bölmə - “Cəmiyyət və təbiət arasında qarşılıqlı fəaliyyət problemləri” - ətraf mühitin ifrat çirkləndirilməsinin qarşısının alınması, bəşəriyyətin lazımı təbii resurslarla (xammal, enerji, ərzaq) təmin olunması, dünya okeanlarından və kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadə və s. problemlərin öyrənilməsi və kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılması məsələlərinə yönəldilmişdir.

Üçüncü bölmə - “İnsanlar və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə problemləri” - əhali artımı və miqrasiya problemləri, insanların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi, təhsil və mədəni inkişaf problemləri, beynəlxalq təşkilatların global problemlərin həllində iştirakı və bir sıra digər məsələlər araşdırılır.

Bütün müəhazirələrdə **zamanın çağırışına adekvat cavabların tapılmasında kütləvi informasiya vasitələrinin yeri və rolu** qırmızı xətt kimi keçir. Müəhazirələrdə bəşəriyyətin inkişafında böhran təzahürlərinin gücləndiyi və Azərbaycan gerçəkliyində geniş dəyişikliklərin baş verdiyi bir şəraitdə jurnalistikanın qarşısında duran əsas vəzifələrin müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərilir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün vacib olan əsas istiqamətlərin səciyyəvi

xüsusiyyətləri verilir. Müəhazirələrdə qlobal problemlərin həlli sahəsində irəli sürülən nəzəri müddəa və baxışlar KİV-in iştirakına aid praktik materiallarla əsaslandırılır. Müasir dövrün qlobal problemlərinin kütləvi informasiya vasitələrində obyektiv işıqlandırılmasına və onların həllində KİV-in əməli iştirakına imkan yaradan şərt və amillərin yeni mövqedən nəzərdən keçirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda, qlobal problemlərin həllinin beynəlxalq təşkilatların və jurnalistikanın fəaliyyət sferasında prioritet bir məsələ olduğu obyektiv və real statistik qaynaqlarla əsaslandırılır.

Kursun terminoloji aparatı

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursu jurnalistika fakültəsinin tədris planında öz əksini tapmış digər ixtisas fənnlərindən müəyyən fərqli cəhətlərə malikdir. Bu kurs tələbələrin ötən üç il müddət ərzində seçdikləri ixtisas üzrə digər fənnlərdən aldıkları nəzəri bilikləri bir qədər də zənginləşdirən və onları KİV-lərdə praktik işə hazırlayan kurslardan biridir. Tələbələrin tədris proqramına uyğun olaraq əvvəllər başqa kurslardan mənimsədikləri termin və anlayışlar təhsilin yekun mərhələsində bir qədər də cilalanır və konkretləşir. Jurnalist peşəsinin baza kateqoriyaları (jurnalist, jurnalist yaradıcılığı, jurnalist peşəkarlığı, KİV-in rolu və funksiyaları, KİV-in fəaliyyətinin səmərəliliyini və təsirliliyini təmin edən faktorlar, söz və özünüifadə azadlığı, kütləvi auditoriya, kütləvi informasiya və s.), KİV-in fəaliyyətinin təşkili, hüquqi və etik normaları, jurnalist işinin metodikası, jurnalist mədəniyyəti, materialların hazırlanmasına olan tələblər və s. ilə artıq tanış olmuş tələbələr bəşəriyyəti ciddi narahat edən qlobal problemlərin adekvat işıqlandırılması, yaranma səbəblərinin, həlli yollarının müəyyən edilməsi və ən əsası isə, ictimai nəzarətin təşkili yolu ilə onların həllinə

nail olmaq vərdişlərinə yiyələnirlər. Yuxarıda sadalanmış və s. ixtisas fənnlərin hamısının, o cümlədən, “Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunun da əsaslandığı və istifadə etdiyi termin və obyektlərdən biri jurnalistikadır.

Jurnalistika – bütövlükdə cəmiyyətin *sosial sisteminin bir hissəsi*, eyni zamanda, fəaliyyətləri (dövri mətbuatın, radio və televiziya proqramlarının hazırlanması və kütləvi auditoriyaya çatdırılması) jurnalistikanın infrastrukturunu (texniki, informasiya, təşkilati-idarə, tədris müəssisələri və elmi mərkəzlər) ilə təmin olunan qəzet və jurnal, kitab nəşriyyatları, teleradio şirkətləri redaksiyalarının daxil olduğu xüsusi *sosial institutdur*.² **Jurnalistika** – aktual sosial informasiyanın toplanılması, hazırlanması və vaxtaşırı yayılması üzrə ictimai fəaliyyətdir, ... jurnalist fəaliyyətinin məhsuludur, ... müəyyən elmi bilik və təhsil sahəsidir.³ **Jurnalistika** – qəzetlərdə, jurnallarda, radioda, televiziya, İnternetdə, bütövlükdə dövri nəşrlərdə ədəbi-publisistik fəaliyyətdir.⁴ **Jurnalistika** – kütləvi informasiya vasitəsidir, dördüncü hakimiyyətdir, doğru, həm də yalan informasiyadır, yaradıcılıqdır, publisistikadır, cəmiyyətin güzgüsüdür.⁵

“**Mətbuat**” (dövri mətbu nəşrlər), “**teleradio və kinoxronika proqramları**”, “**kütləvi informasiya**” və “**kütləvi informasiya vasitələri**” anlayışları da bu kursda tez-tez istifadə olunan terminlərdir. Bu terminlər məzmununa görə “jurnalistika” anlayışına yaxın olsalar da,

² Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник 4-е издание. –СПб.: Изд-во Михайлова В.А. 2002. стр.9.

³ Корконосенко С.Г. Основы журналистики. Учебник. –М.: Аспект Пресс. 2002. стр.3.

⁴ Кессарийский Э.П. Журналистский словарь. – Н.Н.: ДЕКОМ. 2002. стр.78.

⁵ Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005. s.10.

jurnalistikanın ayrı-ayrı sahələrini ifadə edirlər. Azərbaycan Respublikasının “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Qanununun 3-cü maddəsində **dövri mətbu nəşrlər** anlayışı – çap prosesinin və ya hər hansı surətçixaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmış, birdəfəlik tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olan, ildə azı on iki dəfə çıxan qəzetlər və ildə azı iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövri nəşrlər; **teleradio və kinoxronika proqramları** anlayışı – daimi adı olan və ildə azı bir dəfə efirə buraxılan audio, audiovizual xəbər və materialların (verilişlərin) məcmusu; **kütləvi informasiya vasitələri** anlayışı – dövri mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, internet, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları kimi; **kütləvi informasiya** anlayışı isə, axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audio, audiovizual xəbər və digər məlumatlar mənasını ifadə edirlər.

Kurs boyu, xüsusilə də praktik məşğələlərdə biz bu terminləri sinonimlər kimi istifadə edə bilərik. Yalnız jurnalistika sistemində gedən proseslərin, məsələn, mətbuatın və televiziyanın fəaliyyət metodları arasındakı fəqlərin hansısa mənə çalarlarının xüsusi vurğulanması tələb olunduğu hallarda bu terminləri konkret ifadələr kimi işlədəcəyik.

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunda istifadə olunan əsas terminlərdən biri də **“publisistika”** anlayışıdır. Xüsusilə də qlobal demoqrafiya, ekoloqiya, miqrasiya, narkomaniya və s. problemləri öyrənərkən bu termindən daha çox istifadə edəcəyik. Bu terminin məzmunu ilə bağlı hələ qədim dövrlərdən bəri (Yunanıstan, İtaliya, İngiltərə) saysız-hesabsız diskussiya və polemikalar aparılsa da, hamı tərəfindən qəbul olunan mənası əldə

olunmasa da, bəzi xarakterik cizgiləri barədə aşağıdakı ümumi diskursorlara gəlib çıxmaq mümkün olmuşdur: publisistika jurnalistikanın xüsusi sahəsidir; publisistika intellektual yaradıcılığın xüsusi sahəsidir; jurnalistika publisistikanı özündə əks etdirir; publisistika da ədəbiyyat kimi yaradıcılığın məhsuludur, eyni ədəbi materialdan – sözdən yögrülür; publisistika sözü birbaşa deyir, dəqiq ünvana ötürür, real həyat faktlarına söykənir; publisistika şüura, ağıla yönəldilir; publisistika daha çox ictimai məzmun kəsb edir.⁶

“**Publisistika**” termininin ən müasir və son anlamına “Словарь иностранных слов”da rast gəlirik: **“Publisistika** (latınca *publicus* – ictimai) ədəbiyyatın ictimai fikrə birbaşa təsir etmək məqsədi ilə mühüm sosial məsələlərin müzakirəsinə həsr olunmuş növüdür; **publisistika** bugünkü mətbuatla sıx bağlıdır; bu növdə yazılan əsərlər (məqalələr, oçerklər, pamfletlər, felyetonlar və s.)”⁷

Publisistikaya münasibətdə yuxarıdakı iki mövqeni müqayisə edərək yəqin etmək olur ki, publisistika insanların ağıllarına, əhval-ruhiyyələrinə və davranışlarına ciddi təsir vasitəsidir; təsir açıq və ictimaiyyətin gözü qarşısında həyata keçirilir; təsir mənbəyi məhz ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək istədiyi müzakirə obyektinə münasibətdə aydın şəkildə ifadə olunmuş mövqe tutur. Publisistik fəaliyyət üçün təkcə mətbuat istifadə olunmur. Natiqin çıxışı, sənədli film, təşviqat plakati, hətta səhnələşdirilmiş tamaşalar da açıq ideoloji akt ola bilər. Belə hallarda publisistika jurnalistikadan daha “geniş” mənə kəsb edir. Eyni zamanda, müasir dövrdə publisistikanın mövcudluğunu mətbuatın unikal imkanlarından kənar təsəvvür etmək mümkün

⁶ Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, səh. 262-263.

⁷ Словарь иностранных слов. - 9-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1982, стр. 410.

deyildir. Deməli, hazırda jurnalistika publisistikaya nisbətən “geniş” mənə kəsb edir. Ona görə də “Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunu öyrənərkən publisistika termininin jurnalistikanın sinonimi kimi istifadə olunmasına diqqətlə yanaşılmalı, müəyyən kontekstlərdə yerində işlənilib-ışlənməməsi düzgün qiymətləndirilməlidir.

Bu kursda ən çox istifadə olunan termin “**qlobal problem(lər)**” anlayışıdır. Bu termin iki sözün birləşməsindən əmələ gəlir: “**qlobal**” (fransızca *global* - ümumi; latınca *globus* – şar) Yer kürəsinin bütün ərazisinə aid olan, bütün Yer kürəsini əhatə edən, ümumdünya; “**problem**” (yunanca *problema* – məsələ, tapşırıq, vəzifə) həllini, tədqiqini tələb edən nəzəri və ya praktik məsələ mənasında işlədilir. “**Qlobal problem(lər)**” anlayışı ümumiyyəti xarakter daşıyan, bütövlükdə bəşəriyyətin və ayrılıqda Yer kürəsinin istənilən nöqtəsində yaşayan hər bir insanın maraqlarını əhatə edən problem(lər)i ifadə edir.

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunda istifadə olunan digər əsas terminlərin izahlı lüğəti kitaba edilmiş əlavələr bölməsində, **geosiyasət, geoiqtisadiyyat, planetar iqtisadi inteqrasiya, demoqrafiya, ekologiya, psixokologiya, qlobal terrorizm, korrupsiya, miqrasiya, narkomaniya** və s. qlobal problemlərlə əlaqəli olan bəzi anlayışların izahı isə müvafiq olaraq qlobal problemlərin hər bir növü üzrə kitabda təqdim olunan mühazirə mətnlərində və “Termin və anlayışların izahlı lüğəti” başlıqlı Əlavədə verilir.

I MÖVZU

Kütləvi informasiya vasitələri və müasir dövrün qlobal problemləri: ümumi nəzər

Müasir dünyada adi insanlar, mütəxəssislər, alimlər, siyasətçilər, müxtəlif siyasi və sosial institutlar arasında və əlbəttə ki, kütləvi informasiya vasitələrində “*qlobal dünya*”, “*qloballaşma*”, “*qlobalistika*”, “*bəşəriyyətin qlobal problemləri*”, “*müasir dövrün aktual problemləri*” və s. bu kimi digər anlayışlar ətrafında qızğın diskussiyalar gedir. Bu mövzuya hər il xeyli sayda beynəlxalq seminarlar, simpoziumlar, konfranslar həsr olunur. Müasir dövrün qlobal problemlərini araşdıran elmi mərkəzlər yaradılmışdır və bu mərkəzlər bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyi naminə ciddi fəaliyyət göstərirlər.

Əlbəttə, bütün bunlar əsassız deyil. Ekologiya, demoqrafiya, siyasət, geosiyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət və mənəviyyat sahələrində qlobal problemlər kimi ümumplanetar böhranlar özünü büruzə verir və bu problemlər yeni tədqiqat yanaşmaları və onların həlli yollarının axtarılıb tapılmasını tələb edir. Müasir dövrün qabaqcıl mütəfəkkirləri bəşəriyyəti qoruyub saxlamaq üçün qlobal dünya konsepsiyasını irəli sürürlər.

Jurnalistika da özünün cəmiyyətdəki funksiyasına uyğun olaraq bu proseslərdən kənar qala bilməz və qalmamalıdır. Jurnalistika işin əsil mahiyyətini, zamanın çağırışına adekvat cavabların tapılmasında öz rolunu və vəzifələrini dərk etməlidir.

Bunun üçün jurnalistika nəzəriyyəçiləri tərəfindən aşağıdakı əsas istiqamətlər irəli sürülür:

➤ kütləvi auditoriyanı qlobalistika ideyaları və elmi-tədqiqat mərkəzləri tərəfindən planetar böhranların inkişafını izləmək məqsədi ilə aparılmış monitorinqlərin nəticələri ilə tanış etmək;

➤ kütləvi auditoriyanı Yer kürəsində destruktiv proseslərin neytrallaşdırılması imkanlarını araşdıran elmi tədqiqat mərkəzlərinin fəaliyyəti ilə tanış etmək;

➤ kütləvi auditoriyanı alternativlik (futuurologiyanın sivilisasiyanın inkişafının “təhlükəsiz parametrlərini” işləyib hazırlayan istiqaməti) ideyaları ilə tanış etmək;

➤ qlobalistika və alternativistika ideyalarının dərk olunmasına həsr edilmiş müzakirələr təşkil etmək;

➤ kütləvi auditoriyanı sivilisasiyanın təhlükəsiz inkişafı tələblərinə cavab verən elmi araşdırmalarla tanış etmək.

Getdikcə kütləvi informasiya vasitələrinin bütün növlərinin, o cümlədən elektron kütləvi informasiya vasitələrinin qlobal problemlərin bütün təzahürlərinin monitorinqində, həmçinin qlobal problemlərin idarə olunmasında iştirakı daha vacib xarakter daşıyır. Bu da öz növbəsində aşağıdakıları nəzərdə tutur:

➤ Ümumplanetar mahiyyət daşıyan qlobal problemlərin problem-analitik baxımdan işıqlandırılması;

➤ Jurnalistlərin özləri tərəfindən və yaxud da ciddi ekspertlərin cəlb olunması yolu ilə qlobal problemlərin mümkün həlli yollarının araşdırılması;

➤ Əsaslı tövsiyələrin ictimai rəyin özünümənyətmə aktı kimi geniş müzakirəsinin təşkili;

➤ Hər hansı bir qərarın qəbul olunması zamanı hökumət institutlarının diqqətinin ictimai rəyə cəlb edilməsi.

Müxtəlif mədəniyyətlərin, etnosların, dinlərin, siyasi və sosial qüvvələrin və institutların nümayəndələri arasında

mənəvi oriyentirlərin yaxınlaşması məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrində daha intensiv və konstruktiv dialoqların təşkil olunmasına ciddi ehtiyac yaranır. Mütəxəssislərin fikrinə görə, məhz bu dialoqlar əsasında həm bütün dünya üzrə həyata keçirilən müvafiq fəaliyyətlər arasında, həm də hökumət və vətəndaş cəmiyyətinin institutları arasında ümumi bir razılıq və anlaşma əldə oluna bilər.

KİV qlobal problemlərin işıqlandırılması sahəsində öz rolunu necə yerinə yetirə bilər? Jurnalistika nəzəriyyəçiləri müasir dövrün qlobal problemlərinin həllində kütləvi informasiya vasitələrinin iştirakını təmin edə biləcək aşağıdakı faktorları irəli sürürlər:

✚ Jurnalistikanın daxili qanunlarına uyğun olaraq jurnalistin öz fəaliyyətini həyata keçirmək imkanı - mətbuat azadlığı. Mətbuat azadlığının iqtisadi, siyasi və hüquqi əsasları;

✚ Jurnalstikanın daxili qanunlarına uyğun olaraq jurnalist fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərinin məcmusu - jurnalistin peşə mövqeyi. Jurnalist peşə mövqeyinin cəmiyyətdəki mənəvi abı-havadan və jurnalist ictimaiyyətindəki (dairələrindəki) mənəvi abı-havadan asılıdır; urnalist yaradıcılığının peşəkarlıq-etik tənzipçiləri konkret-tarixi vəzifələrin yerinə yetirilməsində kütləvi informasiya vasitələrinin səmərəli iştirakını müəyyən edən əsas şərtidir. Müasir qlobal problemlərin mətbuatda dərinlən dərk edilməsi və adekvat işıqlandırılması jurnalistin kompetentlik keyfiyyətindən olduqca asılıdır.

Yuxarıda sadalanmış vəzifələrin kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri – jurnalistlər özləri qlobal problemlərlə, onların mahiyyəti, tarixi, yaranma səbəbləri və amilləri, həlli yolları və s. ilə dərinlən tanış olmalı və dərk etməlidirlər. Jurnalistlər həm-

çinin Azərbaycan gerçəkliyinin aktual problemlərini (siyasi, iqtisadi, sosial, mənəvi sahələrdə baş vermiş transformasiyalarla şərtlənən), eyni zamanda dəyərlər sistemindəki dəyişiklikləri də nəzərdən keçirməyə cəhd göstərməli, beynəlxalq və yerli tədqiqat mərkəzlərinin araşdırmaları və müasir sosial proseslərin monitorinqlərinin nəticələri barədə məlumatlı olmalıdırlar. Aşağıdakı məsələlər daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır:

- ▶ qlobal problemlərin dərk olunmasında, öyrənilməsində və həllində (Azərbaycan gerçəkliyi nəzərə alınmaqla) jurnalistikanın vəzifələri və kütləvi informasiya vasitələrinin real praktikası;

- ▶ ictimai inkişaf sahəsində mövcud olan qlobal problemlərin (geopolitik, etnik, dini konfliktlər, iqtisadi kataklizmlər, ekoloji fəlakətlər və s.) aradan qaldırılmasında kütləvi informasiya vasitələrinin pozitiv iştirakı təcrübəsi;

- ▶ kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətində cəmiyyətdə qeyri-sabitlik yaradan proseslərin dərinləşməsinə və mənəvi dəyərlərin parçalanmasına şərait yaradan neqativ əhəmiyyətli hadisələrin qeyri-obyektiv işıqlandırılması, cəmiyyət üçün həyati əhəmiyyəti olan informasiyaların gizlədilməsi, qəsdən dezinformasiya və s.);

- ▶ kütləvi informasiya vasitələrində müasir dövrün qlobal problemlərinin adekvat işıqlandırılmasına və onların həllində KİV-in əməli iştirakına imkan yaradan amillər – jurnalist məsuliyyəti və kompetentliyi.

Ümumiyyətlə, bütün sahələrdə mütəxəssis yeni informasiyaya, o cümlədən, jurnalist də müasir dövrün qlobal problemləri sahəsində ən yeni informasiyaya malik olmalıdır:

- ✦ müasir dövrdə dünya sivilizasiyasının qarşısında duran ən aktual problemlər, onların işıqlandırılması və

həllində jurnalistikanın rolu barədə təsəvvürlərə malik olmalıdır;

- ✦ müasir dövrdə Azərbaycanın inkişafı sahəsində mövcud olan başlıca problemlər (dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, sosial və mənəvi sahələrdə, dövlətlərarası münasibətlərdə və s.) və sosial münasibətlərin müxtəlif sahələri ilə bağlı jurnalistikanın funksiyaları haqqında təsəvvürlərə malik olmalıdır;

- ✦ ölkənin perspektiv inkişafında, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında və hüquqi dövlət quruculuğunda jurnalistikanın rolunu görə bilməlidir;

- ✦ jurnalistikanın və müasir futuroloji konsepsiyaların qarşılıqlı əlaqələrini anlamalıdır;

- ✦ əldə etdiyi bilikləri müvafiq mövzulara aid hazırladığı publikasiyalara tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Jurnalist qlobal problemlərin məğzinə daha dərindən nüfuz etmək, onların həllində öz iştirakını daha səmərəli etmək üçün qlobal problemlərin peşəkarlıqla işıqlandırılması üçün irəli sürülən tələblərdən əlavə jurnalistikanın, jurnalist yaradıcılığının nəzəri və metodiki əsasları sahəsində irəli sürülən tələblərə də cavab verməli, jurnalistikanın cəmiyyətdəki rolunu, onun funksiyalarını və kütləvi-informasiya fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini dərk etməli;

jurnalist fəaliyyətinin hüquqi və etik əsasları barədə məlumatlı olmalı; kütləvi informasiya vasitələrinin funksional-vəzifə və peşəkarlıq-yaradıcılıq strukturunu bilməli; jurnalist yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərini anlamalı, onun metodları sistemə bələd olmalı; vacib olan informasiyanı əldə etməyi və onun əsasında gerçəkliyin adekvat mənzərəsini yaratmağı bacarmalı; jurnalist yaradıcılığının bütün janrlarından virtuoz istifadə etməyi bacarmalıdır.

Qlobal problemlərin Qlobal problemlərin məğzinə daha dərindən Qlobal problemlərin işıqlandırılması və həlli yollarının araşdırılması istiqamətində KİV-in və jurnalistlərin qarşısında spesifik tələblər qoyulduğu kimi, ümumi ixtisas istiqamətləri üzrə də müəyyən tələblər irəli sürülür. Bu tələblər ilk növbədə kütləvi informasiya vasitələrinin istifadə etdikləri müasir texnika və texnologiyalara aiddir:

✓ müasir mətbuatın, radio-televiziyanın, elektron KİV-lərin istifadə etdikləri texnika və texnologiyalara bələd olmalı, onlarla işləməyi bacarmalıdır;

✓ jurnalist kollektivlərinin istehsalat-texnoloji struktur kimi fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini bilməlidir;

✓ ayrı-ayrı kütləvi informasiya vasitələri üçün hazırlanan materialların spesifikasiyasını bilməlidir;

✓ müasir texniki vasitələrlə (elektron texniki vasitələr də daxil olmaqla) işləməyi bacarmalı və iş metodlarını bilməlidir;

✓ materialların hazırlanması ilə bağlı texniki vərdislərə - səhifələnmə, o cümlədən, kompüterlə səhifələnmə, yazılmış və ya çəkilməmiş materialların montajı, qəzetlərin on-line və ya off-line versiyalarının yaradılması və s. – yiyələnməlidir.

“Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri” kursunda qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün ilk növbədə **“inkışaf”, “tərəqqi” və “tənəzzül”** anlayışları arasındakı əlaqələrin tarixi aspektdə araşdırılması olduqca vacibdir.

“İnkışaf”, “tərəqqi” və “tənəzzül” anlayışları arasındakı əlaqələr

Tarixi tərəqqi problemi demək olar ki, əksər fəlsəfi təlimlərin mərkəzi məsələlərindən biridir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki məhz fəlsəfə tarixi tərəqqini reflektiv şəkildə (qeyri-ixtiyari, qeyri-şüuri, qeyri-iradi) nəzərdən keçirmək iqtidarındadır. Lakin, tarixi tərəqqi məsələsi uzun müddət həddən artıq sadələşdirilmiş şəkildə – yəni kamilliyə doğru fasiləsiz irəliləyiş kimi təqdim olunmuşdur. Əgər elmi-texniki sahədə baş vermiş tərəqqi heç kimdə şübhə yaratmırsa, iqtisadiyyat sahəsindəki inkışaf özünü o qədər də qabarıq şəkildə hiss etdirə bilmir (daha doğrusu, iqtisadiyyat bir çox neqativ proseslər üçün baza rolunu oynayır), mənəvi vəziyyət və mədəni inkışaf səviyyəsi isə hətta ifrat optimistlərə belə, keçmişlə müqayisədə böyük sıçrayışlardan danışmaq imkanı vermir. Ona görə də artıq XIX əsrin ortalarından başlayaraq, bəşəriyyətin istehsal qüvvələrinin tərəqqisi üçün verdiyi töhfələr (ödəmələr), ictimai həyatın müxtəlif sahələrində baş vermiş tərəqqinin müxtəlifliyi və təzadları barədə məsələlər qoyulmağa və araşdırılmağa başlanılır. Bəşəriyyətin qarşısında artıq elmi-texniki tərəqqi, sosial və mənəvi sahələrdə olan dəyişiklikləri müqayisə etməyi öyrənmək, onları uzlaşdırmaq və s. kimi vəzifələr durmağa başlayır. Bu da həmin dəyişikliklər arasındakı harmoniyanın pozulmasının, təbiətin düşünülməmiş şəkildə istifadəsinin və zorlanmasının insanları uçuruma sürükləməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə edilirdi.

Tarixi tərəqqi problemini nəzərdən keçirmək üçün ilk növbədə tərəqqi və inkışaf anlayışları arasındakı qarşılıqlı əlaqələri araşdırmaq məqsədmüvafiqdir. İnkışafı sadəcə olaraq dəyişikliklərin sinonimi kimi başa düşmək və onu tərəqqi ilə eyniləşdirmək yanlış olardı.

İnkişaf dəyişikliyə və yaxud da dəyişikliklərin məcmusuna nisbətən daha mürəkkəb prosesdir. İnkişaf anlayışını dialektikanın qanun və kateqoriyalarında öz əksini tapmış müxtəlif tip universal əlaqələrin təhlili əsasında formalaşdırmaq olar. İnkişaf dəyişikliyin xüsusi bir növüdür. Hər hansı bir əşyada baş vermiş dəyişiklikləri aşkar etmək hələ onların xarakter və tendensiyaları barədə xəbər vermir.

Dəyişiklik kəmiyyət xarakteri daşıya bilər. İnkişaf isə yeninin yaranmasını, yəni keyfiyyət dəyişikliyinə tələb edir. Eyni zamanda, hər bir keyfiyyət dəyişikliyinə də inkişaf eyniləşdirmək olmaz (məsələn, əşyanın sadəcə parçalanması və ya eynitipli fazaların təkrarlanması ilə baş verən dövrü proseslər və yaxud da «su – buğ - su...» kimi sadə təkrar dəyişikliklər). İnkişaf anlayışı ümumi kütlədən elə dəyişiklikləri seçib ayırır ki, onlar sistemin yeniləşməsi, onun daxili struktur və funksional dəyişiklikləri ilə, yeni - başqa bir şeyə çevrilməsi ilə əlaqədardır.

İnkişaf mürəkkəb sistemli obyektlərin böyük vaxt intervalında yığılıb toplanmış, geriye dönməsi mümkün olmayan, mütərəqqi və uzun bir prosesdir (məsələn, litosferanın (Yer qabığı), ekosistemin təkamülü, insan icmalarının, alətlərin və əmək əşyalarının tarixi inkişafı, ETT və s.).

İnkişafı bir xətt üzrə irəliləyən proses kimi də başa düşmək olmaz. Ona görə ki, real sosial-tarixi inkişaf daim yana sapmalarla, geriye dönmələrlə, bir çox hallarda baş verən şaxələnmə və divergensiyalarla (süni və təbii seçim nəticəsində təkamül prosesində əmələ gələn əlamətlərin bir-birindən fərqlənməsi), inkişaf proseslərində primatların evolyusiyası (birincilik, üstünlük) və yaxud konvergensiyalarla (ayrılma və yaxınlaşma) – birləşmə, sintez, inkişafın müxtəlif xətlərinin birləşməsi (ayrı-ayrı qəbilələrdən böyük millətlərin formalaşması) ilə müşayiət olunur

Burada tarixilik prinsipinə riayət olunmasını qeyd etmək vacibdir. Bu prinsipin mahiyyəti obyektlərin müvafiq səbəblər nəticəsində müəyyən şəraitlərdə baş vermiş tam sistemlər şəkildə baxılmasından ibarətdir. Hazırda mövcud olanı təkcə keçmişin nəticəsi hesab etmək olmaz, eyni zamanda müasir dövrün özünün də inkişafını nəzərə almaq lazımdır. Çünki, müasirliyin özündə də müxtəlif əşyalar bir-biri ilə qarşılıqlı mübarizə aparır və gələcək inkişafın alternativ imkanları formalaşır. Tarixilik təzahürlərin determinasiyası konsepsiyası ilə (bütün hadisələrin qanunauyğunluğu və səbəbiyyət əlaqəsindən asılılığı) sıx əlaqəlidir.

Tarix – əvvəlcədən müəyyən olunmuş nəticələrlə təmin olunmuş proses deyil. Tarixi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqları özünə yalnız mümkün olan vahid formada yol açmır. Onların reallaşması müxtəlif variantlarla mümkündür və bu zaman inkişafın mümkün forma və yollarını nəzərə almaq lazımdır.

İnkişafın ən mürəkkəb növü cəmiyyətin tarixidir. Çünki, cəmiyyətin tarixinin inkişafı obyektiv amillərdən başqa, subyektiv amilləri də, məsələn, insanların baxışlarını, məqsəd və maraqlarını özündə əks etdirir. Bu da öz növbəsində ictimai-tarixi proseslərin determinasiyası xarakterini çətinləşdirir. Tarixi perspektivlərin, imkanların reallaşmasında insanın seçimi, idealları və iradəsi iştirak edir. Tarixi proseslərin nəzəri cəhətdən baxılması bütün bilik kompleksinin və dialektikanın metodlarının tətbiq olunmasını tələb edir. Ona görə ki, inkişaf prosesində dəyişikliklərə xas olan təzadlı xarakter özünü çox mürəkkəb və çoxşaxəli şəkildə büruzə verir.

İnkişafın öz xarakteristikalarına görə bir-birinin əksi olan, bir-birindən müxtəlif istiqamətlərə yönələn və dialektik şəkildə bağlı olan ən ümumi iki əşya **tərəqqi və tənəzzüldür**.

Tərəqqi (lat. progress - irəliyə doğru hərəkət, müvəffəqiyyət) aşağıdan yuxarıya doğru, daha az təkmil olandan daha çox təkmil olana doğru keçidlə xarakterizə olunan inkişaf növü, istiqamətidir. Tərəqqi haqqında inkişaf etməkdə olan obyektin bütöv tam sistemi , onun ayrı-ayrı elementləri, strukturu və digər parametrləri barədə danışmaq olar. Tərəqqi anlayışı tənəzzül anlayışı ilə müqayisədə nisbidir. Tərəqqi sistemin elementlərinin və əlaqələrinin elə differensiasiyasını və inteqrasiyasını nəzərdə tutur ki, onlar bu sistemin tamlığını, mühitə uyğunluğunu, funksional səmərəliliyini, davamlılığını, etibarlılığını daha da yüksəldir və növbəti inkişaf mərhələsi üçün zəmin yaradır. Əgər inkişaf prosesi nəticəsində hər hansı bir sistemin fəaliyyətini, onun davamlılığını və həyatiliyini təmin edə biləcək faydalı funksiyalar azalırsa, başlanğıc strukturları dağılırsa, sistemaltıların, element və əlaqələrin sayı aşağı düşürsə, bu proses tənəzzül adlanır.

Sosial tərəqqi və onun meyarları

Dünyadakı dəyişikliklərin müəyyən bir istiqamətdə getməsi barədə təsəvvürlər hələ qədim dövrlərdə yaranmış və sırf qiymətləndirmə xarakteri daşımışdır. Kapitalizməqədərki formasiyaların inkişafı prosesində siyasi hadisələrin çoxnövlüyü və kəskinliyi ictimai həyatın sosial-iqtisadi əsaslarının həddən artıq ləng dəyişiklikləri ilə uyğun gəlirdi. Antik dövr tarixçilərinin əksəriyyəti tarixi sadəcə olaraq ardıcılıqla təqdim edirlər və bunun da arxasında sanki bir dəyişilməzlik durur; tarix qədim «qızıl əsr»dən, yəni insanların qayğısız yaşadıkları dövrdən (Hesiod, Seneka) başlayan və kin, zorakılıq, ədalətin tapdalandığı bir dövrdə, yəni “dəmir əsr”də get-gedə zəifləyən, repressiv proses kimi

eyni mərhələləri təkrarlayan dövrü hərəkət kimi (Platon, Aristotel, Polibiy) təsvir olunur.⁸

Dini təlimlərdə isə tarix real həyatdan kənarında olan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş məqsədə doğru hərəkət kimi nəzərdən keçirilir. Trixi tərəqqi ideyası nə dini esxatologiyadan (yun. *eschatos* –sonuncu + ...*logiya* -dünyanın, bəşəriyyətin sonu haqqında dini təsəvvürlərin məcmusu), nə də onların inkarından yaranmamışdır.

Burjuaziyarı irəli aparən və ictimai inkişafın sürətlənməsini real şəkildə əks etdirən sosial fəlsəfə böyük optimizm və inamla bəyan edirdi ki, «idrak çarlığı» keçmişdə deyil, gələcəkdə yerləşir. Burada hər şeydən əvvəl, elmi dərkətmə sahəsində tərəqqi nəzərə çarpır: artıq F. Bekon və R. Dekart deyirdilər ki, qədim dövrə boylanmaq lazım deyil, dünyanın elmi dərkə gələcəkdir.⁹

İctimai tərəqqi ideyası maarifçilik dövründə sosial münasibətlər sahəsində geniş yayılmağa başlamış və öz təsdiqini tapmışdır. İctimai tərəqqinin ilkin konsepsiyalarının yaradıcıları (Türqo, Kondorse) özlərinin yaşadıkları dövrü, onun insan üçün rolunu və əhəmiyyətini özünəməxsus tərzdə başa düşür, bəşəriyyətin keçmişini isə müasir dövrün (“maarifçilik” dövrünün) prizmasından nəzərdən keçirirdilər. İdrak erasının hücumu kimi təfsir edilən müasir dövrün bəşəriyyətin keçmişini ilə üz-üzə qoyulması, əlbəttə, indiki dövrlə keçmiş arasındakı uyğunsuzluğu özündə əks etdirirdi. Ancaq elə ki, onların arasında idrakla biliyin təməli ilə bağlı tarixi əlaqənin bərpa olunmasına cəhd göstərilirdi, dərhal tarixdə tərəqqi haqqında ideya ortaya çıxır, bu zaman biliyin inkişafı və yayılması tədricən inkişaf edən və zənginləşən proses kimi nəzərdən keçirilirdi. Maarifçilər tarixi prosesin bu cür yenidən qurulmasının

⁸ Ahmet Cevizçi. Felsefe tarihi. İstanbul, 2010. səh. 82-140.

⁹ Yəni orada, səh. 446-460, 483-509.

təkbolunmaz modeli kimi Yeni dövrdə idrakın inkişafını əsas götürürlər. Onlar üçün həmçinin ayrıca bir insanın, fərdin əqli təşəkkülü model rolunu oynamışdır: bu inkişaf bütün bəşəriyyəti əhatə etmiş, insan zəkasının tarixi tərəqqisinə səbəb olmuşdur. Maarifçilər belə hesab edirdilər ki, “bu tərəqqi bizim fərdi qabiliyyətlərimizin inkişafında müşahidə olunan ümumi qanunlara tabedir”.¹⁰

Tərəqqi ilə bağlı maarifçilik nəzəriyyələri artıq feodal münasibətlərini sındırmışdı və onların əsasında çoxsaylı utopik sosializm sistemləri yaranırdı. Lakin rəşional tərəqqi nəzəriyyələrinə tarixilik yad idi. Maarifçilərin nəzəriyyələrində cəmiyyətin tərəqqisi teoloji xarakter daşıyırdı və onlar burjuazianın keçəri ideallarını və illüziyalarını tarixin son məqsədi səviyyəsinə qaldırırdılar. Bununla belə, artıq Viko və xüsusilə də Russo göstərirdilər ki, tarixi inkişaf təzadlı xarakter daşıyır. Romantik XIX əsr istorioqrafiyası maarifçilərin rəşionalizminə qarşı (təfəkkürü duyğu qavrayışından ayıran və yanlış olaraq əqli yeganə idrak vasitəsi hesab edən cərəyan) ləng orqanik (bir-biri ilə bağlı olan, təbii) evolyusiya ideyasını irəli sürdü. Bu ideya kənardan müdaxiləni, fərdilik və tarixi dövrlərin müqayisə olunmazlığı ideyasını inkar edirdi. Lakin, bu tarixilik birtərəfli olaraq keçmişə yönəlmişdi və əksər hallarda arxaik münasibətlərin müdafiəçisi rolunda çıxış edirdi.¹¹ Tərəqqinin daha mükəmməl izahını Hegel vermişdir. O həm keçmişə etinasızlıq göstərən maarifçiliyə, həm də romantik «tarixi məktəb» tarixçiliyinə qarşı çıxış etdi. Lakin, Hegel tarixi tərəqqini dünya mənəviyyatının özü-özlüyündə inkişafı kimi dərk edərək, ictimai tərəqqinin bir mərhələdən başqa mərhələyə inkişafını izah edə bilməmişdi. Onun

¹⁰Алферов А.А. Идея общественного прогресса: содержание и становление. (Философия в пространстве культуры. Серия «Восток - Запад - Россия». Ростов н/Д, 1999)

¹¹ http://etelien.ru/Collection/14/14_00057.htm

fəlsəfəsi tarixdə Allaha bəraət qazandıran teodiseyaya çevrilir.¹²

Dialektik materializm bu problemə tamamilə başqa mövqedən yanaşmış, tərəqqinin obyektiv meyarlarını irəli sürmüş və əsaslandırmışdır. Dialektik materializmə görə, tərəqqi hər-hansı bir sərbəst məhfum və yaxud da tarixi inkişafın transsəndent (təcrübə xaricində olan, dərk edilə bilməyən) məqsədi deyil. Tərəqqi anlayışı yalnız müəyyən tarixi prosesə və yaxud da müəyyən ciddi hesablaşma sisteminə aid edildikdə mənə kəsb edir. İnsanlar tarixi inkişafı qiymətləndirərkən istifadə etdikləri məqsəd, cəhd və təzahürlərin özlərinin də tarixin gedişatı zamanı dəyişdiyindən bu cür qiymətləndirmələrdə subyektivlik və qeyri-tarixilik nəzərə çarpır.

Tarixi inkişafın ümumi tendensiyası təbii determinasiyanın (bütün hadisələrin qanunauyğunluğu və səbəbiyyət əlaqəsindən asılılığı) üstünlük təşkil etdiyi sistemdən əsasını istehsal qüvvələrinin inkişafı təşkil edən sosial-tarixi determinasiyanın üstünlük təşkil etdiyi sistemə keçiddən ibarətdir. Öz növbəsində istehsal qüvvələrinin daha yüksək inkişafına isə istehsal münasibətlərinin və ictimai təşkilatın daha mürəkkəb formalarının bərqərar olması, subyektiv amillərin rolunun yüksəldilməsi şərait yaradır. Beləliklə, deyə bilərik ki, tarixi inkişafın başlıca meyarları cəmiyyətin təbii fəlakətlərin qarşısını almaq bacarığından, təbii ictimai qüvvələrin əsarətindən, sosial-siyasi qeyri-bərabərlikdən və mənəvi qeyri-inkişafdan azad olmaq səviyyəsindən ibarətdir. Bu meyarlar əsasında ictimai-siyasi formasıyalar özlərini bəşəriyyətin qanunauyğun ardıcıl inkişaf mərhələləri kimi bürüzə verə bilirlər. Lakin bu proses çox ziddiyyətlidir, eyni zamanda müxtəlif tip və təmplərə malikdir. Sosial pessimizmin artması, XX

¹² <http://bankreferatov.ru/progress>

əsrdə çoxsaylı fəlsəfi və sosial nəzəriyyələrin yaranması da elə buradan irəli gəlir ki, bu nəzəriyyələr də ya tərəqqini bilvasitə və ya bilavasitə inkar edir, yaxud da bu anlayışı ya dövrü hərəkət ideyaları (Şpengler, Toynbi, Sorokin) və ya da “sosial dəyişikliklər” kimi “neytral” anlayışla əvəz etməyi təklif edirlər. Həmçinin, “dünyanın sonu” adlı müxtəlif konsepsiyalar və bir sıra pessimist utopiyalar da geniş yayılır. Müasir dövrün qlobal problemləri – ekoloji, demoqrafik, ərzaq, enerji, xammal, nüvə müharibəsi təhlükəsi, əhəlinin psixi və fizioloji sağlamlığının qorunması və s. bir çox problemlər məhz bu ruhda təsvir və şərh olunur.

Ümumiyyətlə, müasir ədəbiyyatda ictimai tərəqqinin sosial meyarı haqqında başlıca suala yekdil cavab tapmaq çətinidir. Çox az sayda müəlliflər ictimai tərəqqinin vahid sosial meyarı ilə bağlı sualın qoyuluşunun özünü yanlış hesab edirlər. Onların fikrinə görə, dünya ictimaiyyəti mürəkkəb bir mexanizmdir və müxtəlif istiqamətlər üzrə inkişaf etdiyinə görə vahid meyarın müəyyən edilməsi mümkün deyil. Əksər müəlliflər isə vahid ümumsosioloji meyarın müəyyən edilməsini mümkün saysalar da, bu meyarın formulə edilməsində ciddi fikir ayrılıqları ortaya çıxır.¹³

Sonda qeyd etməliyik ki, cəmiyyətin inkişaf prosesi tədqiq olunarkən ictimai tərəqqi meyarlarının tətbiqi kompleks xarakter daşmalıdır. İqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdəki problemlər ayrı-ayrılıqda deyil, tamın

¹³ «Понятие общественного прогресса в социальной философии». <http://filreferat.popal.ru/printout1389.html>

tərkib hissələri, vahid ictimai sistemin öz tarixi olan sistemaltıları kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Müasir dövrün qlobal problemləri: təsnifatı və ümumi həlli yolları

Müasir dövrdə hansı qlobal problemlər var və onların əsas həlli yolları hansılardır? İnsan fəaliyyətinin tarixi inkişafı prosesində köhnəlmiş texnoloji üsullar və onlarla birlikdə həmçinin insanla təbiət arasındakı sosial qarşılıqlı əlaqə sistemləri sıradan çıxır. Bəşər tarixinin ilkin dövrlərində *adaptasion* (uyğunlaşma) qarşılıqlı əlaqə mexanizmlər üstünlük təşkil edirdi. İnsan təbiət qüvvələrinə tabe olur, təbiətdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşır və buna uyğun olaraq öz təbiətini də dəyişirdi. Sonralar isə istehsal qüvvələrinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq insanın təbiətə, başqa insanlara *utilitar* (fayda, mənfəət güdən) münasibəti üstünlük təşkil etməyə başlayır. Müasir dövrdə isə yeni sosial mexanizmlər yoluna keçid məsələsi qoyulur və bu yol koevolusiya və ya harmoniya yolu adlandırılır. Bəşəriyyətin düçar olduğu qlobal şərait insanın təbiətə və sosial resurslara istehlakçı münasibətinin ümumi şəkildə böhranlı xarakter aldığını özündə əks etdirir və ifadə edir. Zəka bəşəriyyəti «*İnsan-Texnika-Təbiət*» qlobal sistemində əlaqə və münasibətlərin harmonizasiyasının vacibliyini getdikcə daha çox düşünməyə vadar edir. Bununla əlaqədar olaraq müasir dövrün qlobal problemlərinin, onların səbəblərinin, qarşılıqlı əlaqələrinin və həlli yollarının araşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nələri qlobal problemlər adlandırırlar? Bu problemlər elə problemlərdir ki, onlar ümumi bəşəri xarakter daşıyır, bütövlükdə bəşəriyyətin və ayrı-ayrılıqda Yer kürəsinin istənilən nöqtəsində yaşayan hər bir insanın maraqlarını əhatə edir. Məsələn, nüvə bombası fəlakəti təhlükəsi, təbii mühitin deqradasiyası və bəşəriyyətin

ekoloji intiharı təhlükəsi, ərzaq problemi, bəşəriyyət üçün təhlükə yarada bilən xəstəliklərə qarşı mübarizə və s. Bütün bu problemlər bəşəriyyətin pərakəndəliyi, onun qeyri-bərabər inkişafı nəticəsində əmələ gəlmişdir. Şüari başlanğıc heç də bəşəriyyətin vahid şəkildə bütöv olması üçün mühüm təməl rolunu oynaya bilməmişdir. Ayrı-ayrı ölkələrin, xalqların, insanların qarşılıqlı şəkildə razılışdırılmamış, düşünülməmiş hərəkətlərinin mənfi nəticələri qlobal miqyasda toplanmış, dünya iqtisadiyyatının və sosial inkişafın güclü obyektiv amilinə çevrilmişdir və onlar ayrı-ayrı ölkələrin və regionların inkişafına ciddi təsir göstərir. Bu problemlərin həlli çox sayda dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların qüvvələrinin birləşdirilməsəini tələb edir.

Müasir dövrün qlobal problemlərini aşağıdakı 3 qrupda cəmləşdirmək olar:

1. İqtisadi və siyasi sahədə dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyət problemləri:

a) dünya nüvə müharibəsi təhlükəsinin qarşısının alınması, bütün ölkələrin və xalqların sosial tərəqqisi üçün münbit şəraitin yaradılması;

b) inkişaf etməkdə olan ölkələrin texnoloji və iqtisadi geriliyinin aradan qaldırılması və yeni beynəlxalq dünya nizamının yaradılması.

2. Cəmiyyət və təbiət arasında qarşılıqlı fəaliyyət problemləri:

a) ətraf mühitin ifrat çirkləndirilməsinin qarşısının alınması;

b) bəşəriyyətin lazımı təbii resurslarla (xammal, enerji, ərzaq) təmin olunması;

c) dünya okeanlarından və kosmosdan istifadə.

3. İnsanlar və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə problemləri:

a) əhali artımı problemi;

b) insanların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi;

c) təhsil və mədəni inkişaf problemləri.

Birinci qrup problemləri *intersosial*, əksər hallarda isə *siyasi problemlər* adlandırılır. Bu təsadüfi deyil, çünki dövlətlərarası münasibətlər, demilitarizasiya problemi müasir dövrün başlıca qlobal problemləridir. Militarizm bəşəriyyətin bədənində “xərçəng şisi”nə çevrilmişdir. Onu demək kifayətdir ki, hazırda dünya alimlərinin dördüdə biri müharibələrə hazırlıq işinə cəlb olunmuşdur. Hərbi-sənaye kompleksləri xeyli əmək, material və maliyyə resurslarının quruculuq işlərinə cəlb olunmasına mane olur. Nüvə dövlətləri N sayda dağıdıcı materiallar toplamışlar ki, bu silahlar Yer kürəsini bir neşə dəfə tamamilə məhv etməyə imkan verir və nəhayət onu demək lazımdır ki, hərbi xərclər bütün qlobal problemlərin həlli yolunda başlıca maneəyə çevrilmişdir.

Beynəlxalq iqlimin «mülayimləşdiyi», silahlanmanın azaldılması şəraitində nüvə təhlükəsinin qarşısının alınması üçün müəyyən zəmin yaradılsa belə, bəşəriyyətin demilitarizasiyası sahəsində əldə olunan müvəffəqiyyətlərlə arxayınlaşmaq hələ çox tezdir. Ona görə ki: a) ayrı-ayrı dövlətlər arasındakı qarşıdurma və lokal münaqişə və kiçik müharibə təhlükələri hələ də qalmaqdadır; b) atom enerjisinin inkişaf etdiyi bir şəraitdə atom silahının nəzarətsiz yayılması və bu silahların siyasi manyakların və ya terrorçuların əlinə düşmək ehtimalı istilik-nüvə kətlizmləri təhlükəsini artırır.

Bəşəriyyətin tam demilitarizasiyası probleminin həlli yalnız bir xalqın digər xalq tərəfindən əsarət və istismarının, inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi geriliyinin aradan qaldırılması və ədalətli beynəlxalq iqtisadi nizamın yaradılması ilə mümkündür.

Ekoloji problemlər təbiətdən istifadənin yeni tipinə, bəşəriyyətin təbiətlə harmoniyası və özlüyündə inkişaf mexanizmlərinə keçidində başlıca problem olaraq qalır. Ekoloji problemlərin mahiyyəti bəşəriyyətin mövcud olması üçün biosfer proseslərin tarazlığının pozulmasından ibarətdir. Məlumdur ki, Yer üzərindəki həyat sintez və destruksiya proseslərinin qarşılıqlı təsirinə əsaslanan orqanik maddələrin biotik dövriliyi formasında baş verir. Hər bir orqanizm növü biotik dövriliyin, orqanik maddələrin yenidən istehsalı prosesinin bir hissəsidir. Bu prosesdə sintez funksiyasını yaşıl bitkilər, destruksiya funksiyasını isə mikroorqanizmlər yerinə yetirir.

İnsan öz tarixinin ilkin mərhələlərində biosferin və biotik dövriliyin təbii bir bəndi olmuşdur və onun təbiətdə etdiyi dəyişikliklər biosferə elə də güclü təsir göstərə bilməmişdir. Bu gün isə insan ən böyük planetar qüvvəyə çevrilmişdir. Onu demək kifayətdir ki, hər il Yerin təkindən 10 milyard ton faydalı qazıntı çıxarılır, 3-4 milyard ton bitki kütləsi istifadə olunur, atmosfərə 10 milyard ton sənaye karbon qazı buraxılır. Okeanlara və çaylara 5 milyon ton neft və neft məhsulları axıdılır. İcməli su problemi gündü gündən kəskinləşir. Müasir sənaye şəhərlərinin hava atmosferi tüstü, zəhərli buxarlanma və tozların qarışığından ibarətdir. Bir çox heyvan və bitki növlərinin kökü kəsilmişdir və bu proses bu gün də davam edir.

Təbiətin tarazılığı o dərəcədə pozulmuşdur ki, “bəşəriyyətin ekoloji intiharı” barədə xoşagəlməz proqnozlar da meydana çıxmışdır. Hətta təbii tarazılığa hər cür sənaye müdaxilələrindən imtina etməyin vacibliyi, texniki tərəqqini dayandırılması barədə şüarlar da səslənməyə başlanmışdır. Lakin ekoloji problemlərin bəşəriyyətin orta əsrlərə geri atılması yolu həlli də utopiyadır. Yalnız ona görə yox ki, insanlar texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən imtina etməzlər. İş burasındadır

ki, biosferdəki dəyişikliklər, o cümlədən təhlükəli dəyişikliklər insanlardan asılı olmayaraq baş vermişdir və baş verəcəkdir. Ona görə də söhbət təbiətə tam tabe olmaqdan deyil, təbii və sosial proseslərin elmi-texniki tərəqqinin humanistləşdirilməsi və bütün ictimai münasibətlər sisteminin köklü şəkildə yenidən təşkilinə əsaslanaraq harmonizasiyalaşmasından gedə bilər. Bunlarsız üçüncü qrupa daxil olan problemlərin həlli mümkün deyil.

Bunlardan birincisi əhali problemidir. Əhali problemini yalnız əhali artımı, onun yaş və cins tərkibi ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. Burada söhbət ilk növbədə əhali artımı prosesi ilə maddi nemətlər istehsalının ictimai üsulları arasındakı qarşılıqlı nisbətdən gedir. Dialektik-materialist sosial fəlsəfə əhali artımının Maltus konsepsiyasını, artımın izahında biologizator yanaşmasını təkzib edir. Bununla belə, Maltus konsepsiyasında xoşagəlməz tərzdə ifadə olunsa da, cəmiyyətin inkişafı üçün istehsalın əhali artımına nisbətən daha sürətlə inkişaf etdirilməsi haqda fikirlər də vardır. Əgər maddi nemətlər istehsalının artımı əhali artımından geri qalırsa, insanların maddi vəziyyəti pisləşir. Əksinə, əhali artımı azalırsa, bu, nəticə etibarlı ilə əhalinin qocalmasına və maddi nemətlər istehsalının azalmasına gətirib çıxarır.

XX əsrin sonlarında Asiya, Afrika və Latın Amerikasında əhalinin sürətlə artması ilk növbədə bu ölkələrin müstəmləkədən azad olmaları və yeni iqtisadi inkişaf mərhələlərinə qədəm qoymaları ilə bağlıdır. Buradakı yeni “*demografik partlayış*” kortəbiiyyətdən, qeyri-bərabərlikdən və cəmiyyətin inkişafının antaqonist xarakterindən irəli gələn problemləri daha da kəskinləşdirmişdir. Bütün bunlar **əhalinin qidalanmasının, sağlamlığının və təhsilinin** kəskin şəkildə pisləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

Təəssüflə demək lazımdır ki, bu gün təxminən 500 mln. insan (hər on nəfərdən biri) xroniki şəkildə doyunca

qidalanmır, yarıac həyat sürür. Acınacaqlı haldır ki, bu vəziyyət məhz kənd təsərrüfatının inkişafı üçün ən münbit şərait olan ölkələrdə baş verir. YUNESKO-nun məlumatına görə, bu ölkələrdəki aclığın səbəbini burada kənd təsərrüfatında hakim olan monokultura (pambıq, kakao, banan və s.) və zəif aqrotexniki səviyyə ilə əlaqələndirmək lazımdır. Planetin bütün qitələrində kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhalinin böyük əksəriyyəti torpağı hələ də kətmən və cütlə becərir. Aclıqdan ən çox uşaqlar əziyyət çəkirlər. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına görə, aclıqdan hər gün 5 yaşına çatmamış 40 min uşaq ölür, bu isə bir ildə 15 mln. insan deməkdir. Mütəxəssislərin fikrincə, onları xilas etmək mümkündür.

Kəskin qlobal problemlərdən biri **təhsil problemidir**. Hazırda planetimizin 15 yaşdan yuxarı hər dördüncü sakini təhsilini davam etdirmək imkanında deyildir. Savadsızların sayı hər il 7 mln. nəfər artır. Bu problemin, elə cə də digər qlobal problemlərin həll olunmaması vəsait çatışmazlığı ilə izah olunur və bu o halda baş verir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hərbi-sənaye kompleksləri ölçüyəgəlməz resursları sərf edir. Bu xərclərin azaldılması və onların bəşəriyyətin rifahı naminə istifadə olunması üçün bəşəriyyətə yeni dünya nizamı, yeni təfəkkür və yeni düşüncəli insan gərəkdir.

Bəşəriyyətin gələcəyini proqnozlaşdırarkən üç mühüm cəhətin nəzərə alınması tövsiyə olunur:

1. Elmi-texniki inqilab istehsalın avtomatlaşdırılması və texnikanın intellektuallaşdırılması yolu ilə texnoloji prosesdə insanın yerini və rolunu köklü şəkildə dəyişir.

2. Elmi-texniki inqilab elə işçini nəzərdə tutur ki, o, intellektual inkişaf səviyyəsinə və hərtərfliliyinə görə insanın həyatı və fəaliyyəti üçün lazımı süni mühit (noosfer) yaratmağı bacarır. Universal, harmonik cəhətdən inkişaf etmiş, yaradıcı və sosial cəhətdən məsuliyyətli insana olan

ehtiyac filosofların uydurması deyil. Öz qərarlarını və işlərini bəşəriyyətin maraqları və işləri ilə müqayisə etməyən insansız ictimai tərəqqi mümkün deyildir.

3. İnsanlar yeni təfəkkürə nail olmalı, rasionallığın yeni növlərinə keçməlidirlər. Cəmiyyətin birtərəfli şəkildə əşya istehsalına və yaxud mənfəət götürməyə yönəlmiş tərzdə rasionallaşması ümumilikdə bəşəriyyət üçün, həmçinin ayrı-ayrı fərdlər üçün irrasional təhlükəli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu cür rasionallıq harmonik inkişaf rasionallığı ilə əvəz olunmalıdır. Yalnız insanın təbiətə və başqa insana münasibətinin harmonizasiyası və bunun dünya miqyasında gerçəkləşməsi bəşəriyyətin xilasını üçün zəmin ola bilər. Deyirlər ki, gözəllik dünyanı xilas edəcək. Lakin özü-özlüyündə gözəllik deyil, insanın insana münasibətinin gözəlliyi, hər bir şəxsin yaradıcı fəaliyyətinin hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmiş gözəllik dünyanı xilas edə bilər.

Jurnalistlər qlobalistikanın yaranması və inkişafı barədə də müəyyən biliyə yiyələnmişdirlər. **Qlobalistika nədir?** “Qlobalistika” sözü etimologiyasına görə latın sözü - globus – olub, mənası şar deməkdir. “Qlobalistika” termini altında müasir dövrdə planetar miqyaslı problemləri, yəni Yer kürəsinə xas olan problemləri əhatə edən elm sahəsi başa düşülür. Bu termini əyani şəkildə təsəvvür etmək üçün Yer üzündə həyatın hansı **sosial təbii proseslərlə** müşayiət olunduğunu dərk etməyə çalışan hər hansı bir yadplanetlini təsəvvür etmək olar.

Bütün Yer kürəsi miqyasında baş verən prosesləri adətən *qlobal* adlandırırlar. Çünki onların aktuallığı məhz **qlobal problemlərlə** bağlıdır. Beləliklə, *qlobalistika Yer kürəsində baş verən sosial təbii prosesləri əks etdirən qlobal problemlərin təhlili ilə məşğul olur*.

Qlobal problemlər və sosial təbii proseslər dedikdə nə nəzərdə tutulur? Qlobal problemlər və sosial təbii proseslər

(burada və indən sonra proses dedikdə planetar məştblı proseslər nəzərdə tutulur) prinsipə eyni şeydir, lakin kiçik bir fərqlə ki, qlobal problemlər sanki diqqəti planetdə baş verən sosial təbii proseslərin neqativliyinə (problemliliyinə) cəlb edir.

Hansı sosial təbii proseslərdən söhbət gedir? Bunlar aşağıdakılardır:

- ◆ əhali sayının artması;
- ◆ ərzaq məhsulları çatışmazlığının artması;
- ◆ bərpa olunmayan resurs ehtiyatlarının tükənməsi;
- ◆ enerji ehtiyatlarına tələbatın artması;
- ◆ planetin ayrı-ayrı regionlarının qeyri-bərabər iqtisadi inkişafı;
- ◆ sürətlə sənayeləşmə və ETT;
- ◆ ətraf mühitin deqradasiyası;
- ◆ mədəniyyətin qeyri-humanistləşməsi;
- ◆ planetin gələcəyinin proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi;
- ◆ kütləvi qırğın vasitələrinin hazırlanması və artırılması;
- ◆ kosmosdan istifadə.

Yuxarıda göstərilən bütün proseslər cəmiyyətin müəyyən təbəqələrində böyük narahatlıqlar doğurur. Bu proseslərin gələcəkdə nəzarətdə saxlanması və idarə olunması məqsədi ilə qlobalistika onların təhlili ilə məşğul olur.

Sosial təbii proseslərin öyrənilməsinin vacibliyi nə ilə bağlıdır? Planetimizdə baş verən sosial təbii proseslər bəşəriyyətin sosial inkişafını və fiziki artımını müəyyən edir. Problem ondan ibarətdir ki, **“inkişaf”** *sonsuzdur*, **“artım”**ın isə öz *hüdudları* vardır. Hüdud onunla izah olunur ki, Yer kürəsi konkret fiziki məhdudiyyətlərə (sərhədlərə) malikdir. Ona görə də inkişafın sonsuz olmasına

baxmayaraq, onu daim müşayiət edən artım olduqca məhduddur.

İlk dəfə bəşəriyyətin artımının məhdudluğu fikri ingilis iqtisadşısı R.T.Maltus (1766-1834) tərəfindən söylənilmişdir. Maltusun narahatlığı uzaq gələcəklə bağlı olsa da, bu «gələcək» artıq XX əsrin ikinci yarısında özünü göstərməyə başlayır.

Sosial təbii proseslər bəşəriyyətlə eyni vaxtda yaranmışdır və onunla eyni tarixə malikdir. Lakin o vaxtlar sosial təbii proseslərin baş verməsi nəzərə çarpmırdı və bu səbəbdən də onların nəticələri o qədər də təşviş doğurmurdu.

XX əsrin ortalarında baş verən proseslər insanları sosial təbii proseslərin xarakterinə və tendensiyalarına ciddi diqqət yetirməyə vadar edir.

İkinci dünya müharibəsi sosial təbii proseslərin xarakterini güclü şəkildə dəyişir – bu dəyişiklik *dünya müstəmləkə sisteminin dağılması və Elmi Texniki İnqilabın baş verməsindən ibarət idi*. Dünya bazarının yenidən bölünməsi və *Elmi Texniki İnqilabın* nailiyyətlərindən istifadə olunması nəticəsində dünyada o vaxtdək *görünməmiş iqtisadi inkişaf* prosesi başlayır. Bu da öz növbəsində müvafiq *artıma* səbəb olur. Bunun nəticəsi olaraq artım öz *hüdudları* ilə rastlaşır, bu *hüdudlar* isə bəşəriyyətin qarşısında *planetin fiziki imkanları* problemini qoyur. Beləliklə, baş verən sosial təbii proseslər müasir bəşəriyyəti onun *artımının hüdudlarına* gətirib çıxarır. Məhz bu vəziyyət müasir dövrün qlobal problemlərinin həllinin vacibliyinə səbəb olur və bu da öz növbəsində həmin qlobal problemləri yaradan sosial təbii proseslərin təhlilini tələb edir.

Qlobalistikanın fəlsəfəsi

Qlobalistikanın fəlsəfəsi dedikdə, insanın mövcudluğunda sosial təbii proseslərin yerinin və rolunun müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur, yaxud da digər sözlərlə desək, əgər insan öz varlığını baş verən sosial təbii proseslərlə müqayisə edərsə, o, öz həyatını, yaşamını düşünərkən hansı düzəlişləri etməlidir.

Qlobalistikanın fəlsəfəsinin səciyyələrini aydınlaşdırmaq üçün içərisində tamamilə müxtəlif insanlar olan kosmik gəmini təsəvvür etmək lazımdır. Gəmi kosmosda olduğundan onun içində yerləşən insanların həyatı gəminin fiziki imkanları ilə məhdudlaşır. Bu insanların həyatının və mövcudluqlarının davam etməsi üçün onlar öz aralarında olan bütün fərqlərə və fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, *özlərinin birliyini dərk etməli*, hərəkətlərinə məhdudiyətlər qoymalı və nəfslərini basmalıdırlar. Ona görə ki, onların *mövcudluğu gəminin imkanları çərşivəsi ilə əvvəlcədən müəyyən olunmuşdur*. Həmçinin insanlar yalnız öz vəhdətlərini deyil, eyni zamanda *gəmi ilə də vəhdət təşkil etdiklərini* dərk etməlidirlər. Ona görə ki, gəminin etibarlılığı insanların təhlükəsizliyinin qarantıdır; insanlar və gəmi *bütöv bir tam* şəkildə olmalıdırlar. Əgər indi biz kosmik gəmini Yer kürəsi ilə əvəz etsək, bizim planetimiz də bir növ kosmik gəmidir və elə həmin mövqedən, yəni insanlarla Yer kürəsinə vahid tam şəkildə baxsaq, bu yanaşma elə qlobalistikanın fəlsəfəsi olacaqdır.

Qlobalistikanın fəlsəfəsi planetin və burada məskunlaşan bütün canlı varlıqların vəhdəti və birliyi ideyalarından irəli gəlir və bu fəlsəfə insanın mövcudluğunun fundamental prinsiplərini müəyyən etməli və bu zaman sosial təbii proseslər mütləq vəhdət ideyalarının əldə olunmasına xidmət göstərməlidir. Lakin, təəssüf hissi ilə deməliyik ki, bu prinsiplər hələlik müəyyən

edilməmişdir. Yalnız ayrı-ayrı yanaşmalar mövcuddur. Məsələn:

- demoqrafik proseslərin qlobal stabilləşməsi;
- iqtisadi və elmi-texniki inkişafın qlobal kooperasiyası;
- ekoloji cəhətdən stabilləşmiş iqtisadiyyatın yaradılması;
- yeni növ qlobal mədəniyyətin yaradılması;
- transnasionl siyasi strukturun və yaxud dünya hökumətinin yaradılması.

Lakin, yuxarıda göstərilən yanaşmaları fəlsəfi yanaşma da hesab etmək düzgün olmazdı, çünki bu yanaşmalar insanın mövcudluğu ideyasının özündən irəli gəlmir. Ona görə ki, hər şeyin əsasında insan problemi və onun ontoloji (mövcudluq) statusu durur.

Qlobalistika fəlsəfəsində insanın mövcudluğu probleminə *iki cür yanaşma* mövcuddur:

Birinci yanaşma ssientist-texnokratik (lat. *ssientia* –bilik, elm) yanaşmadır. Bu yanaşma insan problemini utilitar-praqmatik mövqedən nəzərdən keçirir. Yəni belə hesab edir ki, insanın təkmilləşməsi onda «yeni keyfiyyətlərin» inkişafı yolu ilə mümkündür. Bu cür yanaşma Roma klubu çərşivəsində inkişaf edir və tarixilik baxımından ilk yanaşmadır.

İkinci yanaşma birinciyə alternativ yanaşma kimi yaranmışdır. Bu yanaşma tarixilik baxımından yeni olsa da, mahiyyətcə daha qədimə gedib çıxır. Bu yanaşma *insana onun öz tarixi inkişafı prosesində itirdiyi ilkinliyi (orijinallığı) qaytarmağı* nəzərdən keçirir. Bu yanaşmanın əsas ideyasını insanın hər şey üçün, o cümlədən özünün mövcudluğu üçün daşdığı məsuliyyət təşkil edir. Qlobalistikanın bu yanaşması *ekzistensializm fəlsəfəsindən* irəli gəlir (Ekzistensializm hesab edir ki, fəlsəfənin predmeti

insandır və insan mənəvi başlanğıc kimi götürülür. Ekzistensializm elmə inamı obyektivcəsinə sarsıdır).

Qlobalistikanın əsas istiqamətləri

Müasir dövrdə ictimai fikirdə qlobal problemləri müxtəlif mövqelərdən nəzərdən keçirən istiqamətlər meydana gəlmişdir. Buna səbəb nədir? Nəzərə almaq lazımdır ki, sosial təbii proseslərlə əlaqədar yaranmış narahatlığın əsas səbəbi *texniki inkişafın getdikcə artmaqda olan mənfi nəticələridir*.

Müasir dövrdə qlobalistikanın aşağıdakı beş istiqamətini göstərmək olar:

1. **Texnokratik qlobalistika.** Bu istiqamətin tərəfdarları belə bir mövqedən çıxış edirlər ki, qlobal problemlərin kəskinləşməsinin başlıca səbəbi elmi-texniki tərəqqi olduğundan, bu problemin həlli yalnız texnikanın daha da təkmilləşdirilməsi yolu ilə mümkün ola bilər.

2. **Postindustrial qlobalistika.** Bu istiqamətin nümayəndələri qlobal problemlərin səbəbini industrial cəmiyyətdən postindustrial cəmiyyətə keçidlə əlaqədar olaraq cəmiyyətin siyasi, sosial və iqtisadi strukturlarında baş verən dəyişikliklərdə görür və belə hesab edirlər ki, qlobal postindustrial cəmiyyətin yaranması ilə qlobal problemlər həll olunacaqdır.

3. **Ekoloji-populist qlobalistika.** Bu istiqamətin tərəfdarları qlobal problemlərin kəskinləşməsinin mənbəyini cəmiyyətlə təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə görürlər. Onların fikrinə görə, qlobal problemlərin həlli üçün təbiət elmlərinin ən son nailiyyətlərinin birləşdirilməsi və onların siyasi qərarların qəbul olunmasında nəzərə alınması olduqca vacibdir. Bu da son nəticədə texniki inkişafın antropogen (insani) nəticələrinin aradan qaldırılmasına kömək

edəcəkdir. Onlar belə hesab edirlər ki, əsas çıxış yolu “alternativ dünyagörüşündə” və yaxud da “üçüncü yoldadır”.

Beləliklə, bu istiqamətdən aydın şəkildə görünür ki, yuxarıda sadalanan hər üç istiqamət qlobal problemlərin həllinə “utilitarpragmatik” yanaşmanı gerçəkləndirir.

İkinci istiqamət, yəni insana onun ilkin orijinallığının qaytarılması çərçivəsində isə “ekzistensial-mədəni qlobalistika” (Ekzistensializm hesab edir ki, fəlsəfənin predmeti insandır və onu sadəcə mənəvi başlanğıc kimi nəzərdən keçirir) və “evolyusion-determinist qlobalistika” istiqamətləri inkişaf etdirilir.

4. **Ekzistensial-mədəni qlobalistika.** Bu istiqamətin nümayəndələrinin genezisə baxışları daha genişdir. Onlar qlobal problemlərin kəskinləşməsinin əsas səbəbini mədəniyyətin dehumanizasiyasında görürlər. Müasir böhranların həlli ilkin humanizmə qayıdılda axtarılır. İnsan özünün mövcudluğu üçün bütün məsuliyyəti özü daşmalıdır.

5. **Evolusion-determinist qlobalistika** (determinasiya – bütün hadisələrin qanunauyğunluğu və səbəbiyyət əlaqəsindən asılılığı). Bu istiqamətin nümayəndələri hesab edirlər ki, texnika fenomeni ontoloji (mövcudluq) statusa malikdir, yəni elmi-texniki tərəqqi təbiətin inkişafının bir hissəsidir. Bəşəriyyət isə bu inkişaf prosesinə uyğunlaşmalıdır, yaranmış böhranı isə təbiətin “müdrikliyi” özü həll edəcəkdir.

Qlobalistikanın təşəkkül tapmasının əsas mərhələləri

Bütün elm sahələri kimi qlobalistikanın da öz tarixi və var. Lakin bu tarix yalnız bir neçə onillikdən ibarət

olduğu üçün onun tarixindən deyil, təşəkkül mərhələlərindən danışmaq daha doğru olardı.

Bu gün mütəxəssislər qlobalistikanın təşəkkülünün üç mərhələsini qeyd edirlər. Həm də bu zaman qlobalistikanın xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyini göstərirlər. Ona görə ki, qlobalistika yalnız bir elmi sahə deyil, yəni nəzəri elmi sistem deyil, planetdə baş verən sosial təbii prosesləri əks etdirən müəyyən bilik sistemidir. Buna görə də qlobalistikanın təşəkkülünün mərhələləri, eyni zamanda bəşəriyyətin inkişafının qlobal mərhələləridir:

Birinci mərhələ. Keçən əsrin 60-cı illərinə təsadüf edir. Bu dövrdə istehsalın miqyası görünməmiş həcmdə artır və təbiətin imkanlarına vurulmuş zərbələr üçün təminat tələb etməyə başlayır. Bu mərhələdə Roma klubu (1968-ci il) yaranır və bu klub qlobal problematikanın başlanğıcını qoyur.

İkinci mərhələ. Bu mərhələ ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarından 80-ci illərin ortalarına qədər davam edir. Bu dövr Roma klubu üçün hazırlanmış pessimist məruzələrlə, həmin dövrdəki neft böhranları, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında iqtisadi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi ilə xarakterizə olunur.

Üçüncü mərhələ. Bu mərhələ ötən əsrin 80-ci illərinin ortalarından başlayır və dünyanın siyasi xəritəsinin dəyişməsi, yəni sosializm düşərgəsinin süqutu ilə bağlıdır. Bu mərhələ onunla xarakterizə olunur ki, qlobal problemlərin özləri ikinci plana keçir, birinci yerə isə qlobal karakter daşıyan sosial təbii proseslər çıxır.

Roma klubunun yaranması

Qlobal problemlərin ciddiliyi, bəşəriyyətin gələcəyi üçün təhlükə yaratması bu problemlərin araşdırılmasından ötrü elmi mərkəzlərin, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının yaranmasını vacib edirdi. İlk yaradılmış

təşkilatlardan biri **Roma klubudur**. Roma klubu 1968-ci il aprelin 6-7-də Romada yaranmışdır. Klubun yaranmasının təsəbbüskarı italyalı menecer Aurelio Peççei olmuşdur. O, İÖTT-nin (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının, Paris) elmi məsələlər üzrə baş direktoru, fiziki kimya elmi üzrə professor **Aleksandr Kinqlə** birlikdə Avropanın təbiət, sosiologiya, iqtisadiyyat və s. elm sahələrini təmsil edən 30 ən güclü nümayəndəsinin Romada görüşünü təşkil edir. Görüşə toplaşan alimlər Hollandiyalı astronom Erix Yantsın hazırladığı “Dünyanın planlaşdırılması prinsiplərinin ümumi nəzəriyyə sistemi mövqeyindən hazırlanması cəhdləri” adlı sənədi müzakirə edirlər. Sənədin əsas mahiyyəti, A.Peççenin sözləri ilə deyilsə, aşağıdakından ibarət idi:

“Biz hazırda insan cəmiyyəti ilə onu əhatə edən ətraf mühiti vahid sistem kimi dərk etməyə başlayırıq və bu sistemin nəzarətsiz inkişafı cəmiyyətdə qeyri-sabitliyə səbəb olur. Bu qeyri-sabitliyin müasir mütləq səviyyəsi dinamik sistemin yüksək inersiyalılığını (lat. *inertia* – hərəkətsizlik, fəaliyyətsizlik) müəyyən edir və bununla da onun çevikliyi, dəyişmək və uyğunlaşmaq qabiliyyətinin səviyyəsini aşağı salır.

Beləliklə, aydın olur ki, bu sistemdə heç bir daxili kibernetik mexanizm yoxdur (yun. *kibernetik* – idarə etmək sənəti; maşın, canlı orqanizm və cəmiyyətdə informasiyanın idarə olunması və ötürülməsi proseslərinin ümumi qanunauyğunluqları haqqında elm) və makroproseslərin “avtomatik” şəkildə özünütənəzlənməsi həyata keçirilmir. Planetin inkişafının bu cür kibernetik elementi yalnız və yalnız insan ola bilər və o, özünün gələcəyinin formalaşmasına fəal surətdə təsir göstərə bilər. İnsan bu vəzifəni əməli surətdə yalnız insan cəmiyyətinin bütün mürəkkəb sistemi üzərində onu əhatə edən ətraf mühitlə birgə kontkestə nəzarət sayəsində yerinə yetirə bilər. Bu da

bizi bəşəriyyətin yeni psixoloji inkişaf fazasına yüksəldə bilər.”¹⁴

Klubun “daimi komitəsinin” özəyi 6 nəfərdən ibarət idi: Aurelio Peççei, Erix Yants, Aleksandr Kinq, Maks Monne (beynəlxalq problemlər üzrə Hollandiyalı ekspert), Jan Sen-Jur (iqtisadiyyat və maliyyə məsələləri üzrə ekspert, Fransa futurologiya məktəbinin nümayəndəsi), və Quto Timann (Cenevrədəki Battel İnstitutunun direktoru).

Beləliklə, öz sıralarında dünyanın bir çox ölkələrinin alimlərini, ictimai və siyasi xadimlərini birləşdirən **beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olan Roma klubu** yaranır. Roma klubu hüquqi olaraq İsveçrədə qeydiyyatdan keçib və Nizamnaməsinə görə bu klubun üzvlərinin sayı 100 nəfərdən artıq ola bilməz.

Roma klubu üçün “Artmaqda olan çətinliklərə konstruktiv cavabların axtarışı və dünyanın inkişafının qeyri-müəyyənliyi” adlı ilk məruzənin layihəsi Həsən Özbəxan tərəfindən təklif olunmuşdur.

H. Özbəxan mənşəcə türkdür. Filosof, kibernetika və planlaşdırma üzrə mütəxəssis olan H. Özbəxan Kaliforniyadakı beyin mərkəzlərindən birinə rəhbərlik etmişdir. Onun məruzəsinin əsasını “dünyanın inkişafının ilkin modelinin və ya bir-neçə modelin işlənilməsi və hazırlanması ideyası təşkil edirdi ki, bu ideya da dünyanın inkişaf dinamikasının ümumi cizgilərini əks etdirirdi və sistemlər arasındakı ümumi komponentləri və mövcud təhlükəli əlaqələri aşkar etməyə ümid verirdi.”¹⁵ Lakin, layihə həddən artıq mürəkkəb və onun hazırlanması üçün verilən vaxt az olduğundan, klubun liderləri onu Roma klubu üçün hazırlanan ilk məruzə kimi qəbul etmirlər.

¹⁴ А.Печчеи. Человеческие качества. М., 1985. стр.123-124.

¹⁵ А.Печчеи. Человеческие качества. М., 1985. стр.133.

Roma klubu üçün hazırlanan məruzələr

Roma klubunun egidası altında hazırlanan ilk məruzə dünyadakı vəziyyəti əks etdirmək üçün ilk cəhd olan “*Dünya-1*” adlı riyazi model idi. Bu modelin yaradıcısı Massaçuseti Texnoloji Universitetinin tətbiqi riyaziyyat və kibernetika üzrə professoru Cey Forrester idi. O, dörd həftə ərzində primitiv bir model hazırlamışdı və bu model aşağıdakı 5 parametrlə arasındakı əlaqələri əks etdirən 40-dan artıq qeyri-xətti tənlikdən ibarət idi:

1. əhali;
2. kapital qoyuluşu;
3. bərpaolunmayan resurslardan istifadə;
4. ətraf mühitin çirklənməsi;
5. ərzaq istehsalı.

Bununla da, ilk dəfə olaraq qlobal modelləşdirmə ideyası həyata keçirilir. Model bəşəriyyətin qaçılmaz fəlakətə doğru getdiyini öncədən xəbər verirdi. Lakin primitiv və kobud olduğundan daha təkmilləşdirilmiş modelin hazırlanması qərara alınır. Forresterin təklifi ilə dünyanın inkişafının yeni modelinin hazırlanması üçün qrupa Dennis Medouz rəhbərlik edir. Medouz Forresterin iqtisadi-riyazi modellərindən istifadə edərək “*Dünya-3*” modelini yaradır.

Beləliklə, 1972-ci il martın 12-də Vaşinqtonda Smitson Universitetində Roma klubuna “*İnkişafın hədəfləri*” adlı ilk məruzə təqdim olunur. Bu məruzənin müəllifi sistemli dinamika üzrə mütəxəssis, Massaçuset Universitetinin professoru Dennis Medouz idi.

Model gələcək barədə olduqca bədbin proqnozlar verirdi. Məruzədə deyilirdi ki, 75 ildən sonra Yer kürəsindəki resurslar tükənəcək, ərzaq çatışmazlığı isə böhran vəziyyətinə çatacaqdır.

Həmin vaxtdan 1990-cı ilə qədər klubunun təşəbbüsü ilə 20-yədək fundamental və xeyli sayda digər tədqiqat işləri aparılmış və onların nəticələri Roma klubuna məruzələr formasında təqdim olunmuşdur. Kluba təqdim olunan və dünyada mövcud olan qlobal problemləri əhatə edən əsas məruzələr aşağıdakılardır:

1. “İnkişafın hüdudları”, 1972-ci il. (rəhbəri D.Medouz);
2. “Bəşəriyyət dönüş nöqtəsində”, 1974-cü il. (rəhbəri M.Mesaroviç və E.Pestel);
3. “Dünya nizamının yenidən baxılması”, 1976-cı il. (rəhbəri Y.Tinbergen);
4. “Bəşəriyyət üçün məqsədlər”, 1977-ci il. (rəhbəri E.Laslo);
5. “Qarətçilik əsrinin hüdudlarından kənarında”, 1978-ci il. (rəhbəri D.Qabor);
6. “Enerji: geriyəsayma”, 1978-ci il. (rəhbəri T.Montbrill);
7. “Təlimin hüdudları yoxdur”, 1979-cu il. (rəhbəri C.Botkin, M.Elmancera və M.Malitsa);
8. “Üçüncü dünya: dünyanın dördüdə üçü”, 1980-ci il. (rəhbəri M.Qrenye);
9. “Rifah və firavanlıq haqqında dialoq”, 1980-ci il. (rəhbəri O.Carini);
10. “Gələcəyə aparan marşrutlar”, 1980-ci il. (rəhbəri B.Qavrilişin);
11. “Mikroelektronika və cəmiyyət”, 1982-ci il. (rəhbəri Q.Fridrix və A.Şaff);
12. “Ayağıyalınların inqilabı”, 1985-ci il. (rəhbəri B.Şnayder);
13. “Birinci qlobal inqilab” 1989-cu il. (rəhbəri A.Kinq və B.Şnayder).

Roma klubunun əsas ideyaları

Roma klubunun yaradıcısı və lideri Aurelio Peççei klubun fəaliyyətini təhlil edərək, “bəşəriyyətin əsas məqsədlərini” formalaşdırmış və onları “İnsanın keyfiyyətləri” kitabında ictimaiyyətə təqdim etmişdir.¹⁶ Peççei özünün dediyi kimi, altı “başlanğıc” məqsədlərini təklif edir və bu məqsədlər Roma klubunun əsas ideyaları kimi qəbul olunmuşdur.

Birinci məqsəd: xarici hüdudlar.

İnsanın planetdə mövcudluğu və onun fəaliyyəti Yer kürəsinin biofizik hüdudları ilə (“xarici hüdudları” ilə) məhdudlaşır. Deməli, insan öz fəaliyyətində onu əhatə edən ətraf mühitin imkanlarını nəzərə almalı və bu imkanları son həddə gətirib çıxarmamalıdır:

İkinci məqsəd: daxili hüdudlar.

Bu məqsəd ondan ibarətdir ki, yalnız planetin deyil, həmçinin insanın özünün də imkanları fiziki və psixoloji hüdudlara malikdir. İnsan öz mədəniyyətini, sivilizasiyanı, yəni hər hansı bir süni mühiti yaradarkən bir tərəfdən orqanizminin daxili imkanlarını həddən artıq səfərbər və sərf edir, digər tərəfdən isə onun özünün biofiziki keyfiyyətlərinin deqradasiyası prosesi baş verir.

Bu məqsədin əsas ideyası (A.Peççei bu ideyanı mərkəzi ideya kimi qəbul edir) insanın təkmilləşməsindən, onun yeni potensial imkanlarının ortaya çıxmasından ibarətdir.

Üçüncü məqsəd: mədəni irs.

Texnoloji sivilizasiyanın inkişafı mədəniyyətin unifikasiyasına (vahid şəkllə düşmə) gətirib çıxarır. Ona görə də mədəni irsə yalnız qayğıkeş münasibət müxtəlif mədəniyyətlərin unikallığını qoruyub saxlaya bilər. Mütəxəssislərin

¹⁶ А.Печчеи. Человеческие качества. М., 1985.

fikrincə, YUNESKO bu istiqamətdə iş aprasa da, bu kifayət etmir.

Dördüncü məqsəd: dünya cəmiyyəti.

Bəşəriyyətin vahid dünya cəmiyyəti şəklində inteqrasiyası beynəlxalq həyatı daha səmərəli şəkildə tənzimləmək imkanı yaradır və deməli, bu cür inteqrasiya mövcud olmağın da daha səmərəli forması kimi çıxış edə bilər. Lakin bu vəziyyət böyük və eyni zamanda bir sıra eqosentrik (lat. Ego - mən, sentrum – mərkəz) dövlətlərin maraqlarına cavab vermir. Ona görə də indiki dünya sistemini dünya cəmiyyəti ilə əvəz etmək üçün milli dövlət ideyasının yenidən nəzərdən keçirilməsinin vacibliyi tövsiyə olunur.

Beşinci məqsəd: ətraf mühit.

Problem Yer kürəsində insanların necə yerləşdirilməsindən ibarətdir. Çünki, bir-neçə onillikdən sonra insanların sayının indikindən iki dəfə çox olacağı proqnozlaşdırılır.

Altıncı məqsəd: istehsal sistemi.

Müasir dünyada istehsal isteblişmenti (bərqərar olmaq, yaranmaq) xüsusi rol oynayır. Lakin, bazarın və yaxud da planın diktə etməsindən asılı olmayaraq, iqtisadi mexanizmlərdə nəzərəçarpacaq yayınlara get-gedə daha çox rast gəlinir. Ona görə də iqtisadi problemlərin fəlsəfi səbəbləri, sayca durmadan artan insanları təmin etmək üçün iqtisadi sistemin gələcək forması hamını düşündürməlidir.

Roma klubunun qarşısında iki əsas məqsəd qoyulmuşdur:

Birinci məqsəd - baş vermiş çətinliklərin bəşəriyyət tərəfindən dərk olunmasına kömək etmək;

İkinci məqsəd - ictimai rəyə təsir göstərməklə, yaranmış vəziyyətin aradan qaldırılmasına şərait yaratmaq.

Bu məqsədlər kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyət istiqamətləri kimi də qəbul olunur.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Müasir dövrün global problemlərinin təsnifatını verin, yaranma səbəblərini izah edin.
2. Qlobalistikanın mahiyyətini açın, əsas istiqamət və inkişaf mərhələlərini sadalayın.
3. Roma klubunun yaranması zərurətini izah edin, fəaliyyəti barədə qısa məlumat verin.
4. Qlobal problemlərin həllində KİV-in rolunu, yerini və ümumi vəzifələrini əsaslandırın.

II MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal geosiyasi problemləri

Müasir dövrün qlobal problemlərindən, eyni zamanda, kütləvi informasiya vasitələrinin əsas mövzularından biri **intersosial və yaxud da siyasi problemlərdir**. Beynəlxalq həyat məsələləri, beynəlxalq problematika, güclü dövlətlərin, o cümlədən dünyada gedən siyasi proseslərin bu və ya digər şəkildə iştirakçısına çevrilmiş ölkələrin daxili, xüsusilə də xarici siyasət məsələləri sözün əsl mənasında qlobal xarakter almış, KİV-in mərkəzi mövzusu və təhlil obyektinə səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, həm cəmiyyətdə, həm də jurnalistikada geniş işlənən anlayışlardan biri də **geosiyasət** terminidir və bu termin çoxplanlı şəkildə təfsir edilir. Jurnalistika bu termini dövlətlərin siyasi mövqelərinin qiymətləndirilməsi, beynəlxalq münasibətlər sistemində onların yerinin və rolunun müəyyən olunması, dünya dövlətlərinin daxili və xarici siyasətlərinin təhlili üçün istifadə edir.

Nə üçün bu mövzu jurnalistikanın əsas mövzularından birinə çevrilmişdir? İndiyədək tarixdə baş vermiş müharibələrin bəşəriyyətə gətirdiyi böyük faciələr¹⁷, yeni dünya müharibəsinin başlanması ehtimalı ictimaiyyəti ciddi narahat edir. Dövlətlərarası münasibətlər, bəşəriyyətin demilitarizasiyası problemləri müasir dövrün mərkəzi

¹⁷ Tarixdə daha çox qəddarlığı ilə seçilən vətəndaş müharibələridir. 1480-1941-ci illərdə baş vermiş 278 müharibənin 78-i (28 %) vətəndaş müharibəsi olmuşdur. 1945-1985-ci illərdə 160 müharibə baş vermiş və onlardan 151-i üçüncü dünya ölkələrində olmuşdur. Dünya yalnız 26 gün münaqişəsiz (müharibəsiz) yaşamışdır. Ümumi ölənlərin sayı 25-35 mln. nəfər təxmin edilir.

qlobal problemidir. Militarizm bəşəriyyətin bədənində «xərçəng şişinə» çevrilmişdir. Dünya alimlərinin dördü bir hissəsi müharibələrə hazırlıq işlərinə cəlb olunmuşdur. Hərbi-sənaye kompleksləri böyük miqdarda əmək, material və maliyyə ehtiyatlarını quruculuq işlərindən yayındırır. Hərbi xərclər bütün qlobal problemlərin müsbət həlli yollarında başlıca maneəyə çevrilmişdir. Nüvə dövlətləri o qədər dağıdıcı maddələr istehsal etmiş və toplamışlar ki, bu silahlar Yer kürəsinin və buradakı canlıların hamısının bir neçə dəfə məhv edilməsinə kifayət edir.¹⁸

Son dövrlərdə, yəni beynəlxalq iqlimin «mülayimləşməsi», silahlanmanın azalması şəraitində nüvə təhlükəsi probleminin aradan qaldırılmasına zəmin yaransa da, bu vəziyyətin özü də bəşəriyyətin demilitarizasiyasına tam təminat vermir. Nəyə görə?

Birincisi ona görə ki, bəzi dövlətlər arasında qarşılıqlı vəziyyəti hələ də davam edir, lokal konfliktlərin və kiçik müharibələrin baş verməsi təhlükəsi tam aradan qaldırılmamışdır.¹⁹

¹⁸ Belə bir fakt həyəcan doğurur ki, getdikcə daha çox sayda, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələr müasir döyüş təyyarələri, ballistik raketlər, quru qoşunları üçün ən yeni növ silahlar istehsal edirlər. Qiymətləndirmələrə görə, 1991-ci ildə 8 inkişaf etməkdə olan ölkə döyüş təyyarələri, 6 ölkə isə tank və döyüş vertolyotları istehsal etmişdir. 2000-ci ildə artıq 15 belə ölkə raket istehsalı imkanlarına malik olmuşdur. ABŞ Texnoloji Qiymətləndirmə Bürosunun məlumatlarına görə, 6 inkişaf etməkdə olan ölkə beynəlxalq lisenziyalarla 43 növ ən yeni silah istehsal edir. Onlardan bəziləri silah ixracı ilə məşğul olur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, pul ödəmək imkanı olan istənilən ölkə ən yeni silahlara sahib ola və yeni müharibə mənbəyinə çevrilə bilər.

¹⁹ Müşahidəçilərin hesablamalarına görə, son illərdə baş vermiş münaqişələrin böyük bir hissəsi hakimiyyət və ərazi üstündə olmuşdur. Yaxın gələcəkdə müxtəlif miqyaslı, intensiv lokal və regional münaqişələrin ərazi, etnomill, dini, iqtisadi və s. mübahisələrin güc

İkincisi ona görə ki, atom enerjisinin sürətlə inkişaf etdiyi bir şəraitdə atom silahının nəzarətsiz yayılaraq onun hansısa siyasi təcavüzkar qrupların əllərinə düşə biləcəyi səbəbindən nüvə kataklizmləri təhlükəsi getdikcə artmaqdadır. Bu problem, eyni zamanda təbiətdən istifadə olunmasında, həmçinin bəşəriyyətin həm təbiətlə harmonik, həm də özü-özünə inkişafının yeni tarixi tipinə keçməsi prosesində əsas problemdir.

Buna görə də jurnalistika geosiyasət məsələlərinin işıqlandırılmasında iqtisadi, siyasi, hərbi-strateji, resurs, həmçinin ümumdünya və regional güc balansının saxlanılmasında və dəyişməsində mühüm rol oynayan digər məsələləri kompleks şəkildə izləməyə və işıqlandırmaya çalışmalıdır.

Bunun üçün ilk növbədə biz jurnalistlər özümüz üçün geosiyasətin nə olduğunu aydınlaşdırmalı, onun mahiyyətini dərk etməliyik: **Geosiyasət** - xarici siyasətin siyasi partnyorlar arasındakı ərazi yaxınlığı ilə müəyyən olunan, həmhüddud ölkələrin və qüvvələrin maraqları arasında bağlılıq münasibəti yaradan növlərindən biridir.

Soyuq müharibənin²⁰ başa çatması və ikiqütblüyün aradan qalxması əvvəlki xarici siyasət oriyentirlərinin

təbiiq eməklə həlli yolu kimi ən labüd formaldan biri olacağı proqnozlaşdırılır.

²⁰ “Soyuq müharibə”nin başa çatması və Şərqlə Qərb arasındakı gərginliyin azalması gizli münaqişələrin açıq münaqişələrə çevrilməsinə, uzun müddət boğulmuş səylərin isə özünü tam gücü ilə büruzə verməsinə şərait yaratmışdır. Həqiqətən də soyuq müharibə dövründə böyük dövlətlər və onların daxil olduqları bloklar arasındakı qarşıdurmadan və ideoloji antaqonizmdən qaynaqlanan münaqişələrin bir qədər zəifləməsi fonunda ölkədaxili münaqişələrin sürət götürməsi açıq şəkildə nəzərə çarpır.

dağılmasına gətirib çıxarmış, eyni zamanda siyasət elmi, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi və eləcə də jurnalistika tərəfindən istifadə olunan nəzəri proqnozlaşdırma potensialının zəif olmasını aşkar etmişdir.

Vəziyyətin paradoksallığı (*yun. paradoxos – inanılmazlığı*) ondan ibarətdir ki, həm sovet elmində, həm də sovet jurnalistikasında, eləcə də onun tərkib hissəsi olan Azərbaycan jurnalistikasında geosiyasət mövzusu 1990-cı illərin başlanğıcına kimi faktiki olaraq yasaq edilmiş mövzu idi və bu termindən istifadə edilmirdi. Bu nə ilə bağlı idi? Sovet tərəfinin fikrinə görə, bu, K.Haushofer, A.Qraboovski, E. Obst, O.Maull, V.Zivert və K.Vovinkelin adları və onların hazırladıqları konsepsiyanın faşist Almaniyasında aldığı statusla, həmçinin geosiyasətin müstəmləkəçiliyə, ekspansionist (*lat. expansio - təsir dairəsinin genişlənməsi*) xarici siyasətə bəraət qazandırması ilə bağlı idi.

Lakin 1980-1990-cı illərdə Şərqi Avropa və Sovet İttifaqı məkanında baş vermiş hadisələr bu termini regiondakı dövlətlərin elmi dövriyyəsinə və jurnalistikanın fəaliyyət dairəsinə daxil edir.

KİV-in iştirakı və cəhdləri ilə artıq geosiyasət beynəlxalq aləmdə inqilabi dəyişikliklərə gətirib çıxaran başlıca qanunauyğunluqların, ənənələrin, amil və hərəkətverici qüvvələrin dərk edilməsi üçün açar rolunu oynayan biliyə çevrilir. Onun fundamentini dünya nizamının özülü sayılan nəzarət olunan məkan konsepsiyası təşkil edir.

Bütövlükdə, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrinin səhifələrində geosiyasətə populyarlıq gətirən digər bir aspekt ona xas olan coğrafi və məkan determinizmidir. Lakin bəzən belə də olur ki, həm geosiyasət özü, həm də jurnalistika dünyada baş verən dəyişikliklərlə, o cümlədən dövlətlərin beynəlxalq aləmdə

strateji davranışlarını müəyyən edən təməl amillərinin çevikliyi ilə ayaqlaşma bilmir.

Geosiyasət ideyaları XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dövlət ekspansiyası proseslərinin təhlili üçün istifadə olunmağa və dərhal da mətbuatda öz əksini tapmağa başlamışdır. Geosiyasətin həm inkişaf səviyyəsini, həm də onun öz əksini tapdığı mətbuat materiallarını tədqiq edərək onu aşağıdakı növlərə bölmək olar:

1. Ənənəvi geosiyasət;
2. II Dünya müharibəsindən sonrakı dövr geosiyasəti (elmi-texniki inqilabla əlaqədardır);
3. 1960-1970-ci illərin geosiyasəti;
4. Müasir geosiyasət (başlanğıcını 1980-1990-cı illərdən götürür).

Ənənəvi geosiyasət dövlətləri məkan fenomeni kimi nəzərdən keçirir, onların təsirinin artması şərtlərini və bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin təbiətini öyrənir. Siyasi prosesdə əsas şərt kimi məkan üzərində nəzarətin və təsir zonasının genişləndirilməsi götürülür ki, bu da son həddə dövlətin hərbi, iqtisadi, demoqrafik və digər resurs imkanlarının artmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, bu və ya digər dövlətin gücü onun malik olduğu ərazinin ölçüləri və xarakteri ilə əlaqələndirilir. Bu cür yanaşmada iqlim, landşaft, bitki örtüyü, torpaq, geologiya, nəqliyyat kommunikasiyalarının xüsusiyyətləri və başlıca olaraq məkanın yerləşdiyi ərazi elə amillər kimi nəzərdən keçirilir ki, bu amillər dövlətin xarici siyasi məqsədlərini və onun reallaşdırılması imkanlarını müəyyən edir.

Digər sözlə, ənənəvi geosiyasətin əsas parametrləri XIX əsrin sonlarında mövcud olan populyar coğrafi determinizm geosiyasətinin çərçivəsinə tam uyğun idi və “geo” prefiksi bu anlayışda dövlətin beynəlxalq aləmdə

davranışının coğrafi, məkan-ərazi amillərinin öyrənilməsinə işarə idi.

Elmi-texniki inqilab və onun dövlət siyasətində istifadəsi yeni “məkanların” meydana gəlməsinə və 1950-1970-ci illərdə bu məkanlar uğrunda mübarizənin güclənməsinə gətirib çıxarır. Burada söz ilk növbədə XX əsr “*okeanından*” - yəni hava məkanından və kosmosdan gedir. Yeni məkanların (xüsusilə də kosmosun) geosiyasi qarşılıqlı sxeminə daxil edilməsi münaqişə meydanını faktiki olaraq daha da genişləndirir, mübarizə sisteminin ümumi keyfiyyətlərini dəyişməyə də, konfigurasiyasını dəyişir. Beynəlxalq münasibətlər əvvəlki kimi yenə də “güç mərkəzlərinin” – böyük dövlətlərin və/və yaxud da onların ətrafında cəmləşən koalisiyanın dünyanın geosiyasi planda əsas regionları uğrunda permanent (*lat. permanens - daimi*) mübarizəsi kimi qəbul olunur.

Lakin, **atom silahının meydana gəlməsi**, raket, hərbi-dəniz və hərbi-hava qüvvələrinin bu silahla təchiz olunması həm qarşılıqlı münasibətə, həm də kütləvi informasiya vasitələrinin mövzularına təsir edir. Bu vaxta qədər dünya nizamının əsas seqmentləri arasında baş verən münaqişələr geniş auditoriyaya əsas mərkəzlər – **Quru** (iqtisadiyyatın və nəqliyyatın güclü olması) və **Dəniz** (böyük dövlətlərin okeanlarda zəifliyi) arasında bir-birinə uyğunlaşmayan və kifayət qədər güclü olan iki siyasətin davamı kimi, yəni planetar miqyasda güc bərabərliyi kimi təqdim olunurdu.

Atom silahının yaranması ilə güc mərkəzləri arasındakı qeyri-mütənəib qarşılıqlı **geosiyasi oyunların planını** bir qədər dəyişir. Artıq bu dövlətlər əmin ola bilmirlər ki, coğrafi cəhətdən bir-birindən uzaqda yerləşmələri onların təhlükəsizliyini təmin edə bilər.

Bu dövrdə artıq mətbuatın iştirakı ilə **müharibədən sonrakı geosiyasətin “ikinci” dalğası** sürət götürməyə başlayır. “*Yeni dalğanın*” və mətbuatın nümayəndələri vurğunu

“*fundamental geosiyasi dualizmdən*” *dəyişən geosiyasi reallıqlara keçirirlər*. Demək olar ki, kütləvi informasiya vastələrinin çıxışlarında siyasi, iqtisadi və demoqrafik motivlər getdikcə daha əhəmiyyətli yer tutmağa başlayır.

Beləliklə, geosiyasətdə, o cümlədən onun rüporu olan kütləvi informasiya vastələrinin beynəlxalq mövzuya aid materiallarının məzmununda faktiki olaraq sakit inqilab baş verir. Əgər əvvəllər mətbuatda dövlətin xarici siyasətinin fəallığının əsas motivi kimi onun coğrafi vəziyyətlə izah olunan maraqları ön plana çəkildisə və müstəsna olaraq böyük dövlətlər məqalələrin obyektini kimi götürülürdüsə, indi beynəlxalq cəmiyyətin bütöv məkan-siyasi təşkili məsələləri, ayrı-ayrı dövlətlərin və regional strukturların transformasiyası, xüsusilə də Şimal – Cənub münasibətləri ön plana çıxır. Bundan əlavə, diqqət dünyanın müxtəlif nöqtələrində “böyük dövlətlər klubu” çərçivəsində inkişafa və yeni “güc mərkəzlərinin” yaranması məsələlərinə yönəldilirdi.

1960-1970-ci illərdə “geosiyasət” anlayışı kütləvi informasiya vastələrində daha geniş mövqələrdən şərh olunmağa başlayır. Konkret təbii-iqlim zonalarına aid olan dövlətlərin üstünlüyü ideyası inkişaf etdirilir. H.Kissincerin “beşqütblülük» konsepsiyası jurnalistikada gücün Şimalda cəmləşməsi fikrini əsaslandırmaq üçün geniş istifadə olunurdu (H.Kissincer dünya arenasında beş güc mərkəzini əsas oyunçular hesab edirdi – ABŞ, SSRİ, Birləşmiş Avropa, Yaponiya və Çin. Çinin Şimala aid edilməsi bir qədər inandırıcı görünmür).

1970-ci illərdə mətbuatda çoxqütblü dünya nizamı ideyasına daha tez-tez müraciət edilir. Bu ideya xüsusilə Qərb mətbuatında (Avropa) ABŞ-ın dönmədən “zəifləməsi”, Qərbdə və Şərqdə yeni alternativ güc mərkəzlərinin yaranması ilə bağlı idi.

Eyni zamanda, həm sahə elmində, həm də kütləvi informasiya vasitələrində **güclü dövlət parametrləri** yeni mövqedən nəzərdən keçirilirdi. Dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi, daha sonra isə qloballaşması, həmçinin güc göstəricisi olan təbii ehtiyatlar artıq elə də mühüm rol oynamırdı. Çünki, elmi-texniki inkişaf, o cümlədən hərbi təchizat sahəsindəki nailiyyətlər artıq landşaft (geniş ərazi, meşə, dağ, çay, dəniz və s.) amilini xeyli zəiflətməmişdi. Dövlətin geosiyasi gücü qiymətləndirilərkən hərbi, demoqrafik və maddi resurslarla mənəvi resursların (ictimai təminat) məcmusu əsas götürülürdü. Bu da geosiyasi məqsədlərə nail olunmasında mənəvi resurslardan istifadənin (*ictimai təminat, o cümlədən informasiya təminatı*²¹ – *KİV vasitəsi ilə*) böyük əhəmiyyət kəsb etməsi ilə bağlı idi.

1980-ci illərin sonu – 1990-cu illərin başlanğıcında həm geosiyasət, həm də kütləvi informasiya vasitələri beynəlxalq sistemdəki transformasiyaların və geosiyasi dəyişikliklərin miqyasını proqnozlaşdırmaqda bir növ acizlik göstərilir. Çünki, bu dövrdə “dünya nizamı”

²¹ İctimai rəyin formalaşdırılması, informasiya təminatı texnologiyalarının mürəkkəbliyinə, çəkilən xərclərin və göstərilən səylərin həcminə görə hərbi-sənaye komplekslərində istifadə olunan texnologiyalarla müqayisə etmək olar. ABŞ xarici siyasətinin informasiya təminatı sisteminin başında **ABŞ İnformasiya Agentliyi (USIA)** durur. USIA Dövlət Departamentinin tərkib hissəsidir və o, “Amerikanın səsi”, “Azadlıq radiosu/Azad Avropa”, “Marti Radio və Televiziyası”, “Uorld Televijn” və “Azad Asiya Radiosu” televiziya və radio verilişləri korporasiyalarının fəaliyyətlərinə rəhbərlik edir. USIA-nın 5 min ştat işçisi vardır və onun illik büdcəsi 1 mlrd. ABŞ \$-ıdır. Təkcə bu rəqəmlər ABŞ-ın öz xarici siyasətinin ictimai və informasiya təminatına nə qədər mühüm əhəmiyyət verdiyini sübut edir. Müasir dövrdə ABŞ özünün geosiyasi məqsədlərinə nail olmaq üçün ictimai fikrin formalaşdırılmasında informasiya sistemlərinin istifadəsi sahəsində şəksiz liderdir.

kateqoriyasının geosiyasi təhlili lokal və regional konfliktlər mövzusunun gündəlikdən sıxışdırıb çıxarır.

Bu dövrdə baş verən dəyişikliklər, SSRİ-nin süqutu ikiqütblülüyün dağılmasına və keyfiyyətcə yeni beynəlxalq münasibətlər sisteminə keçidin əsasını qoyur. **Z.Bjezinski** (SSRİ-nin dağılması modelinin müəllifi)²² dünya siyasətində və iqtisadiyyatında Amerika Birləşmiş Ştatlarının unikal imkanlar qazandığını bildirir və ABŞ-ın «dünyanın birinci və yeganə güclü dövlətinə çevrildiyini» göstərir.

Hazırkı dövrdə KİV materiallarında **uniqütblülük konsepsiyası** əsas yer tutur. Biopolyar dünyanın «sovet» qütbünün çökməsi ilə beynəlxalq sistem təkqütblü sistemə çevrilir. Burada isə əsas yer ABŞ-a ayrılır.

Lakin həm geosiyasətçilər, həm də bu mövzunu işıqlandıran KİV nümayəndləri arasında belə bir fikir də hökm sürür ki, amerikanosentrik təkqütblülük ideyası bir qədər şişirdilmiş ideyadır. Hesab edirlər ki, Amerikanın üstünlüyü uzunmüddətli perspektivdə o qədər də inandırıcı görünmür.

Dünya geosiyasətində baş verən son proseslər və onların kütləvi informasiya vasitələrində şərhini göstərir ki, benyəlxalq münasibətlər sistemi getdikcə **“unimultipolar sistem”** (biryarımqütblü sistem) şəklini alır. Məsələn, ABŞ çox zaman ikitərəfli, regional və digər münasibətlərdə hegemon dövlət kimi hərəkət edir, lakin mütləq dünya lideri kimi özünü tam təsdiq edə bilmir. Çünki, hətta ABŞ kimi

²² Brzezinski Z. and Huntington P. Political Power: USA-USSR. Similarities and Contrast Convergence or Evolution. The Viking Press, 1964; Brzezinski Z. Game Plan. A Geostrategic Framework for the Conduct of the US.-Soviet Contast. Boston/New York: The Atlantic Monthly Press, 1986.; Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., 1998.

güclü bir ölkə bu yükü iqtisadi, siyasi, hərbi və mənəvi baxımdan təkbaşına çəkə bilməz. Müasir dünya nizamına görə, geosiyasi aksiyaları həyata keçirmək üçün ona ən azı bəzi dövlətlərin siyasi (böyük dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların verdiyi mandat) və mənəvi dəstəyi mütləq lazımdır.

KİV tanınmış politoloqların, diplomatların və dövlət xadimlərinin cəlb olunması yolu ilə **“biryarımqütblü sistem”** sxemini şərh edərək beynəlxalq münasibətlərin gələcəkdə ən azı iki istiqamətdə inkişafını proqnozlaşdırır:

1. **Yeni ikiqütblülüyə doğru hərəkət** (mövcud güc mərkəzlərinin koalisiyasının və yaxud da onlardan birinin bazasında yeni fəvqəldövlətin yaranması ilə).
2. **Çoxqütblülüyn meydana gəlməsi** (güc mərkəzlərinin təməl parametrləri ilə ölçülən sərbəst oyun nəticəsində).

Yeni ikiqütblülük şəraitində üç istiqamətdə güc mərkəzlərinin yaranması ehtimal olunur:

1. **Asiya-Sakit okean regionu (ASR)**. Əgər Çin ciddi daxili münaqişələrdən qaça bilsə, paralel olaraq hərbi güc də daxil olmaqla, stabil iqtisadi inkişaf tempini (1980-ci illərdə və 1990-cı illərin birinci yarısında olduğu kimi) qoruyub saxlaya bilsə, XXI əsrin ilk rübünün sonlarında artıq ABŞ üçün ciddi rəqibə çevrilə bilər (heç olmasa, ASR regionunda). Bu zaman rəqabət səhnəsi Atlantika və Avropadan Asiyaya və Sakit okean regionuna keçə bilər. Rəqabətin ilkin elementləri artıq görünməkdədir. ABŞ Çində insan hüquqlarının pozulması, uyğur, Tibetin müstəqilliyi və s. məsələləri qaldırır. Həmçinin, Çinin Şimali Koreya və Yaponiya ilə münasibətləri və s. məsələlər də müxtəlif səviyyələrdə müzakirə obyektinə çevrilir.

Çinin ABŞ-a alternativ güc mərkəzinə çevrilməsi onun a) “üçüncü dünya” adından çıxış edə bilib-bilməməsindən, b) Rusiya ilə partnyor və müttəfiq münasibətləri qurmasından və s.) Asiyada davamlı koalisiya (islam dövlətləri və Hindistanla) yarada bilməsindən çox asılıdır.

2. **Atlantika regionu.** Proqnozlara görə, 2020-2025-ci illərdə iki güclü koalisiyanın – ABŞ-ın başçılıq etdiyi **Sakit okean** (Yaponiya və Çin cəlb olunmaqla) və **Avrasiya** (Avropa və Rusiya) koalisiyaları meydana gələ bilər. Artıq Avropa və ABŞ arasında aşkar şəkildə olmasa da, münasibətlərin (xüsusilə də enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində) bir qədər gərginləşməsi hiss olunur. Avropa İttifaqının (Aİ) iqtisadi potensialı demək olar ki, ABŞ-ın iqtisadi potensialına bərabərdir və Aİ-də vahid valyuta sisteminin yaradılması birləşmiş Avropanın iqtisadi imkanlarını xeyli artırır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ticarətinin 40 %-i Avropanın payına düşür və bu, rəqabət baxımından olduqca ciddi bir göstəricidir. Avropa ASEM (Asia-Europe Meeting) çərçivəsində ASİB (Asiya-Sakit okean İqtisadi Birliyi), ACEAN və Şərqi Asiya ölkələri ilə sıx iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri yaradır.

3. 1990-cı illərdə Şərqi Avropada və keçmiş SSRİ ərazisində yaranmış yeni müstəqil dövlətlərin və yaxud ayrıca regionların timsalında yeni aktyorların siyasi ön səhnəyə çıxmaları, onların öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaları məqsədi ilə konsolidasiya üçün göstərdikləri cəhdlər yeni güc mərkəzlərinin (**yeni region**) əmələ gəlməsinə şərait yarada bilər.

Göründüyü kimi, **çoxqütblülük** hər şeydən əvvəl həm ayrı-ayrı güc mərkəzləri arasında, həm də bu mərkəzlərdəki daxili qarşılıqlı münasibətlərin mahiyyətinin başlıca transformasiyasını ifadə edir. Bu münasibətlər getdikcə daha mürəkkəb və çoxqanlı xarakter alır, bir sıra konkret hadisələr-

dən asılı olur. Buna görə də həmin münasibətlər çox-variyaşılıqlı və dəyişkəndirlər. Bəzən, bu münasibətlərdəki dəqiq qarşıdurma xətləri yox olur, hərbi, coğrafi ərazi və digər aspektlərin rolu azalır, beləliklə də dünya siyasətini müəyyən edən amillərin sayı artır. Getdikcə qeyri-ənənəvi parametrlər – iqtisadiyyat, maliyyə, kommunikasiya və informasiya sistemi, elmi-texniki inkişaf və s. amillər daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Geosiyasi proseslərin və transmilli problemlərin sovet KİV-ində işıqlandırılması təcrübəsi

Zənnimizcə, müasir dövrdə beynəlxalq aləmdə baş verən həddindən artıq mürəkkəb siyasi proseslərlə bağlı olaraq dünya KİV-i qarşısında duran ümumi, həmçinin Azərbaycan jurnalistikası qarşısında duran spesifik vəzifələri müəyyən etmək üçün beynəlxalq həyat və beynəlxalq münasibətlər probleminin **sovet mətbuatında, o cümlədən onun struktur elementlərindən biri olan Azərbaycan mətbuatında** işıqlandırılması təcrübəsinin həm tarixi, həm də praktik aspektdən nəzərdən keçirilməsi faydalı olardı.

Məlum olduğu kimi, kütləvi informasiya vasitələri XX əsrdə özünün yüksək təşəkkülünü tapmışdır. Bu da ictimai inkişaf əlaqədar olaraq obyektiv tələbatla ehtiyacla, insanların dünyada baş verən proseslər, hadisələr və faktlar barədə daha çox bilgi almaq istəkləri ilə izah olunur. Xüsusilə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra, yəni təsir dairələrinin güclü dövlətlər arasında yenidən bölündüyü və “soyuq müharibə”nin başladığı bir dövrdə həm dünya, həm də sovet jurnalistikası beynəlxalq münasibətlər problematikasına daha çox diqqət yetirməyə başlayırlar. Bu da öz növbəsində KİV-in strukturunda müəyyən dəyişikliklər etməyə, kütləvi auditoriyaya

çatdırılan materialların məzmununa, üslub və xarakterinə yeni səciyyəvi çalarlar verməyə bilməzdi.

1961-ci ildə sovet KİV sistemində yeni “**Novosti**” **Mətbuat Agentliyi (Агентство печати “Новости” - АПП)** fəaliyyət göstərməyə başlayır. Agentliyin 100-dən çox ölkədə nümayəndəliyi var idi və xaricdə 45 dildə 2 mln. nüsxə tirajla jurnal, qəzet və mətbuat bülletenləri çap edirdi. 130 ölkədə, ingilis, fransız, alman, ispan və ərəb dillərində təxminən 1 mln. nüsxə ilə “**Moskovskie novosti**” (“**Московские новости**”) qəzeti, 7 dildə yarım milyon nüsxə ilə illüstrasiyalı aylıq “**Sputnik**” (“**Спутник**”) daycesti çap olunurdu. 80-ci illərin ortalarından “**SİTA**” (“**ТАСС**”) öz fəaliyyətini daha da genişləndirir. Onun 14 respublikada yerli agentlikləri, 6 şöbəsi və Rusiya Federasiyasında 72 müxbir məntəqəsi var idi. Agentlik 110 xarici ölkədən məlumatlar təqdim edirdi.

Müharibədən sonrakı illərdə (xüsusilə 1960-1980-ci illər) sovet jurnalistikasının beynəlxalq münasibətlər problematikasında SSRİ-nin egidəsi altında dünya sosializm sisteminin inkişafı, sosialist ölkələrinin iqtisadi və hərbi bloklarının möhkəmlənməsi məsələlərinə geniş yer ayrılırdı.

Əfqanıstan hadisələri ilə əlaqədar olaraq (1979-1988-ci illər) kütləvi informasiya vasitələri sovet qoşunlarının bu ölkədəki kontingentinin beynəlmiləl missiyası haqqında məqalə, korrespondensiya, müsahibə və oçerklər çap edir, televiziya və radio proqramlarında reportajlar hazırlanıb geniş auditoriyaya təqdim edilirdi. Lakin bu materiallar jurnalist yaradıcılığı baxımından əksər tələblərə cavab versə də, onların məzmunu obyektiv xarakter daşıyırdı. Hadisələrin əsl səbəbi, gedişi, xüsusilə də itkilər oxuculardan, tamaşaçı və dinləyicilərdən gizlədilir.

KİV-in beynəlxalq problematikaya həsr olunmuş materiallarının məzmunu, xüsusilə də sosialist düşürgəsinin itkiləri sovet jurnalistikasının yaradıcı pafosuna, sovet həyat

tərzinin rəsmi fasadına çevrilmiş “inkişaf etmiş sosializm” cəmiyyətinin nailiyyətlərinin təbliği ilə uzlaşmırdı. Həmin illərin publisistikası öz parlaqlığı, çoxçalarlığı, bədiiliyi və anlaşıqlığı ilə seçilsə də, dünyanın, o cümlədən, ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında baş verən ziddiyyətli proseslər jurnalistikada adekvat işıqlandırılmırdı.

1980-ci illərin sonuna yaxın beynəlxalq həyat məsələlərini işıqlandıran qəzetlərin tirajı xeyli artır. Məsələn, “**Argumenti i fakti**” (“**Аргументы и факты**”) qəzetinin tirajı 1990-cı ildə rekord həddə - 34 mln. nüsxəyə çatır. “**Komsomolskaya pravda**” (“**Комсомольская правда**”) 20,3 mln., “**Trud**” (“**Труд**”) 20 mln. nüsxə ilə çap olunmağa başlayır. Bütövlükdə, 1987-1990-cu illərdə dövrü mətbuatın həcmi 10 % artmışdı.²³

İnformasiya agentliklərinin də fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir. 1991-ci ildə artıq “SİTA”-nı (“ТАСС”) dünya ölkələri ilə bağlayan 336 teleqraf və 180 telefon əlaqəsi kanalı fəaliyyət göstərirdi. Xarici ölkələrin 600-dən çox informasiya agentliyi, 115 ölkədən qəzet və jurnal redaksiyaları bu agentliyin abunəçiləri idilər.

“SİTA”-dan əlavə, təkcə APN (АПП) ölkə daxilində 20, xarici ölkələrdə isə 120 müxbir məndəqəsinə malik idi. 1990-cı ilin iyul ayında APN-nin bazasında “Novosti” Dövlət İnformasiya Agentliyi (Государственное информационное агентство “Новости” АПП-ИАН) yaradılır. 1989-cu ildə ilk müstəqil, rəsmi nöqtəyi-nəzəri deyil, öz mövqeyini ifadə edən “**Postfaktum**” (“**Постфактум**”) və “**İnterfaks**” (“**Интерфакс**”) agentlikləri fəaliyyətə başlayır. İlk dövrlərdə xüsusilə “İnterfaks”-ın materialları öz populyarlığı ilə seçilirdi və artıq 1990-cı ildə dünyanın

²³ Вачнадзе Г. Секреты прессы при Горбачеве и Ельцине. – М., 1992

40-dan çox ölkəsində onun informasiyalarından istifadə edirdilər.

1985-ci ildən sonra SSRİ-də başlayan yenidənqurma, aşkarlıq²⁴, sovet cəmiyyətinin demokratikləşməsi prosesləri beynəlxalq münasibətlər sahəsində mövcud olan köhnə ideoloji ehkamların sındırılmasına və “soyuq müharibə” prinsiplərindən imtina edilməsinə şərait yaradır. Ölkədə elan olunan yeni siyasi təfəkkürün formalaşması çağırışları cəmiyyətin həyatında bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, KİV-in beynəlxalq münasibətlərin işıqlandırılması sahəsindəki fəaliyyətində də ciddi dəyişikliklərə səbəb olur və bu istiqamətdə yeni meyarlar əmələ gəlir.

Beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı inamın yaranması, güc tətbiq edilməsindən imtina, qarşılıqlı iqtisadi yardımın göstərilməsi məsələləri kütləvi informasiya vasitələrinin materiallarının ənənəvi məzmununda dəyişikliklər etdiyi kimi, onların geniş auditoriyaya təqdim edilməsində də yeni formaların yaranmasına səbəb olur. Xarici ölkələrlə yaradılan **telekörpülər** daha çox tamaşaçını əhatə edir. Bu illərin **publisistikası, məqalə və oçerkləri** müharibədən sonrakı dövrdə cəmiyyətin həyatında, demokratik yeniləşmə yolunda olan ciddi problemlərə diqqəti cəlb edən janrlar idi.

²⁴ *Aşkarlıq – geniş tanışlıq və müzakirə üçün açıqlıq, əlyətərlilik: dövlət və ictimai təşkilatların fəaliyyətində maksimal şəffaflıq və düzlük, ölkənin mühüm problemlərinin demokratik surətdə həllində ictimai rəyin təsirli və fəal forması; rəhbərin dəyişməsi və yaxud da sosial-iqtisadi şəraitin təsiri ilə dövlət siyasətinin dəyişməsi. Вак. Современная идеологическая борьба: Словарь / Сост. С.И.Беглов. М., 1988. стр.61.*

Azərbaycan jurnalistikasında beynəlxalq həyat mövzusu

Ümumiyyətlə, bu mövzu jurnalistikada milli paritetlərlə və ölkənin milli təhlükəsizliyi ilə vahid kontekstdə nəzərdən keçirilir. Bu paritetlər isə tarixin müəyyən dövrlərində beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərarası əlaqələr kimi anlayışlarla sıx bağlı olur, dünyada və regionda gedən geosiyasi proseslərdən asılı olur və onların işıqlandırılması dövrün səciyyəvi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq KİV materiallarının məzmununa və yaradıcılıq amillərinə müəyyən korrektələr edir. Azərbaycan jurnalistikasında bu problemin tarixi köklərinin öyrənilməsinə və mətbuatda izlənilməsinə beş dövrə bölmək olar:

I dövr – 1875-1918-ci illər.

II dövr – 1918-1920-ci illər.

III dövr – 1920-1985-ci illər.

IV dövr – 1985-1991-ci illər.

V dövr – 1991- ci ildən bu günə qədər olan dövr.

Birinci dövr milli mətbuatın yaranmasından (“Əkinçi” qəzetinin nəşrə başlaması - 1875-ci il) Böyük Oktyabr sosialist inqilabımadək (1918-ci il) olan müddəti əhatə edir. Bu dövrdə çar Rusiyasının tərkibində olan Azərbaycanda “Əkinçi” (1875-1877), “Ziya” (“Ziyayi Qafqaziyyə”) (1879-1884), “Kaspi” (1881-1919), “Şərqi-rus” (1903-1905), “Açıq söz” (1915-1918), “Kəşkül” (1883-1891), “Həyat” (1906-1907), “Molla Nəsrəddin” (1906-1931), “Babayi-Əmir” (1915-1916), “İrşad” (1906-1908), “Həqiqət” (1909-1910), “Tərəqqi” (1908-1909), “Füyuzat” (1906-1907), “Tazə həyat” (1907-1908), “Tuti” (1914-1917), “Zənbur” (1909-1910) kimi qəzet və jurnallar çap

olunurdu. Bu mətbu nəşrlər milli oyanış və özünüdərək proseslərində mühüm rol oynamışlar.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Qafqaz bir sıra Avropa ölkələrinin maraq dairəsinə daxil olsa da, regionda gedən siyasi proseslərdə əsasən iki dövlət – Rusiya və İran dominantlıq edirdi. Bu da onların coğrafi parametrləri ilə bağlı idi və ənənəvi geosiyasətin şərtləri ilə izah olunurdu. 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə əsasən, Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsi başa çatdırılmış, Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın tərkibinə qatılmışdı. Müstəmləkə siyasəti ölkənin həyatının bütün istiqamətlərində olduğu kimi, milli mətbuatın yaranması və fəaliyyəti sahəsində də özünün qara izlərini buraxırdı. Həm informasiya qıtlığı, həm də çar rejiminin tətbiq etdiyi ciddi senzura milli mətbuatda siyasət, beynəlxalq münasibətlər və s. məsələlərin müstəqil şəkildə işlənilməsinə və işıqlandırılmasına imkan vermirdi.

Azərbaycanın ilk mətbu orqanı olan “**Əkinçi**” qəzetinə də (22 iyul 1875-ci il) siyasi mövzuya toxunmaq qadağan edilmişdi. Milli qəzetlər, ən yaxşı halda, yalnız Rusiya qəzetlərində verilmiş məqalələrin surətini çap edə bilirdilər. Həsən bəy Zərdabi “Rusiyada əvvəlinci türk²⁵ qəzeti” məqaləsində yazırdı: “Əkinçi”yə ixtiyar vermişdilər ki, siyasi xəbərləri qeyri qəzetlərdən çap eləsin. Amma onların birisini də çap etməyə qoymadılar. ...Senzordan təvəqqe elədim ki, özü qeyri qəzetlərində siyasi xəbərləri də göstərsin ki, hansıları çap etmək mümkündür. Ona da razı olmayıb, izin verdi ki, dövlət tərəfindən hər gündə gələn telləri çap edim. ...onlardan seçib lazım olan qədərini də basdırmağa qoymadılar. Xülasə, siyasi xəbərləri basmaq mümkün olmadı. Jandarma ... hər gün məndən və “Əkinçi”dən adsız donoslar göndərdilər. Jandarma tərə-

²⁵ Azərbaycan

findən mənim üstümə qarovulçular qoyuldu. Onların birisi mənim rus qulluqçumun qardaşı adına gecələr mənzilimin içində yatırdı. Birisi də küçə qapısında durub mən hər tərəfə gedəndə məni aparıb-gətirirdi. O vaxt mən hər gecə kluba gedib bilyard oynayırdım və jandarma polkovniki də bəzi vaxtlar mənim ilə oynayırdı. Onunla belə həftədə bir neçə dəfə o polkovnik məni aparıb məndən cavab istəyirdi ki, doğrudurmu filan günü axşam filankəslərin yanına gedib, filan sözü demisən?”²⁶

XX əsrin əvvəllərində əhalinin maarifləndirilməsini özünün ümdə vəzifəsi hesab edən onlarla qəzet və jurnal nəşr olunurdu. Onların arasında demokratik mətbuatın ilk nümunəsi və Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin nəşirliyi ilə çap olunan ilk satirik “**Molla Nəsrəddin**” jurnalı Şərqdə cərəyan edən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərə, Qərb ölkələrinin bu proseslərdə iştirakına və münasibətinə aid daha cəsarətli materiallar dərc edirdi.

Bu dövrdə regionda gedən siyasi prosesləri nəzarətdə saxlamaq və burada öz mövqelərini möhkəmləndirmək üçün bir sıra güclü dövlətlər bu ərazidəki ölkələri özlərinin nüfuz dairələrinə bölmüşdülər. Jurnal müəyyən forma və rubrikalardan istifadə edərək lakonik şəkildə Almaniyanın da bölgədə özünə istinadgah axtardığını diqqətə çatdırır. Jurnalın 1906-cı il 4-cü sayında “Molla Nəsrəddin”-in gecə teleqramları” rubrikası altında “Berlin, 19 aprel- Germaniya dövləti islamlar ilə siğə qardaş oldu. Siğeyi-üxuvvət Qüdsi Xəlildə oxunacaqdır”²⁷, həmin ilin 36-cı sayında isə “Teleqraf xəbərləri” rubrikasında “İstanbul - İran səfəri iranlıların qəbristan yerini almanlara altmış manata satdı.”²⁸

²⁶ “Həyat” qəzeti, 28 dekabr 1905-ci il, № 129, 3 yanvar 1906-cı il, № 2. Azərbaycan mətbuat tarixi antologiyası. I cild, Bakı, 2010, səh.40.

²⁷ «Molla Nəsrəddin» 12 cildlik, I cild-Bakı: Elm, 1988, s.43.

²⁸ Yenilərdə, səh.299.

kimi, bir cümlədən ibarət məlumatları uğurlu üsul hesab etmək olar.

“Molla Nəsrəddin”in sözügedən sahədə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də güclü dövlətlərin istiləçilik siyasətlərinin ifşa olunması idi. Xüsusilə, “Mıncıq” felyetonunda biz jurnalın daha cəsarətli addımının şahidi oluruq:

“Bəli, dörd yüz il irəli Amerikanın meşələrində çılpaq dolanan vəhşi insanlar qızıklarını aldanıb Yevropa lotularına verəndə genə əvəzində iki qəpiklik mıncıq alırdılar, amma indi iyirminci əsrdə görürsən ki, dünyanın bir səmtində adamlar az qalırlar ki, ölünü diriltsinlər, az qalırlar ki, şeytana papaq tiksinsinlər, az qalırlar ki, havaya uçub aydan və ulduzlardan xəbər gətirsinsinlər, amma ... dünyanın o biri səmtində Qafqaz və İran hindiləri öz əyallarının ruzisini növbənöv libasa girmiş quldurlara paylayanda bari əvəzində onlardan iki qəpiklik mıncıq da istəmişlər”²⁹.

Jurnalın 1907-ci il 13-cü sayında dərc olunmuş “Həqiqət” məqaləsində imperializmin mahiyyətinin əsarət və soyğunçuluqdan ibarət olması sadə bir dildə oxucuya çatdırılır: “Əzizim amerikalı, indi buyur görək, nə qəsd ilə dünyanın o başından bu başına gəlibsən? Mənim yəqinimdir ki sənün xəyalında bir bijlik var. Məsələn, ya bu qəsdlə gəlibsən ki biz biçərə müsəlmanları tovlayıb axırda imtiyaz sahibi olasan və bizi fəhlə kimi işlədib bizim öz əlimiz ilə qazandığımız pulları doldurasan cibinə və axırda da Fərahan xalılarından, Buxara dərilərindən, Naxçıvan cecimlərindən, Şamaxı şallarından, Tehran Sirü-xurşidlərindən bir yük tutub vətəninə sovqat aparasan və gedib Amerikada bir kitab yazasan və haman kitabda mollalarımızı tərifləyəsən”³⁰.

²⁹ Yenilərdə, səh.266.

³⁰ Yenilərdə, səh.426-427.

Maraqlıdır ki, bu gün beynəlxalq münasibətlər sistemində mərkəzi yerlərdən birini tutan “enerji təhlükəsizliyinin təminatı” problemi hələ düz bir əsr bundan əvvəl “Molla Nəsrəddin” jurnalının tez-tez müraciət etdiyi məsələlərdən biri olmuşdur. “... Hətta biz də bu saat məətəlik. Bir tərəfdən, cənub neftini Londona daşıyırlar, bir tərəfdən də şimal neftini Amerikaya daşımaq istəyirlər”³¹.

Enerji mənbələri uğrunda mübarizə ilə bağlı fikirlər jurnalın başqa bir nömrəsində “Xatirələr” başlıqlı felyetonda daha sərt şəkildə qoyulmuşdur. Ə.Əzimzadənin çəkdiyi və jurnalın birinci səhifəsində yerləşdirilmiş “Şimali İran nefti üçün mübarizələr “ adlı şəkil də İngiltərə və Amerikanın İranda törətdiyi əməllərin əsl mahiyyətinin başa düşülməsi üçün əhəmiyyətlidir. Burada “Şimali İran nefti” bir ceyran şəklində təsvir edilmişdir. Ceyran iki tərəfdən ağızlarını geniş açmış iki əjdahanın pəncəsində çırpınır. Ceyranı xilas etmək istəyən iranlıların əlləri isə zəncirlə bağlıdır³².

“Molla Nəsrəddin” jurnalı siyasi çıxışlarına görə daim çar senzurasının təqiblərinə məruz qalırdı. “Demək olar ki, onun hər bir nömrəsi senzura yoxlanışından keçirdi. Hökumət daxili və xarici siyasətinə toxunan məqalə, felyeton və şəkillərin çap olunmasına icazə verilmirdi. ... Mirzə Cəlil ... qadağan olunmuş materialların, şəkillərin yerini boş qoyur və üzərində çarpaz xətt çəkirdi. Və onların aşağısında belə yazırdı: “Bizdən asılı olmayan səbəblərə görə, bu yer qaldı”, “Buradakı şəkilə izn verilmədi” və s.”³³.

Əsas ideya-siyasi xətti liberal xırda burjua ideologiyası olan “**Babai-Əmir**” satirik jurnalı (1915-1916-cı illərdə Bakı şəhərində buraxılmışdır) siyasi

³¹ «Molla Nəsrəddin» jurnalı, № 8, 1925.

³² «Molla Nəsrəddin» jurnalı, № 21, 1925.

³³ Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005, səh.26-27.

məsələlərin işıqlandırılmasında məhdud islahatçılıq meyilləri nümayiş etdirsə və hökumətin siyasətinə qarşı açıq çıxışlardan çəkinsə də, öz səhifələrində müharibə ilə bağlı mövzulara geniş yer verirdi. Jurnal əksər saylarında öz üslubuna uyğun olaraq müharibənin mahiyyətinin açılmasına, onun insanlara, ayrı-ayrı ölkələrə, bütövlükdə bütün dünyaya fəlakət gətirməsini əks etdirməyə səy göstərirdi. Jurnalda “Avropa müharibəsi” başlığı altında ayrıca bölmə yaradılmışdı. Bu başlıq altında müxtəlif ölkələrdən müharibəyə aid alınmış xəbərlər, məqalə və felyetonlar dərc edilirdi. Müharibə mövzusunda verilən materiallar jurnalın satirik üslubuna uyğunlaşdırılır, ... müharibə xəbərlərinin maraqla oxunması üçün ondan sonra satirik şeirlər verilirdi.³⁴

Jurnalın 1915-ci il 26-cı sayından bir neçə nömrəsi şəkillərlə çıxmağa başlayır ki, bu da müharibə mövzusunda yazıların insanların hissələrinə təsirinin effektivliyini artırır, problemin daha aydın və təsirli işıqlandırılmasına imkan yaradır. Görkəmli rəssam Əzim Əzimzadənin jurnalın 1915-ci il 27-ci sayında oxucuya təqdim etdiyi şəkildə belə bir mənzərə təsvir olunur: bir tərəfdə “müharibəni başlayanlar” əlləri cibində qürurla dayanıb havadan hücumu keçən təyyarə və balonlara baxırlar, digər tərəfdə isə qan tökülür, amansız müharibə səhnəsi aparılır. Şəklin altında isə müharibə pərəstişkarlarının bu sözlərini oxuyuruq: “Bir işdir tutmuşam, Allah xatirinə keç mənim üçün (sülhə dair).” Əlbəttə, bu sözlərin kinayə ilə deyilməsi açıq-aydın hiss olunur.

Ə.Əzimzadənin jurnalda çap olunmuş başqa bir şəkildə (9 dekabr 1915-ci il, № 33) Almaniyanın öz müttəfiqlərinin boğazına ip salıb onları darta-darta top

³⁴ Axundov N. Azərbaycan satirik jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı, 1968, səh.110.

qabağına apardığı təsvir olunur. Şəklin altında isə “Haqq sözdür. Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarır” sözləri yazılmışdır.

Qərbi ölkələrinin, xüsusilə də Almaniyanın müharibə aparmaqda məqsəd və motivlərinin ifşa edilməsi Ə.Əzimzadənin şəkillərinin əsas qayələrindən birini təşkil edir. Rəssamın “İranın indiki vəziyyəti” adı ilə çap etdirdiyi başqa bir rəsmdə isə müharibənin Şərqi ölkələrinin həyatını acınacaqlı vəziyyətə salması göstərilir. Rəsmdə (1915-ci il, № 31) İran quru müqəvva, imperialistlərin əlində bir oyuncaq kimi təsvir olunur. Mövzuya uyğun olaraq burada “Hərdəmxəyal”ın (M.S.Ordubadı) “İran da qarışdı” satirası çap edilmişdir:

Axırda cahan hərbinə İran da qarışdı,
Durdu yuxudan axır o, viran da qarışdı...

Jurnalın fəal üzvlərindən biri olan H.İ.Qasımovun felyetonlarında müharibənin bəşəriyyətə vurduğu yaralar, insanların çəkdiyi müsibətlər daha qabarıq şəkildə öz əksini tapır. Müəllifin “Dağdan-daşdan” başlıklı felyetonunda oxuyuruq: “Yoxsulluq bir yandan, bahalıq bir yandan...canın çıxsın ay kasıb! Gəl yaşa görüm, necə yaşayırsan!.. Allah Vilhelmin boynunu yeddi qat eləsin, getdiyi Məkkə belindən vursun. O, dünyanı bir-birinə vurmasaydı kasıb-kusub ayaq altında getməzd”³⁵.

Dövrün digər satirik qəzet və jurnalları kimi, “Babayi-Əmir” jurnalı da müharibəni doğuran sosial-siyasi səbəbləri peşəkarlıqla açıb göstərə bilməsə də, insanlarda müharibəyə nifrət hissi oyatmaq baxımından xeyli faydalı iş görə bilmişdir.

1914-1917-ci illərdə Bakı şəhərində çap olunan “**Tuti**” satirik jurnalının da Azərbaycan ictimai və siyasi

³⁵ “Babayi-Əmir” jurnalı, 5 fevral 1916-cı il, № 4.

fikrinin formallaşmasında böyük rolu olmuşdur. Bakı şəhər bələdiyyəsi tərəfindən jurnala siyasi mövzuda məktub, felyeton, mükalimə, teleqram, şəkil və s. materiallar dərc etməyə icazə verilmişdi.

Hələ özünün 1-ci nömrəsində yazdığı kimi, “dünyanın ... şuluq vaxtında ərsəyə gələn”³⁶ jurnal öz dövrünün siyasi hadisələrini (1917-ci il fevral burjua inqilabı və s.) tam obyektivliklə işıqlandıra və qiymətləndirə bilməsə də, bəzi güclü ölkələrin mütləqiyyət üsuli-idarəsinə qarşı kəskin çıxışları, “azadlıq”, “hürriyyət”, “ədalət”, “müsavət” və s. Anlayışlarla bağlı nümayiş etdirdiyi mövqeyi ilə diqqəti cəlb edir. Hətta jurnalda fevral burjua inqilabından sonrakı dövrdə seçki sistemindəki gülünc vəziyyət də istehza ilə tənqid edilir.

“Tuti”də çap olunan mükalimələr həm o dövrdəki ideoloji fəaliyyətin istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, həm də siyasi əhəmiyyəti olan problemlərin (o cümlədən, beynəlxalq) mahiyyətinin açılmasına şərait yaradır. “Molla ilə Molla Günə” arasında olan söhbət fikrimizi təsdiq edir:

Molla Günə: - Xəbərin var, molla əmi?

Molla: - Nədən?

Molla Günə: - Hacı Vilhelm İstambula gəlir ki, panislamizmi düzəltsin!

Molla: - Panislamizmi nədir?

Molla Günə: - Panislamizm, yəni “ittihadi-islam. Başa düşdünmü?

Molla: - Başa düşdüm, ancaq qanmadım nə üçün ...”³⁷.

Bu mükalimədə həm Almaniyanın islam dini ilə bağlı yeritdiyi siyasət, həm də müsəlman ölkələri arasında olan ziddiyyətlər öz əksini tapır.

³⁶ “Tuti” jurnalı, dekabr 1914-cü il, № 1.

³⁷ “Tuti” jurnalı, 15 noyabr 1915-ci il, № 44.

Jurnal imperialist dövlətlərin qəsbkarlıq siyasətinin ifşa edilməsinə, bu siyasətin mürtəcə xarakterinin xalqa izah edilməsinə çalışırdı. “Şeir-meir” (Ə.Razi) və “Keyfim gələndə” (C.Bünyadzadə) başlıqlı felyetonlarda müstəmləkəçilik siyasəti ciddi tənqid atəşinə tutulur³⁸.

Jurnal 14 yanvar 1917-ci il tarixli sayında yazırdı: “Bu günkü cahən davasında ən çox fayda aparan məmləkət Amerika cümhuriyyətidir. İki ilyarımlıq davada bu məmləkətə 30 milyard dollardan artıq qızıl gəlmişdir. Bu isə bütün dünyadakı qızılın üçdə biri olur. Bu məmləkətin həmin dava münasibətilə günü-gündən sərvəti artır”³⁹.

Mürəkkəb ictimai-siyasi bir şəraitdə buraxılan “Tuti” jurnalı cəmiyyətdəki sosial-siyasi problemləri də cəsarətlə tənqid edir və bu problemlərin həlli üçün cəmiyyətin əsasında müvafiq dəyişikliklərin edilməsinin vacibliyini diqqətə çatdırırdı.

Öz ideya-siyasi istiqamətinə görə “Molla Nəsrəddin”ə çox yaxın olan, onun siyasi xəttini cəsarətlə müdafiə edən və prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərən “Zənbur” satirik jurnalı (1909-1910-cu illərdə Bakı şəhərində nəşr olunmuşdur) Yaxın Şərqi ölkələrinin həyatını, xüsusilə də Türkiyə və İranda baş verən ictimai-siyasi prosesləri, Qərbi ölkələrinin regiondakı maraqlarını diqqətlə izləyir, yeritdikləri siyasətin həqiqi mahiyyətini izah edən maraqlı məqalə və şəkillər dərc edirdi.

Çar Rusiyası və İngiltərənin üzərində “zayom” sözü yazılmış gözəl qadın surətində təsvir olunmuş əjdahanın üstündə oturmaları, Almaniyanın da dırmaşmış orada özünə yer axtarması şəklində bu ölkələrin İrana “yardımı”nın əsl məğzini açır⁴⁰. Başqa bir şəkildə Məhəmmədəli şahın qanlı

³⁸ “Tuti” jurnalı, 22 iyun 1917-ci il, № 20.

³⁹ Axundov N. Azərbaycan satirik jurnalları (1906-1920-ci illər). Bakı, 1968, səh.99.

⁴⁰ “Zənbur” jurnalı, 26 fevral 1910-cu il, № 5.

əllərini yuması, İngiltərənin onun əlinə su tökməsi, Rusiyanın şaha sabun verməsi, Türkiyənin isə ona dəsmal uzatması təsvir olunur⁴¹.

Jurnalda çap olunmuş “İstambulda iğtişaş”⁴², “1905-ci ilə qədər” və “1905-ci ildən sonra”⁴³, “Məşrutə mərəzi”⁴⁴, “Lyaxov və Məmmədəli”⁴⁵ adlı şəkillər də dövrün siyasi proseslərini izləmək baxımından diqqəti cəlb edir.

Ümumiyyətlə, birinci dövrdə nəşr olunan qəzet və jurnalların materialları ilə tanışlıq belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, həm informasiya qıtlığı, həm də çar rejiminin ciddi senzurası milli mətbuatda xarici siyasət və beynəlxalq həyat problemlərinin müstəqil şəkildə işıqlandırılmasına imkan vermirdi. Lakin bu dövrün qəzet və jurnalları satira üslubundan istifadə edərək, əsasən də kiçik informasiya materiallarında və satirik şeirlərdə birinci dünya müharibəsi, Rusiyanın bu müharibədə iştirakı, yeritdiyi müstəmləkəçilik siyasəti, xarici ölkələrlə qarşılıqlı münasibətləri və bütün bu proseslərin Azərbaycana təsiri məsələlərini, həmin dövrdə yaşayan insanların dünyagörüşlərinə və dünyanı dərk etmə səviyyələrinə uyğun tərzdə əks etdirməyə nail olmuşlar.

İkinci dövr 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Bu dövr Yaxın Şərqdə ilk demokratik dövlət olan **Azərbaycan Demokratik Respublikasının** (*Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti*) yaranması və mövcudluğu ilə bağlıdır. ADR 27 may 1918-ci ildə Tiflis şəhərində Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən bəyan edilmiş, İrəvan şəhəri və quberniyanın əraziləri ermənilərə güzəştə gedildikdən sonra 1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan etmişdir.

⁴¹ Yəne orada, 8 may 1909-cu il № 9.

⁴² Yəne orada, 10 aprel 1909-cu il, № 5.

⁴³ Yəne orada, 16 iyun 1910-cu il, № 25.

⁴⁴ Yəne orada, 7 aprel 1909-cu il, № 6.

⁴⁵ Yəne orada, 22 may 1909-cu il, № 11.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün ikiillik fəaliyyəti dövründə mətbuatın inkişafına da xüsusi diqqət yetirmişdir. Həmin dövrdə söz və mətbuat azadlığını təsbit edən bir sıra hüquqi sənədlər qəbul edilmişdi. Xüsusilə də, 1919-cu ilin oktyabr ayında qəbul olunmuş “Mətbuat haqqında nizamnamə” sosial və siyasi yönündən asılı olmayaraq, bütün mətbu nəşrlərin normal fəaliyyət göstərməsi üçün demokratik şərait yaratmışdı.

Azərbaycan hökuməti rəsmi mətbuat orqanının yaradılması məqsədilə 1918-ci il sentyabrın 3-də “Azərbaycan” qəzetinin nəşri ilə bağlı qərar qəbul edir. Qəzet Azərbaycan və rus dillərində əvvəlcə Gəncədə, 1918-ci ilin 15 sentyabrında Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçdükdən sonra isə paytaxtda çap edilirdi. Qəzetin Azərbaycan variantının redaktoru Ceyhun və Üzeyir Hacıbəyli qardaşları, rusca nəşrin redaktoru isə Şəfi bəy Rüstəmbəyli idi.

1919-20-ci illərdə Bakı, Gəncə və digər şəhərlərdə 129 qəzet və jurnal (“Açıq söz”, “Bəsirət”, “Kaspi”, “İttihad” və s.) nəşr olunurdu. Bu qəzet və jurnallar azadlıq ideyalarının inkişaf etdirilməsi, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi prosesində fəal iştirak edirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi “İstiqlaliyyət bəyannaməsi”ndə AXC-nin bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmində olması öz əksini tapır. Bəyannamənin bu bəndi AXC-nin xarici siyasət strategiyasını müəyyən edir. AXC-nin daxili və xarici siyasətinin əsasını hürrüyyət, sülh və demokratiya təşkil edirdi.

Bu dövrdə regionda olduqca mürəkkəb geosiyasi şərait mövcud idi. Çarizmin devrilməsi ilə Qafqazda müstəqil dövlətlər yaranmışdı. Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra iri dövlətlər dünyanı yenidən

bölüşdürüldülər. Rusiya öz müstəqilliyini elan etmiş ölkələri yenidən imperiyaya qatmaq istəyirdi. Xüsusilə Azərbaycanın müstəqilliyi ciddi təhlükə altında idi. Rusiya ermənilərin Azərbaycana və digər qonşu ölkələrə torpaq iddiasından yararlanmaq istəyirdi.

Bölgədə mövcud olan mürəkkəb geosiyasi vəziyyətlə bağlı olaraq: a) gənc Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi; b) ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması; c) xarici ölkələrlə ikitərəfli əlaqələrin yaradılması; ç) məmləkətdə demokratiya və hüriyyətin bərqərar olması ideyalarının təbliği və təşviqi mətbuatın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, çap olunan materialların aparıcı mövzuları idi.

“Azərbaycan” qəzetinin redaktoru Ü.Hacıbəyli “...öz məqalələrində yeni yaranan dövlətin müstəqilliyinin qorunması ideyasını müntəzəm təbliğ edirdi.”⁴⁶ O, “Ermənistan və Azərbaycan münasibəti” əsərində yazırdı: “Ermənistanın “Zəngəzur bizimdir” deyə haqsız ideyalarını Tiflisdə rusca nəşr edilən “Slovo” qəzeti də müdafiə edirdi. ... özgənin malına və torpağına təma edən yenə birinci Ermənistan oldu ki, Naxçıvan üzərinə hücum edib özgənin yerinə sahibləndi və bugünkü eyni Ermənistandır ki, məqsədi Azərbaycan torpağına dəstdirəzlik etməkdir.”⁴⁷

1918-1919-cu illərdə “Azərbaycan” qəzeti Y.V.Çəmənəminlinin “Xarici siyasətimiz” əsərini ayrı-ayrı məqalələr şəklində çap edir. Böyük mütəfəkkir məqalələrində beynəlxalq konqreslərdə öz haqlarımızı bildirmək, digər tərəfdən istiqlalyyətin davamına çalışmaq ideyalarını ön plana çəkir. Müəllif həmçinin Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini qiymətləndirməyə çalışır və həmin şəraitə uyğun olaraq görüləsi işlər barədə mülahizələrini

⁴⁶ Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005, səh. 40.

⁴⁷ Hacıbəyli Ü. Fitnələr qarşısında. Bakı, 1995, səh. 120.

bildirir: “Azərbaycanın coğrafi mövqeyi gözəldir. Rusiya Hindistana göz tikir. Bu yolu kəsmək üçün İngiltərə Azərbaycanın müstəqilliyini istəyir. Azərbaycan rus mühacirlərinin tapdağında qala bilər. İngiltərə yox, İttihad-islam, türk ittihadı isə xəyaldır. Biz hüriyyətdə yaşamaq istəyirik.”⁴⁸

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi iyirmi üç ay yaşasa da, onun mətbuatın fəaliyyəti üçün yaratdığı demokratik mühit, bərabər paritetlər, hər kəsin məfkurə və özünüifadə azadlığının təmin edilməsi təcrübəsi tarixdə gözəl nümunə kimi qalmış, bu gün də uğurla istifadə olunan və beynəlxalq praktika ilə səsleşən məktəbə çevrilmişdir.

Üçüncü dövr 1920-1985-ci illəri, yəni Azərbaycan Demokratik Respublikasının Rusiya tərəfindən yenidən işğal edilərək Sovet İttifaqının tərkibinə daxil edildiyi vaxtdan (28 aprel 1920-ci il) ölkənin həyatında başlanan aşkarlıq və yenidənqurma epoxasına (1985-ci il) qədər olan bir dövrü əhatə edir. Bu dövr Sovet hökumətinin qurulması, təşəkkül tapması, yeni dövlətin formalaşması, bu dövlətin yeni xarici siyasətinin həyata keçirilməsi, həmçinin bütün bu proseslərin fəal iştirakçısı olan sovet mətbuatının yaranması və inkişafı, eyni zamanda *kommunist partiyası senzurasının tam hökmranlığı* dövrü kimi xarakterizə olunur.

Sovet hökumətinin ilk illərində ölkədə 1000-ə qədər qəzet və 753 jurnal nəşr edilirdi.⁴⁹ Artıq 1934-cü ildə Sovet İttifaqında 8850 qəzet, 1762 jurnal, 74 radiostansiya, 1200 radio qovşağı fəaliyyət göstərirdi.⁵⁰ O cümlədən,

⁴⁸ Qasımova A. “Qlobal geosiyasi məsələlərin mətbuatda işıqlandırılması” mövzusunda buraxılış işi. Bakı, 2005, səh. 28.

⁴⁹ Vorosilov V.V. Curnalistika. Ubebnik. 4-e izdanie. – SPb.: İzd-vo Mixaylova V.A., 2002, str. 41.

⁵⁰ Vorosilov V.V. Curnalistika. Ubebnik. 4-e izdanie. – SPb.: İzd-vo Mixaylova V.A., 2002, str. 56.

Azərbaycanda 1928-1930-cu illərdə 12 yeni qəzet, 1930-cu ildən 1933-cü ilədək isə 71 qəzet çıxmağa başlayır. 1934-cü ildə çoxtirajlı qəzetlər də daxil olmaqla, respublikada nəşr olunan qəzetlərin sayı 196-ya, jurnalların sayı isə 30-a çatır.⁵¹ “Kommunist”, “Bakinski raboçi”, “Vışka”, “Gənc işçi”, “Molodoy raboçi”, “Ədəbiyyat və incəsənət” və s. mətbuat orqanları kommunist ideologiyasını təbliğ etməklə yanaşı, həyatımızın bütün sahələrini öz səhifələrində işıqlandırır.⁵²

Birpartiyalı sistemdə yeni siyasi quruluşun üstünlüklərinin izah olunması jurnalist fəaliyyətinin əsas vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdi. Dövrü mətbuat sovet jurnalistikasının daxili və xarici qanunauyğunluqlarına söykənərək və sərəncamında olan imkan və alətlərdən istifadə edərək (marksizm-leninizm ideologiyası çərçivəsində), məzmun etibarilə cəmiyyətin həyatında bolşevik partiyasının əvəzəlməz rolunu, Sovet İttifaqının xarici siyasətinin “humanistliyini”, xarici ölkələrlə “isti” qarşılıqlı əlaqələrini vəsf edirdi. Xarici siyasətin əsasını və bunun da məntiqi nəticəsi kimi, beynəlxalq həyat və beynəlxalq münasibətlər probleminin mətbuatda işıqlandırılmasının qayəsini “ideya düşməni”nin mövcud olması və ona qarşı mübarizə aparılmasının vacibliyi təşkil edirdi. Bu tendensiya sovet mətbuatının yarandığı ilk günlərdən başlayaraq bütün dövrlərdə, o cümlədən repressiya, İkinci Dünya müharibəsi və “soyuq müharibə” illərində, hətta 80-ci illərin ortalarına qədər yaşarlı olmuşdur. Bu dövrdə həm mərkəzi KİV-də, həm də müttəfiq respublikaların kütləvi informasiya vasitələrində Sovet İttifaqının və kommunist partiyasının xarici ölkələrlə

⁵¹ Hüseyinov Ş. Mətbuatımızın ilk addımları. ADU elmi əsərlərin “Jurnalistika” seriyası. Bakı, 1971, № 3, səh.31.

⁵² Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005, səh. 44.

qarşılıqlı əlaqələrinin işıqlandırılması üçün böyük həcmdə informasiyadan istifadə olunur və jurnalistika bu sahədə “əлиндən gələni əsirgəməirdi”.

Dördüncü dövr tarix baxımından o qədər də böyük olmayan bir zamanı əhatə edir. 1985-ci ildə cəmiyyətin həyatında başlayan siyasi aşkarlıq mühiti və SSRİ-nin tədricən süqutu (1991-ci il) prosesini amirlik sisteminin yeritdiyi totalitar siyasətin nəticələrinin açıq şəkildə ifşa olunmasına, o dövrün kütləvi informasiya vasitələrinin xarakteristikasının obyektiv şəkildə müəyyən edilməsinə şərait yaradır. Bu dövr aşkarlıq, yenidənqurma və demokratiya şüarlarının qəzet və jurnalların, radio və televiziyanın fəaliyyətinə təsir dövrü kimi xarakterizə olunur. Çap olunan materialların, radio və televiziya verilişlərinin məzmunu və formalarında yeniliklər, Almatı, Tbilisi, Bakı hadisələrini, regiondakı və dünyadakı münaqişə situasiyalarını, həmçinin xarici siyasət və beynəlxalq əlaqələri əks etdirən publikasiyalarda mövqe müxtəliflikləri özünü açıq şəkildə büruzə verirdi. KİV söz azadlığının, plüralizmin əsas realizə vasitəsinə çevrilirdi.

Bu dövrdə KİV-lə bağlı vəziyyət köklü şəkildə dəyişir. “Dövlətin və kommunist partiyasının monopoliyasında olan mətbuat öz sahibinin mütləq diqtəsindən imtina prosesini yaşayır. Bu, ... o cümlədən Azərbaycanın “Молодежь Азербайджана”, “Kommunist” kimi nəşrlərin tematikasında özünü göstərir. ... Qeyri-formal təşkilatların yaranması ilə SSRİ-nin milli müstəqilliyə can atan bütün respublikalarında onların qəzetləri, jurnal tipli nəşrləri meydana gəlir. ... Mətbuat üzərində 70 il öz monopoliyasını saxlayan sovet sisteminin dağılması ehtimalını duyan qüvvələr və onların sivil dünya praktikasına söykənəcək KİV sistemi yaratmaq

təşəbbüslərinin gerçəkləşməsi⁵³ prosesi baş verir. Beləliklə, Sovet İttifaqının dağılması SSRİ-də, İttifaqın tərkibində olan bütün müttəfiq respublikalarda, o cümlədən də Azərbaycanda yeni jurnalistikaya keçidi labüd edir.

Beşinci dövr 1991- ci ildən bu günümüzə qədər olan müddəti əhatə edir. Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra respublikada yeni qəzet və jurnallar çap olunmağa başlayır. Bu nəşrlər özünün yeniləşmə və dirçəliş cizgiləri ilə əvvəlki nəşrlərdən kəskin şəkildə fərqlənirlər. İnformasiya məkanının genişlənməsi jurnalistikanın növlərində və məzmununda yeni tendensiyaların, nəşrlərin və radio-televiziya kanallarının yeni tiplərinin yaranmasına səbəb olur.

“Kommunist”, “Молодежь Азербайджана”, “Elm” və “Odlar yurdu” qəzetləri orqanı olduqları təşkilatların göstərişlərindən cəsarətlə imtina edirlər. Hətta “Kommunist” qəzeti öz adından belə imtina edərək “Xalq qəzeti” adı ilə çıxmağa başlayır. “Azadlıq”, “Meydan”, “Azərbaycan”, “Aydınlıq”, “Səhər”, “Gənclik”, “Xəzər” kimi azad fikirli qəzet və jurnallar çap olunmağa başlayır. “Ayna” (“Зеркало”) ilk müstəqil qəzet kimi ölkəmizdə yeni jurnalistikanın əsasını qoyur.

Bu gün “Azərbaycan”, “Xalq qəzeti”, “Ayna” (“Зеркало”), “Əxo”, “525-ci qəzet”, “Ekspress”, “Şərq” və s. qəzetlər KİV-in Qərb standartlarını və modelini fəaliyyətlərinin əsas oriyentiri kimi qəbul edərək cəmiyyətdəki funksiyalarını sivil qaydada yerinə yetirirlər və öz ətraflarında böyük oxucu kütləsi toplaya bilmişlər.

Müstəqillik illərində müasir KİV sisteminin aparıcı qolunu təşkil edən müstəqil radio və televiziya kanalları

⁵³ Məmmədli C.Ə. *Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri*. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, səh. 40.

yaranmışdır. AzTV zamanın tələbinə uyğun olaraq fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. ANS (1991-ci il), “Spase” (1997-ci il), “Lider” (2000-ci il), “Azad Azərbaycan” (2002-ci il), “İctimai televiziya” (2005-ci il), “Antenn” (1998-ci il), “Bürç FM” (1998-ci il) və s. radio və televiziya kanalları geniş informasiya məkanında öz yerlərini möhkəmləndirməyə nail olmuşlar. Onların peyk vasitəsilə yayımı öyrənilən problemin bütün dünyada daha geniş auditoriyaya çatdırılmasına şərait yaradır.

Bu dövr həmçinin intersosial problemlərin işıqlandırılmasında, beynəlxalq mövzuda vacib materialların təcili işlənilib hazırlanması və real vaxt rejimində dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müəyyən üstünlüklərə malik olan **müstəqil informasiya agentliklərinin, internet informasiya portallarının** yaranması və strukturlaşması dövrü kimi xarakterizə olunur. Bu gün dünyanın bir sıra böyük agentlikləri ilə informasiya mübadiləsi aparan “Turan” (1990-cı il), “ANS-Press” (1991-ci il), “Assa İrada” (1991-ci il), “Şərq” (1994-cü il), “Olaylar” (1995-ci il), “Trend” (1995-ci il), “Eksklüziv” (1995-ci il), “Azərpress” (1997-ci il), “Azadinform” (1998-ci il) və s. kimi agentliklər məhz müstəqillik illərində fəaliyyətə başlamışlar.

Azəri-Press Agentliyi (APA, 2004-cü il), “Day. Az” (2003-cü il), və digər internet saytları milli şəbəkə KİV-inin uğurlu nümunələri kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu layihələr özündə gündəlik qəzet, analitik jurnal və informasiya agentlikləri funksiyalarını birləşdirir, beynəlxalq miqyaslı informasiyaların hazırlanmasını, onların ictimaiyyətə operativ surətdə və gündəlik çatdırılmasını təmin edirlər. Beynəlxalq problematikaya aid orijinal publisistik materiallar aparıcı yerli və xarici politoloqların, diplomatların şərhlərinə, müstəqil müəllif qiymətləndirmələrinə əsaslanır. Bu cür yanaşma beynəlxalq həyat məsələlərinin, geosiyasi

problemlərin istifadəçi tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsinə, həmçinin hadisələrin xroniki inkişafını izləməyə və sonrakı inkişafının proqnozlaşdırılmasına şərait yaradır.

Bütün bunlarla yanaşı, respublikanın aparıcı informasiya agentliyi, yerli və xarici KİV-lər üçün yeganə rəsmi dövlət informasiya mənbəyi olan **AzərTAc - Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin** yaranmasının və fəaliyyətinin tarixi aspektən öyrənilməsi transnasionl problemlərin işıqlandırılması sahəsində yeni agentliklərin işlərinin səmərəliliyinin artırılması baxımından müəyyən nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir. AzərTAc 1920-ci il martın 1-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən yaradılmışdır. Həmin il mart ayının 2-də AzərTAc imzası ilə ilk məlumatlar «Azərbaycan» qəzetində işıq üzünə görünür və agentliyin xəbər bülletenləri hər gün iki dildə: Azərbaycan və rus dillərində çap edilirdi. Sovet hakimiyyəti illərində AzQafROSTA, AzərTA, ZaqTA kimi müxtəlif adlarla və ümumən dövlət informasiya agentliyinin bir qolu kimi fəaliyyət göstərən AzərTAc sovet informasiya agentlikləri arasında əsas yerlərdən birini tuturdu.

İkinci Dünya müharibəsi dövründə (1941-1945-ci illər) təbliğat funksiyasına görə AzərTA ölkənin qabaqcıl informasiya kanallarından birinə çevrilmişdi. Agentlik çapa ön cəbhədən reportajlar hazırlayırdı. Müharibədən sonrakı illərdə respublikanın iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni həyatında baş verən hadisələr yenidən AzərTA-nın materiallarının əsas mövzunu təşkil edir. İctimai-siyasi həyatdan bəhs edən informasiyalar SİTA vasitəsilə İttifaq və xarici ölkə mətbuatına çatdırılır. 1972-ci ildə respublika Nazirlər Sovetinin qərarı ilə AzərTA-nın adı növbəti dəfə dəyişdirilərək Azərbaycan İnformasiya Agentliyi – Azərinform adlandırılır. Azərbaycan yenidən özünün dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra, 1992-ci il dekabrın 18-də Azərinformun tarixi adı bərpa olunur və o, Azərbaycan

Teleqraf Agentliyi – AzərTAc, 1995-ci il martın 3-də Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Teleqraf Agentliyi, 2000-ci il yanvarın 17-də isə Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi adlandırılır. AzərTAc-a dövlət informasiya orqanı statusu verilməsi ilə agentlik yeni bir dönməyə qədəm qoyur. Bir sıra xarici dövlətlərdə ilk müxbir məntəqələrinin yaradılması AzərTAc-ın fəaliyyətinin səviyyəsini xeyli yüksəldir. Son illərdə agentliyin hazırladığı informasiyanın həcmi 10 dəfəyədək artmışdır. Hər gün təxminən 400 min işarə həcmində xəbər, 30-40 fotoinformasiya hazırlanır və xaricdə geniş yayılır.⁵⁴ AzərTAc rəsmi dövlət xəbərləri ilə yanaşı, ictimai-siyasi, iqtisadi mövzularda, elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ətraf mühit və s. haqqında fasiləsiz olaraq bütün sutka ərzində Azərbaycan, rus və ingilis dillərində dəqiq və operativ informasiya buraxır. AzərTAc dünyanın 20-dən çox aparıcı informasiya agentlikləri ilə əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalamışdır və bir çox milli informasiya agentlikləri assosiasiyalarının üzvüdür.

Müstəqilliyin yenidən əldə edilməsi geosiyasət, beynəlxalq münasibətlər, xarici ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr mövzusunun KİV tərəfindən öyrənilməsinin və işıqlandırılmasının coğrafiyasını xeyli genişləndirmiş, bu da öz növbəsində sözügedən istiqamətdə KİV-in qarşısında duran vəzifə və düşüncələrin həyata keçirilməsi üçün praktik Azərbaycan jurnalistikasına əlavə stimula vermişdir. Beləliklə, öyrənilən mövzu ilə əlaqədar aparılan araşdırmalar bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

⁵⁴http://journalism.bsu.edu.az/az/news/auditoriyadan_reportaj_azrtacda_n_azrtaca

- Çar Rusiyası dövründə mətbuat müstəmləkə sisteminin qorunub saxlanması ideyasına xidmət edir. Milli mətbuata, o cümlədən Azərbaycan mətbuatına daxili və xarici siyasət, beynəlxalq mövzuda materiallar çap etmək qadağan olunur.

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra milli qəzet və jurnallar azadlıq ideyalarının inkişaf etdirilməsi, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi prosesində fəal iştirak edirlər. Gənc Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması, dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı sivil əlaqələrin yaradılması, demokratiya və hüriyyətin bərqərar olması ideyalarının təbliği mətbuatın aparıcı mövzusunda çevrilir;

- AXC Rusiya tərəfindən yenidən işğal edilərək Sovet İttifaqının tərkibinə daxil edildikdən sonrakı dövrdə mətbuat yeni siyasi quruluşun “üstünlüklərini”, cəmiyyətin həyatında kommunist partiyasının “əvəzedilməz rolunu”, bu ölkənin xarici siyasətinin “humanistliyini” ciddi-cəhdlə təbliğ edir. Beynəlxalq həyat və beynəlxalq münasibətlər probleminin işıqlandırılmasının əsasını “ideya düşməni”nin mövcud olması və ona qarşı mübarizə təşkil edir;

- İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı ilk onillikdə KİV əsasən sosialist düşərgəsi ölkələrindəki vəziyyəti işıqlandırır. “Soyuq müharibə”, kapitalizm quruluşunun və düşmən hərbi blokun (NATO) tənqidi sovet mətbuatının fəaliyyətinin başlıca istiqaməti olur;

- 1950-1985-ci illərdə sülh uğrunda mübarizə məsələləri KİV-in əsas mövzusunda çevrilir. Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki müşavirəsi, dünya ölkələri arasında sülhün möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar keçirilmiş digər tədbirlər ətrafı işıqlandırılır;

- Aşkarlıq və yenidənqurma dövründə KİV-in fəaliyyəti Qərb üçün “açıq” xarakter alır. Materialların təqdim olunmasının yeni formaları yaranır, janrların yeni strukturlaşması prosesi gedir. Xarici ölkələrin auditoriyaları ilə yaradılan telekəpülər daha geniş tamaşaçı kütləsini toplaya bilir. Beynəlxalq mövzu dünya ölkələri ilə inteqrasiya prosesi çərçivəsində (amma, sovet ideologiyasına uyğun) işıqlandırılır.

Ümumilikdə belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, sovet jurnalistikası, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan Azərbaycan jurnalistikası (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünü çıxmaq şərtilə) beynəlxalq hadisələrə neqativ və mürtəcə münasibətdən tutmuş, tam aşkarlığa, dünyanın və cəmiyyətdə gedən proseslərin ümumfəlsəfi mövqedən dərkinə qədər mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir.

Müasir geosiyasi və beynəlxalq mövzu məsələlərinin işıqlandırılması sahəsində jurnalistikanın qarşısında duran ümumi vəzifələr

Müasir dünyada geosiyasətdə baş verən mürəkkəb proseslərin fonunda KİV qarşısında, o cümlədən Azərbaycanın geosiyasi vəziyyəti nəzərə alınaraq, Azərbaycan jurnalistikasının qarşısında necə mürəkkəb ümumi vəzifələrin durduğunu təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. Bu vəzifələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Kütləvi informasiya vasitələri ilk növbədə müasir geosiyasətin özündə baş verən *keyfiyyət transformasiyalarının* mahiyyətini, onları doğuran səbəbləri, dünyanın harasında baş verməsindən asılı olmayaraq, siyasi proseslərin geosiyasətin perspektivlərinə təsiri ehtimalları ilə ictimaiyyəti tanış etməlidir. Reallığın adi təsviri üsulundan uzaqlaşaraq geosiyasi təhlil çərçivəsinə yeni yaradıcılıq amilləri daxil edilməli,

geosiyasət mövzusunda yazan jurnalistlərin hazırlanmasına diqqət artırılmalıdır.

2. Kütləvi informasiya vasitələri geosiyasətin *demografik aspektlərinə* mövqeyini dəyişməlidir. Əgər klassik mətbuat materiallarında ənənəvi olaraq vurğu kəmiyyət parametrlərinə (demografik potensialın əhalinin sayı və artım tempi ilə qiymətləndirilməsi) edilirdisə, hazırda mədəniyyət-təhsil və fiziki keyfiyyətlərin, insani resursların sosial, siyasi və iqtisadi proseslərin yüksək dinamikası ilə uzlaşmasının qiymətləndirilməsinə diqqət artırılmalıdır. Ona görə ki, istənilən hər hansı bir ölkədə elmin, iqtisadiyyatın inkişafı və hərbi qüvvələrin modernləşməsi bu amillərdən çox asılıdır.

3. Kütləvi informasiya vasitələrində geosiyasi proseslərin işıqlandırılması zamanı *mədəniyyət-sivilizasiya amillərinə və konfessional (dini etiqad) amillərə* diqqət artırılmalıdır. Çünki, müasir münaqişələrin böyük bir hissəsi ayrı-ayrı sivilizasiyaların öz daxilində baş verdiyinə görə⁵⁵ “sivilizasiyaların toqquşması” konsepsiyası birmənalı şəkildə qiymətləndirilmir.

4. Jurnalistika nəzərə almalıdır ki, müasir geosiyasi proseslərdə *informasiya, kosmik və digər texnologiyaların inkişafı və yayılması* ilə bağlı olan yeni münaqişələr mühüm rol oynayır. KİV özü isə bu prosesin fəal iştirakçılarından birinə çevrilir. Kütləvi informasiya vasitələrinin çıxışı üçün

⁵⁵ Ayrı-ayrı sivilizasiyaların öz daxilində baş verən münaqişələrin sayı müxtəlif sivilizasiyalar arasında olan münaqişələrdən 1,5 dəfə çoxdur. Ümumiyyətlə statistika göstərir ki, klassik dövlətlərarası müharibələrin sayı faktiki olaraq azalır, dövlətdaxili münaqişə və müharibələrin sayı isə artmaqdadır. Bu, belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, toqquşmaların səbəbi heç də təkcə müxtəlif sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyələri deyildir.

ənənəvi geosiyasətin kateqoriya aparatının, onun təməl anlayışları olan – milli maraq, dövlət suverenliyi və təhlükəsizlik anlayışlarına olan yeni tələblərin nəzərə alınması olduqca vacibdir.

5. Mətbuat *iqtisadi poseslərin* geosiyasi vəziyyətə təsirinin təhlilinə geniş yer verməlidir. Bu, onunla izah olunur ki, müasir dövrdə iqtisadiyyat beynəlxalq miqyasda qüvvələr bölgüsünə getdikcə daha çox təsir göstərir. Ona görə ki, hazırda dünya nizamının qurulması dinc yolla, yəni müqavilələr və razılaşmalar yolu ilə əldə olunur. Həmçinin müasir dövrdə potensial beynəlxalq ziddiyyətlər sırasında iqtisadi münaqişələr ilk yerlərdən birinə çıxır. Belə hesab edirlər ki, indi siyasi məqsədlərə sərt iqtisadi tədbirlərlə nail olmaq mümkündür. Hətta geosiyasət termininin *geoiqtisadiyyat* termini ilə əvəz olunmasını təklif edənlər də var.

6. Kütləvi informasiya vasitələri geosiyasətin yeni amilinə çevrilən *yerli siyasi maraqların təhlilinə və işıqlandırılmasına* geniş yer ayırılmalıdır. Hansısa yerli siyasi marağın bütövlükdə regionun iqtisadi, siyasi, demografik və s. inkişafına xələl gətirməsi kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən əsaslandırılmalı və ictimaiyyətə çatdırılmalıdır.

7. KİV insanları, dövlətləri və müəyyən siyasi qrupları yeni müharibələrdən çəkindirmək üçün geniş auditoriyanı tarixin müəyyən mərhələlərində baş vermiş *müharibələrin insanlara gətirdiyi faciələrlə, bəşəriyyətə vurduğu ziyanlarla* müntəzəm surətdə tanış etməlidir.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra (1991-ci il), xüsusilə də suverenliyin ilk illərində geosiyasət terminologiyası kütləvi informasiya vasitələrində ayrı-ayrı sosial siyasi institutların, hakimiyyətin və alternativ dairələrin nümayəndələri, o cümlədən jurnalistlər tərəfindən çox geniş və xüsusi həvəslə istifadə olunmağa başlamışdır. Məsələn, bu termin

Azərbaycanın hansısa dünya və Avropa institutlarına “qoşulması” və ya “qoşulmaması” səbəblərinin əsaslandırılmasında, Azərbaycanın hansısa ölkə ilə, məsələn, ABŞ, Rusiya, İran, Türkiyə və s. ölkələrlə münasibətlərindəki real ziddiyyətlərin və ya uyğunluqların izah olunmasında fəal istifadə edilir. Geosiyasət Azərbaycanla NATO münasibətləri, MDB-nin konfigurasiyası və perspektivləri, “çoxqütblü dünya” və s. problemlərin nəzərdən keçirilməsində əsas təhlil aləti rolunu oynayır. Geosiyasi elementlər birbaşa və ya dolayı yollarla xarici siyasət strategiyasının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə təsir edir.

Keçən əsrin sonlarında regionda baş vermiş hadisələr Azərbaycanı dünyada gedən mürəkkəb global geosiyasi proseslərin fəal iştirakçısına çevirmişdir və ölkəmiz bu proseslər nəticəsində müəyyən *geosiyasi uğurlar əldə etmişdir*. Onlardan daha mühüm olan aşağıdakı geosiyasi qazanları göstərmək olar:

- İri qonşu dövlətlər olan Türkiyə və İrana birbaşa çıxış imkanı;
 - Qərblə Orta Asiya arasında körpü rolunu oynamaq imkanı;
 - Dünyanın güclü dövləti olan Amerika Birləşmiş Ştatlarının regionda strateji partnyoru olmaq imkanı;
 - İqtisadi cəhətdən dünyanın inkişaf etmiş ölkəsinə çevrilmək imkanı (neft amili də daxil olmaqla) və s.
- Eyni zamanda, Azərbaycan bu proseslərlə bağlı aşağıdakı bir sıra *geosiyasi itkilərlə* də üzləşmişdir:
- 20 % ərazi itkisi (Ermənistan tərəfindən işğal edilmişdir);
 - Naxçıvanla quru yolu əlaqəsinin (Ermənistan üzərindən) itirilməsi;
 - Həmsərhəd işğalçı Ermənistan dövləti ilə qonşuluq;

- Həmsərhəd və iqtisadi cəhətdən zəif iki ölkə ilə (Gürcüstan və Ermənistan) qonşuluq. Azərbaycan bu ölkələr üçün bir növ donor rolunu oynayır.

Həm dünyada, həm də regionda gedən olduqca mürəkkəb geosiyasi proseslər Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələri qarşısında ölkənin maraqlarına uyğun aşağıdakı spesifik vəzifələri qoyur:

1. Azərbaycanın geosiyasi vəziyyəti ilə bağlı bütün problemlər *səmərəli dövlət quruculuğu və idarəçiliyi, ölkənin suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün təmin olunması* ilə sıx əlaqədə işıqlandırılmalıdır.

2. Kütləvi informasiya vasitələri geostrateji planda ilk növbədə *Azərbaycanın beynəlxalq ittifaq və bloklara qoşulmasını, həmçinin iri ölkələrlə ikitərəfli ittifaqların yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini* (məsələn, Azərbaycan-ABŞ, Azərbaycan-Rusiya, Azərbaycan-İngiltərə, Azərbaycan-Çin, Azərbaycan-Türkiyə və s.) təşviq etməlidir.

3. *Geoiqtisadiyyat və iqtisadi partnyorluq məsələləri* kütləvi informasiya vasitələrinin mərkəzi mövzularından birinə çevrilməlidir. Burada mütləq Qərbi maliyyə-iqtisadi asılılığından tədricən azad olmaq motivləri ön plana çəkilməlidir. Çünki, beynəlxalq təcrübənin də göstərdiyi kimi, daxili iqtisadi siyasətin bu amilin diktəsi altına verilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı üçün böyük təhlükə yarada bilər.

4. Kütləvi informasiya vasitələri öz iştirakı ilə *ölkənin müdafiə qabiliyyətinin tam təmin olunmasına* yardım etməlidir. Bu cəhət çox mühüm siyasi imperativdir.

5. Kütləvi informasiya vasitələri *ictimai rəyin formalaşdırılması* və dövlətin diqqətinin cəlb olunması yolu ilə *Azərbaycan Respublikasının geosiyasi konsepsiyasının hazırlanmasına* və onun dünyada baş verən siyasi proseslərə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsinə çalışmalıdır. Xarici

siyasəti daxili siyasətdən təcrid olunmuş şəkildə formalaşdırmaq mümkün deyildir. Ona görə də KİV Azərbaycanın inkişafında daxili və xarici geosiyasi amillər arasındakı əlaqələri müntəzəm izləməlidir.

6. Azərbaycanın geosiyasi məkanının parametrləri olduqca spesifik və dərinidir. Həmçinin yadda saxlamaq lazımdır ki, hər bir ölkənin geosiyasi əlaqələri onun daxili problemləri ilə də sıx bağlıdır və beynəlxalq təcrübəyə görə, *daxili problemlərin həlli transmilli strateji problemlərin həllində hiss olunacaq paritetlər qazanmağa* kömək edir. Bu paritetlərin əldə edilməsi cəmiyyətdə hansı sosial-siyasi instituta mənsub olmasından asılı olmayaraq, bütün kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətində əsas istiqamət olmalıdır.

Fikrimizcə, beynəlxalq problematika üzrə materialların *forma və məzmunu* görə təhlillərinin aparılması da KİV-in bu istiqamətdə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində mühüm rol oynaya bilər. Təhlillərin aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması təklif olunur:

- KİV-in materiallarının cəmiyyətin və dövlətin, ictimai fikrin və xalqın özünüdərkinin inkişaf dövrləri ilə (yuxarıda verilən) canlı əlaqədə təhlil edilməsi;
- Jurnalist yaradıcılığının sosial-psixoloji ekspertizası: informasiyanın toplanılması, təhlili, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı olaraq yayılması imkanları;
- KİV-in materiallarının ideya əsasları, formaları, dil xüsusiyyətləri, yeni tendensiyalarla bağlı olaraq tətbiq edilən yeni jurnalist metod və üsullarının xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- KİV-in materiallarının ideya və məzmun yönümlülüyünün müəyyən edilməsi;
- Əldə olunmuş beynəlxalq təcrübəyə, mətbuatın, televiziya və radionun təcrübəsinə əsaslanaraq beynəlxalq

münasibətlər mövzusunun işıqlandırılması sahəsində milli jurnalistikanın inkişaf yolunun izlənilməsi;

- Janrların adlarının dil normaları ilə qarşılıqlı əlaqədə təhlili. Bəzi janrların məzmun və formalarının yeniləşməsinə aid konkret misalların təhlili;
- Beynəlxalq mövzuda xəbərlərin oxucuların, tamaşaçıların və dinləyicilərin, internet istifadəçilərinin psixologiyasına uyğunlaşdırılmasına aid nümunələrin müqayisəli təhlili;
- Milli özünüdərk sayəsində janrların transformasiyası, qeyri-formal yeniləşməsi. Xüsusi terminoloji leksikanın, elmi cəhətdən əsaslandırılmış anlayış və kateqoriyaların əxz edilməsi.

Beynəlxalq həyat mövzusunda yazan jurnalistin orientasiyası

Təhlillər göstərir ki, xüsusilə də qlobal informasiya məkanı və qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində, beynəlxalq həyat mövzusunda yazan jurnalistin orientasiyasını yalnız güclü peşə məktəbi, beynəlxalq və regional jurnalist təşkilatlarının qəbul etdikləri bir sıra prinsip və normalar müəyyən edir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində öz cərgələrində təxminən 400 min peşəkar jurnalisti birləşdirən beynəlxalq və regional təşkilatlarının YUNESKO-nun egidası altında 1978-ci ildə keçirilmiş I, 1980-ci ildə keçirilmiş II konsultativ görüşləri KİV-in sülhün, beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın, insan hüquqlarının inkişafının, aparteidə, irqçiliyə və müharibəyə çağırışa qarşı mübarizənin möhkəmlənməsinə töhfəsinin əsas prinsipləri haqqında YUNESKO-nun Bəyannaməsini qəti şəkildə müdafiə etdiklərini bildirmişlər. Bu görüşdə həmçinin “Mexiko Bəyannaməsi” qəbul edilmişdir. Bəyannamə milli və regional jurnalist etikasını Kodekslərinin bir sıra

prinsiplərini, həmçinin müxtəlif beynəlxalq hüquqi alətlərdə ifadə edilmiş müvafiq müddəaları özündə cəmləşdirir. 1983-cü ildə Parisdə və Praqada keçirilmiş IV konsultativ görüş YUNESKO Bəyannaməsinin əvəzsiz əhəmiyyət daşıdığını qeyd etmişdir. Bəyannamədə deyilir ki, insan hüquqlarının mühüm tərkib hissəsi kimi qəbul olunan söz, fikir və informasiya azadlığının həyata keçirilməsi sülhün və beynəlxalq qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinin əsas amilidir. Bundan başqa, görüşdə kütləvi informasiya vasitələrinin və jurnalistlərin artmaqda olan sosial məsuliyyətləri nəzərə alınaraq, informasiya və kommunikasiyanın milli və beynəlxalq səviyyədə oynadığı rolun əhəmiyyəti xüsusi qeyd olunmuşdur.

Paris görüşündə, eyni zamanda, milli və regional səviyyədə jurnalistin peşə etikası kodekslərinin tərtib edilməsi məqsədi ilə əlavə stimullaşdırıcı beynəlxalq əsas və mənbə qismində müəyyən prinsiplər işlənib hazırlanmışdır. Bu prinsiplər bütövlükdə jurnalist fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini (*vətəndaşların həqiqi informasiya almaq hüququ, hadisələrin obyektiv işıqlandırılması, jurnalistin sosial məsuliyyəti, jurnalistin peşəkarlıq səmimiyyəti, informasiyaya ictimai çatım və KİV-də iştirak, şəxsi həyata və ləyaqətə hörmət, ictimai maraqlara hörmət və s.*) özündə ehtiva etsə də, onlardan bəziləri diqqəti beynəlxalq münasibətlər mövzusunun işıqlandırılmasına, bu mövzuda materialların oxucuların, tamaşaçıların və dinləyicilərin, internet istifadəçilərinin psixologiyasına uyğunlaşdırılması məsələlərinə cəlb edir.

Məsələn, *8 №-li prinsip* humanizmin, hər şeydən əvvəl, ümumi sülhün, demokratiya və insan hüquqlarının qorunmasına, beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı inamın yaradılmasına, tərki-silah proseslərinə töhfə verməyə çağırır. Peşə etikası jurnaldən beynəlxalq konvensiya, bəyannamə və qətnamələrdə öz əksini tapmış müvafiq müddəaları

bilməyi tələb edir. *9 №-li prinsip* jurnalisti təcavüzkar müharibələrə və silahlanmaya (xüsusilə də nüvə başlıqlı silahlarla), zorakılığın, düşmənçiliyin və ya ayrı-seçkiliyin təzahürlərinə, o cümlədən, bəzi rejimlərin həyata keçirdikləri irqçilik və aparteidin, tiraniyanın, müstəmləkəçiliyə və neomüstəmləkəçiliyə bəraət qazandıрмаğın istənilən formasından yayınmağa çağırır. Yeni dünya informasiya və kommunikasiya nizamının inkişafını əhatə edən *10 №-li prinsip* müasir dövrdə jurnalistin bütövlükdə yeni beynəlxalq münasibətlərə, o cümlədən yeni informasiya nizamına doğru irəlilədiyi bir şəraitdə fəaliyyət göstərdiyini vurğulayır. Bu isə öz növbəsində milli və beynəlxalq səviyyədə informasiya və kommunikasiya sahəsində asılılığın aradan qaldırılmasını və demokratikləşməni nəzərdə tutur. Belə bir şəraitdə jurnalist öz vəzifə borcunu yerinə yetirərkən, informasiya sahəsində beynəlxalq münasibətlərin demokratikləşməsinə, o cümlədən dünya ölkələri və xalqları arasında sülh və dostluq əlaqələrinin qorunub saxlanılmasına və inkişaf etməsinə səy göstərməlidir.

Beynəlxalq həyat mövzusunun işıqlandırılan jurnalist daim beynəlxalq aləmdə baş verən bütün, o cümlədən geosiyasi proseslər, dövlətlər arasındakı ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər, beynəlxalq məsələlərlə məşğul olan çoxsaylı təşkilatların və ictimai hərəkatların fəaliyyətləri barədə məlumatlı olmalıdır. O, BMT və onun strukturuna daxil olan nüfuzlu qurumların, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, NATO və s. Beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri qərarlar, həyata keçirdikləri aksiyalar və planlaşdırdıqları tədbirlər barədə operativ məlumatlara malik olmalıdır. Bu problematika üzrə ixtisaslaşmış jurnalist, eyni zamanda beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının – Beynəlxalq Jurnalistlər Təşkilatının (JOİ - BJT), Beynəlxalq Jurnalistlər Federasiyasının (İFJ - BJJF), Latın Amerikas Jurnalistlər

Federasiyasının (FELAP), Latın Amerikasısı Mətbuat İşçiləri Federasiyasının (FELATRAP), Ərəb Jurnalistləri Federasiyasının (FAJ), Afrika Jurnalistləri İttifaqının (UAJ), ACEAN Jurnalistləri Konfederasiyasının (CAJ) və s. təşkilatların fəaliyyətlərini müntəzəm izləməlidir.

Beynəlxalq həyat məsələlərinin işıqlandırılması sahəsində KİV-in çıxışlarının təsirliliyinin artırılması məqsədi ilə jurnalist üçün aşağıdakı tələblər irəli sürülür: a) yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar olaraq **jurnalist sənətkarlığı** peşəkarlıq fəaliyyətinin ənənəvi metodları ilə yanaşı yeni metodlara yiyələnməyi və onları ustalıqla tətbiq etməyi tələb edir. Jurnalistdən həmçinin öz fəaliyyətində əlavə iş üsullarının mənimsənilməsi, jurnalist əsərlərinin məlum janr və formalarının təkmilləşdirilməsi və s. tələb olunur; b) beynəlxalq jurnalistikada **universal jurnalist müşahidəsi metodu** daha da inkişaf etdirilməli, müşahidənin bütün növlərindən həssaslıqla istifadə edilməlidir; c) jurnalist yüksək səviyyədə **sənədlərlə iş** vərdişlərinə malik olmalı, onların əldə olunmasında daha israrlı, diqqətli, gözüaçıq və zirək olmalı, onların öyrənilməsində operativ olmalı, materialların təhlil edilməsində hərtərəfli peşəkarlıq göstərməlidir. Bu zaman bütün hallarda beynəlxalq təşkilatların və aidiyyəti qurumların iş prinsiplərinə hörmətlə yanaşmalıdır; ç) jurnalist materialın geniş auditoriyanı əhatə etməsinə şərait yaradan janrlardan (**janr müxtəlifliyi**) virtuoz şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır. Ölkənin xarici siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi istiqamətində vacib elementlərdən olan informasiya təminatına və ictimai rəyin formalaşdırılmasına daha geniş imkanlar yaradan analitik publisistika janrlarına (*şərh, icmal, söhbət, məqalə, hesabat, diskussiya, tok-şou, mətbuat konfransı, korrespondensiya və as.*) xüsusi yer ayrılmalıdır; d) beynəlxalq həyat məsələlərinin işıqlandırılmasında

jurnalist təhqiqatı metodundan istifadə jurnalistə beynəlxalq münasibətlər sisteminə, bu sistemdə dövlətlərin yerini və rollarını qiymətləndirməyə, bütövlükdə problemə daxildən baxmaq, onun həllinə şəxsi töhfəsini vermək imkanı verir. Bu çox vacibdir, çünki ən kritik situasiyalarda investiqeytiv jurnalistikaya müraciət edirlər. Bir qayda olaraq, bu cür publikasiyaların təsiri daha güclü olur; e) **peşəkar, səriştəli təhlil və ya monitoring** (beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərin sistemli müşahidəsi) kimi iş formalarından istifadə olunması da məqsədəuyğundur. Bu iş forması beynəlxalq problematikaya aid ətraflı arayışlar hazırlamağa imkan verir.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Geosiyasətin yaranması, növləri və inkişaf mərhələləri müasir vəziyyəti barədə ümumi məlumat verin.
2. Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin xüsusiyyətlərini izah edin.
3. KİV-i geosiyasi problemlərin həlli amili kimi xarakterizə edin.
4. Ölkənin geosiyasi problemlərinin həlli kontekstində Azərbaycan KİV-inin spesifik vəzifələrini müəyyənləşdirin.

III MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal iqtisadi problemləri, planetar iqtisadi inteqrasiya məsələləri

Müasir dövrün qlobal problemlərindən və təbii ki, KİV-in əsas mövzularından biri qlobal iqtisadi problemlər, planetar iqtisadi inteqrasiya məsələləridir. Bu nə ilə bağlıdır?

Müasir dünyada iqtisadi proseslərin bütün ictimai proseslərə, o cümlədən geosiyasi vəziyyətə güclü təsiri müşahidə olunmaqdadır. Bu onunla izah olunur ki, müasir dövrdə iqtisadiyyat beynəlxalq miqyasda qüvvələr bölgüsünə getdikcə daha çox təsir göstərə bilir. Bu onunla izah olunur ki, hazırda dünya nizamının qurulması həm dinc yolla, yəni müqavilələr və razılaşmalar yolu ilə əldə olunur, həm də müasir dövrdə potensial beynəlxalq ziddiyyətlər sırasında **iqtisadi münaqişələr** ilk yerlərdən birinə çıxır. Belə hesab edirlər ki, indi siyasi məqsədlərə sərt iqtisadi tədbirlərlə nail olmaq mümkündür. Hətta geosiyasət termininin **geoiqtisadiyyat** termini ilə əvəz olunmasını təklif edənlər də vardır. Geoiqtisadiyyat cari beynəlxalq prosesləri iqtisadi maraqlar baxımından təhlil edir.

XX əsr bəşəriyyətə xeyli sayda həll olunmamış **iqtisadi problemləri miras qoymuşdur**. Bu gün Yer kürəsində hər 6 nəfərdən biri aclıq içindədir, hər 5 nəfərdən biri lazımı səviyyədə tibbi yardım almır, hər 4 nəfərdən biri savadsızdır, hər 3 nəfərdən biri ekoloji cəhətdən təhlükəli və texnogen şəraitdə yaşayır, hər 2 nəfərdən biri onun ətrafında baş verən transfarmasiya proseslərə, xüsusilə də siyasi proseslərə həddən artıq biganədir.

Bütün bu problemlərin səbəbləri arasında **iqtisadi motivlər** üstünlük təşkil edir və onların həllində əsas institutlarından biri kimi jurnalistika da yaxından iştirak etməlidir. Ancaq paradoks ondan ibarətdir ki, sahə elmləri kimi, jurnalistika özü də bu istiqamətdəki fəaliyyətində müəyyən “böhran” vəziyyətindədir. Jurnalistikanın malik olduğu metodoloji arsenal ona bu olduqca mürəkkəb və dinamik ictimai proseslərin mahiyyətinə tam həcmdə dalmaq imkanı vermir.

Iqtisadi nəzəriyyənin böhranı, o cümlədən **iqtisadi məsələlərin işıqlandırılmasında və təhlilində KİV-in o qədər də səmərəli olmayan fəaliyyəti** özünü onda büruzə verir ki, onlar iqtisadi siyasətin mühüm problemlərinin səmərəli həlli yollarını vaxtında müəyyənləşdirə bilmirlər. Əlbəttə, bu və ya digər iqtisadi problemlərlə bağlı fikir müxtəlifliklərində müəyyən çətinliklərə rast gəlinməsə də, ictimai inkişafın ontoloji və qnoseoloji sığrayışlarının təhlilində də elə bir nəzərəcarpacaq irəliləyişlər əldə edilməmişdir. Ona görə də KİV-in sözügedən istiqamətdə fəaliyyətinin spesifik aspektlərinin araşdırılması mühüm elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Bunun üçün ilk addım kimi müasir dövrün qlobal iqtisadi problemlərinin mahiyyətini və dinamikasını araşdırmaq, dərk etmək, daha sonra isə iqtisadi islahatlar prosesində mətbuatın iştirakının tarixi təcrübəsinə və əldə olunan nəticələrə müraciət etmək tövsiyə olunur.

Sosial-humanitar fənnlər arasında iqtisadi nəzəriyyə xüsusi yer tutur. Bu, müasir insanın həyatının sözün həqiqi mənasında iqtisadiyyatla çulğalaşması və müəyyən olunması ilə izah edilir. Əgər cəmiyyətdə iqtisadi baxımdan hər şey qaydasındadırsa, burada məmnunluq, qayda-qanun və əmin-amanlıq hökm sürür. Ona görə də hər bir insanın sağlam iqtisadi düşüncəyə və iqtisadi mədəniyyətə malik olması vacibdir. Rasional iqtisadiyyatla bağlı qanun və

prinsipləri bilmək insanlarda inam və əminlik, mürəkkəb iqtisadi prosesləri düzgün qiymətləndirməyə və optimal qərarlar qəbul etməyə imkan yaradır. Əlbəttə, dünyada iqtisadi mədəniyyətə və biliyə malik insanlar çoxdur, lakin yalnız onların ümumi iqtisadi ideya ətrafında birləşmələri, bəşəri iqtisadi mədəniyyətə sahib olmaları planetimizdə qlobal iqtisadi problemlərin qarşısını qətiyyətlə ala bilər və bu sahədə KİV-in rolu misilsizdir.

Qlobal iqtisadi problemlər nədir, onları hansı səbəblər doğurur və bu mürəkkəb vəziyyətdən çıxış yolları hansılardır? Bu suallara cavab tapmaq üçün hər şeydən öncə dünya ölkələrinin və müasir qlobal problemlərin təsnifatlarının verilməsi vacibdir. Müasir bəşəriyyət 6 milyarddan çox insandan, mindən artıq böyük və kiçik xalqlardan, müxtəlif iqtisadiyyat, mədəniyyət və sosial-siyasi həyat təzahürlərindən ibarət bir toplumdur. Bu toplum həmçinin təxminən 230 ölkə və ərazilərdən ibarətdir və onların böyük əksəriyyəti suveren, yəni siyasi və iqtisadi cəhətdən müstəqil dövlətlərdir. Nəhəng bir mexanizmi xatırladan bu sistem son dərəcə çoxçeşidli, mürəkkəb və ziddiyyətli olduğuna görə onu təşkil edən institutların təsnifatını vermək də bir o qədər çətinidir. Ancaq, ölkələrin ümumi sosial-iqtisadi əlamətlərinə əsaslanaraq, onları şərti olaraq aşağıdakı 5 əsas qrupa bölmək olar:

İnkişaf etmiş sənaye ölkələri – bu qrup bir neçə onluqdan ibarət demokratik, hüquqi və yüksək rifah halına, dünya üçün güclü və açıq vətəndaş cəmiyyətinə (əsasını əhalinin güclü orta təbəqəsi təşkil edir), formalaşmış bazar iqtisadiyyatına, qabaqcıl və səmərəli istehsalata, adambaşına düşən yüksək ÜMM/ÜDM göstəricilərinə və əlbəttə, insanların yüksək həyat səviyyəsinə malik ölkələrdir. Bu qrup ilk növbədə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İƏİT) daxil olan ölkələrdən ibarətdir. İƏİT 1961-ci ildə iştirakçı-ölkələr arasında iqtisadi

siyasətlərin razılaşdırılması, milli iqtisadiyyatların stabilliyinin dəstəklənməsi, dünya ticarətinin inkişafına və iqtisadi artıma nail olunması, məşğulluğun və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə yaradılmışdır. 2010-cu il oktyabrın 1-nə olan məlumata görə, 34 ölkə İƏİT-ə üzvdür və dünya ÜDM-in 60 %-i bu təşkilatın payına düşür. İƏİT-in özəyi “Böyük yeddilik” hesab olunur və onun yüksək səviyyədə keçirilən illik görüşlərində mühüm sosial-iqtisadi problemlər müzakirə olunur, razılaşdırılmış qərarlar işlənib hazırlanır və qəbul edilir..

Yeni sənaye ölkələri qrupu bazar iqtisadiyyatının, elm və texnikanın durmadan inkişaf etdiyi, sənaye məhsullarının istehsal və ixracının yüksək tempə artdığı, cəmiyyətdə azadlıq və demokratiyanın daha da möhkəmləndiyi dövlətləri özündə birləşdirir. Cənubi Koreya, Sinqapur, Malayziya, Tayvan və başqalarını buna misal göstərmək olar.

Neft İxrac Edən Ölkələr Birliyi - OPEC (The Organization of the Petroleum Exporting Countries). Səudiyyə Ərəbistanı, Küveyt və OPEC-ə üzv olan digər ölkələri bu qrupa daxil edirlər. Bu ölkələr XX əsrin son rübü ərzində xaricə böyük həcmdə neft ixracı sayəsində öz gəlirlərini kəskin şəkildə artırabilmişlər. Eyni zamanda, onlardan bəziləri neft dollarlarının, həmçinin bütün dünyada həyata keçirdikləri aktiv və yüksək gəlirli investisiya və kredit-maliyyə əməliyyatları sayəsində iqtisadi inkişaflarını və adambaşına düşən ÜMM/ÜDM istehsalının həcmi artırabilmiş, öz vətəndaşlarının maddi rifah halını xeyli yaxşılaşdırmışlar.

Keçid iqtisadiyyatı ölkələri qrupuna təxminən otuz ölkə daxildir. Bu ölkələr kommunist totalitarizmindən və qeyri-səmərəli “amiranəlik iqtisadiyyatı”ndan tədricən uzaqlaşaraq hüquqi və bazar iqtisadiyyatına, demokratiya və

şəxsiyyət azadlığına keçirlər. İqtisadi analitiklərin qiymətləndirmələrinə görə, Azərbaycan, Polşa, Çexiya, Macarıstan, Estoniya və s. ölkələr bu istiqamətdə daha çox uğurlar qazanmışdır. Ukrayna və Rusiya bu siyahıda orta yerləri tutur. Türkmənistan və Belarus isə axırıncı yerlərdədir.

İqtisadi cəhətdən geridə qalmış ölkələr qrupuna, əsasən afro-asiya-latin amerikası regionunda yerləşən, zəif inkişaf etmiş, yoxsulluqdan və səfalətdən əziyyət çəkən yüzə qədər dövlət daxildir (Somali, Efiopiya, Haiti və başqaları).

Əlbəttə, hər bir ölkənin və ya ölkələr qrupunun özünün həll olunmamış problemləri olsa da, bütövlükdə bəşəriyyəti narahat edən və bütün millətlərin maraqlarına toxunan irimiqyaslı sosial-iqtisadi problemlər də mövcuddur və onların həlli ümumi səylərin birləşdirilməsini tələb edir. Qlobal planda iqtisadi gerilik özünü onda büruzə verir ki, xeyli sayda ölkələr (hesablamalara görə, Yer kürəsi əhalisinin təxminən yarısı bu ölkələrdə yaşayır) inkişaf etmiş ölkələrdən getdikcə daha çox geridə qalır. İstehsal qüvvələrinin inkişafının, insanların həyat şəraitinin və keyfiyyətinin səviyyəsinə görə bu ölkələr arasında olan fərq xeyli böyükdür və getdikcə daha da artır. Bu vəziyyət dünyanın varlı və kasıb ölkələrdən ibarət iki hissəyə bölünməsinə günbəgün dərinləşdirir, beynəlxalq gərginliyi artırır və ümumi təhlükəsizliyi təhlükə altında qoyur.

Həm KİV-in, həm də sahə mütəxəssislərinin diqqət yetirmələrini tələb edən məsələlərdən biri də ölkələrin yoxsulluq vəziyyətinə düşmələrinə gətirib çıxaran və bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə sıx bağlı olan amillərdir. **Birinci amil** kasıb ölkələrin istehsalat bazalarının həddən artıq köhnə olmasıdır. Bu amil özünü həmin ölkələrin iqtisadiyyatında aqrar xarakterin üstünlük təşkil etməsində, sənayenin geri qalmasında, yəni onların öz milli

iqtisadiyyatlarını sənayeləşdirmək mərhələsini keçməmələrində göstərir. Bu ölkələrdə istehsalatın təchizat fondu çox zəif, texnika, texnologiya və mütəşəkkillik primitiv, məhsuldarlıq çox aşağıdır və kəskin kapital çatışmazlığı mövcuddur.

İkinci amil əmək resurslarının qeyri-səmərəli tətbiqidir. Bu amil özünü işsizliyin yüksək səviyyədə olmasında, fəhlə qüvvəsinin əhəmiyyətli şəkildə istifadə olunmamasında, onun stimullaşdırılmamasında və əmək məhsuldarlığının aşağı olmasında büruzə verir. Eyni zamanda, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə ixtisaslı işçi və mütəxəssislərin çatışmamasını, həmçinin səriştəli və işgüzar sahibkarların olmamasını da bura əlavə etmək olar. “Beyin axını” və inkişafa yönəlik iradəsizlik vəziyyəti bir qədər də gərginləşdirir.

Üçüncü amil (xüsusilə neqativ) iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən lazımınca tənzimlənməməsidir. İş burasındadır ki, zəif inkişaf etmiş ölkələrin dövlət tərəfindən daha mükəmməl iqtisadi idarəetməyə ehtiyacları var. Bu cür idarəetmə bütün cəmiyyətin marağı naminə sosial-iqtisadi həyatın daha fəal və əməli tənzimlənməsini: vaxtaşırı hesabat verən və işlək hökumət orqanlarının yaradılmasını; iqtisadi inkişafın və təhsilin dəstəklənməsini; torpaq və digər islahatların keçirilməsini; əhali artımının nizamlanmasını; demokratiyanın, vətəndaş hüququnun və insan azadlığının, qanunçuluğun təmin edilməsini nəzərdə tutur. Praktiki olaraq, yol verilən bürokratiya halları və səriştəsizlik, milli biznesin bəzi hissəsi tərəfindən islahatların ləngidilməsi, formalizm, korrupsiya, qohumbazlıq və dostbazlıq naminə dövlət monopolizminin və digər antibazar proseslərinin inkişafı əksər hallarda hökumətin iqtisadiyyatın idarə olunması sahəsində fəaliyyətinin səmərəli olmasına maneçilik törədir.

Dördüncü amil (əvvəlki üç amili tamamlayır) geridə qalmış ölkələrin inkişafı üçün əlverişli şəraitin olmamasıdır. Burada ön plana inkişafı ləngidən bir neçə məqam ortaya çıxır: **a)** əkin sahələri və digər təbii resurslar çatışmır. Bu resurslar olduğu təqdirdə isə onların işlənilməsi ilə əksər hallarda transnasion korporasiyalar məşğul olur və əldə olunan gəlirləri öz mənafeələrinə uyğun bölüşdürürlər; **b)** - yüksəkməhsuldarlı kənd təsərrüfatı işləri üçün əlverişsiz tropik iqlimin (ya həddən artıq quru, ya da həddən artıq isti) neqativ təsiri; **c)** - kasıb ölkələr xarici ticarət üçün qüsurlu bir vəziyyətdədirlər: onlar əsasən xammal və kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edirlər (onlara olan tələbat və bu məhsulların qiymətləri aşağı düşür), idxal etdikləri texnikanın qiymətləri isə get-gedə qalxır; Vəziyyəti gərginləşdirən amillərdən biri də **(ç)** - xarici borcların artmasıdır. Növbəti mənfi təsir **(d)** - bu ölkələrin əhalisinin həddən artıq sıxlığı, səfillik, əhalinin böyük bir hissəsinin savadsızlığı, gəlirlərin və istehlak tələbatının azlığı, xəstəliklərlə əlaqədar böhran vəziyyətinin mövcud olmasıdır. Nəhayət, **(e)** - kasıb ölkələrdə zəif ictimai münasibətlərin mövcud olması iqtisadi inkişafı ləngidən ciddi amildir. Burada həm feodal, həm də nəsil-tayfa qalıqları; tayfalararası ədavət və müharibələr (primitiv ksenofobiya səbəbindən); kastaçılıq, dini ifratçılıq, xalqın hesabına ali silkin varlanması və s. hallar dərin köklər salmışdır.

Beləliklə, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə bir növ **çıxılmaz yoxsulluq vəziyyəti** formalaşmışdır. Bu ölkələr öz yoxsulluqlarını sanki qapalı zəncir boyunca daim təkrar istehsal edirlər. Gəlirlərin aşağı olması vacib istehsal kapitalının (kapital və peşəkar əmək resurslarının) toplanılmasını ləngidir. Bu da öz növbəsində, əmək məhsuldarlığını aşağı salır və son həddə gəlirlərin səviyyəsi təkrar azalır. Qüsurlu dairə boyunca qaçış əhali artımını

sürətləndirir və yoxsulluq dairəsindən çıxmaq daha da çətinləşir. Bununla birlikdə, bir şey aydındır ki, belə çətin vəziyyətdən yalnız bu ölkələrin özləri aşağıdakı əsas vəzifələri yerinə yetirərək çıxa bilərlər:

- sosial-iqtisadi yeniləşmənin, aqrar və bazar islahatlarının stimullaşdırılması;
- kapital toplanılmasının, iqtisadiyyatın sənayeləşdirilməsinin və əmək fondu təchizatının təmin edilməsi;
- qənaət rejiminin, milli iqtisadiyyatların idarə olunması;
- əhali artımı və digər ictimai proseslər sahəsində səmərəli dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, öz siyasi müstəqilliklərini son dövrlərdə əldə etmiş ölkələr özlərini iqtisadi neokolonializmin (inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrdən real asılılığı, dövlətlər və xalqlar arasındakı mümkün qeyri-bərabərlik), yəni inkişaf etmiş ölkələrin yeritdikləri ədalətsiz və tarazlaşdırılmamış siyasətin qurbanları hesab edirlər. XX əsrin ikinci yarısında müstəmləkəçilik sistemi dağılsa da, onlarla ölkə siyasi müstəqillik əldə etsə də, bu fikri sosial-iqtisadi asılılıq (istehsalat, maliyyə, texnologiya, elmi-texniki irəliləyiş, təhsil, informasiya, və s.) barədə söyləmək çətindir, çünki iqtisadi asılılıq aradan olduqca ləng qalxır.

Özlərini iqtisadi neokolonializmin qurbanları hesab edən ölkələr 1970-ci ildən başlayaraq, bu gün də aktual olan **yeni beynəlxalq iqtisadi nizamın (YBİN)** yaradılmasını tələb edirlər. Özü-özlüyündə bu cür tələbləri (gömrük rüsumlarının və ticarətə əngəl olan digər maneələrin yumşaldılması; transnasion korporasiyalarla bağlanmış kontraktlardan gəlir paylarının artırılması; inkişaf etmiş ölkələrlə ticarət şərtlərinin yaxşılaşdırılması; xarici yardımın genişləndirilməsi; xarici borcların yenidən

baxılması, silinməsi və s.) haqlı hesab eləmək olar. Lakin, burada hər şey birmənalı şəkildə problemsiz də deyil. İnkişaf etmiş ölkələrdən bəziləri (ABŞ, Böyük Britaniya və s.) borcların bir hissəsinin silinməsi yolu ilə kasıb ölkələrə kömək etməyə hazır olduqlarını bildirir, bunun əvəzində isə həmin məbləğin hərbi və bürokratik məqsədlərə deyil, sosial-iqtisadi inkişafa xərclənməsi şərtini qoyurlar.

Analitiklərin fikrincə, bəzi kasıb ölkələr öz borclarını müstəqil surətdə ödəmək iqtidarında deyillər. Ona görə də bu ölkələr üzərində BMT çərçivəsində beynəlxalq qəyyumluğun tətbiq olunması və onlara “inkişaf etmiş dövlətlər klubu” tərəfindən müasir sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə qalxmaqda köməklik göstərilməsi təklif edilir.

Beləliklə, qlobal sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı yuxarıda göstərilən məqamlar müasir dövrün qlobal iqtisadi problemlərinin tam mənzərəsini yaratmasa da, onları doğuran səbəblərin araşdırılması, həlli yollarının müəyyən edilməsi, dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların, ictimaiyyətin və ən əsası isə, **kütləvi informasiya vasitələrinin bu proseslərə cəlb edilməsi və problemlərin həllində iştirakı** məsələlərinin incələnməsi istiqamətində baza materialı kimi istifadə oluna bilər.

Bunun üçün ilk addım kimi iqtisadi islahatlar prosesində mətbuatın iştirakının tarixi təcrübəsinə və əldə olunan nəticələrə müraciət etmək daha məqsədmüvafiqdir.

Məlum olduğu kimi, jurnalistika insanların informasiyaya olan tələbatının ödənilməsi vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir. İnsanlar arasında informasiya mübadiləsinə olan tələbat hələ lap qədim dövrlərdə yaranmış və insan şəxsiyyətinin mahiyyəti onun başqaları ilə müxtəlif üsullarla ünsiyyətdə olan sosial varlıq kimi başa düşülmüşdür.

İctimai-istehsal münasibətləri möhkəmləndikcə, bu münasibətlərin hüquqi aktlar və qanunlar şəklində

tənzimləyiciləri meydana gəldikcə, əmtəə-mübadilə fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə aid informasiyanın yayılmasına da ciddi ehtiyac yaranır. Bəzi jurnalistika tədqiqatçıları hesab edirlər ki, dövlətçiliyin meydana gəldiyi, vergi, əmtəə, mübadilə və şifahi əməliyyatların təsbit edildiyi dövrdə ünsiyyətin yeni tipinə - yazıya müraciət edilmişdir.⁵⁶ Bir qrup tədqiqatçılar isə onların bu fikirlərini inkişaf etdirərək belə qənaətə gəlirlər ki, dövrü mətbu nəşrlərin yaranmasının ilkin səbəblərindən biri məhz iqtisadi informasiyaya olan tələbatdır. Əvvəllər bu informasiyanın çatdırılması ilə çaparlar məşğul olurdular. Lakin, onların xidməti çox baha başa gəlir, vacib informasiyanın operativ və müntəzəm çatdırılması mümkün olmurdu. Ona görə də bu cür informasiyanın kifayət qədər tez və sistemli şəkildə alınmasını təmin edən yeni bir vasitə növünə ehtiyac var idi və beləliklə də yeni vasitə növü - dövrü mətbuat yaranır.⁵⁷

Jurnalistika nəzəriyyəçiləri eyni zamanda, kommunikasiyanın və informasiya fəaliyyətinin özünəməxsus forması olan jurnalistikanın yaranmasında və sonrakı inkişafında iqtisadi amilin misilsiz rol oynadığını qeyd edirlər. Onlar bunu əmtəə-pul dövriyyəsinin yaranmasının ilkin dövrlərində natural əmtəə və xidmət mübadiləsinin tədricən qanunauyğun şəkildə bazardakı imkanlar, malların qiyməti, həcmi və keyfiyyəti haqqında informasiya mübadiləsinə çevrilməsi ilə izah edirlər.⁵⁸

Tədqiqatçılar kütləvi kommunikasiyanı bu və ya digər fəaliyyət sahəsində cəmiyyətin üzvləri arasında ünsiyyət və informasiya mübadiləsi kimi xarakterizə edir və göstərir ki, ünsiyyət və informasiya mübadiləsi mühiti genişlənərək

⁵⁶ http://www.unesco.kz/massmedia/pages/6_1.htm

⁵⁷ Гуревич С.М. Газета и рынок: как добиться успеха. – М. 1994: Экономика средств массовой информации. – М., 1999.

⁵⁸ Ворошилов В.В. Журналистика. Учебник. – СПб. 2002., s.456-458.

və müəyyən keyfiyyət səciyyələri əldə edərək əmək bölgüsü prosesi ilə birlikdə strukturlaşır. Onlar təsdiq edirlər ki, sosial mühitdə cəmləşmiş böyük qrupların özlərinin daxilində və ya bu qruplar arasında, həmçinin bütövlükdə bu qruplarla cəmiyyət arasında olan qarşılıqlı informasiya təsiri KİV-in struktur dəyişikliklərinin əsasını təşkil edir.⁵⁹

Keçən əsrin iyirminci illərində biznesin formalaşması prosesində kommunikasiyanı təmin edən işgüzar jurnalistikanın sürətlə inkişaf etməsini buna nümunə göstərmək olar. Maliyyə kapitalının, maliyyə münasibətlərində yeni əlaqələrin inkişafı KİV-in müvafiq strukturlarını formalaşdırır və onları yeniləşdirir. İqtisadi publisistikanın yaranması və inkişafı cəmiyyətin iqtisadi əsasını təşkil edən sosial-istehsal münasibətlərinin müəyyən təbəqəsinin sərbəst struktura çevrilməsi prosesi ilə birbaşa bağlıdır. Bu proseslər bir-birinə bağlılıqla yanaşı, həm də qarşılıqlı təsir imkanlarına malikdir.

Jurnalistikanın cəmiyyətin iqtisadi həyatına, onun xarakterinə, inkişaf səviyyəsinə və istiqamətlərinə təsiri isə mətbuatın iqtisadi informasiya mənbəyi və kanalı olması ilə müəyyən edilir.⁶⁰ Müasir iqtisadiyyatı bu cür informasiyasız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Digər mənbələrlə yanaşı mətbuat və digər dövrü nəşrlər iqtisadiyyatın bütün sahələrinin normal fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün vacib olan informasiya və məlumatları iqtisadi strukturlara çatdırırlar. Bu xüsusiyyət həm kütləvi ictimai-siyasi qəzet və jurnallara, həm də sənaye və ticarət müəssisələrinin, şirkət və firmaların rəhbərləri, birja və bank işçiləri üçün buraxılan işgüzar mətbuata aiddir. Lakin, ictimai-siyasi nəşrlərdən fərqli olaraq (yer çatışmazlığı və redaksiyalarda

müvafiq mütəxəssislərin olmaması səbəbindən) işgüzar qəzet və jurnallar öz oxucularına daha təfərrüatlı məlumatlar çatdırırlar.

İnformasiyanın iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasında qəzet müstəsna rol oynaya bilər. Çünki, qəzet geniş təhlillər aparmaq imkanına malikdir. Qəzeti geniş oxucu auditoriyası ilə informasiyaya münasibətdə könüllülük, vaxt baxımından isə tam sərbəstlik kimi səciyyəvi cizgilər bağlayır. Oxucu informasiya ilə tanış olmaq və yaxud da ona diqqət yetirməmək barədə özü sərbəst şəkildə qərar qəbul edir. Ona görə də iqtisadi mövzuda olan bütün publikasiyalar, xüsusilə də iqtisadi nəşrlər konkret və geniş oxucu ünvanına malikdir. Məhz bu xüsusiyyət iqtisadi publikasiyaların müvəffəqiyyət qazanmalarının əsas rəhni hesab edilir.

KİV-in iqtisadiyyata təsir istiqamətlərindən biri də tənqidi publikasiya və proqramların hazırlanması, iqtisadi strukturların müsbət təcrübələrinin, beynəlxalq təcrübənin təbliğ edilməsidir. Belə materiallar nəinki iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsində yaranmış böhranlı vəziyyət haqqında operativ məlumat verir, eyni zamanda yol verilmiş səhv və uğursuzluqların səbəblərini araşdırmağa da şərait yaradır.

Müasir dövrün mürəkkəb, bəzənsə ziddiyyətli proseslərinin, həmçinin yeni istehsal münasibətlərinə malik cəmiyyətin əsaslarının qurulması və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi sahəsində əldə olunan nailiyyətlərin KİV-də işıqlandırılmasında getdikcə demokratiyanın mühüm institutuna çevrilən iqtisadi publisistika (işgüzar jurnalistika) böyük rol oynayır. İşgüzar jurnalistika insanlarda yeni iqtisadi təfəkkürün formalaşmasında fəal iştirak edir və cəmiyyətdə aparılan radikal islahatların tərəfdarlarının sayını durmadan artırır. Postsovet məkanında iqtisadiyyatın inzibati-amirlik sistemi ilə idarə olunduğu dövrdə iqtisadi mövzuda yazılan publikasiyaların sadəcə say etibarını ilə artımı müasir dövrdə keyfiyyətcə yeni bir

⁵⁹ http://www.unesco.kz/massmedia/pages/6_1.htm

⁶⁰ Vorosilov V.V. Curnalistika. Uçebnik. – SPb. 2002., s.456-458.

vəziyyətə qədəm qoymuşdur. Müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş keçmiş sovet respublikalarında sırf iqtisadi mövzuda yazan xüsusi nəşrlərin sayı artmaqdadır və onlar dövlətlərin yeritdikləri iqtisadi siyasətin xarakterinə nüfuz edə bilirlər. Sovet dövründəki “ixtisaslaşma” iqtisadi mövzuda, xüsusilə də maddi və mənəvi istehsalın inkişafının ayrı-ayrı problemləri barədə seçilmiş publisistlərə və yaxud da kütləvi informasiya vasitələrinə yazmaq hüququ verirdisə, hazırkı şəraitdə vəziyyət köklü şəkildə dəyişmişdir. Müasir iqtisadi ixtisaslaşma və yaxud da ixtisaslaşmış nəşrlərin meydana gəlməsi ictimai həyatın bütün tərəflərinin yeniləşməsinə artan tələbatla izah olunur.

Postsovet məkanındakı yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən, Azərbaycanın iqtisadi sistemi bağlı (mərkəzləşdirilmiş) və açıq (bazar) sistemlər arasındakı keçid dövrü iqtisadiyyatı kimi xarakterizə olunur. Ona görə də bu sistemə həm bağlı, həm də açıq iqtisadi sistemlərə, həmçinin keçid dövrünə xas olan cizgiləri eyni dərəcədə şamil etmək olar.

İqtisadi problemlərin KİV-də işıqlandırılmasına bu sahədə islahatların aparılması mexanizmi də müəyyən təsir edir. Təhlillər göstərir ki, iqtisadi islahatlar bir neçə ardıcıl mərhələni əhatə edir. İlkin mərhələdə iqtisadiyyatın köklü sürətdə dəyişdirilməsi, milli valyutanın tətbiqi, qiymətlərin liberallaşdırılması, şəxsi mülkiyyətin legitimləşdirilməsi, milli özəlləşdirmə proqramının hazırlanması və onun bütün sahələrdə icrası həyata keçirilir.

İkinci mərhələdə makroiqtisadi stabilləşmə, vergi, büdcə və bank sistemlərində, xarici iqtisadi fəaliyyət və gömrük sahələrində münasibətlərin tənzimlənməsi üçün adekvat qanunvericilik bazasının yaradılması, beynəlxalq kapitalın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi, bazar infrastrukturunun inkişafı üçün şəraitin yaradılması, büdcə

kəsinin azaldılması və s. istiqamətlərdə müvafiq işlər aparılır.

Üçüncü mərhələdə islahatların daha da dərinləşdirilməsi məqsədi ilə xüsusi proqram qəbul edilir. Bu dövrün fərqləndirici cizgiləri makroiqtisadi stabilləşmənin davam etdirilməsindən, inflyasiyanın azaldılmasından, istehsalın canlandırılmasından və iqtisadi artımın təmin edilməsindən ibarət olur.

Sonuncu etap, yəni yaşadığımız günləri əhatə edən mərhələ dünyada baş verən maliyyə böhranı ilə (2008-2010-cu illər) əlaqədar iqtisadi vəziyyətin pisləşməsinə, mineral-xammal ixracının azalmasına, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə dövlət tərəfindən sosial yardımın göstərilməsinin çətinləşməsinə operativ cavab olaraq büdcənin yenidən nəzərdən keçirilməsi və büdcə istiqamətlərinin dəyişdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Əlbəttə, bu mərhələdə hər bir ölkənin özünün inkişaf səviyyəsi, milli və transmilli oriyentirlərin nəzərə alınması xüsusi rol oynayır.

İqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması sahəsində hökumət tərəfindən görülən tədbirlərin KİV-də işıqlandırılması insanlarda müəyyən iqtisadi düşüncələr yaratsa da, geniş mənada yeni **iqtisadi təfəkkürün formalaşması** daha vacib xarakter alır. İqtisadi məsələlərin KİV-də vaxtaşırı və sistemli şəkildə işıqlandırılması baş verən proseslərin təsnifinin verilməsinə, başa düşülməsinə, beləliklə də iqtisadi təfəkkürün formalaşmasına şərait yaradır. İnformasiya bazarında iqtisadi nəşrlərin və audio-video materialların meydana gəlməsi bazar mexanizminin dünya ictimaiyyəti qarşısında qoyduğu aşağıdakı vəzifələrdən irəli gəlir:

- auditoriyanın iqtisadi informasiyaya və iqtisadi islahatların gedişi haqqında informasiyaya olan tələblərinin davamlı şəkildə ödənilməsi;

- bu tələblərin daha səmərəli surətdə ödənilməsi üsullarının müəyyən edilməsi;

- iqtisadi proseslərin daha obyektiv və hərtərəfli işıqlandırılmasının vacibliyi;

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində bazar mexanizmlərinin tətbiq olunması ilə əlaqədar olaraq yeni informasiya mənbələrinin işlənilib hazırlanmasının vacibliyi (vahid mühasibatlıq, statistika, əməliyyat uçotu).

Ancaq, neçəki iqtisadiyyat və iqtisadiyyatlararası münasibətlər mövcuddur, jurnalistikada iqtisadiyyat məsələlərinin işıqlandırılmasının aktuallığı iqtisadi KİV-in inkişafının əsas arqumenti olaraq qalacaqdır.

Təhlillər göstərir ki, iqtisadi vəziyyətlərin bir-birini tez-tez və kəskinliklə əvəz etməsi öz növbəsində KİV-in fəaliyyətinə də mürəkkəb və çoxşaxəli çalarlar verir. XXI əsr ərəfəsində **dünya iqtisadiyyatında və onun KİV-də işıqlandırılmasında yeni tendensiyalar** meydana gəlmişdir və bu tendensiyalar yeni əsrdə həm iqtisadiyyatın inkişafını, həm də qlobal iqtisadi problemlərin mətbuatda işıqlandırılmasının yaxşılaşdırılması yollarını müəyyən edir. Fikir mübadiləsi aparmaq üçün bu tendensiyaların tam olmayan aşağıdakı siyahısını diqqətə çatdırmaq olar:

1. İqtisadi fəaliyyətin qloballaşması məsələlərinin mətbuatda işıqlandırılması. Bu tendensiya özünü investisiya, istehsal, təchizat və satış, maliyyə, ETİ, təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrin daha da genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsinin vacibliyinin təbliğində bürüzə verməlidir. Bu ondan irəli gəlir ki, müasir dövrdə tədricən transmilli korporasiyaların bazası əsasında beynəlxalq təsərrüfat kompleksləri yaranmaqdadır. Bu korporasiyalar isə qlobal miqyasda fəaliyyət göstərir və dünya səhnəsində satış bazarları, material və maliyyə resursları uğrunda rəqabətli mübarizə aparırlar.

2. Mətbuat tərəfindən dünya iqtisadiyyatının və beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin liberallaşmasının dəstəklənməsi (hər zaman ardıcıl bir xətt üzrə aparıla bilməz). Bu, beynəlxalq mal dövriyyəsi, xidmət, intellektual mülkiyyət, əmək, kapital, maliyyə resurslarının hərəkətinə mane olan əngəllərin zəifləməsi və aradan qaldırılmasının zəruriliyinin təbliğində özünü göstərə bilər.

3. Mətbuatda dünya iqtisadiyyatının regionlaşması və qloballaşması ideyalarının işıqlandırılması. Bu özünü bütün kontinentlərdə dövlətlərarası iqtisadi birliklərin (azad ticarət zonaları, gömrük ittifaqları, “ümumi bazarlar”, iqtisadi birliklər və s.) yaradılmasında bürüzə verə bilər. Dövlətlərarası iqtisadi birliklərin yaradılması iştirakçı dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün münbit şərait yarada bilər. Biz Avropa İttifaqını regional iqtisadi inteqrasiya sahəsində gözəl nümunə kimi göstərə bilərik. Aİ hazırda 25 ölkəni birləşdirir.

4. KİV-in dünya iqtisadiyyatının informasiyalaşdırılmasında birbaşa iştirakı. Bu özünü müasir iqtisadiyyatda, elmədə, təhsildə və mədəniyyətdə kompüter, telekommunikasiya sistemlərinin və İnternet şəbəkəsinin geniş istifadəsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etməsinin təşviq olunmasında tapmalıdır. Çünki, müasir dövrdə informasiya texnologiyası sürətlə, qabaqlayıcı tempdə inkişaf edir, informasiya isə (elmi-texniki, iqtisadi, siyasi, sosial) cəmiyyətin həyatında, xüsusilə də beynəlxalq iqtisadi fəaliyyət sahəsində getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Göstərilən tendensiyaların hər birinə ayrı-ayrı ölkələrdəki milli xüsusiyyətlər, tarixi ənənələr, iqtisadi strukturlar, **KİV-in inkişaf səviyyəsi və s. faktorlar**, eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi və siyasi vəziyyət ciddi təsir göstərir. Ona görə də bu tendensiyaların özünü bürüzə verməsi formaları tez-tez və qabaqcadan proqnozlaşdırıla bilinməyən şəkildə dəyişir və bunula da beynəlxalq

rəqabətin güclənməsi ilə bağlı ziddiyyətlərlə zəngin ümumi situasiyanı daha da mürəkkəbləşdirir. Bundan əlavə, bütün göstərilən tendensiyalar bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə sıx bağlıdırlar və onlar bütövlükdə müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatının olduqca dinamik, mürəkkəb və ziddiyyətli sisteminin məcmusunu yaradırlar.

Mütəxəssislərin fikrincə, hazırkı dövrdə qlobal iqtisadi problemlərin KİV-də işıqlandırılmasının və təhlilinin səviyyəsi o qədər də qənaətbəxş deyil. Bu da əsassız deyildir. Yaxın xarici ölkələrin jurnalistika nəzəriyyəçiləri hesab edirlər ki, jurnalistika sosial-iqtisadi təcrübənin mühüm problemlərinin işıqlandırılmasının səmərəli metodlarını hələlik tapa bilməmişdir. O, nəinki ictimaiyyəti bu problemlərin həllinə səfərbər edə bilməmişdir, hətta keçid dövrü iqtisadiyyatının problemlərini də öncədən tam görə bilməmişdir.

Bununla əlaqədar biz müstəqillik dövrünün ilk illərinin **mətbuat materiallarının kontent-analizini** apararaq aşağıdakıları müşahidə edirik:

- a) iqtisadi proseslər KİV-də qeyri-peşəkar səviyyədə işıqlandırılır;
- b) inflyasiya qeyri-peşəkar proqnozlaşdırılır : onun həcmi azaldılır və reallıqlara uyğun gəlmir;
- c) KİV istehsalın kəskin şəkildə aşağı düşməsinə, pul ödəmələrindəki böhranları və iqtisadiyyatın kriminallaşmasını öncədən görə bilmir;
- ç) əksər KİV materiallarında güman edilir ki, özəlləşdirmə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin tez bir zamanda artmasına gətirib çıxaracaqdır, həqiqətdə isə tamamilə bunun əksinin şahidi oluruq;
- d) KİV-in bazar davranışı və bazar institutlarının spontan inkişafı haqqında hipotezləri özünü doğrultmur və s.

Biz yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq, **ən azı aşağıdakı iki əsas nəticəyə gələ bilərik:**

1. İqtisadi gerçəklik şoxvariantlıdır və bu variantların dəyişmə sürəti onların KİV tərəfindən öyrənilməsi və izah olunması tempini qabaqlayır;

2. İqtisadi dəyişikliklərin tempi həddən artıq sürətlidir, iqtisadiyyatın təşkilinin formaları çoxşaxəlidir – bu təzahürlər isə jurnalistikaya hələlik tam bəlli deyildir və bu vəziyyət iqtisadi problemlərin mətbuatda adekvat şəkildə işıqlandırılmasına ciddi təsir göstərir. KİV öz imkanlarından aşağı səviyyədə çıxış edir.

Belə bir şəraitdə **qlobal iqtisadi problemlərin həlli və planetar iqtisadi inteqrasiya sahəsində mətbuatın qarşısında müəyyən spəşifik vəzifələr durur.** KİV-in müasir dövrün qlobal problemlərini peşəkarlıqla işıqlandırması və öz iştirakı ilə bu problemlərin həm dünyanın ayrı-ayrı regionlarında, həm də qlobal miqyasda həllinə, dünyada qeyri-bərabər iqtisadi inkişafın aradan qaldırılmasına və qlobal iqtisadi inteqrasiyaya kömək etməsi üçün o, bu sahədəki tendensiyaları dəqiq izləməli və bu problemləri doğuran səbəbləri müəyyən etməlidir. KİV onların həlli yollarını axtarmalı, aradan qaldırılması və iqtisadi inteqrasiyanın bütün bəşəriyyətə fayda gətirməsi üçün daha səmərəli vasitələrin tapılmasını təşviq etməlidir.

Bunun üçün jurnalistika öz fəaliyyətində ilk növbədə qlobal iqtisadi problemlərin həllinin yeni **paradiqmasına** əsaslanmalıdır. *Paradiqma* (yunan sözü olub nümunə mənasını verir) dedikdə, ümumiyyətlə hansısa problemin qoyuluşu və həlli modeli, ilkin konseptual sxem, müəyyən tarixi mərhələ zamanı aparılan elmi tədqiqatda istifadə edilən başlıca metodlar başa düşülür. Paradiqmanın əsasını təzahürlərin təbiəti haqqında ümumi fərziyyə və müşahidələrin qruplaşdırılması yolu ilə onların dərk edilməsinin mümkün vasitələri təşkil edir. Müasir dövrün

qlobal problemlərinin, o cümlədən iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasının, KİV-in bu problemlərin işıqlandırılması və təhlili sahəsində fəaliyyətinin paradiqması **sinergetikadır**.

Sinergetika dünyanın müasir elmi mənzərəsini təşkil edən fundamental konsepsiyalardan biridir. Əgər qısaca tərif versək, sinergetika müxtəlif təbiətlər sisteminin özünütəşkili nəzəriyyəsidir.

Sinargetika tədqiqat işlərində müstəqil istiqamət kimi 1969-cu ildə yaranmışdır. Həmin il alman fiziki German Haken «sinergetika» terminini Ştutqart Universitetində lazer şüalanması nəzəriyyəsi kursları üzrə oxuduğu mühazirələrdə istifadə etmişdir. *Sunergiya* yunan sözü olub əməkdaşlıq, fəaliyyətin razılaşdırılması, qarşılıqlı iştirak deməkdir.

Sinergetik metodlar iqtisadi təhlillərdə, o cümlədən, iqtisadi problemlərin mətbuatda işıqlandırılmasında sosial elmin və fəaliyyətin digər sahələrinə nisbətən bir qədər əvvəl istifadə olunmağa başlanılmışdır. İlk vaxtlar iqtisadiyyatın tarixi və keçmiş dövrün iqtisadi strukturları ilə maraqlanan mütəxəssis və jurnalistlər bu metodlara müraciət etmişlər. Beləliklə, qiymətli kağızlar bazarının, fəhlə bazarı dinamikasının təhlilinə həsr olunmuş tədqiqat işləri və mətbuat yazıları meydana gəlir.

Ümumiyyətlə, sinergetika ideyalarının sosial sahəyə gətirilməsi V. Vaydlixin adı ilə bağlıdır. O, German Hakenin sinergetik yanaşma metodunu (qayda-qanun parametrlərini müəyyən etməklə və tabeçilik prinsipindən istifadə etməklə) tətbiq edərək, uzun illər ərzində (sinergetikanın başlanğıcındın) cəmiyyətdə baş verən kollektiv proseslərin kəmiyyət təsvirini verə bilən modellər işləyib hazırlamışdır. Bunun sayəsində bir tərəfdən, cəmiyyətdə makrofenomenlərin integrativ dinamikası, digər tərəfdən isə mikrososial səviyyədə ayrı-ayrı fərdi elementlərin davranışının tənzim-

lənməsinə və həllinə nail olmaq mümkündür. Bir sözlə, sinergetika cəmiyyətdə fərdi qərarların mikrosəviyyəsi ilə dinamik kollektiv proseslərin makrosəviyyəsi arasında əlaqə yaradır.

Qlobal iqtisadi problemlərin həlli üçün təklif olunan formalardan biri və demək olar ki, birincisi, **beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya** formasıdır. Bu sahədə KİV-in iştirakının səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə ilk növbədə jurnalistlər özləri bu formanın məğzini dərk etməlidirlər. Nədir beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya?

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında iki tendensiya mövcuddur. Bir tərəfdən, ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı, ticarətin liberallaşması, müasir kommunikasiya və informasiya sistemlərinin, ümumdünya texniki standart və normalarının yaranması ilə bağlı olaraq dünya iqtisadiyyatının bütövlüyü və qloballaşması getdikcə artır. Bu proses transnasional korporasiyaların fəaliyyəti vasitəsi ilə özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Digər tərəfdən isə regional səviyyədə ölkələr arasında iqtisadi yaxınlaşma və qarşılıqlı təsir prosesi güclənir, müstəqil dünya iqtisadi mərkəzlərinin yaradılması istiqamətində inkişaf edən iri regional inteqrasiya strukturları formalaşır.

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya dünya ölkələrinin dərin və davamlı qarşılıqlı əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə, milli iqtisadiyyatlar arasında əmək bölgüsünə əsaslanan iqtisadi və siyasi birləşməsi, müxtəlif səviyyə və formalarda onların iqtisadiyyatlarının bir-birinə qarşılıqlı təsiri prosesidir. Bu proses mikrosəviyyədə bir-birinə yaxın ərazilərdə yerləşən ölkələrin ayrı-ayrı şirkətlərinin birgə fəaliyyətləri vasitəsi ilə onlar arasında müxtəlif iqtisadi münasibətlərin formalaşması, o cümlədən xaricdə fəaliyyətlərin yaradılması əsasında həyata keçirilir. İnteqrasiya dövlətlərarası səviyyədə iqtisadi birliklərin formalaşması və milli siyasətlərin razılığı ilə baş verir.

Şirkətlərarası əlaqələrin sürətli inkişafı konkret bir regionda ölkələr arasında əmtəə və məhsulların sərbəst daşınmasına, xidmətlərin göstərilməsinə, kapital və işçi qüvvəsinin hərəkətinin təmin edilməsinə, birgə iqtisadi, valyuta-maliyyə, elmi-texniki, sosial, xarici və müdafiə siyasətlərinin hazırlanıb razılaşdırılmasına və həyata keçirilməsinə yönəldilmiş dövlətlərarası (bəzi hallarda isə fəvqəldövlət) tənziqləməni vacib edir. Nəticə etibarlı ilə vahid valyutaya, infrastruktura, ümumi iqtisadi vəzifələrə, maliyyə fondlarına, ümumi fəvqəlmillə və dövlətlərarası təsir orqanlarına malik regional iqtisadi komplekslər yaranır.

İqtisadi inteqrasiyanın ən sadə forması kimi azad ticarət zonalarını göstərmək olar. Bu cür zonalarda iştirakçı-ölkələr arasında ticarət məhdudiyətləri, hər şeydən əvvəl isə gömrük rüsumları ləğv edilir.

İqtisadi inteqrasiyanın başqa bir forması gömrük ittifaqlarıdır. Bu ittifaqlar azad ticarət zonalarının fəaliyyəti ilə yanaşı, vahid xarici ticarət tariflərinin yaradılmasını və üçüncü ölkələrə münasibətdə vahid xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinə nəzərdə tutur. Hər iki halda dövlətlərarası münasibətlər yalnız mübadilə sferasına aid olur ki, bu da iştirakçı-ölkələrə qarşılıqlı ticarətin inkişaf etdirilməsi və maliyyə hesablaşmalarının aparılması üçün eyni imkanları təmin edir.

Gömrük ittifaqı valyutaların qarşılıqlı konversiya edilməsini və hamı üçün ümumi hesablaşma vahidinin funksionallığını təmin edən ödəmə ittifaqı ilə tamamlanır. Ümumi bazar daha mürəkkəb formadır. O, azad qarşılıqlı ticarət və vahid xarici ticarət tarifi ilə yanaşı, iştirakçılar üçün qarşılıqlı kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətini, həmçinin iqtisadi siyasətin razılaşdırılmasını təmin edir.

Lakin, dövlətlərarası iqtisadi inteqrasiyanın ən yüksək forması inteqrasiyanın yuxarıda göstərilən formalarını,

ümumi iqtisadi və valyuta-maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsini özündə birləşdirən iqtisadi ittifaqlar və valyuta ittifaqlarıdır.

İqtisadi inteqrasiya qarşılıqlı əlaqədə olan tərəflər üçün aşağıdakı bir sıra əlverişli şərtləri təmin edir:

Birincisi, inteqrasiya sahəsindəki əməkdaşlıq iqtisadiyyatla (təsərrüfatla) məşğul olan subyektlərə (şirkətlərə) region səviyyəsində müxtəlif cür resurslara (maliyyə, material, əmək), yeni texnologiyalara çıxışı təmin edir, həmçinin bütün inteqrasiya qrupunun tutumlu bazarı üçün məhsul istehsalına geniş imkanlar açır.

İkincisi, ölkələrin region səviyyəsində iqtisadi yaxınlaşması iştirakçı-ölkələrin şirkətləri üçün imtiyazlı şərait yaradır və onları üçüncü ölkələrin rəqabətindən qoruyur.

Üçüncüsü, qarşılıqlı inteqrasiya təsiri zəif rayonların inkişaf səviyyələrinin bərabərləşdirilməsi, əmək bazarında vəziyyətin yumşaldılması, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə müəyyən sosial təminatların verilməsi, səhiyyə sisteminin inkişaf etdirilməsi, əməyin mühafizəsi və s. ciddi iqtisadi problemləri birgə həll etməyə imkan yaradır.⁶¹

Lakin, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı təsiri ayrı-ayrı regionlarda müxtəlifdərəcəli intensivliklə, müxtəlif səviyələrdə inkişaf etdiyinə görə jurnalistlər bu prosesini şərtləndirən obyektiv amilləri nəzərdən keçirməlidirlər. KİV inteqrasiya prosesini müəyyən edən amillərə də ciddi diqqət yetirməlidir, çünki iqtisadi inteqrasiyanın əsasını bir sıra

⁶¹ Основы экономической теории и практика рыночных реформ / под ред. М.М.Зарогулько. Москва: Логос, 1997; Шеховцев А., Шестакова М., Громов А. Свободные экономические зоны: мировой опыт и перспективы в России// Вопросы экономики. Москва. 2000. - №10.

obyektiv amillər (iqtisadi həyatın qloballaşması, beynəlxalq əmək bölgüsü, elmi-texniki inqilab, milli iqtisadiyyatların şəffaflığının artması) təşkil edir.

KİV, eyni zamanda ölkənin xarici iqtisadi inteqrasiya strategiyasının işlənilib hazırlanmasında da yaxından iştirak etməli, onu: a) ölkənin ixrac potensialının inkişafına, ixrac strukturunun və idxalın təkmilləşdirilməsinə; b) milli məhsulların dünya bazarında rəqabətə davamlılığının artırılmasına; c) ölkənin ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə; ç) beynəlxalq əmək bölgüsündə ölkənin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına; d) milli məhsulların satış bazarının genişləndirilməsinə və e) davamlı iqtisadi inkişafa, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlməyə xidmət etməlidir.

Son illərdə iqtisadi problemlərə həsr olunmuş tədqiqat işlərində və KİV materiallarında yuxarıda haqqında danışdığımız sinergetika paradigmasından istifadə hallarının təşviqi ilə bağlı çağırışların həcmi xüsusilə artmışdır. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, həm iqtisadiyyat elmi, həm də jurnalistika yeni qnoseoloji yanaşma metodunu reallığa uyğun olaraq getdikcə daha sürətlə mənimsəməyə cəhdlər göstərir. Bu, özünü dünyada baş vermiş axırıncı qlobal iqtisadi və maliyyə böhranı zamanı (2008-ci il) daha qabarıq şəkildə büruzə vermişdir.

Azərbaycanda da iqtisadi problemlərin həlli yollarının axtarılması istiqamətində müəyyən addımlar atılır. Bəzi siyasətçilər, politoloqlar, iqtisadçılar və jurnalistlər Azərbaycanda mexaniki olaraq Argentina, Türkiyə, Çin və s. ölkələrin praktikalarının tətbiqinə, bəziləri Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və s. iri maliyyə qurumlarının tövsiyələrinə əməl etməyə, başqaları isə ölkədə baş verən prosesləri təhlil edərək, problemi iqtisadi şərait və milli mentalitetin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həll etməyə çalışırlar. Göründüyü kimi, bu sahədə müxtəlif istiqamətlər

mövcuddür. Ona görə də, zənnimizcə, mətbuatın əsas vəzifəsi indiki şəraitdə yerli spesifik və dünya tendensiyaları nəzərə alınmaqla, qarışıq iqtisadiyyatın yaradılması məqsədi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının evolyusion modernləşməsinə təşviq etməkdən ibarət olmalıdır.

İstənilən milli iqtisadiyyat geniş təkrar istehsal tələb edir. Bu, ilk növbədə ölkə vətəndaşlarının həyati tələblərinin artması ilə izah olunur, çünki həyat səviyyəsinin artması sivilizasiyanın vacib atributlarından biridir. Deməli, milli iqtisadiyyatda geniş təkrar istehsal sivilizasiyanın səviyyəsinin ən vacib təzahürlərindən biridir. **Bu cür şəraitdə iqtisadi jurnalistika belə bir vacib məsələyə - milli iqtisadiyyatın geniş təkrar istehsalının müstəsna qaydada xarici kreditlərdən asılı olmamasına diqqət yetirməlidir. Əlbəttə, bu prosesdə xarici kapitalın müəyyən payı ola bilər, lakin o, daxili mənbələrə əlavə rolunu oynamalıdır. Çünki, iqtisadi inkişaf üçün daxili potensial olmayan hər hansı bir sistem heç vaxt milli iqtisadiyyat titulluna malik ola bilməz.**

«Sinergetik» düşüncəyə malik olmayan siyasətçi, iqtisadçı və yaxud jurnalist yalnız əvvəlki və sonrakı vəziyyətin müqayisəsi vasitəsi ilə bu və ya digər qərarı qiymətləndirə bilməz: jurnalist mütləq sonrakı hadisələrin real gedişini alternativ qərarların mümkün icrasının gedişi ilə müqayisə etməyi bacarmalıdır.

Azərbaycan mətbuatının bizə məlum olan müasir mənzərəsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, sinergetika bizim mətbuatda iqtisadi materiyaya hələ kifayət səviyyədə nail ola bilməmişdir. İqtisadi jurnalistika yalnız sinergetik paradigmaya nail olmaqla cəmiyyətdə baş verən qlobal iqtisadi dəyişikliklərin tədqiqi, təhlili və işıqlandırılması sahəsində qarşıda duran vəzifələri yerinə yetirə bilər.

Dünya iqtisadiyyatı (tarixin müxtəlif mərhələlərində) canlanma fazasından əvvəl böhran xəttinin ən aşağı həddinə çatdıqda, - bir neçə ölkədə olsa da belə, - nə üçün milyonlarla insanın iqtisadi böhranın qurbanına çevrilməsi barədə səslənən suallar hələ də cavabsız qalır. Müşahidələr göstərir ki, cəmiyyət buna görə günahların bir hissəsini kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə atmağa çalışır. Transmilli Analitik “Nielsen Company”nin 2009-cu ilin yazında dünyanın 52 ölkəsində (Avropa, Asiya-Sakit okean regionu, Şimali və Cənubi Amerika, Yaxın Şərq) 25 min respondent arasında apardığı qlobal tədqiqatların⁶² nəticələrinə görə, insanların böyük bir hissəsi belə fikirdədir ki, KİV-lər hazırkı (2008-ci ildə pik vəziyyətinə çatmış) iqtisadi böhranın səbəbləri barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq sahəsində öz fəaliyyətlərini pis yerinə yetirmişdir.

Latın Amerikasını istisna etməklə, dörd regionda böhran proseslərinin işıqlandırılmasında kütləvi informasiya vasitələrinin işini qeyri-qənaətbəxş hesab edən respondentlərin sayı əks fikirdə olanların sayından iki dəfə çox olmuşdur. Xüsusilə də Avropa və Şimali Amerikada iqtisadi böhranın səbəblərinin işıqlandırılmasında KİV-in fəaliyyətindən narazı qalanlar daha çox olmuşlar. Şimali Amerikada respondentlərin 51 %-i belə hesab etmişlər ki, böhran başlayan ana qədər iqtisadi məsələlərin və böhran hallarının işıqlandırılması lazımı səviyyədə olmamışdır. Soruşulanların yalnız 20 %-i bu fikirlə razı olmamışdır. Avropada isə razı olanların və olmayanların nisbəti müvafiq olaraq 48 % və 22 % təşkil etmişdir.

“Nielsen Company”nin sorğularında iştirak edən Rusiyalıların 65 %-i kütləvi informasiya vasitələrinin onları iqtisadi böhranın səbəbləri barədə düzgün məlumatlandır-

madığını bildirmişdir. Eyni zamanda, respondentlərin 30 %-i hesab edir ki, dünya iqtisadiyyatına hansı amillərin təsir etdiyini anlamaqda KİV onlara kömək etmir. KİV-in fəaliyyətinin bu aspektindən razı olanlar da 30 % təşkil etmişdir. İştirakçıların 40 %-i bu suala cavab verməkdə çətinlik çəkmişdir (bu göstəricilər əksər MDB ölkələri üçün xarakterikdir).

Respondentlər cari iqtisadi problemlərin həlli sahəsində hökumət orqanlarının fəaliyyətlərinin işıqlandırılması ilə bağlı da narahatdırlar. Onların cavabları aşağıdakı kimi parçalanmışdır: 28 %-i hesab edir ki, KİV hökumət orqanlarının bu sahədə fəaliyyəti ilə tanış olmaqda onlara kömək edir, 35 %-i bu istiqamətdə məlumatlandırmanı qeyri-qənaətbəxş hesab edir, qalanları isə suala cavab verməkdə çətinlik çəkirlər. Müqayisə üçün deyək ki, Şimali Amerikada iştirakçıların 50 %-i böhrandan çıxmaq üçün hökumətin gördüyü tədbirlərlə tanış olmaqda KİV-in onlara yaxından kömək etdiyini bildirir.

Hər iki Rusiyalıdan biri iqtisadi böhran haqqında informasiyanın həcmindən kifayət qədər olmadığını hesab edir. Bu göstərici Yunanıstanda 67 %, Rusiyada 49 %, İtaliyada 48 %, Latviyada isə 47 %-ə bərabərdir. Bununla bərabər, böhranla əlaqədar informasiyanın həddən artıq çox olduğunu bildirənlər də var. Bütün dünyada hər 5 respondentdən biri bu qənaətdədir.

Tədqiqat iştirakçıları iqtisadi böhranın o qədər də dərin olmadığını Asiya-Sakit okean regionunun əksər ölkələrində, o cümlədən digər dünya ölkələrində kütləvi informasiya vasitələrinə elə də tənqidi yanaşmırlar. Onlar iqtisadi problemlərin həlli sahəsində hökumətlərin həyata keçirdikləri tədbirlərin KİV tərəfindən yaxşı işıqlandırıldığını bildirirlər.

Ümumiyyətlə, təcrübə göstərir ki, əhali arasında (qəzet və jurnal oxucuları, televiziya tamaşaçıları, radio

⁶² <http://gtmarket.ru/news/state/2009/06/09/2096>

dinləyiciləri və internet istifadəçiləri) bu cür sorğuların aparılması, onun nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi və bu nəticələrin KİV-in fəaliyyətinə düzgün tətbiq edilməsi medianın iqtisadi problemlərin həllində iştirakının səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır, bu şərtlə ki, sorğuya mütləq həm ölkədəki (şərti olaraq), həm də dünyadakı iqtisadi situasiyanın KİV-lər tərəfindən obyektiv və ya qeyri- obyektiv, tam və ya natamam işıqlandırılması və s. parametrlər daxil edilsin və bu zaman respondentlərin məşğulluq üzrə qrupları, cinsi, yaşı, təhsilləri, gəlirləri, yaşayış məntəqələrinin növləri və s. məqamlar nəzərə alınsın, konfidensiallıqları təmin edilsin. Bu cür yanaşma, respondentlərin fikrincə, informasiyanın natamam olduğunu, çox şeyin əhalidən gizləndiyini (“informasiya tam deyildir, yalnız qısa xırdalıqlar verilir”, “iqtisadiyyatda nələrin baş verdiyini bizdən gizlədirlər”, “KİV-də bizim iqtisadiyyatımız barədə heç nə verilmir, başqa ölkələrdən danışılır”), onların KİV-ə, onun verdiyi informasiyaya və bu informasiyanın həqiqiliyinə inanmadıqlarını (“aldadırdılar, aldadırlar və yenə də aldadacaqlar”, “yalan danışılar”, “televizorda deyilənlərə tam inanmıram” və s.) ortaya çıxarır. Fikri soruşulanların bir hissəsi KİV-in “insanlarda təlaş yaratmaqdan çəkdiyənə əmin olduqlarını”, “vəziyyəti yumşaltmağa çalışdığını” bildirirlər. Bəziləri KİV-in “dövlətdən çəkdiyini”, öz təcrübələrinə əsaslanaraq, “qəzetdə, televiziya və radioda, internetdə verilən informasiyanın gündəlik həyatla düz gəlmədiyini” bəyan edirlər.

Adətən, hansı ölkədə keçirilməsindən asılı olmayaraq, respondentlərin böyük bir hissəsi “KİV-lər tərəfindən dünyadakı iqtisadi vəziyyətin obyektiv və ya qeyri-obyektiv, tam və ya natamam işıqlandırılırmı?” sualına cavab verməkdə çətinlik çəkdiklərini bildirirlər. KİV-in obyektivliyinə inanmayanlar öz mövqelərini informasiyanın

gizlədilməsi (“belə hiss edirik ki, həmişə nəyisə gizlədirlər”, “çox şeyi gizlədirlər”, “bizə heç nəyi demirlər”, “Bütün həqiqəti demirlər”, “axıradək demirlər”), həmçinin onun təzadlı xarateri və bütövlükdə, KİV-ə inamsızlıqla (“həqiqəti demirlər”, “müxtəlif kanallarda müxtəlif fikirlər söylənilir”, “qəzetdə bir şey yazırlar, radioda başqa şey deyirlər”, “vəziyyəti birtərəfli işıqlandırır”, “bizdə vəziyyət başqa ölkələrdən yaxşıdır”) əsaslandırılır. Az rast gəlinə də, jurnalistlərin səriştəsizliyini, qeyri-peşəkarlığını qeyd edənlər də olur. Göründüyü kimi, dünyadakı iqtisadi vəziyyətlə bağlı milli KİV-in obyektivliyi ilə əlaqədar söylənilmiş mülahizələrin balansı ölkədəki (istənilən) iqtisadi situasiya ilə əlaqədar fikirlərdən fərqli olaraq media ictimaiyyəti üçün daha xoşagələndir.

Bu cür tədqiqatlar zamanı sorğu vərəqlərinin hazırlanması, sualların müəyyən edilməsi, sorğunun keçirilməsi və onun nəticələrinin təhlili proseslərində jurnalist ictimaiyyəti təmsilçilərinin birbaşa iştirakı jurnalistlərə problemə daxilədən nəzər salmağa imkan verə bilər. Bu da öz növbəsində həm jurnalistlərin peşəkarlığının artmasını, səriştəli təhlillərin aparılmasını, problemin adekvat həlli yollarının müəyyən edilməsini və nəhayət onların həllində medianın iştirakının səmərəliliyinin yüksəlməsini şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

Nümunə üçün bu cür sorğu vərəqlərinin layihələri (müxtəlif vəziyyətlər üçün, suallar və cavabların nəticələri daxil olmaqla, diaqram və cədvəllər şəklində) mövzu mətninin sonuna edilmiş əlavələrdə təqdim olunur (bax: səh. 131-136).

Qlobal iqtisadi problemlərin KİV-də işıqlandırılması sahəsində diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri də **iqtisadi publisistikanın janr və məzmun formaları** məsələsidir. Bir sıra jurnalistika tədqiqatçıları belə hesab edirlər ki, jurnalist yazıları materialın oxucuya təqdim

olunmasının aydın və canlı, empirik və rasionel, monoloq və dialoq şəklində formalarının optimal qarşılıqlı əlaqələri üzərində qurulur. İqtisadi publisistikaya gəlincə isə, burada canlı (bədi) və empirik (emosional) formaların əlaqələrinin mövcudluğu barədə əminliklə fikir söyləmək bir qədər çətinidir. İqtisadi publisistika özünün səciyyəvi yaradıcılıq və janr formalarına malikdir və jurnalist-iqtisadçılar tərəfindən bütövlükdə publisistikaya xas olan, o cümlədən bədiilik və canlılıq elementlərindən istifadə olunmasına nadir və yaxud da xüsusi hallarda rast gəlinir. İqtisadi problematika onun özünə aid olan - problemin tədqiqində son dərəcə dəqiqlik, sosial və ictimai kəskinlik, istifadə olunan bütün faktların səhihliyi və yoxlanılması kimi elementlər bədiilik, canlılıq və mətnin üslub cəhətdən həddindən artıq bəzədilməsi elementləri ilə bir araya sığmır.⁶³

Ümumiyyətlə, jurnalist yazılarının aşağıdakı kompozisiya strukturları vardır və onlar iqtisadi mövzuda yazılara da aiddir:

- a) ekspozisiya, yaxud problemə giriş;
- b) problemin təsvir olunan hadisəyə ən azı iki bir-birinə zidd mövqeyin müqayisəsini nəzərdə tutan qoyuluşu (süjetə girişin analoqu);
- c) “tezis”in həqiqiliyinin sübut edilməsinin və “antitezis”in inkar edilməsinin əsaslandırılması (hadisələrin inkişafının ekvivalenti);
- d) “tezis” və “antitezis”in müqayisəsindən irəli gələn bir növ “sintezis” (kulminasiyanın ekvivalenti) şəklində tövsiyə;
- e) ümumiləşdirilmiş qiymətləndirmə.

⁶³ Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. Bakı. “Elm” nəşriyyatı, 2006. səh. 244-260; Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2005. səh. 175-194.

Publisistikanın hər bir növünün özünün spesifik xüsusiyyətləri vardır. İqtisadi publisistika araşdırmalardan sonra müvafiq yekunun vurulması, aparılmış eksperimentlər barədə söhbət, mövcud təcrübənin ümumiləşdirilməsi, mövcud nailiyyətlərin göstərilməsi və nöqsanların tənqidi kimi istiqamətlərlə sıx bağlıdır. Bu istiqamətlərin dialektik vəhdəti və aparılan iqtisadi islahatlarda mövcud olan orqanik qarşılıqlı əlaqələr ali qanunvericilik orqanlarının qəbul etdikləri hüquqi sənədlərin siyasi məzmununda da özünün ümumiləşdirilmiş əksini tapır. Publisistik materiallarda iki obraz irəli sürülə bilər – müsbət (təhqin üçün nümunə), ya da mənfi (necə hərəkət etməməyi göstərən) nümunə.

Hər bir ölkənin iqtisadi həyatında baş verən proseslər kütləvi informasiya vasitələri üçün zəngin material verir. Müasir iqtisadi situasiyanın KİV-də özünəməxsus şəkildə əksini tapması keçid dövrünün iqtisadi problemlərinin həddən artıq çoxluğu ilə bağlıdır. Onların ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilməsi bu qrupu “vahid iqtisadi problemlər” adlandırmağa imkan verir. Müasir dövrdə, xüsusilə də meydana gələn sosial problemlərin çağdaş jurnalistikada vaxtında aşkar edilməsi, həmçinin onların təhlili və həlli üçün konstruktiv təkliflərin verilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin müasir kütləvi informasiya vasitələrində öz əksini yazılı formada tapması, səsləndirilməsi və ya nümayiş etdirilməsi müəyyən konkret xarakter daşıyır və nominativ əhəmiyyətə malik olur. Bu zaman jurnalist təhlil üçün həm obyektə, həm də predmetə malik olur. Kütləvi informasiya vasitələri iqtisadi problemlərin təhlili baxımından, adətən qəzet-jurnal təhlillərinə üstünlük verirlər. Materialın nəşr formasında təqdim edilməsi meydana gəlmiş problemin informasiyanın verilməsi

baxımından dəqiq təhlilinin aparılmasına daha geniş imkanlar açır.

Situasiyanın inkişaf xüsusiyyətlərindən çıxış edərək demək olar ki, oxucunun mövzuya “geniş mənada” dayanıqlı maraq göstərməsi bu mövzunun daim yenilik elementlərinə malik olması, geniş diskussiya aparmaq imkanları, konstruktiv tənqid, şəxsi qiymətləndirmə, insanların sosial-siyasi, iqtisadi və digər maraqları, eksperimental yoxlama imkanları, problemin aktuallığı və s. ilə izah olunur.

Müstəqillik illərində iqtisadi problematikanın Azərbaycan mətbuatında özünə geniş yer tutması və inkişafı publisistikanın **analitik şərh** janrını sözün həqiqi mənasında yenidən mətbuat səhifələrinə qaytarmışdır. Əgər yazı bu janrdan hazırlanmışdırsa, publisistik materialın məğzi yalnız sadəcə olaraq cəmiyyətdə “səs-küy yaradan” və ya “kiməsə toxunan” kəskin, aktual problemə diqqətin cəlb edilməsindən ibarət olmur. O, eyni zamanda problemin başqa KİV-lərdə də geniş müzakirə olunmasına şərait yaradır.

Metod kimi, şərh özünü bütün analitik janrlarda göstərə bilir. Müasir qəzet, teleradio və internet jurnalistikasında şərh auditoriyanın diqqətini ciddi ictimai maraq kəsb edən aktual fakta yönəltmək, şərh edilən faktın vacibliyini anlamaq, şərh olunan hadisənin gələcək inkişafını proqnozlaşdırmaq, misallara və nümunələrə əsaslanaraq problemin həlli yollarını göstərmək məqsədlərini daşıyır.⁶⁴

Qlobal iqtisadi problemlərlə bağlı verilən şərhlər özünün səciyyəvi xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu şərhlər ilk növbədə cəmiyyətdəki iqtisadi problemlərlə əlaqədar başqa-

ları tərəfindən də aktual və maraqlı şərhlərin verilməsinə yol açır. Bu, hər şeydən əvvəl problemin həlli sahəsində beynəlxalq təşkilatların və hökumətlərin qəbul etdiyi qərarlar, xidmət qurumlarının fəaliyyəti, qiymət artımları, tariflər və s. Sahələrdə daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Adətən, şərhin müəllifi tanınm Adətən, şərhin müəllifi tanınmış jurnalistlər, ya da sahə üzrə mütəxəssislər olurlar. Şərhçi seçilərkən sözügedən sahədə az tanınan mütəxəssislərin cəlb oluması fikrindən uzaq olmaq tövsiyə olunur.

Jurnalist-iqtisadçılar üçün irəli sürülən əsas tələblərdən biri də odur ki, onlar qlobal iqtisadi problemlərin həlli məsələləri ilə məşğul olan beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətlərini müntəzəm olaraq izləməli, onların və hökumətlərin bu sahədə həyata keçirdikləri tədbirlər və əldə olunan nəticələr barədə məlumatlı olmalıdırlar.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Müasir iqtisadi gerçəkliyin xüsusiyyətlərini izah edin.
2. Problemin KİV-də işıqlandırılmasında yeni tendensiyaları izləyin.
3. Planetar iqtisadi inteqrasiya məsələlərinin işıqlandırılmasında paradigma və sinerji amillərini əsaslandırın.
4. Qlobal iqtisadi problemlərin həlli ilə əlaqədar təbliğatçılıq işinin forma və metodlarını sadalayın.

⁶⁴ Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. Bakı. “Elm” nəşriyyatı, 2006. səh. 254.

3. Necə hesab edirsiniz, bu gün ölkədəki iqtisadi vəziyyət necədir – KİV-də işıqlandırıldığından daha yaxşıdır, pisdir və ya elə işıqlandırıldığı kimi?

	bütövlükdə əhali	həftəlik internet auditoriyası*	Məşğulluq qrupları			Cinsi	Yaşı				Təhsili				Gəliri				Yaşayış məntəqəsinin növü							
			Müəddit işçilər*	İşləməyən pensiyaçılar	İşsizlər		kişi	qadın	18-30	31-45	46-60	60 yaşdan yuxarı	natamam orta	orta ümumi	orta ixtisas	ali	aşağı	orta	ortadan yüksək	yüksək	paytaxt	megapolis	böyük şəhər	kiçik şəhər	kənd	
Qrupların əhatə olunan hissəsi	100	5	1	6	0	5	5	3	9	0	2	4	5	9	7	3	4			3	7	7	5			
Yaxşıdır																										
Pisdir																										
İşıqlandırdığı kimidir																										

QEYD: Cədvəldə göstərilmiş səviyyə və rəqəmlər şərtidir.

KİV: dünya iqtisadiyyatındakı vəziyyətin işıqlandırılması
 1. Necə hesab edirsiniz, bu gün Azərbaycan KİV-i – televiziya, radio, qəzetlər və internet dünyə iqtisadiyyatındakı vəziyyəti obyektiv və ya qeyri-obyektiv işıqlandırır?

	bütövlükdə əhali	kişi	qadın	Yaşı			Təhsili				Gəliri				Yaşayış məntəqəsinin növü				Biznesmenlər və biznes planlaşdıranlar**	Aylıq internet auditoriyası**							
				18-30 yaş	31-45 yaş	46-60 yaş	60 yaşdan yuxarı	natamam orta	orta ümumi	orta ixtisas	ali	aşağı	orta	ortadan yüksək	yüksək	paytaxt	megapolis	böyük şəhər			kiçik şəhər	kənd					
Qrupların əhatə olunan hissəsi	47	53	47	36	36	28	11	35	33	21	30	8	12	17	37	26	100	47	11	28							
q/obyektiv																											
çətinlik																											
çəkirm																											

Biznesmenlər və biznes yaratmağı planlaşdıranlar** - "Siz öz biznesinizi yaratmağı planlaşdırırsınız, ya yox? Əgər planlaşdırırsınızsa, təxminən nə vaxt?" suallarına onların artıq öz biznesləri var və ya da onu yaratmağı planlaşdırırlar cavablarını verən respondentlər.
 Aylıq internet auditoriyası** - "Siz axırıncı dəfə internetdən nə vaxt istifadə etmişiniz?" sualına "son bir neçə gündə", "son həftə ərzində" və ya "son ay ərzində" cavabını verən respondentlər.

KİV: dünya iqtisadiyyatundakı vəziyyətin işıqlandırılması

2. Necə hesab edirsiniz, bu gün Azərbaycan KİV-i – televiziya, radio, qəzetlər və internet dünyə iqtisadiyyatundakı vəziyyəti tam və ya natamam işıqlandırır?

	Cinsi		Yaşı				Təhsili			Gəliri					Yaşayış məntəqəsinin növü					Biznesmenlər və biznes yaratmağı* planlaşdırırlar**	Aylıq internet audi-tori-yası**	
	kişi	qadın	18-30 yaş	31-45 yaş	46-60 yaş	60 yaşdan yuxarı	natamam orta	orta ümumi	orta ixtisas	ali	aşağı	orta	ortadan yüksək	yüksək	paytaxt	meqapols	böyük şəhər	kiçik şəhər	kənd			
Orupların əhatə olunan hissəsi tam	47	53	36	36	28	11	35	33	21	30	30	24	8	12	17	37	26	100	47	11	28	
natamam																						
çətinlik çəkirəm																						

KİV: dünya iqtisadiyyatundakı vəziyyətin işıqlandırılması

3. Necə hesab edirsiniz, bu gün ölkədəki iqtisadi vəziyyət necədir – KİV-də işıqlandırıldığından daha yaxşıdır, pisdir və ya elə işıqlandırıldığı kimidir?

	Cinsi		Yaşı				Təhsili			Gəliri					Yaşayış məntəqəsinin növü					Biznesmenlər və biznes yaratmağı* planlaşdırırlar**	Aylıq internet audi-tori-yası**	
	kişi	qadın	18-30 yaş	31-45 yaş	46-60 yaş	60 yaşdan yuxarı	natamam orta	orta ümumi	orta ixtisas	ali	aşağı	orta	ortadan yüksək	yüksək	paytaxt	meqapols	böyük şəhər	kiçik şəhər	kənd			
Orupların əhatə olunan hissəsi daha yaxşıdır	47	53	36	36	28	11	35	33	21	30	30	24	8	12	17	37	26	100	47	11	28	
pisdir																						
ışıqlandırıldığı kimidir																						

QEYD: Cədvəllərdə göstərilmiş sənəyyə və rəqəmlər şərtidir.

IV MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal ərzaq problemi

BMT-nin İctimai İnformasiya Departamentinin dünya KİV-inin haqsız olaraq kifayət qədər diqqət yetirmədiyi mövzular barədə çap etdirdiyi siyahıda qlobal ərzaq təhlükəsizliyi bir sıra digər qlobal problemləri (iqlim dəyişikliyi, zorakılığa və cəzasızlığa qarşı mübarizə, narkoticarət, yerini dəyişmiş əhalinin vəziyyəti, silah alveri, insan alveri və s.) qabaqlayaraq, birinci yerdə göstərilmişdir. Ekspertlərin fikrinə görə, hazırkı “qlobal təhlükələrin” bəziləri məhz medianın yaratdığı vahimələrdən ibarətdir. Lokal konfliktlərə və s. qlobal problemlərə olan maraq və ya laqeydlik isə siyasi konyunktura ilə izah olunur.

BMT Mətbuat Xidmətinin bəyanatında göstərilirdiyi kimi, bu siyahı KİV-in diqqətini “aktual, lakin həm mövcud problemlərlə, həm də dünya ictimaiyyətinin o qədər də nəzərə çarpmayan nailiyyətləri ilə bağlı olan və az işıqlandırılan mövzulara” cəlb etmək üçün tərtib edilmişdir.

Ümumiyyətlə, işıqlandırılmaq üçün KİV-ə hansısa mövzunun qeyri-könüllü qəbul etdirilməsi özü-özlüyündə yeni ideya deyildir. Media nəzəriyyəçiləri və praktikləri hesab edirlər ki, “hər bir KİV özünün auditoriyasına malikdir. Əgər BMT-nin mövzusu auditoriyanın marağı ilə üst-üstə düşürsə, o zaman redaksiya marketing göstəricilərinə əsaslanaraq, materialı öz şərhləri ilə çap edir, ya da özü müvafiq tədqiqat işi aparır. İctimai təşkilatların və yaxud da hər hansı bir marağa lobbicilik edənlərin necə istəmələrindən asılı olmayaraq, onlar informasiya sahəsində özlərinin vəzifələrini yalnız KİV-in iqtisadi qanunlarından

çıxış edərək yerinə yetirə bilirlər.”⁶⁵

Bir sıra ekspertlər isə belə hesab edirlər ki, BMT-nin qeyd etdiyi problemlərin bəzilərində diqqət yetirməyə dəyər. Xüsusilə də artıq qlobal problemə çevrilmiş ərzaq təminatı problemi həqiqətən də gələcəkdə daha aktual xarakter kəsb edəcəkdir. Belə olan halda, KİV-in fəaliyyəti necə olmalıdır? Onun qarşısında hansı vəzifələr durur?

Bu suallara cavab tapmaq üçün ilk növbədə qlobal ərzaq probleminin mahiyyəti, onun tarixin müəyyən mərhələlərində özünü necə büruzə verməsi, yaranma səbəbləri, əsas həddləri, təbiət resursları, onlardan istifadə və həlli yollarının müəyyən edilməsi, dünya ictimaiyyətinin bu problemin həllinə cəlb olunması və s. məsələlər ciddi şəkildə, elmi və praktik əsaslara söykənilərək araşdırılmalıdır. Əlbəttə, bütün bu araşdırmalar hər şeydən əvvəl qlobal problemin həllində medianın səmərəli iştirakının təmin edilməsi aspektində həyata keçirilməlidir. Bu mövzunu işıqlandıran jurnalist problemin tarixi, mahiyyəti və müasir vəziyyəti barədə ən azı ekspert səviyyəsində bilik və məlumata malik olmalıdır. Aqrojurnalist nələri bilməlidir?

Aqrojurnalist bilməlidir: qlobal ərzaq problemi nədir?

Ərzaq çatışmazlığı, aclıq problemi bəşəriyyəti, o cümlədən, alimləri və əlbəttə, kütləvi informasiya vasitələrinə neçə yüz illərdir ki, narahat edən məsələlərdən biridir. İngilis iqtisadçısı Tomas Maltus (1766-1834) ciddi “əhali qanunu”nun tətbiq edilməsi ideyasını irəli sürmüşdür. O, “Əhali qanunu haqqında təcrübə” əsərində (1798-ci il) bu sahədə yaranmış acınacaqlı vəziyyəti “mütləq artıq adamların” olması və “təbii əhali qanununun” fəaliyyəti ilə izah

⁶⁵ <http://www.rbcdaily.ru/print.shtml?2009/09/10/focus/430373>

etməyə çalışır. Onun fikrinə görə, insanların sayının düşünülməmiş şəkildə sürətlə artımı onların yaşamaları üçün lazım olan vəsaitin artırılması imkanlarını xeyli qabaqlayır. Bu da öz növbəsində kütləvi yoxsulluğa gətirib çıxarır. Belə vəziyyət “Xaliqin məramlarına ziddir”, ona görə də “ilahi qüvvələr” Yer kürəsinin sakinlərinin sayını özlərinəməxsus bir şəkildə məhdudlaşdırırlar. Maltus belə bir mülahizə irəli sürür ki, insan doğularkən başqası tərəfindən artıq tutulmuş dünyaya gəlir. Əgər ona həyat vermiş valideynləri onu yedizdirə bilmirlərsə və cəmiyyətin də onun əməyinə ehtiyacı yoxdursa, deməli o, Yer kürəsində artıqdır: “Böyük həyat ziyafətində ona yer yoxdur. Təbiət özü ona kənarlaşmaq imkanı verir və öz hökmünün icrasını ləngitmir.”⁶⁶

Bu cür ideyalardan sonralar bütöv bir nəzəri istiqamət - əhali sakinliyi barəsində baxışlar sistemi olan **maltusçuluq** əmələ gəlmişdir. Maltusçuluğa görə, insanların vəziyyəti sosial şəraitlə deyil, “təbiətin” əbədi qanunları ilə müəyyən edilir, adamların sayı onların “bioloji” xüsusiyyətlərindən asılı olaraq həndəsi silsilə ilə, yaşayış vasitələrinin miqdarı isə yalnız ədədi silsilə ilə artır. Bu cərəyana görə, əhalinin sayı və yaşayış vasitələrinin miqdarı arasındakı nisbət geniş insan kütləsini tələf edən epidemiyaya, aclıq, sonsuzluq, müharibə və s. ilə tənzimlənir. Bu ideyanın həm tərəfdarları, həm də opponentləri vardır. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, qlobal miqyasda ərzaq problemi özünün bütün kəskinliyi ilə bu gün də qalmaqdadır.

Aclıq dünyada yeni təzahür deyildir. Tarixə qısa bir nəzər salsaq, bunu təsdiq edən xeyli faktlarla rastlaşa

bilərik. Məsələn, XIX əsrdə təkcə Çində 100 mln., Hindistanda isə son 60 ildə 20 mln. insan aclıqdan tələf olmuşdur. Lakin, bu gün bəşəriyyət özünün bütün tarixi boyunca ilk dəfədir ki, planetin daha sürətlə artan əhalisinin böyük hissəsinin yaşadığı ölkələrdə olduqca iri miqyasda ərzaq çatışmazlığı ilə üz-üzə dayanmışdır. Əhalisi aclığın müxtəlif formalarından əziyyət çəkən zonalar Asiya, Latın Amerikas, xüsusilə də Afrikanın bir çox ölkələri də daxil olmaqla, ekvatorun hər iki tərəfi boyunca dünya xəritəsinin həddən artıq geniş bir ərazisini əhatə edir. Heç bir mübaligəyə yol vermədən demək olar ki, Afrika qitəsi planetin “aclıq zolağına” çevrilmişdir. Ümumi ərzaq istehsalı artımının adambaşına düşən ərzaqla müqayisəli təhlili vəziyyətin daha da kəskinləşdiyini göstərir. Göründüyü kimi, söhbət hansısa lokal aclıq ocaqlarından deyil, astronomik miqyas kəsb etmiş kütləvi aclıqdan gedir. Hətta, vəziyyət o həddə gəlib çatmışdır ki, mütəxəssislər, o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələri qlobal ərzaq problemi ifadəsinin əvəzinə daha çox qlobal ərzaq təhlükəsizliyi ifadəsini işlədirlər.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi ifadəsi özündə ərzaq müstəqilliyini ifadə edir və a) qlobal ərzaq problemi; b) milli aqröərzaq kompleksinin fəaliyyəti və inkişafı; c) ərzaq məhsullarının sosial ədalətlə bölgüsü ilə sıx bağlıdır. Bu anlayış bütün bəşəriyyətə (dünyaya), ayrı-ayrı regionlara, ölkələrə, əhali qrupuna, ailəyə və ayrıca bir insana şamil edilə bilər.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi dedikdə, adətən, iqtisadiyyatın elə vəziyyəti başa düşülür ki, bu zaman bütün insanların istənilən vaxt fəal həyat tərzini üçün lazımı kəmiyyətdə ərzaqa çatımının təminatına zəmanət verilmiş olsun. Bununla bərabər, pul gəlirlərinin olmaması səbəbindən bir il ərzində ardıcıl surətdə lazımı miqdarda qida qəbul etmək və ya onu istehsal etmək imkanının

⁶⁶ <http://www.bibliotekar.ru/100otkr/93.html>;

<http://www.istoriya.org/economy/86-classic/311-maltus.html>

olmaması da xroniki ərzaq çatışmazlığına gətirib çıxarır.

Ərzaq çatışmazlığı ərzaq məhsullarının qiymətlərinin qalxması, təbii şəraitlə əlaqədar məhsuldarlığın azalması, eyni zamanda ailələrin gəlir səviyyələrinin aşağı düşməsi və s. ilə bağlı olaraq stabilliyin vaxtaşırı pozulması nəticəsində yaranır. Həmçinin, dövlətin beynəlxalq iqtisadi böhran, ticarət müharibələri və s. kimi mümkün xarici böhran təzahürlərinə həssaslığı da potensial ərzaq təminatlılığı kimi nəzərdən keçirilir. Bu cür hallarda potensial təminatlılıq müvəqqəti və ya xroniki ərzaq təminatlılığı halına keçir. Beləliklə də, bütün bəşəriyyət ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyinin obyektinə çevrilir. Ona görə də dünya ictimaiyyətinin qarşısında planetin bütün əhalisinin aclıqdan və ya doyunca yeməməkdən ⁶⁷ asılılığının aradan qaldırılmasına təminat verən ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasının yaradılması və icrası kimi mühim bir vəzifə durur.

Ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyası ilk dəfə 1973-cü ildə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO)⁶⁸ tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu konsepsiya ərzaq malları bazarında bütün ölkələr üçün baza

⁶⁷ Nitqimizdə və yazılarımızda (o cümlədən, KİV səhifələrində)

nisbətən yeni rast gəldiyimiz “doyunca yeməmək” ifadəsi öz mənasına görə “aclıq” ifadəsindən xeyli fərqlənir. “Gizli aclıq” ifadəsi də məhz bu anlama bağlıdır və qida rasionunda bir çox qiymətli maddələrin – zülal, piy, vitamin, mineral duzların və s. çatışmadığını bildirir.

⁶⁸ İkinci dünya müharibəsindən sonra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əhalinin sayının görünməmiş sürətlə artımı ərzaq problemini kəskinləşdirir. Bu problemi planlı şəkildə və dünya miqyasında həll etmək üçün hələ 1943 –cü ildə yaradılmış Ümumdünya Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) BMT-nin strukturuna daxil edilmişdir.

qida məhsullarına (ilk növbədə taxıla) çatımın stabil vəziyyətdə saxlanılmasını nəzərdə tutur və ekspertlərin (FAO) fikrincə, bütün ölkələrin iştirakı ilə kollektiv tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələb edir. BMT-nin Baş Assambleyası 1974-cü ildə FAO-nun tövsiyələri əsasında hazırlanmış Dünyada ərzaq təhlükəsizliyinə dair beynəlxalq öhdəlik qəbul etmişdir. Bu sənəddə beynəlxalq səviyyədə koordinasiya olunan bir sıra vacib beynəlxalq və milli texniki və aqrar tədbirlərin görülməsi ilə yanaşı, ərzaq məhsullarının istehsalı və ticarəti məsələləri üzrə qlobal informasiya sisteminin yaradılması da nəzərdə tutulmuşdur.

Amma, təəssüf ki, ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı üçün müəyyən olunmuş məqsədlərə çatmaq hələlik mümkün olmamışdır. Bu da ilk növbədə müxtəlif ölkələrin hökumətlərinin bu istiqamətdə regional səviyyədə dövlətlərarası səylərə deyil, milli ərzaq təhlükəsizliyinin təminatına və milli maraqlara üstünlük vermələri ilə bağlıdır.

Beynəlxalq ərzaq təhlükəsizliyinin əsas göstəricisi kimi: a) dünyada keçici taxıl ehtiyatının ölçüsü və adambaşına düşən orta taxıl istehsalının səviyyəsi götürülür. Keçici taxıl ehtiyatının səviyyəsi il ərzində istehlak olunan bütün taxılın (dünyada taxıl istehlakı üçün lazım olan 60 günə müvafiq) 17 %-nə bərabər olduqda, ərzaq təminatı ilə bağlı vəziyyət (təbii fəlakətlər, məhsuldarlığın aşağı olması, müharibələr və s. nəzərə alınmaqla) məqbul və sabit hesab olunur. Ehtiyatların bu səviyyədə aşağı düşməsi ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyinin kritik vəziyyətdə olmasına dəlalət edir, çünki bu zaman taxılın beynəlxalq qiyməti qalxır və o, bir çox zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün əlçatmaz olur. Məsələn, 1972-1973-cü və 1979-1980-ci illərdə bu cür vəziyyət yaranmışdır. Əlbəttə, bu meyar nisbidir, hətta daha yüksək taxıl ehtiyatı şəraitində də yüz

milyonlarla insan aclıqdan və doyunca yeməməkdən əziyyət çəkir; b) digər göstərici – adambaşına düşən dinamik orta taxıl istehsalının səviyyəsi – dünyada ərzaqla bağlı vəziyyətin inkişaf tendensiyalarını xarakterizə edir. Bu göstərici 1969-1971-ci illərdə 305 kq., 1979-1981-ci illərdə 325 kq., 1990-cı illərdə isə 327 kq.-a qalxmış və bu səviyyədə stabilləşmişdir.

Aqrojurnalist bilməlidir: adambaşına düşən orta ərzaq istehsalı və sağlamlıq

Adambaşına orta taxıl istehsalının səviyyəsinin, xüsusilə də 1988-ci ildə 296 kq.-a enməsi (1970-ci il səviyyəsi) qiymətlərin kəskin şəkildə qalxmasına və böhranqabağı vəziyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu göstərici müxtəlif ölkələrdə həm istehsala, həm də istehlaka görə müxtəlif olur. Məsələn, 1988-1990-cı illərdə inkişaf etmiş ölkələrdə adambaşına düşən orta taxıl istehlakı 635 kq., zəif inkişaf etmiş ölkələrdə isə bundan üç dəfəyədək az – cəmi 235 kq. olmuşdur.

Adambaşına düşən ərzaq istehsalı

Region	Artım, %-lə			Artım tempi, %-lə		
	1971-1975-ci illər	1975-1987-cü illər	1987-2012-ci illər	1971-1975-ci illər	1975-1987-ci illər	1987-2012-ci illər
Asiya	99	111	119	0,1	1,3	1,0
Afrika	90	90	79	-1,0	-0,1	-1,8
Latin Amerikası	96	103	104	-0,3	0,7	0,2
Yaxın və Orta Şərq	107	114	106	0,7	0,7	-0,1

Ərzaq təhlükəsizliyinin yuxarıda verilmiş anlayışı daha çox aclığın və doyunca yeməməyin anlamını müəyyən edir. Əgər qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin məqsədi aclığın və doyunca yeməməyin aradan qaldırılmasından ibarətdirsə, bu anlam tamamilə yerinə düşür. Ərzaq təhlükəsizliyinin əsl məqsədi nədən ibarətdir və onun kəmiyyət göstəriciləri necədir?

BMT-nin **İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannaməsinin** (1948-ci il) 25-ci maddəsində deyilir: “Hər bir insan özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı üçün, qida, paltar, mənzil, tibbi və zəruri sosial xidmət daxil olmaqla, layiqli həyat səviyyəsinə nail olmaq hüququna, işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, qocalıq, yaxud yaşayış vasitələrindən özündən asılı olmayan digər səbəblərdən məhrum olduğu hallarda təminat hüququna malikdir.” Burada insanın qida hüququ onun sağlamlığının saxlanması ilə əlaqələndirilir. Deməli, ərzaq təhlükəsizliyi elə səviyyədə olmalıdır ki, sağlamlığın saxlanılmasına imkan yaratsın. Bu da insanın ərzaq təhlükəsizliyinin onun sağlamlığının saxlanması ilə əlaqələndirilməsini zəruri edir. Ona görə də ərzaq təhlükəsizliyinin tərifində sağlamlıq anlayışının da özünə yer alması vacibdir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın (1966-cı il) 12-ci maddəsinin 1-ci bəndində isə göstərilir: “Bu Paktı iştirak edən dövlətlər hər bir insanın fiziki və psixi sağlamlığın ən yüksək səviyyəsinə çatmaq hüququnu tanıyırlar.” Göründüyü kimi, burada sağlamlığın əldə olunan ən yüksək səviyyəsi barədə danışılır. Deməli, ərzaq təhlükəsizliyinin orqanizmin normal fəaliyyəti və ya normal həyat fəaliyyəti haqqında qeyri-müəyyən anlayışlarla deyil, sağlamlığın məhz bu səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsi vacibdir.

Aydındır ki, sağlamlığın ən yüksək səviyyəsinin kəmiyyət göstəricisi insanın xoşbəxt həyatının maksimal

uzunluğu hesab olunur. Yəni, ərzaq təhlükəsizliyi məhz xoşbəxt həyatın maksimal uzunluğunu təmin etməlidir. İnsanın, cəmiyyətin, ölkənin və dünyanın ərzaq təhlükəsizliyinin məqsədi hamı üçün elə ərzaq təchizatının təmin edilməsi olmalıdır ki, bu təminat müasir şəraitdə bütün Yer kürəsi əhalisinin mümkün maksimal orta həyat uzunluğuna nail olunmasına şərait yaratsın. Bütün bunlardan çıxış edərək, mütəxəssislər əhalinin ərzaq və sağlamlıqla təminatının səbəb-nəticə əlaqələrinin aşağıdakı təxmini sxemini təklif edirlər:

Qida ilə bağlı xəstəliklər, vaxtından qabaq ölüm və əmək qabiliyyətinin itirilməsi	Sağlamlığın simptomları və əlamətləri
Ərzaq çatışmazlığı və balanslaşdırılmamış qidalanma rasionu	Bilavasitə səbəbləri
Ərzaq istehsalının azlığı, qidanın keyfiyyətsizliyi, ərzaq almaq üçün vəsaitin olmaması	Başlıca səbəbləri
Ərzaq istehsalı üçün resursların çatışmazlığı (ərzaq bölgüsünün tələblərinə uyğun gəlməyən)	Başlıca mühüm səbəbləri

Qida ilə bağlı xəstəliklər doyunca yeməmək, aclıq, qeyri-adekvat qidalanma və ya da qida vasitəsilə yoluxmalarla şərtləndirilir. Qidalanma sahəsindəki rifah isə insanın tələbatını ödəyən və onun həyatının maksimal uzunluğunu təmin edən kifayət qədər yüksəkkeyfiyyətli qidanın olması ilə izah edilir. Əsas məqsədə, yəni maksimal həyat uzunluğuna nail olmağın şərtləri isə aşağıdakılardır:

- Aclıqdan və doyunca yeməməkdən azad olmaq;
- Adekvat qidalanma;
- Qida vasitəsilə təmin olunan sağlamlığın təhlükəsizliyi.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün ərzaq

təchizatının adekvatlığına və stabilliyinə zəmanət verən ərzaq siyasətinin formalaşdırılması, planlaşdırılması və həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Ərzaq təchizatının adekvatlığı – təchizatın (daxil olan ərzağın) ümumi həcmi kəmiyyət (enerji zənginliyi) və keyfiyyətə (bütün vacib qida maddələrinin ölçülərinə) olan tələbatın ümumi həcmi potensial olaraq ödəməlidir. Ərzaq məhsulları sağlamlıq üçün təhlükəsiz olmalı (toksik amillərdən və çirklənmələrdən azad), münasib qida keyfiyyətlərinə (ərzağın dadı, strukturu, təzəliyi) malik olmalı və maksimal ömür uzunluğuna şərait yaratmalıdır. Ərzaq təchizatının stabilliyi və ərzaqa çatım isə, a) ətraf mühitin dayanıqlığından və b) insanların ərzağa çatımını təmin edən iqtisadi və sosial dayanıqlıqdan ibarətdir. Bu isə öz növbəsində gəlirlərin ədalətli bölgüsünü, dövlət və ictimaiyyət tərəfindən göstərilən dəstəyi və sığorta sistemini nəzərdə tutur.

Qidaya fiziki çatım hələ qidaya faktiki çatım anlamını vermir. İnsanın qidalanma hüququ ərzağın alınmasını təmin edən resurslara olan hüquqla əlaqələndirilməlidir. Bir sıra xəstəliklər ərzağın qəbulu zamanı tərkibində böyük miqdarda piy və/və ya şəkər çox olan qida rasionu ilə və ya da kalori (enerji) mənbəyi yalnız piy və şəkərdən ibarət olan yoxsulluqla bağlı olur.

Aqrojurnalist bilməlidir: dünyada ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyəti

Aclıq və doyunca yeməmək iqtisadi tamahkarlıqla bərabər, dünyada sabitlik və bəşəriyyətin özünün mövcudluğu üçün başlıca təhlükə hesab edilir. Dünyada ərzaq probleminə Yer kürəsinin bütün əhalisinin kalorili qida ilə təmin olunması kontekstində baxılır, yəni hər bir insan müəyyən miqdarda kalorili qida ilə təmin olunmalıdır.

Yaşamaq və yüngül fiziki əməklə məşğul olmaq üçün ərzağa olan tələbatın minimal miqdarı sutkada 2200 kkaloriyə (*lat. calor – istilik, hərərət deməkdir - 100 q. qidanın insan orqanizmində həzmindən əldə olunan enerjinin kəmiyyətini ifadə edir*) bərabər olmalıdır. Gün ərzində 1520 kkaloridən az qida qəbul edən insanlar ac hesab edirlər. FAO-nun verdiyi məlumatlara görə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin əhalisinin 60 %-i minimal həddən 300 kkalori az qida qəbul edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə qida qəbulunun orta səviyyəsi müəyyən olunmuş minimal həddən 600 kkalori yüksəkdir.

Bu təşkilatın “Aclıq və yoxsulluğun 2008-ci il səviyyəsi” barədə hazırladığı hesabatda dünyada aclıq və səfalət təhlükəsində yaşayan insanların sayının 850 milyona bərabər olduğu bildirilir. FAO-nun məlumatına görə, bu rəqəm 2010-cu ildə 870 milyonu, 2012-ci ildə isə 1 milyardı keçmişdir.⁶⁹ Onların 800 milyonu inkişaf etməkdə olan və ya inkişafa yenidən başlayan ölkələrin payına düşür və bu insanların sayı getdikcə artmaqdadır. Maraqlıdır ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrin də əhalisinin müəyyən hissəsi aclıqdan əziyyət çəkir və bu rəqəm 16 milyona bərabərdir. FAO-nun Romada keçirilən sammitində BMT Baş katibi Bən Ki Mun dünyanın zəngin dövlətlərinə müraciət edərək, qlobal ərzaq böhranını cilovlamaq üçün sərt və təcili tədbirlər görməyə səsləmişdir. O, xüsusilə ABŞ və Avropa ölkələrini ərzaq tariflərini və subsidiyaları azaltmağa çağıraraq deyib ki, bu, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bəla mənbəyidir. Son aylar ərzaq qiymətlərinin artması 40 ölkədə iğtişaşlara gətirib çıxarmışdır. 2009-cu ildə aclıqdan

⁶⁹ <http://www.milli.az/news/politics/140691.html>.

əziyyət çəkənlərin sayı 2008-ci ilə nisbətən 105 milyon artıb. Bu, qiymətlərin yüksək olması ilə bağlıdır. Baş katib həmçinin dünyanın ən çox ehtiyacı olan hissələrindəki fermerləri toxum, gübrə və avadanlıqlarla təmin etmək üçün təcili olaraq 1.7 milyard dollar ayırmağa çağırır.⁷⁰

Ümumiyyətlə, dünyada nə qədər insanın aclıq içində yaşaması barədə suala dəqiq cavab vermək o qədər də asan deyildir. Birincisi, bəzən məhsul olmayan illər (qıtlıq) məhsulun bol olduğu illərə çevrilir və bu zaman aclığın miqyası kəskin şəkildə (lakin, müvəqqəti) azalır. İkincisi, aclıq çəkənlərin sayı, onu hesablayanlardan asılı olaraq, müxtəlif olur. Əgər FAO bu rəqəmin 870 mln. olduğunu bildirirsə, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı onların 1 mlrd., Fransa Aclıq Əleyhinə Komitəsi isə 1,2 mlrd. olduğunu göstərir.

Ac qalanlar və doyunca yeməyənlər dünya əhalisinin müvafiq olaraq 15 %-ni və 12,7%-ni təşkil edirlər, yəni dünya əhalisinin 1/3-i aclıqdan və doyunca yeməməkdən əziyyət çəkir. Bu isə o deməkdir ki, dünyanın ərzaq təhlükəsizliyi böhran vəziyyətindədir. Dünya əhalisinin daha 2 milyardı isə kifayət qədər həyati əhəmiyyətli mikroelement: yod, dəmir, A vitamini və s. qəbul etmədiyinə görə gizli aclıq formalarından əziyyət çəkir. Mikroelementlərin uzun zaman qəbul edilməməsi ciddi xəstəliklər əmələ gətirir və insanın ömrünü xeyli gödəldir. 3 milyard insan zülal çatışmazlığından əziyyət çəkir. Zülal azlığı xüsusilə uşaqlara məhvedici təsir göstərir.

Son 25-30 il ərzində aclığın və doyunca yeməməyin

⁷⁰

http://www.bbc.co.uk/azeri/news/story/2008/06/printable/080603_bmt.s.html.

coğrafiyasında müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlmişdir. Əgər keçən əsrin 70-ci illərində Şərqi Asiyada təxminən 500 milyon doyunca yeməyən insan (dünya səviyyəsinin yarısından çoxu) var idisə, Afrikada, Böyük Səhradan cənuba doğru onların sayı 10 % təşkil edirdisə, sonrakı illərdə aclıq daha çox Afrikaya doğru yerini dəyişir. 90-cı illərin başlanğıcında Şərqi Asiya ölkələrində xroniki doyunca yeməyənlərin sayı iki dəfə azalır, onların əhalinin tərkibindəki çəkilişi isə 44 %-dən 16%-ə düşür. Bununla bərabər, tropik Afrika ölkələrində doyunca yeməyənlərin sayı iki dəfə artır və 175 milyona çatır və əhalinin 37 %-ni təşkil edir, yəni hər üçüncü sakin xroniki olaraq doyunca yemir. Uşaq ölümünün yüksək olduğu bu ölkələrdə ömrün orta uzunluğu heç 50 yaşa da çatmır.

**İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə aclıqdan əziyyət
çəkənlərin kəmiyyət göstəriciləri
(mln. nəfərlə)**

region illər	1969 – 1971-ci illər	1971 – 1981- ci illər	1983 – 1985- ci illər	2008 –2012- ci illər
Afrika	92	110	140	265
Asiya və Sakit okean	281	288	291	642
Latın Amerikas	51	52	55	53
Yaxın və Orta Şərq	35	24	26	42
Cəmi	460	475	512	1 mlrd.

Əvvəlki kimi, Cənubi Asiya ölkələrində aclıqdan əziyyət çəkənlərin sayı çoxdur. Burada əhalinin 24 %-ni aclar və doyunca yeməyənlər təşkil edirlər. Asiya ölkələrində ərzaqla bağlı vəziyyətin yaxşılaşması yüksəkməhsuldarlı düyü və buğda toxumlarının səpininin genişləndirilməsi və mineral gübrələrdən istifadənin artırılması ilə (yaşıl inqilab) izah olunur.

Ac qalanların mütləq sayına görə dünyada birinci yeri Cənubi və Cənubi-Şərqi Asiya regionu tutur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdəki acların ümumi sayının yarısından çoxu bu regionda yaşayır. Nisbi göstəriciyə görə isə Afrika liderlik edir. Latın Amerikas, Yaxın və Orta Şərq üçüncü, bu təzahür o qədər də xarakterik deyildir.

Bu ölkələrdə gündəlik kalori qəbulu tibbi normanı keçmir, zülal (protein) qəbulu isə tibbi normaya tam uyğun gəlmir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin böyük əksəriyyəti üçün bitki rasionunun qəbulu daha xarakterikdir. Həm də burada qida rasionunda adətən bir-iki ərzaq növü üstünlük təşkil edir. Ərzaq məhsulları ilə qeyri-kafi təminat insanların orta ömür uzunluğunun göstəricilərinə mənfi təsir göstərir. Bu, eyni zamanda, onların sağlamlığına, fiziki iş qabiliyyətinə, xəstəliklərə qarşı müqavimətinə, müasir yüksəksəviyyəli texnoloji istehsal proseslərinə adaptasiyalarına da təsir edir. Hər il dünyada bilavasitə aclıqdan 13-18 mln. insan ölür və onların 3/4 -nə uşaqlar təşkil edir.

Mütəxəssislərin fikrinə görə, insanın normal qidalanması üçün onun hər 1 kq. çəkisi üçün 40-46 kalori, hamilə qadınlara, uşaq əmizdirən analara və 10 yaşına qədər uşaqlara isə daha çox kalori tələb olunur. Ümumiyyətlə, insanın orta gündəlik qida rasionu 2500 kalordən az olmamalıdır. Əlbəttə, bu mütləq surətdə yüksək hədd deyil. O, yerli iqlim şəraitindən, fərdin fizioloji tələbatından, əmək fəaliyyətinin intensivliyindən və s. asılı olaraq dəyişə bilər. Bununla yanaşı, qəbul olunmuş kalori özü-özlüyündə insanı

gizli aclıqdan xilas edə bilmir. Məsələn, mədəni hər gün batat (şirin kartof) və düyü ilə doldurmaq, lakin bu zaman orqanizmdə bir sıra qida elementləri çatışmadığı üçün xroniki yararlı kimi qalmaq mümkündür.

Məhz bu təzahür, yəni hər hansı bir ərzağın dominantlığı bir çox xalqların qidalanmasında müşahidə olunur. Bu da pəhrizə yeknəsək xarakter verməklə yanaşı, həm də gizli aclıq formalarına gətirib çıxarır. Məsələn, Cənubi və Cənubi-Şərqi Asiyanın bir çox ölkələrində ənənəvi olaraq qida rasionunun 70 %-i, İndoneziyanın Qərbi Yava rayonlarında isə 90 %-ə qədər düyüdən ibarət olur. Bu da yerli əhalinin sağlamlığına təsirsiz ötürür, insanlar beri-beri (vitaminsizlik) xəstəliyindən əziyyət çəkirlər.

Afrikanın savanna zonalarında daha çox darıkimilər (kalış daxil olmaqla) əkib-becərilər. Burada yaşayan əhali 40 %-ə qədər kalorini həmin bitkilərdən alır. Qitənin meşəlik zonalarında yerləşən ölkələrdə isə əhalinin qida rasionunda kökkimilər – yams (kökündən kraxmal alınır), maniok (kökündən un hasil edilir) və batat üstünlük təşkil edir.

Latın Amerikasında daha ciddi vəziyyət yaranmışdır. Meksikada, Mərkəzi Amerikanın ayrı-ayrı ölkələrində və hindilərin məskunlaşdıqları ərazilərdə isə daha çox qarğıdalıdan istifadə edirlər. Məsələn, Qvatemalada əhali kalorinin 60 %-ni qarğıdalıdan alır.

Hindistan və Banqladeş də aclıqdan əziyyət çəkənlərin sayına görə Afrika ilə eyni vəziyyətdədirlər. Eyni zamanda, buradakı vəziyyət kəskin sosial bərabərsizlik, kənd təsərrüfatında iri torpaq sahiblərinin hökmranlığı, yoxsul kəndli kütləsinin əlində geniş torpaq sahələrinin olmaması və s. buradakı vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Latın Amerikasının ölkələrinə gəlincə isə, burada on milyonlarla ac və doyunca yeməyən insanların olmasına baxmayaraq (Qvatemala, Honduras, Peru, Haiti və

s.), vəziyyət o qədər də gərgin deyildir.

“Dünyanın aclıq qütübü” adlandırılan Afrikada əhali dünyanın bütün regionlarının sakinlərindən pis qidalanır. XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində bu qitənin 150 mln. sakini aclıq və doyunca yeməmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalıb. Vaxtaşırı baş verən quraqlıqlar nəticəsində yaranmış kəskin ərzaq çatışmazlığı qitənin Sahel bioiqlim zonasında (Böyük Səhra və savannanın kəsişməində) yerləşən bir çox ölkələrini ciddi təhlükə ilə üz-üzə qoymuşdu.

Fransanın “Mond” qəzeti 80-ci illərin sonunda Sudanın aclıq girdabında qovrulan şəhər və kəndlərini bu cür təsvir edirdi: - quraqlıqdan çat-çat olmuş torpağın üstündə oturan, skeletləri sanki dəriyə bükülmüş uşaqların gözləri bir nöqtəyə zillənmişdir. Üzgün sifətli qadınlar səssiz-səssiz ağlayırlar. Sinələri çökmüş kişilər yalvarıcı baxışlarla əcnəbilərə bir ovuc durra (sorqonun bir növü. – İ.M.) və ya bir necə litr su müqabilində öz xidmətlərini təklif edirlər. Cırıq kiş parçalarından olan çadır cərgələri sonsuzluğa qədər uzanıb gedir. Hər tərəf aclıqdan ölmüş keçi, inək və dəvə leşləri ilə doludur. Minlərlə sudanlı da aclığın qurbanı olmuşdur.

1980-ci illərdə Afrikada baş vermiş kütləvi aclıq qaçqınlar problemini də kəskinləşdirir. İnsanlar qida və su tapmaq ümidi ilə böyük kütlə halında qızmar günəş altında qovrulan səhralarda dolaşırdılar. Səhraları piyada keçmək iqtidarında olmayan qocaları isə evlərdə atıb (demək olar ki, ölümə baş-başa) gedirdilər. Üzücü yollarda aclıqdan, doyunca yeməməkdən, susuzluqdan və müxtəlif mədə xəstəliklərindən hətta gənclər də məhv olurdular. Şahidlərin söylədiklərinə görə, başlarını itirmiş qadınlar uşaqlarını xilas etmək üçün yalvarır, onları bir kisə durraya dəyişməyi təklif edirdilər. Bu və buna bənzər digər mənzərələr aclıqdan ölənlərin insanın faciəsini bütün çılpıqlığı ilə nümayiş etdirirdi.

Ərzaq böhranlarının səbəbi nədir? Bu sualı hər bir jurnalist özünə verməlidir.

Bəlkə bu, qeyri-münasib iqlim amilləri ilə bağlıdır? Müəyyən mənada, bu həqiqətən də belədir. Ən yeni tarixdə davamlılığınə və coğrafi əhatəliliyinə görə tayı-bərabəri olmayan, 70-80-ci illərdə Afrikada baş vermiş quraqlıq, sözün əsl mənasında, buradakı ölkələri faciə ilə üz-üzə qoydu. Bir çox illər ərzində yağıntının minimuma enməsi, su axarlarının və quyuların quruması, Qərbi Afrikada – Nigeriya, Seneqal, Şari və s. əsas çay arteriyalarının dayazlaşması quraqlığın öldürücü effektini daha da kəskinləşdirir və aclığın qaçılmaz olduğunu şərtləndirir.

Lakin, alimlər təsdiq edirlər ki, Sahel faciəsi həm də insanların təbiətdə baş verən proseslərə qarışmasının nəticəsi idi. Hələ bu faciənin baş verməsindən xeyli əvvəl Sahel ölkələri artıq daha çox sosial-iqtisadi amillərlə şərtləndirilən amansız ekoloji böhran zolağına ayaq qoymuşdular. Xüsusilə də odun tədarükü və mal-qaranın otarılması məqsədi ilə ucsuz-bucaqsız ərazilərdə oduncaqlı bitkilərin məhv edilməsi mühüm rol oynamışdı.

Zənnimizcə, Afrkada və dünyanın digər regionlarında aclığın və doyunca yeməməyin başlıca səbəblərini sosial-iqtisadi sahədə, daha dəqiq desək, müasir dövrdə zəif inkişaf etmiş ölkələrdə bərqərar olmuş iqtisadi vəziyyətdə və kənd təsərrüfatının texniki təchizat səviyyəsində axtarmaq daha düzgün olardı. Aclıq içində yaşayan regionların ənənəvi kənd təsərrüfatı özünün məhz bu ölkələrə xas olan geriliyi və mühafizəkarlığı ilə fərqlənir və əməyin məhsuldarlığının aşağı düşməsinə şərait yaradır. Hətta, belə bir fikir də vardır ki, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin kənd təsərrüfatında bu gün mövcud olan əmək məhsuldarlığı antik dövrdə Yunanıstanda və Romada

olan məhsuldarlıqla eyni, bəzi hallarda isə ondan da aşağı səviyyədədir. Eksperimentlərə və risk etməyə meyilli olmayan kəndlilər texniki və aqronomik yeniliklərə çox ləng və həvəssiz reaksiya verirlər. Bu da əhalinin sayının sürətlə artdığı bir şəraitdə ərzaqla bağlı vəziyyəti daha da gərginləşdirir.

Jurnalistlər, xüsusilə də ərzaq təhlükəsizliyi məsələlərini işıqlandıran media işçiləri bu diskurslar üzərində ətraflı dayanmalı, onların mahiyyətinə varmalıdırlar. Aydın ki, əhalinin sayının sürətlə artması özü-özlüyündə avtomatik olaraq aclığa aparıb çıxarmır. Vəziyyət yalnız demoqrafik artımın ərzaq istehsalı artımını qabaqladığı zaman dramatik xarakter alır. Maraqlısı burasındadır ki, bu cür mənzərələrə zəif inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində rast gəlinir. Məsələn, keçən əsrin 60-70-ci illərində Hindistanın əhalisi hər il orta hesabla 2,3 % artmışdır. Sonrakı illərdə - 80-ci illərdə və 90-cı illərin əvvəllərində - əhali artımının tempi bir qədər aşağı düşsə də (1,7 %), adambaşına düşən ərzaq istehsalı demoqrafik göstəricilərdən çox dala qalırdı. Kənd təsərrüfatının intensivləşməsində nəzərəcarpacaq nailiyyətlər əldə etsə də, bu ölkə 1 milyardlıq əhalisinin ərzaqla təmin olunmasında bu gün də ciddi çətinliklər yaşayır.

Qonşu Banqladeşdə daha kəskin vəziyyət yaranmışdır. Burada əhali artımının orta illik tempi stabil olaraq 2 % artsa da, ərzaq istehsalının artım imkanları Hindistana nisbətən daha zəifdir. Eyni zamanda, praktik olaraq daim onsuz da ağır olan vəziyyəti daha da çətinləşdirən su daşqınları bu ölkənin başı üzərində damokl qılıncı kimi asılmışdır. Regionun bir sıra digər ölkələrinin də öz əhalisini ərzaqla təmin etmək perspektivləri ürəkaçan deyil. Bu ölkələrdə əhalinin sayı yüksək tempə artır və sürətli urbanizasiya vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir.

Afrikada da aclığın kökünün kəsilməsi imkanları çox

problemlidir. Qara qitənin təxminən 15 ölkəsində əhalinin artım tempi 3 %-i keçmişdir. Latın Amerikasının da bəzi ölkələrində (Karib hövzəsi) artım tempi çox yüksəkdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, bəzi mütəxəssislər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq probleminin həllini düzgün demoqrafiya siyasətinin aparılması ilə əlaqələndirirlər. Onlar problemin həlli kimi doğumun məhdudlaşdırılmasını təklif edirlər. Həmçinin, “üçüncü dünya”da aclığın aradan qaldırılması sahəsində özünü hələ XX əsrin 60-cı illərində bürüzə vermiş “yaşıl inqilab”a böyük ümid bəsləyirlər. Əvvəllər bu anlayış altında əsasən praktik olaraq keyfiyyətə yeni dənli bitki sortlarının tətbiqi başa düşülürdü və bu sortların ənənəvi sortlardan fərqli olaraq tropik və subtropik şəraitdə yüksək məhsul verəcəyinə inanırdılar. Lakin, sonralar “yaşıl inqilab” terminini, ənənəvi əkinçiliyin modernləşdirilməsi üzrə aqro-texniki tədbirlər də daxil olmaqla, daha geniş mənada işlətməyə başlamışlar.

Son 30 ildə adambaşına düşən orta ərzaq qəbulu 18 % artmışdır. Dünyadakı aclıq problemi dünya kənd təsərrüfatı potensialının tükənməsi ilə bağlı deyil, sosial-iqtisadi amillərlə, ilk növbədə əksər dünya ölkələrinin yoxsulluğu ilə bağlıdır ki, burada iqtisadi inkişaf üçün kapitalın olmaması böyük əhali qruplarını ac və yarıac şəkildə mövcud olmağa məcbur edir. Eyni zamanda, inkişaf etmiş sənaye ölkələri (ABŞ və s.) qiymətlərin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əlçatmaz olan yüksək səviyyədə saxlanması məqsədi ilə dənli bitkilərin səpinini azaldılması siyasətini həyata keçirirlər. Məhz zəngin və kasıb ölkələrin maraqlarının parçalanması dünyada ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllinə mane olur. Əgər dünyanın aqrar potensialı gündəlik olaraq adambaşına 2500 kkalori səviyyəsində ərzaq təminatına kifayət edirsə, bunu ayırı-ayrı ölkələr və regionlar haqqında demək olmur.

Məsələn, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada adambaşına düşən orta ərzaq istehlakı 2700 kkaloriyə bərabər idisə, ABŞ və Kanadada bu rəqəm 3600 kkal., Qərbi Avropa ölkələrində 3500 kkal., tropik Afrika dövlətlərində - cəmi 2100 kkal., Hindistan və Banqladeşdə isə 2200 kkal. təşkil edirdi. Yəni, bir sıra ölkələrdə istehlak normal həyat fəaliyyəti üçün vacib olan 2500 kkalorilik təməl səviyyəsindən xeyli çox idisə, bəzi ölkələrdə, hələ yüz milyonlarla ac və doyunca yeməyən sadə insanlar bir yana dursun, hətta orta səviyyə bu normadan aşağı olmuşdur. 1,5 mlrd. ha. torpaqda istehsal olunan ərzağın adekvat bölgüsü aparılarsa, bu ərzaqla Yer kürəsində yaşayan bütün əhalini təmin etmək olar.

Mütəxəssislərin fikrincə, yaxın 20-50 illik perspektivdə dünyanın ərzaqla təminatında elə bir irəliləyiş görünmür. 1 milyarda qədər doyunca yeməyən insanı təmin etmək üçün əlavə olaraq 120-150 mln. ton taxıl yetişdirmək lazımdır. Müasir dövrdə hökumətlərin və dünya xalqlarının xoş məramları olarsa, bu problemi nəzəri cəhətdən həll etmək mümkündür.

Azərbaycan öz ərzaq təhlükəsizliyini gücləndirir

Azərbaycanın sürətli sosial-iqtisadi inkişafını xarakterizə edən mühüm amillərdən biri də ölkədə ümumi istehsal həcmünün ildən-ilə artması və bunun ən müxtəlif sahələri əhatə etməsidir. İstehsalat və hasilatın real strukturunun təhlili göstərir ki, ölkədə qeyri-neft sektorunda dinamik artım yaşanmaqdadır. Bu vəziyyət Azərbaycanın iqtisadi inkişafında diversifikasiya siyasətinin uğurla reallaşdırılmasından və bu sferada yaşanan tərəqqinin konkret bir sahə üzrə deyil, daha genişmiqyaslı xarakter daşımasından xəbər verir.

Bütün bunlar yeni istehsal sahələrinin, iş yerlərinin açılmasında, iqtisadi artımın davamlılığının təmin

edilməsində, əhalinin gəlirlərinin artırılmasında və rifah halının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasında mühüm rol oynayan faktorlar kimi çıxış edir. Hazırda özünün sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələni yaşamaqda olan Azərbaycan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi resurslarından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunda, o cümlədən emal, xidmət, infrastruktur və digər belə qəbildən olan sferalarda ciddi uğurlara imza atır. Burada daha bir mühüm məqam ondan ibarətdir ki, yaşanan iqtisadi inkişaf ölkə üzrə proporsional şəkildə müşahidə olunur, paytaxtdan başlayaraq ən ucqar regionları da əhatə edir. Digər tərəfdən, son illər ərzində qeydə alınan iqtisadi artımda dövlətlə yanaşı, özəl sektorun xüsusi çəkisinin də artan xətt üzrə inkişafı qazanılan ən önəmli nailiyyətlərdəndir.

Özəl sektorda qeydə alınan tərəqqinin daha dinamik xarakter alması məqsədilə ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir. Ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə biznes muhitinin daim yaxşılaşdırılması, bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, regionların inkişafı, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetlərindəndir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan əhəmiyyətli addımlar, onların hüquqlarının müdafiəsinin işlək mexanizmlərinin yaradılması və tətbiqi sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət miqyasını xeyli dərəcədə genişləndirmişdir.

Qeyd edilənlər Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda ümumi istehsalın həcmində artmasında özünəməxsus vacib rol oynayan əsas məqamlardandır. Burada mühüm

sahələrdən biri isə ərzaq məhsullarını əhatə edir. Bu gün yerli istehsal hesabına ərzaq məhsullarının artımı hər bir dövlət üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu, etibarlı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən əsas şərtləri sırasında yer alır. Dünya üzrə ərzaq istehsalında artım səviyyəsi azalmaqdadır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatına görə, əgər 1950-1985-ci illərdə ərzaq istehsalının illik artımı 30 milyon ton, 1985-1995-ci illərdə 12 milyon ton təşkil edirdisə, 2030-cu ilədək bu göstərici cəmi 9 milyon ton səviyyəsində olacaq. Deməli, qarşıdakı illər ərzində istənilən həcmdə ərzaq məhsullarının idxalı sahəsində ciddi çətinliklərin yaşanması istisna olunmur.

Lakin, Azərbaycanda görülən məqsədyönlü tədbirlər və aparılan siyasət indi əksər ərzaq məhsullarının yerli istehsal hesabına hazırlanmasına imkan verir. Prezident İlham Əliyevin xüsusi sərəncamlarla təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” bu istiqamətdə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Göstərilən sənədlərin icrası ilə əlaqədar görülən tədbirlər ölkədə yoxsulluğun azalmasında mühüm rol oynamışdır. Ötən dövr ərzində kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 25 faizdən, əhalinin gəlirləri isə 4 dəfədən çox artmışdır.

Qlobal ərzaq probleminin əsas həddləri

Dünyada ərzaq probleminin əsas təzahürləri arasında:
a) inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalı

sahəsində məhsuldarlığın aşağı olması; b) kəskin surətdə ərzaq çatışmazlığı; c) doyunca yeməmək və milyonlarla insanın ac qalması; ç) qidalanmanın balanslaşdırılmaması və ç) ərzağın yarasızlığını xüsusilə qeyd etmək olar. Həm də zəif inkişaf etmiş ölkələrdə ərzaqla təminatın qeyri-qənaətbəxş olması üzvi surətdə iki başlıca amillə - iqtisadi geriliklə və “demoqrafik partlayış” nəticəsində əhəlinin sayının kəskin şəkildə artması ilə bağlıdır.

Məsələ burasındadır ki, müasir yüksəksəmərəli dünya ərzaq sənayesi bütövlükdə Yer kürəsinin bütün əhalisini yedizdirmək iqtidarındadır. Lakin, bu sənayenin hamısı inkişaf etmiş ölkələrdə cəmləşmişdir və bu ərazidə əhəlinin sayı stabildir, həm də yavaş artır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həm istehsal məhsuldar deyil, həm də əhəlinin sayı və sıxlığı həddən artıq sürətlə artır. Bunun da nəticəsində bəşəriyyətin bir hissəsi ərzaq məhsullarının çoxluğunun və piylənmənin qayğısı ilə yaşayır, digər hissəsi isə doyunca yeməməkdən və aclıqdan əziyyət çəkir.

BMT-nin məlumatlarına əsaslanaraq, ərzaqla təminat sahəsində disproporsiyanın miqyası barədə belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, əgər planetin 20 faizlik zəngin hissəsi dünyanın ət və balıq həcmnin 45 %-ni istifadə edərsə, bəşəriyyətin 20 faizlik yoxsul hissəsi cəmi 5 %-dən yararlanır.

Bununla bərabər, vegetarianların təsdiq etdiklərinə görə, insanın qidalanmasında “ət aksenti” yalnız insanların sağlamlığı höqteyi-nəzərindən deyil, həm də təbii resursların məsrəf edilməsi prizmasından baxdıqda da qüsurludur: otlaqların yaradılması məqsədi ilə əsrlər boyudur ki, meşə sahələri kütləvi surətdə məhv edilir, ət istehsalı isə böyük həcmdə su tələb edir (1 kq. buğda becərmək üçün 60 litr suya qarşı 1 kq. ərzaq üçün 3000-dən 6000 litrə qədər su), “ətlik” heyvanların böyük bir hissəsi

dənli bitkilərlə bəslənilir (ABŞ-da 0,5 kq. ət almaq üçün 8 kq. dənli bitki sərf olunur). Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, əgər əkilib-becərilmək üçün yararlı hala salınmış torpaq yalnız bitkiçilik üçün istifadə edilsəydi, 20 milyard insanı yedizdirmək mümkün olardı. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, aclıq problemi süni bir problemdir və bəşəriyyətin qeyri-rasional davranışı nəticəsində əmələ gəlmişdir.

Qlobal ərzaq probleminin əsas həlli yollarına gəlincə isə, onları aşağıdakı dörd istiqamətdə cəmləşdirmək olar:

- ✓ zəif inkişaf etmiş ölkələrin özlərində ərzaq istehsalının inkişaf etdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması;

- ✓ dünya okeanlarında ərzaq məhsullarının hasil edilməsi və istehsalının genişləndirilməsi;

- ✓ geridə qalmış ölkələrin istehsal imkanlarına müvafiq olaraq bu ölkələrdə əhəlinin sayının artmasının məhdudlaşdırılması;

- ✓ bu məsələlərin həllində dünya ictimaiyyətinin geridə qalmış ölkələrə yardım göstərməsi.

İri ərzaq dövlətlərinin aqrar nailiyyətlər əldə etməsinin əsasını **yaşıl inqilab** - kompleks mexanikləşdirilmə və avtomatlaşdırılma, bitkilərin və heyvanların qorunması üçün kimyəvi və digər vasitələrin geniş tətbiqi, onların artım stimullaşdırıcılarının, yüksəkməhsuldarlı növlərin yaradılması, bio- və digər ən yeni texnologiyaların həyata keçirilməsi yolu ilə kənd təsərrüfatı istehsalının həcmnin artırılması prosesi təşkil edir.

Bu cür tədbirləri geridə qalmış ölkələr də həyata keçirməlidirlər. Hərçənd, istisna etmək olmaz ki, “yaşıl inqilab”ın bəzi neqativ tərəfləri də var – kənd təsərrüfatı məhsullarının və ətraf mühitin kimyəvi, bioloji və s. yolla çirklənməsi baş verir. Deməli, ekoloji cəhətdən təmiz olmayan ərzağın insanların sağlamlığına ziyan vurmaları ehtimalı artır.

Ərzaq problemi KİV tərəfindən əhali problemi ilə sıx əlaqəli şəkildə işıqlandırılır və KİV dünya ərzaq probleminə Yer kürəsinin bütün əhalisinin kalorili qida ilə təmin olunması kontekstində baxır.

Dünya jurnalistikası belə bir qənaətə gəlir ki, dünya ərzaq probleminin mahiyyəti əhalinin ərzaqla təminatı onun sayının artması ilə mütənasib olmalı və ona uyğun gəlməlidir. Məsələn, keçən əsrin 50-60-cı illərində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq istehsalının həcmi inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu templə eyni səviyyədə artmışdır. Lakin bu ölkələrdə əhalinin sayı olduqca sürətlə artığından adambaşına düşən istehsalla müqayisədə çox aşağı olmuşdur: məsələn, 60-cı illərdə bu rəqəm müvafiq olaraq 0,3 % və 1,7 % olmuşdur.

Ərzaq problemi barədə yazan jurnalistlərin və sahə nəşr orqanlarının gəldiyi qənaətə görə, bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ərzaq probleminin həlli onun idxalından çox asılıdır (hətta bəzi industrial dövlətlər belə, məsələn, İngiltərə ərzaq idxal edir, əksinə, Argentina ərzaq ixrac edir). Tədqiqatlar göstərir ki, prinsip etibarı ilə dünyada kifayət qədər ərzaq var, lakin onun bölgüsü bərabər aparılmır.

KİV ərzaq probleminin həlli üçün ərzaq yardımını iqtisadi yardım növlərindən biri hesab edir. Lakin, həqiqətdə inkişaf etməkdə olan ölkələrə ərzaq «artığının» göndərilməsi yardım elementi kimi mürəkkəb bir prosesdir. **Bununla əlaqədar dünya jurnalistikasında** ərzaq artığının göndərilməsinin yardım hesab olunub-olunmaması ilə bağlı müxtəlif mövqelər mövcuddur. Məsələn, Avropa mətbuatı iqtisadçı Kennet Boudinqin hələ 1957-ci ildə tərtib etdiyi bir mexanizmi əsas tutaraq, belə hesab edir ki, ödənişsiz ərzaq yardımı yerli iqtisadiyyatı dağıdır və bu prosesi «acınacaqlı teorem» adlandırır.

KİV belə hesab edir ki, dünya ərzaq probleminin

perspektivli yollarından biri kənd təsərrüfatı ilə sənayenin birgə, paralel inkişaf etdirilməsidir. Biotexnologiyaların yaradılması qısa müddət ərzində ərzaq probleminin həllinə şərait yarada bilər, yəni bu texnologiyalar kənd əhalisi tərəfindən çox asanlıqla mənimsənilir və infraqurstruktura o qədər də böyük kapital qoyuluşu tələb etmir.

KİV diqqəti inkişaf etməkdə olan ölkələrin kənd təsərrüfatına qoyulan xarici yardımın miqdarına da cəlb edirlər. Məsələn, hər il bu ölkələrin 2 milyard dollar yardıma ehtiyacı olduğu halda, cəmi 430 milyon dollar yardım edilir. Bu da olduqca azdır.

XX əsrin ikinci yarısında dünya mətbuatında ərzaq probleminin həlli istiqamətində əsas yer tutan mövzulardan biri «yaşıl inqilab» mövzudur. Yaşıl inqilab mövzusu ilə həmin dövrdə yüksəkməhsullu dənli bitki növlərinin əkilib-becərilməsi, kimyalaşdırma və mexanikləşdirmə prosesləri geniş işıqlandırılırdı (qarğıdalı).

Mətbuat həmçinin bu problemin həlli üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrin təhsil sistemlərinə də diqqəti cəlb edir və göstərir ki, bu ölkələrdə təhsil sistemi «fiziki texnologiyalara» daha şox bağlı qalmışdır, yəni əsas diqqət mühərriklərin və dəzgahların istismarı üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına yönəldilir. Əslində isə müasir şəraitdə biotexnologiya üçün mikrobiologiya, fermentasiya, elektronika və proqramlaşdırma üzrə mütəxəssislər lazımdır.

KİV-də hətta belə ideyalara da rast gəlinir ki, dünya ərzaq problemini süni, sintetik qida ilə həll etmək olar və bu ideya böyük maraqla müzakirə olunur. Belə hesab olunur ki, ərzaq məhsullarının sintezi, xüsusilə də zülalların sintezi aqlıqla bağlı sosial-iqtisadi gərginliyi, həmçinin təbii şəraitlə bağlı ərzaq məhsulu qıtlığını və pəhriz ərzağı problemini aradan qaldıra bilər. Eyni zamanda belə bir məsələyə də diqqət yetirilir ki, sintetik qida böyük bir elmi

problemdir və ona lazımı diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Qlobal ərzaq probleminin həlli sahəsində KİV-in qarşısında duran əsas vəzifələr

1. KİV ərzaq probleminin mahiyyətinin açıqlanmasına və problemin əhali tərəfindən dərk edilməsinə çalışmalıdır.

2. Ərzaq təminatı sahəsində qabaqcıl yerli və beynəlxalq təcrübəni öyrənməli və onu ümumiləşdirib əhali arasında yaymalıdır.

3. Ərzaqla təminat sahəsindəki qüsurları peşəkarlıqla təhqid etməli və onların həlli yollarını aramaladır.

4. Mövcud imkanları aşkar etməli və onlardan istifadə yollarını təbliğ etməlidir.

Kənd təsərrüfatı və torpaq mövzusunda yazan jurnalist müasir aqrar-sənaye komplekslərinin problemlərinin ölkə və dünya kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini ətraflı öyrənməli, peşəkarlıq “sırrlarını” və sahə jurnalistlərinin konstruktiv daxili yaradıcılıq qanunlarını nəzəri və praktik aspektdən dərinlən mənimsəməlidir.

Ərzaq problemini işıqlandıran peşəkar jurnalist problem barədə nəzəri biliyə malik olmalı, kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının əsas müddələrinin KİV-də işıqlandırılmasının metodoloji əsaslarına yiyələnməli və onların yaradıcılığının ana xəttini innovation aqrroiqtisadi təfəkkürün əsasları təşkil etməlidir.

Dünya əhalisinin ərzaqla təminatı probleminin getdikcə daha da qloballaşması peşəkar jurnalist kadrlarının hazırlanmasına jurnalistika və pablik rileyşnz ixtisasları üzrə təhsil verən ali məktəblərdən başlanılmasını zəruri edir. Bu da öz növbəsində: a) ölkə və xarici publisistika məktəblərinə mənsub olan tanınmış jurnalist-aqrarçılarının

yaradıcılıq irslərinin öyrənilməsinə; b) müasir kütləvi informasiya vasitələrində aqrroiqtisadi məsələlərin işıqlandırılmasının təhlilinə; və b) aqrroiqtisadi məsələlər üzrə orijinal müəllif layihələrinin hazırlanmasına yönəldilməlidir. Jurnalist-mütəxəssisin hazırlanması istiqamətində atılan hər bir addım onun fərdi yaradıcılıq imkanlarının özünü maksimum surətdə büruzə verməsinə və peşəkar jurnalist kimi KİV-də sərbəst işləməsinə şərait yaratmalıdır.

Müasir dövrdə kənd təsərrüfatı məsələlərini, xüsusilə də qlobal ərzaq problemini işıqlandıran jurnalistin bu sahədə qarşıda qoyulan məqsədə çatması bir sıra mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsindən olduqca asılıdır. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- jurnalistin dövlətin daxili siyasətinin aparıcı istiqaməti kimi müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında aqrroiqtisadiyyatın inkişafı haqqında ətraflı biliyə malik olması;

- müasir aqrroiqtisadi təfəkkürün yaranması və fəaliyyət göstərməsi, bütövlükdə təbligat sistemində KİV-in rolu və yeri haqqında dəqiq təsəvvürlərin formalaşdırılması;

- aqrar-sənaye komplekslərinin (ASK) inkişafının tarixi xüsusiyyətləri, müasir ənənələri və strukturu ilə tanışlıq;

- aqrar-sənaye komplekslərinin fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyətini və səviyyəsini əvvəlcədən müəyyən etməsi;

- tanınmış aqrjournalistlərin KİV materiallarının və original mətnlərinin müstəqil təhlili;

- aqrroiqtisadi məsələlərin işıqlandırılması sahəsində **yaradıcılıq sınaqlarının – müsabiqələrin** keçirilməsi.

Həqiqətən də, təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatında sahibkarlığın və aqrar-sənaye komplekslərinin (ASK) inkişafı məsələlərinə həsr olunmuş KİV və müəllif

yazılarının **müsabiqələrinin** keçirilməsi ərzaq məsələlərini, əsasən də ərzaq təhlükəsizliyi problemlərini işıqlandıran peşəkar jurnalistlərin yetişməsində, onların yeni yaradıcılıq effektlərinə yiyələnmələrində xüsusi rol oynayır. Bu cür müsabiqələrin respublika miqyasında kənd rayonlarının KİV-ləri arasında keçirilməsi daha yaxşı nəticə verir. Belə müsabiqələrin təşkili üçün ilk növbədə müsabiqənin keçirilməsi Qaydaları işlənilib hazırlanmalıdır. Bu sənəddə müsabiqənin təşkili və keçirilməsi şərtləri, müsabiqə üçün materialların seçilməsi meyarları, laureatların və diplomantların mükafatlandırılması tədbirləri müəyyən edilməlidir.

Müsabiqənin təşkilat komitəsinin tərkibinə aidiyyəti dövlət və hakimiyyət strukturlarının, məsələn, Prezident Administrasiyası ictimai-siyasi və aqrar siyasət məsələləri şöbələrinin, kənd təsərrüfatı və s. nazirliklərin, informasiya-analitik mərkəzlərin, iri ictimai təşkilatların (aqrarçılar hərəkatı, jurnalist-aqrarçıların assosiasiyası və s. bu kimi təşkilatlar ola bilər) nümayəndələri daxil edilir. Bu qurumların təşkilat komitəsində təmsil olunmaları müsabiqənin nüfuzunu xeyli artırır. Onlar müsabiqələrin keçirilməsi üçün müvafiq hazırlıq işləri görür, müsabiqə komissiyasının tərkibini formalaşdırır və müsabiqə iştirakçılarını müəyyən edirlər.

Müsabiqənin keçirilməsi Qaydalarında müsabiqəyə qəbul olunan publikasiyaların çap dövrü, sənədlərin qəbulu vaxtı və şərtləri göstərilir, müsabiqədə iştirak üçün KİV-in və müəlliflərin komissiyaya təqdim etdikləri müraciətin nümunəsi verilir. Müraciətə lazımi materiallar əlavə olunur. Müraciətdə iştirakçı haqqında məlumat: müəllifin adı, soyadı, atasının adı, iş yeri, vəzifəsi, telefonu, elektron ünvanı; işin təqdim olunduğu nominasiya, müəllifin arzusundan asılı olaraq digər məlumatlar göstərilir.

Bütün rayon qəzetləri redaksiyalarının və bu redaksi-

yaların jurnalist-aqrarçılarının müsabiqədə iştiraklarının təmin olunması yeni yaradıcılıq element və effektlərinin əldə olunması imkanlarını xeyli artırır, milli və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və mənimsənilməsi üçün şərait yaradır.

Müsabiqə:

✓ kənd təsərrüfatında sahibkarlığın, aqrar-sənaye komplekslərinin (ASK) inkişafı, kəndin dirçəlişi məsələləri barədə pozitiv ictimai fikrin formalaşması;

✓ qabaqcıl təcrübənin, aqrar-sənaye komplekslərinin uğurlarının və respublikanın iqtisadiyyatında, ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında onların rolunun təbliği;

✓ aqrar-sənaye komplekslərinin modernləşdirilməsinin və innovation inkişafının təbliği;

✓ jurnalistlərin sözügedən sahədə vəziyyətin, kənd ərazilərinin problem və perspektivlərinin obyektiv işıqlandırılmasına maraqlarının stimullaşdırılması

və s. məqsədlərə nail olunması vəzifələrini yerinə yetirir.

Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi, daha çox tele-radiokompaniyaların və İnternet-portalların bu cür müsabiqələrdə iştirakı onların populyarlığını xeyli artırmaqla yanaşı, aqrar sektorun və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişafına özünün ciddi töhfələrini verir.

Ümumiyyətlə, jurnalist-aqrarçılarının hazırlanması prosesində jurnalistin peşə fəaliyyətinin və yaradıcılığının əhəmiyyətinin aqroiqtisadiyyat məsələləri ilə bir-birinə bağlı şəkildə təqdim olunması müsbət nəticələr verir. Aqroiqtisadiyyatın əhatə etdiyi məsələlər jurnalistikanın sosial-siyasi əsasları, jurnalistin yaradıcılıq fəaliyyətinin nəzəri əsas və prinsipləri, jurnalistikanın siyasi əsasları, jurnalistin peşə etikası və xüsusiyyətləri, kütləvi informasiya vasitələrinin hüquqi tənzimlənməsi,

iqtisadiyyatı və menecmenti⁷¹ məsələləri ilə əlaqəli surətdə təqdim olunması və mənimsənilməsi qlobal ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində KİV-in iştirakını daha təsirli edir.

Yuxarıda sadalanan elmi və praktik elementlər **jurnalistin uzmanlığını və aqrar dünyagörüşünü** formalaşdırır. Jurnalist-aqrarçı “torpaq məsələsi”nin tarixi və nəzəriyyəsi; ölkənin iqtisadi həyatında və onun ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında aqrosənaye komplekslərinin rolu və iştirakı; onların aktual məsələlərinin, kəndlərin və kənd ərazilərinin inkişafı üzrə dövlət proqramlarının əsas müddələrinin KİV-də işıqlandırılmasının səciyyəvi xüsusiyyətləri; milli və beynəlxalq səviyyəli jurnalst-aqrarçıların yaradıcılıqları, publikasiyaları, onların hazırlanmasının metodoloji forma və yolları barədə ətraflı biliyə və praktik vərdislərə yiyələnməli, eyni zamanda aqroiqtisadiyyat sahəsində fəaliyyət göstərən milli, regional və beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdikləri layihələri daim izləməli, onların fəaliyyəti haqqında geniş və operativ məlumatla malik olmalıdır.

Jurnalst-aqrarçı həmçinin öz materiallarını hazırlayarkən malik olduğu nəzəri bilik və məlumatları praktik səviyyədə tətbiq etməyi; aqrar-sənaye komplekslərinin müasir inkişaf nəzəriyyələrinə əsaslanmağı; aqroiqtisadiyyatın aktual suallarına adekvat cavab almağın optimal mexanizmlərini müəyyən etməyi bacarmalıdır.

Beləliklə, aparılan araşdırma və təhlillər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, müasir aqrar iqtisadiyyat öz aralarında bir-biri ilə sıx təbəçilik əlaqəsində olan mürəkkəb

⁷¹ Məmmədli C.Ə. Jurnalstikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Dərslik. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2012, səh. 95-125, 188-255, 550-573.

struktura malik istehsalat spektridir. Tarixən zəngin aqrar ölkə olan, heç vaxt ciddi aclıq problemi ilə qarşılaşmayan və həmişə çörək dalınca başqa xalqların üz tutduqları Azərbaycanın yüzillikləri əhatə edən aqrar tarixi və ənənələri, özünəməxsus geoiqlim xüsusiyyətləri və geosiyasi vəziyyəti ilə fərqlənən aqrosənayesi müasir aqroiqtisadiyyatın, ekologiyanın, aqroqanunvericiliyin, menecment, marketing və monitorinqin spesifik aspektləri ilə sıx şəkildə bağlıdır.

Öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən (1991-ci il) sonra ölkəmizdə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları 90-na yaxın istehsal və istehlak sahəsində istifadə edilir. Xalq təsərrüfatının 100-dən artıq sahəsi isə aqroistehsalçıları öz məhsulları ilə təmin edirlər. Respublikamızda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları artıq dünyanın ən iri şəhərlərinin mağazalarında satışa çıxarılır. Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün dövlət tərəfindən çoxsaylı layihələr həyata keçirilir.

Lakin, təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan aqrosənayesinin böyük uğurlar əldə etməsinə baxmayaraq, bu sözləri aqrar mövzunu işıqlandıran KİV-lər haqqında demək olmur. Torpaq və kənd mövzusunda KİV-də fraqmentar və sxematik şəkildə rast gəlinir. Publisistika və elmi təfəkkür üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən ziddiyyətlər - milli aqroiqtisadiyyatın potensial imkanları ilə onun real nəticələri arasındakı təzadlar – demək olar ki, qəzetlərin nəzərindən və müasir elektron KİV-lərinin kadrlarından kənar qalır.

Nəhayət, respublikada aqrojurnalstika məktəbinin zəif olması (ümumiyyətlə, olmaması da demək olar), torpaq və kənd mövzularının qeyri-peşəkar işıqlandırılması, kənd təsərrüfatının inkişaf tempinin KİV-lərin bu mövzuya müraciət tezliyini və çox hallarda proqnozlarını

qabaqlaması, KİV-lərin özləri üçün daha sərfəli mövzulara müraciət etmələri nəticə etibarlı ilə aqrosənaye problemlərinin reallıqlarının ictimai şüurda qeyri-adekvat əks olunmasına gətirib çıxarır.

Aqrojurnalistikanın onun öz adekvat sosial əhəmiyyətinə layiq bir səviyyəyə qaldırılması nəzəri və praktik jurnalistikanın ən ümdə vəzifəsi olmalıdır.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Statistik materiallardan istifadə edərək, ərzaq çatışmazlığını qlobal problem və KİV-in əsas mövzularından biri kimi xarakterizə edin.
2. Ərzaq təhlükəsizliyi nədir?
3. Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün həyata keçirilən Dövlət Proqramlarının əsas müddəalarını şərh edin.
4. Qlobal ərzaq probleminin həllində KİV-in iştirakının səmərəliliyini təmin edən amillər hansılardır?
5. Qlobal ərzaq probleminə aid publikasiyaların hazırlanmasının hansı metodoloji əsasları var?
6. Qlobal ərzaq probleminin KİV-də qeyri-peşəkar səviyyədə işləndirilməsinin səbəbləri nədir?
7. Qlobal ərzaq probleminin həlli sahəsində KİV-in qarşısında hansı ümumi vəzifələr durur?

V MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal demoqrafiya problemləri

Müasir dövrün qlobal problemlərindən, bəşəriyyəti əsaslı surətdə ciddi narahat edən məsələlərdən biri də demoqrafik proseslər və bu proseslərlə əlaqədar sosial sahədə yaranan irimiqyaslı dəyişikliklərdir. Demoqrafik problemlər dünya ölkələrinin sosial-siyasi həyatının göstəricisinə və xarici siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi faktoruna çevrilmişdir. Əvvəllər beynəlxalq ictimaiyyətdə o qədər də narahatlıq doğurmayan əhalisakinliyi problemi, xüsusilə də onun cəmiyyətdə baş verən digər sosial-siyasi proseslərə təsiri və bunun da nəticəsində həmin proseslərin neqativliyinin artması bu məsələlərə **demoqrafik aspekt** verilməsini, onları doğuran səbəblərin, həlli yollarının və cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial-siyasi institutlarının, xüsusilə də **kütləvi informasiya vasitələrinin** problemin həllində yerinin və rolunun müəyyən edilməsini tələb edir. Bu isə, qlobal demoqrafiya probleminə yeni mövqe və normalardan yanaşmaqla, KİV-də aidiyyəti ekspertlərin, mütəxəssislərin, dövlət məmurlarının və kütləvi auditoriyanın iştirakı və müasir televiziyanın texniki imkanlarından (rəqəm, peyk, NLP) istifadə edərək geniş müzakirələrin keçirilməsi yolu ilə mümkündür. Buna nail olmaq üçün peşəkar jurnalist-iqtisadçının, jurnalist-demoqrafın hazırlanması, onun problemə bələdlilik səviyyəsi, öz peşəsinə və müzakirə olunan problemə konkret mövqeyinin olması, jurnalist sənəkarlığı amillərindən yararlanma bacarığı əsas şərtlərdəndir. *Jurnalist-demoqraf nələri bilməlidir?*

**Demoqrafik proseslər dünya və insan
inkişafının göstəricisi kimi:
jurnalist-demoqrafın bilik dairəsi**

“Demoqrafiya” (*latınca demos – xalq, qrapho isə – yazıram*) əhalinin yazılması, daha dəqiq desək, əhalinin siyahıya alınması deməkdir. Bu termin altında əhali, onun strukturunu və dinamikasını öyrənən elm nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə demoqrafik proseslərin kəmiyyət xarakteristikaları, yəni əhalinin sayı, onun tərkibi (yaş, peşə, etnik və s.) coğrafi yerləşməsi və miqrasiyası, doğum, ölüm, ömrün uzunluğu və s., o cümlədən, bu göstəricilərin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni amillərdən asılılığı dünyada baş verən global proseslərin göstəricisi kimi nəzərdən keçirilir.

Məsələ burasındadır ki, son iki yüz ildə Yer kürəsi əhalisinin sayının əvvəlki dövrlərə nisbətən çox sürətlə artması müəyyən yeni və daha mürəkkəb problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. 2011-ci il noyabr ayının 1-nə olan məlumata görə, dünya əhalisinin sayı artıq 7 milyardı keçmişdir.⁷² XXI əsrin ortalarına bu rəqəmin 9 milyarda, 2075-ci ildə isə təxminən 12-15 milyarda çatacağı proqnozlaşdırılır. Mütəxəssislərin fikirləri və kütləvi informasiya vasitələrinin çıxışları ilə tanışlıq göstərir ki, bu cür əhali artımı Yer kürəsinin biosfer şəraitinə uyğun gəlməyə və ekoloji, məskunlaşma, ərzaq, tibbi xidmət təminatı və s. sarıdan onun imkanları xaricində ola bilər. Ümumiyyətlə, əhalinin sayının kəskin şəkildə artması və ya azalması cəmiyyətin sosial-iqtisadi (o cümlədən, siyasi) və demoqrafik inkişafı sahəsində müəyyən əlavə problemlər yarada bilər. Bu, nəsillər arasındakı əlaqələrin pozulmasında və insanların yeniliklərə, cəmiyyətdə yeni yaranan

institutlara adaptasiyasında özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir.

Global demoqrafiya problemi kütləvi informasiya vasitələrinin tez-tez müraciət etdiyi mövzulardan biridir və özündə bir-biri ilə sıx bağlı olan üç əsas problemi birləşdirir:

- ◆ əhali problemi,
- ◆ ərzaq problemi
- ◆ bərpa olunmayan resurslar (minerallar və enerji resursları) problemi.

Kütləvi informasiya vasitələri bu prosesləri, eyni zamanda dünyada baş verən sosial-təbii proseslərin əsas göstəricilərindən biri kimi təhlil edir və işıqlandırır. Həm sahə elmi, həm də KİV belə bir ortaq nəticəyə gəlir ki, bəşəriyyətin müasir vəziyyəti və onun gələcəyi, hətta ən inkişaf etmiş ölkələrin perspektivləri demoqrafiya problemlərinin vaxtında həllindən çox asılıdır və əhalinin keyfiyyəti anlayışı və bu anlayışa daxil olan komponentlərlə müəyyən olunur. Əhalinin keyfiyyəti dedikdə, insanların həyatının tibbi-genetik və sosial-psixoloji xarakteristikalarının kompleksi, başqa sözlə desək, insanın fiziki sağlamlığı, həyat komfortu, intellektual qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsi və bu qabiliyyətin reallaşdırılması mexanizmləri nəzərdə tutulur. Ancaq bu gün nə sahə elmi, nə də jurnalistika bu proseslərin nə ilə tənzimlənməsi haqqında suala dəqiq cavab verə bilmirlər. Amma, belə bir hal dəqiq məlumdur ki, əhalinin keyfiyyəti bir nəsildən başqa bir nəslə doğru dəyişə bilər. Bu onunla izah olunur ki, müəyyən genotiplər (orqanizmin irsi əsasları, xromosomlardakı genlərin məcmusu) digərlərinə nisbətən daha intensiv şəkildə çoxalır. Məsələn, zehni əməklə məşğul olan şəxslərin ailə üzvlərinin (uşaqların) sayı fiziki əməklə məşğul olan şəxslərin ailə üzvlərinin sayından az olur.

⁷² <http://ru.euronews.net/2011/10/31/population-s-uneven-boom/>

Əhali keyfiyyətini adətən aşağıdakı üç kəmiyyət göstəricisinə görə müəyyən edirlər:

- ✓ sağlam həyat tərzinin yaxşılaşması – uzunömürlülüyə görə;
- ✓ həyat komfortunun yaxşılaşması – adambaşına düşən ümumi (xərci çıxmamış) məhsula görə;
- ✓ mənəvi və zehni keyfiyyətlərin artması – təhsilin səviyyəsinə, təhsil müəssisələrinin sayına, intellektual məhsula (kitab, ixtira və s.), cinayətkarlığın aşağı düşməsinə və s. görə.

Lakin, bütün bunlarla yanaşı ilkin əhali göstəricisi onun kəmiyyəti hesab olunur. Məhz bu rəqəmin fasiləsiz olaraq artması istiqamətində baş verən dəyişikliklər bəşəriyyət tərəfindən böyük narahatlıqla qarşılır. Qlobal problemlərin öyrənilməsi məqsədi ilə yaradılmış ilk elmi-tədqiqat mərkəzi olan Roma klubu (1968-ci ildə yaradılmışdır) keçən əsrin 70-ci illərində təbiət, cəmiyyət və insanlar arasında razılaşıdırılmamış fəaliyyətləri təhlil edərək belə nəticəyə gəlmişdi ki, iqtisadi, sosial və digər istiqamətlərdə əldə olunan uğurlar və ya yol verilən nöqsanlar son nəticədə İnsan İnkişafı ilə mütənasiblik təşkil edir.⁷³

İnsan İnkişafı beynəlxalq ictimaiyyətin, o cümlədən, hər bir cəmiyyətin milli sərvəti kimi qiymətləndirilir. Müasir dövrdə artıq kütləvi informasiya vasitələrinin birbaşa iştirakı ilə inkişaf etmiş ölkələrdə *insan iqtisadiyyat üçün deyil, iqtisadiyyat insan üçündür* fikri formalaşdırılmışdır. Eyni zamanda, BMT İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə hazırlanan və 1990-cı ildən İnsan İnkişafı Hesabatının birinci nəşrinin epigrafi kimi işlənən və hər il bu nəşrin başladığı “*Hər bir dövlətin həqiqi sərvəti*

⁷³ Лейбин Б.М. Модели мира и образ человека. М.: Поитгиздат, 1982, стр. 179.

onun insanlarıdır” sözləri KİV-in köməyi ilə bütün dünyada inkişaf haqqında düşüncə tərzinə çevrilmişdir. 1990-cı ildən bəri 140-dan artıq ölkə bu sahədə tədqiqatların aparılması və milli siyasətin formalaşdırılması məqsədi ilə İnsan İnkişafı Hesabatı çərçivəsini qəbul etmişdir.⁷⁴

2010-cu il üçün İnsan İnkişafı İndeksi 0.713 olan və 169 ölkə arasında 67-ci yerdə duran Azərbaycan “orta insan inkişafı” ölkələri qrupundan “yüksək insan inkişafı” qrupuna keçmişdir. Bu faktın özü Azərbaycanda insan əminliyinə yüksək qiymət verilməsinə, “Biz Azərbaycan deyəndə, onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də ən başlıca sərvəti qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır”⁷⁵ sözlərinin reallığı əks etdirməsinə və strateji fəaliyyət istiqaməti olmasına sübutdur.

2005-2010-cu illər ərzində Azərbaycan İnsan İnkişafı sahəsində ən sürətli inkişafa nail olmuşdur: 2005-ci ildə 101-ci yerdə olan Azərbaycan 2010-cu ildə artıq 67-ci yerdədir. 2000-2010-cu illər dövründə orta illik artım tempinin 1.77 olması ilə keçmiş Sovet İttifaqı məkanında qabaqcıl ölkə olmuşdur. 1990-cı illərin ortalarından etibarən Azərbaycan iqtisadi inkişaf tempini sürətləndirərək yoxsulluğun azaldılması, ömür uzunluğu və təhsil səviyyəsinin artması kimi sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. 1995-ci ildən 2010-cu ilə kimi Azərbaycan İnsan İnkişafı İndeksi 27 % artaraq 0.563-dən bugünkü səviyyəyə (0.713) qalxmışdır. Bu müddət ərzində Azərbaycanda

⁷⁴ İnsan İnkişafı Hesabatı 2010. Human Development Report 2010. UNDP Azerbaijan. Bakı, 2010, səh. 5.

⁷⁵ Heydər Əliyev. Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların və etnik qrupların nümayəndələri ilə görüşündə nitqi. “Azərbaycan” qəzeti, 7 oktyabr 1993-cü il.

doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu 5 il, gözlənilən təhsil illəri 3 il və adambaşına düşən ümummilli gəlir 338 % artmışdır. Bütün sahələrdə olan irəliləyişlər Azərbaycan İnsan İnkişafı İndeksinin hər bir komponentinin ildən-ilə daha yüksək dəyərlərlə ölçülməsinə səbəb olmuşdur.⁷⁶

İnsan İnkişafı sahəsində qazanılan nailiyyətlərin qorunub saxlanılması və artırılması məqsədi ilə həm sahə elmi, həm də KİV demoqrafiya məsələlərinə retrospektiv aspektdə yanaşmalı, bu məsələlər yoxsul ailələrin vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması prizmasından təhlil edilməli, onların həlli yollarının müəyyən edilməsi sahəsində transmilli tarixi təcrübə nəzərə alınmalı və müasir vəziyyətə tətbiq edilməlidir. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün *jurnalist-demoqraf əhalisakinliyi ilə bağlı bütün anlayış və terminlər, təcrübələr barədə mütəxəssis-demoqrafdan heç də az olmayan ətraflı biliyə malik olmalıdır.*

Demoqrafik partlayış, demoqrafik inqilab və onların aradan qaldırılması perspektivləri

XIX əsrin əvvəllərində Yer kürəsində əhalinin sayı 1 milyarda çatdı. O zaman əhalinin sayının ikiqat artması üçün iki yüzillik tələb olunmuşdu. Növbəti ikiqat artım üçün isə 120 il tələb olundu; 2 milyardlıq hədd XX yüzilliyin 20-ci illərində aşıldı. Yer kürəsində əhalinin sayının növbəti iki dəfə artmasına 50 il tələb olundu. XX əsrin 70-ci illərində bu rəqəm 4 milyard oldu. 2011-ci il oktyabr ayının 31-nə olan məlumata görə, dünya əhalisinin sayı 7 milyardı keçdi. XX əsrin ikinci yarısında əhali artımının bu cür fasiləsiz tempi **“demoqrafik partlayış”** adını aldı.

Lakin, bu təzahür bəşəriyyət tarixində yeni bir təzahür deyil. Demoqrafik partlayış **demoqrafik inqilab** ilə izah

⁷⁶ İnsan İnkişafı Hesabatı 2010. Human Development Report 2010. UNDP Azerbaijan. Bakı, 2010, səh. 6-7.

olunur və bu zaman əhali istehsalı sahəsindəki radikal dəyişikliklər nəzərdə tutulur. Bu cür dəyişikliklərin nəticəsində doğumla ölüm dövrləri arasında fərqlər yaranır. **Demoqrafik partlayış** demoqrafik inqilabın başa çatmamasının nəticəsində baş verir.

Demoqrafik inqilab nə üçün baş verir? Bunun əsas səbəbi ölümün sayının kəskin şəkildə aşağı düşməsidir. Ölümün səbəblərini iki yerə bölürlər: **ekzogen** (*yun. - xarici səbəblərdən baş verən*) və **endogen** (*yun. - daxili səbəblərdən baş verən*) səbəblər. Ölümün birinci növünə aid olan səbəblərə xarici şəraitin, məsələn, təsadüfi hadisələrin, müharibələrin, antisanitariyanın, aclıq və s.-nin insana təsiri aid edilir. Endogen səbəblər isə təbii qocalma və ətraf mühitin mənfi təsiri ilə əlaqədar olan səbəblərdir.

Ölümün kəskin şəkildə aşağı düşməsi ekzogen ölümün aşağı düşməsi hesabına baş verir. Demoqrafik inqilab ekzogen ölümün kəskin şəkildə aşağı düşməsi nəticəsində baş verir. Lakin, demoqrafik inqilabın demoqrafik partlayışa gətirib çıxarması üçün eyni zamanda əhalinin prokreasiya (*lat. – procreatio – yaranma, doğulma, dünyaya gətirmə*) davranışının saxlanılması vacibdir (yəni, uşağın doğulması ilə bağlı davranış).

Avropanın təmsalında demoqrafik inqilabın iki tipini göstərmək olar – fransız və ingilis. XIX əsrin əvvəllərində bu ölkələrdə ölümün sayı kəskin şəkildə aşağı düşür. Lakin Fransada ölümlə yanaşı doğum hallarının sayı da aşağı düşür, İngiltərədə isə prokreasion davranış dəyişməz olaraq qalır. Bu da ona gətirib çıxarır ki, XIX əsrin sonunda İngiltərədə əhalinin sayı 3,4 dəfə artır, yəni İngiltərə demoqrafik inqilab şəraitini yaşayır, Fransada isə bu proses nəzərə çarpmır.

Müasir demoqrafik partlayış onunla fərqlənir ki, Yer kürəsinin böyük hissəsini təşkil edən əhali arasında ölüm faizi bəşəriyyət tarixində görünməmiş şəkildə aşağı

düşmüşdür. Digər sözlərlə desək, əvvəlki prokreasion davranış saxlanılaraq ümumdünya demoqrafik inqilabı baş vermişdir və biz ümumdünya demoqrafik partlayışla qarşılaşmışıq və bu partlayış əvvəlkilərdən daha güclüdür və lokal xarakter daşıyır.

Demoqrafik partlayışın mahiyyətindən aydın olur ki, bu təzahür müvəqqəti xarakter daşıyır və deməli o, tez və ya gec dayanmalıdır. Lakin, **“demoqrafik partlayış nə vaxt dayanacaq və bunun üçün nə etmək lazımdır?”** sualı bu gün beynəlxalq ictimaiyyətin və KİV-in qarşısında duran ən aktual suallardan biridir.

Avropa ölkələrinin, demoqrafik partlayışların başa çatdığı və əhalinin sayının stabilləşdiyi digər ölkələrin təcrübələri göstərir ki, dünya əhalisinin sayı son həddə stasionar (sabit, dəyişməz) qala bilər.

Demoqrafik partlayış o zaman dayanacaq ki, doğum və ölüm faizləri arasındakı böyük fərq aradan qalxсын. Ölümün səbəblərini (ekzogen və endogen) biz araşdırdıq, lakin ölümün proqnozlaşdırılması nə qədər mürəkkəb olsa da, doğumun dəyişilməsini doğuran səbəblər də bir o qədər az öyrənilmişdir, bu da öz növbəsində doğumun faizinin proqnozlaşdırılmasını çətinləşdirir.

Doğumun səviyyəsini anadan olmuş qızların sayı ilə, daha dəqiq desək, **brutto - və netto-əmsalların** köməyi ilə müəyyən edirlər. **Brutto-əmsal (R)** - orta hesabla hər qadıdan anadan olan qızların sayıdır. Onun müəyyən olunması üçün doğumyaşlı hər qadına düşən uşaqların orta sayını (N) götürür və onu 0,485-ə vururlar. Beləliklə, brutto-əmsal aşağıdakı formulla müəyyən olunur: $R=0,485 \times N$. Lakin bütün qızlar onların ölkələrində doğuma icazə verilən orta yaşa qədər yaşaya bilmirlər. Bu yaşa qədər yaşaya bilən qızların faizi **I** əmsalı ilə müəyyən edilir. **R** və **I**-nin dünyaya gətirdiyi, yəni bir qadının doğduğu və

gələcəkdə onu əvəz edə biləcək qızların orta sayı əhali istehsalının netto-əmsalı – **R*** sayılır.

Əgər $R^* = 1$ olarsa, əhalinin sayı dəyişmir. $R^* = 2,11$ -dən yuxarı olduqda əhali artımı baş verir. Hazırda Avropa və Yaponiyada – $R^* \sim 1,08$; Şimali Afrikada – $R^* \sim 2,29$; Cənubi-qərbi Asiyada – $R^* \sim 2,42$; Mərkəzi Amerikada – $R^* \sim 2,71$ -ə bərabərdir.

Jurnalist-demoqrafın bilik dairəsinə daxil olan vacib məsələlərdən biri də əhali artımının proqnozlaşdırılmasıdır.

Əhali artımının proqnozlaşdırılması

Əhali artımı proqnozlaşdırılarkən demoqrafik artım potensialı mütləq nəzərə alınmalıdır. Tutaq ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 70-ci illərin əvvəllərində netto-əmsal 1-ə bərabər olmuşdur. Biz bilirik ki, $r = 1$ olarsa, əhalinin sayı dəyişmir. Deməli, gözləmək olar ki, bu ölkələrin əhalisinin sayı dəyişməz olaraq qalacaqdır. Lakin, hesablamalar göstərir ki, 2050-ci ilə qədər onların sayı 60 % artacaqdır. Bu cür dəyişmə əhalinin yaş strukturu ilə izah olunur. Demoqrafik artım potensialı həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə doğum faizi yüksək olduğu üçün “gənc” yaş strukturu mövcuddur və buna görə də əhalinin artım potensialı müsbətdir, həm də yüksəkdir.

BMT-nin hesablamalarına görə, 2075-ci ildə Yer kürəsində əhalinin sayı “aşağı” variant üzrə 9,5 milyard, “orta” variant üzrə 12,2 milyard və “yuxarı” variant üzrə 15,8 milyard nəfər olacaqdır. Əhalinin coğrafi yerləşməsi də kəskin şəkildə dəyişəcəkdir.

**Dünya əhalisinin artımının
uzunmüddətli proqnozu**
(mln. nəfərlə)

Regionlar/illər	1975	2000	2025	2050	2075
Bütün dünya	3986	6254	9065	11163	12210
Postsovet regionu	255	315	368	393	400
Şərqi Asiya	1006	1370	1650	1760	1775
Cənubi Asiya	1250	2267	3651	4715	5232
Latin Amerikas	324	620	961	1202	1297
Şimali Amerika	237	296	332	339	340
Afrika	401	814	1479	2112	2522
Avropa	473	540	580	592	592
Okeaniya	21	33	44	50	52

BMT-nin Əhali Fondunun (UNFPA) dünya əhalisinin vəziyyəti haqqında yeni illik məruzəsinə görə (1996-cı ildən çap olunur), 2050-ci ilə qədər planetin sakinlərinin sayının artması əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin hesabına baş tutacaqdır. Proqnozlara görə dünyanın ən sıx məskunlaşma ölkəsi demoqrafiya bəzən hazırkı lideri Çini arxada qoyacaq Hindistan olacaqdır.

Gözləniləndiyi kimi, dünya əhalisinin sayı, əsasən, zəif inkişaf etmiş ölkələrin (2050-ci ildə bu ölkələrdə əhalinin sayı 7 milyard 900 milyonu keçəcəkdir), xüsusilə də Afrika ölkələrinin hesabına artacaqdır. Qara qitədə əhali artımının orta illik göstəricisi çox yüksəkdir və 2,3 % faiz təşkil edir. Qitənin isə ən sıx məskunlaşmış ölkəsi Nigeriyanın olacağı təxmin edilir. 2050-ci ildə Nigeriyanın əhalisi iki dəfə artaraq 290 milyona bərabər olacaqdır.

Baxmayaraq ki, Asiyada əhali artımının tempi (1,1 %) Afrikadakından və hətta ərəb ölkələrindəkindən də aşağıdır, əvvəlki kimi ən çoxsaylı xalqlar yenə də məhz burada yaşayacaqlar.

BMT Əhali Fondunun qiymətləndirməsinə görə, 2050-ci ilə Çinin əhalisi 100 milyon artaraq 1,5 milyardı keçəcək. Həmin vaxt əhalinin sayına görə dünya liderinin Hindistan olacağı, burada 1 milyard 658 milyon insanın yaşayacağı proqnozlaşdırılır.

Qərbdə ABŞ əhali artımı üzrə birinciliyini qoruyub saxlayacaqdır. 2050-ci ildə ABŞ-da 402 milyon insanın yaşayacağı bildirilir (hazırda 380 milyondur). BMT-nin demoqrafları təxmin edirlər ki, Avropada stabil demoqrafik vəziyyət hökm sürsə də, əhalinin sayının azalması tendensiyası müşahidə olunur və 2050-ci ildə bu qitənin sakinlərinin sayı 67 milyon azalaraq 660 milyon təşkil edəcəkdir (Baltika ölkələri bura daxil deyildir). Yalnız İrlandiyada orta illik artım 1 %-dən artıq olacaqdır. Avropanın digər ölkələrində demoqrafik azalma gözlənilir. Böyük Britaniyanın əhalisi 7,7 milyon insan azalaraq, 69 milyon – Fransanın əhalisindən bir qədər çox olacağı təxmin olunur. Almaniyanın əhalisi sayca azalsa da, əhalinin sıxlığına görə ən iri ölkə (74,1 milyon insan) olacaqdır.

Postsovet məkanında ərazisinə və əhalisinin sayına görə ən iri respublika olan Rusiya Federasiyası əhalisinin sayının azalmasına baxmayaraq, bu istiqamətlərdə (gəlir səviyyəsi də daxil olmaqla) öz liderliyini qoruyub saxlayacaqdır. UNFPA-nın verdiyi proqnoza görə, Rusiyanın əhalisi 2050-ci ilə qədər 34 milyon azalaraq, 107 milyona enəcəkdir (2011-ci ilə olan məlumata görə 142 milyondan bir qədər artıqdır). Sonuncu proqnozlara görə, orta uzunömürlülük kişilər üçün 59, qadınlar üçün isə 72 yaşa bərabər olacaqdır.

Kişilərə aid bu göstərici keçmiş sovet respublikaları içərisində ən aşağı göstəricidir. Yalnız Türkmənistanda bu rəqəm Rusiya ilə eynilik təşkil edəcəkdir. Qadınlara aid göstəricini isə Moldova və Qazaxıstanda olacaq analoji

məlumatlarla müqayisə etmək olar. Bu sahədə qadınlara aid ən yüksək göstərici (75,3 il) Belorusda müşahidə olunacaqdır.

Yeni müstəqil dövlətlər içərisində Rusiya, Belarus, Ukrayna, Ermənistan, Gürcüstan və Moldovada demoqrafik azalma artıq müşahidə olunmaqdadır. MDB ölkələri arasında Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Tacikistanda əhalinin sayının artımı gözlənilir. Özbəkistan və Tacikistanda artımın daha çox olacağı proqnozlaşdırılır (ildə 1,5 %).⁷⁷

Demoqrafların proqnozuna görə, Azərbaycan bəşər cəmiyyəti tarixinə dünya ölkələri arasında əhalinin ən sürətlə artdığı dövlətlərdən biri kimi daxil olacaqdır. Tarixi inkişafın ayrı – ayrı mərhələlərində respublika əhalisinin artım sürəti müxtəlif sosial –iqtisadi, demoqrafik, milli, mədəni, siyasi və s. amillərin təsiri altında eyni olmamış və daim dəyişmişdir. Belə ki, 1897 – 2003 - ci illəri əhatə edən 106 il ərzində dünya əhalisinin sayı 3,8 dəfə artmışdırsa, Azərbaycanın əhalisi daha sürətlə, yəni 4,5 dəfə artaraq 1,8 milyon nəfərdən 8,2 milyon nəfərə çatmışdır.⁷⁸ Əhalinin 1999 – cu ildə keçirilmiş ilk milli siyahıya alınmasının nəticəsi göstərir ki, 1991 – 1998 – ci illər arasında ölkə əhalisi 10,7 % artmışdır.

1990-2002-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin sayı 15 % artmışdır. Lakin, əhalinin ümumi artımına baxmayaraq, onun orta illik artım göstəricisində azalma meyilləri müşahidə olunur. Əgər 1991-ci ildə əhalinin orta illik artımı 1,5 % təşkil edirdisə, 2002-ci ildə bu göstərici 0,8 %-ədək azalmışdır.

⁷⁷ MDB ölkələri üzrə statistik rəqəmlər http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/international/newsid_7727000/7727339.stm sayından götürülmüşdür.

⁷⁸ Muradov S.M. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, "Elm", 2004, səh.26.

İnkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin sayının 2,3 dəfə azalacağı proqnozlaşdırılır. BMT-nin Sosial Məsələlər və İqtisadiyyat Departamentinin xüsusi məruzəsində (noyabr 2004, Brüssel) göstərilir ki, 2000-2050-ci illərdə Avropanın əhalisi 96 mln. nəfər azalacaqdır. Məsələn, 1995-2000-ci illərdə Avropanın əhalisi 4,4 mln. nəfər azalmışdır. Avropa ölkələri bu boşluğu miqrantların hesabına doldururlar. **Doyche Presse-Agentur İnformasiya Agentliyinin** 2004-cü ilin noyabr ayında verdiyi məlumata görə, həmin müddətdə Avropa 5 mln. miqrant qəbul etmişdir. Miqrantların əksəriyyətini müsəlmanlar təşkil edir.⁷⁹ Bütövlükdə isə Avropada 455 mln. əhalinin 15 milyonu müsəlmanlardır və bu rəqəm ildən-ilə artmaqdadır.

Avropa ölkələrində yaşayan müsəlmanların sayı (mln. nəfərlə)

№	Ölkələr	Cəmi (mln.)	Müsəlmanlar	faizlə
1	Fransa	60	6 mln.	10
2	İngiltərə	60	2 mln.	3
3	Almaniya	82,5	3,2 mln.	4
4	Hollandiya	15	900 min	5
5	Avstriya	8	340 min	4
6	Belçika	10,3	380 min	3,7
7	Yunanıstan	10,6	380 min	3,6

Dünyanın ən çox məskunlaşmış regionu əvvəlkidək Cənubi Asiya olacaqdır. İkinci yerə hazırda ən çox əhalisi olan Çinin yerləşdiyi Şərqi Asiyanı sıxışdıraraq Afrika çıxacaq.

⁷⁹ "Respublika" qəzeti, 19 noyabr 2004.

Demoqrafik partlayışın aradan qalxması ilə bağlı olan digər mühüm problem əhalinin qocalması, yaşlaşmasıdır. İş burasındadır ki, bəşəriyyətin bütün tarixi boyunca, o cümlədən, hazırkı dövrə qədər doğum faizi həmişə çox yüksək olmuşdur. Buna görə də əhalinin yaş tərkibi həmişə “gənc” olmuşdur. Lakin, XX əsrin sonlarında Avropada yaşlı insanların çəkisi 13 % təşkil etmişdir və bu rəqəm getdikcə artmaqdadır. **Frans-Press Agentliyinin** (Agence France-Presse) verdiyi məlumata görə, Böyük Britaniyanın indiki əhalisinin 20 %-nin minimum 100 yaşa qədər yaşayacağı proqnozlaşdırılır. Bu gün Böyük Britaniya ərazisində yaşayan 10 milyon insanın özünün 100 illik yubeliyini qeyd etmək şansı var. Əgər, 2010-cu ildə İngiltərədə 11,8 min insan 100 yaşını qeyd etmişdisə, 2066-cı ildə onların sayı 507 mindən az olmayacaq. **“The Daily Telegraph”** qəzetinin yazdığına görə, 16 yaşlı hələ tamam olmamış britaniyalıların 3 milyonu, 2010-cu ildə isə 16-50 yaş arasında olanların 5,5 milyonu özlərinin 100 yaşlarını bayram edəcəklər.⁸⁰

Həqiqətən də əhalinin “qocalması” özü qlobal bir problemdir. Yer kürəsində yaşlı adamların sayı getdikcə artır. Əgər 1950-ci ildə onların sayı 200 milyon nəfər idisə, bu gün bu rəqəm 900 milyona bərabərdir, 2020-ci ildə bu rəqəm dünya əhalisinin 20 %-ni təşkil edəcəkdir. Bu nə ilə bağlıdır?

Birincisi, bu, doğumun aşağı düşməsinə görə baş verir. Əgər, XX əsrin ortalarında hər bir qadının orta hesabla 5 uşağı var idisə, 2005-ci ildə hər qadına 2,5 uşaq düşür.

İkincisi, uzunömürlülüğün müddəti artır. Bu rəqəm 1950-ci ildə 47 il olmuşdur, bu gün isə bu rəqəm 65-ə bərabərdir. BMT-nin demoqrafları yaxın gələcəkdə orta yaş

həddinin 75 ilə çatacağını proqnozlaşdırırlar. Hazırda Azərbaycanda orta yaş həddi 63,8 ildir.

Əhalinin qocalması prosesi həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün təhlükəlidir. Bu təhlükəni yoxsul ölkələr daha çox hiss edəcəklər. Bəşəriyyətin qocalması işçi qüvvəsinin artmasını ləngidir, sosial təminat sisteminin yükünü xeyli artırır. Bütün bunlar demoqrafiya siyasətini hazırlayan beynəlxalq təşkilatları, eləcə də dövlət və hökumət başçılarını ciddi narahat edir. “Qlobal demoqrafiya problemi dövlətin özünün mövcud olmasını şübhə altında qoyur”.⁸¹ “Demoqrafiya məsələlərinin dövlətin yaşaması məsələsinə birbaşa aidiyyəti var”.⁸² Müasir dövrdə demoqrafiya ilə bağlı düzgün düşünülmüş və hazırlanmış *dövlət siyasəti* xüsusi aktualıq kəsb edir.

Demoqrafiya siyasəti

Kütləvi informasiya vasitələrinin demoqrafiya problematikası yönündə mövzu və təhlil obyektlərindən biri də **demoqrafiya siyasətidir. Demoqrafiya siyasəti** dedikdə, adətən müəyyən demoqrafik nəticələr əldə etmək üçün dövlət və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu nəzərdə tutulur. Məsələn, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrin rəhbərləri (əsasən Afrika ölkələrinin) onsuz da artım tempi çox olmasına baxmayaraq, əhalinin sayının artımını rəğbətləndirirlər. Onlar bu cür demoqrafik siyasəti belə izah edirlər ki, əhalisinin sayı çox olan ölkə güclüdür və öz xarici siyasətini daha fəal həyata keçirə bilər.

⁸¹ Россияне в дефиците. «Российская газета», 23 мая, 2007.

⁸² Demoqrafik çağırış. "RBCdaily", 23 may, 2007.

⁸⁰ <http://news.rambler.ru/8618127/>

Ayrı-ayrı ölkələrin demoqrafiya siyasətində onların inkişaf səviyyəsi, əhalinin kəmiyyəti və keyfiyyəti, sıxlığı və s. cəhətdən müəyyən fərqlər olsa da, *demoqrafik siyasət konsepsiyalarında* əsasən iki başlıca problemə - ölüm səviyyəsinin yüksək olmasına (körpə, ana, həmçinin əmək-qabiliyyətli yaşda olan insanlar) və doğumun aşağı səviyyədə olmasına qarşı mübarizə aparılması təklif olunur. Adətən, dövlətlərin demoqrafiya siyasətlərinin ali məqsədi gözlənilən uzunömürlülüyn artırılması, ölümün azaldılması, doğumun artırılması, miqrasiyanın (ölkədən və ölkəyə) iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinə uyğun gələn optimal həcmnin əldə edilməsindən ibarət olur.

Ancaq, demoqrafik partlayışın aradan qalxmasından söhbət gedirsə, demoqrafik siyasət təbii ki, doğum faizinin aşağı salınmasına yönəldilməlidir.

Doğum faizinin aşağı düşməsi ilk növbədə insanların prokreasion davranışından (lat.- creatio – yaranma: biologiyanın bölməsi, dünyanın, Yer kürəsinin, həyatın, insanın yaranmasını “ilahinin məhsulu” hesab edir, növlərin dəyişməsinə onların tarixi inkişafı olmasını inkar edir) asılıdır və ən yaxşı nəticələr ailə daxilində uşaqların doğumunun tənzimlənməsi zamanı əldə olunur.

ABŞ-ın keçmiş prezidenti L.Consonun belə bir məşhur sözü var: “Ailə planlaşdırılmasına qoyulmuş 5 dollar üçüncü dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına qoyulmuş 100 dollardan daha yaxşı səmərə verə bilər”.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində fəal demoqrafiya siyasəti aparılır, lakin bəzi hallarda əhalinin əksər hissəsi arasında mövcud olan savadsızlıq və cəhalət doğum faizinin aşağı salınması yönündə aparılan təbliğat işinin səmərəsini aşağı salır. Bu ölkələrin iqtisadi və sosial vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması perspektivlərinin olmaması isə ona gətirib çıxarır ki, bu ölkələrin əhalisi ənənəvi həyat tərzinin dəyişdirilməsi üçün stimül görmür və bunun da

nəticəsi kimi ənənəvi prokreasion davranışdan imtina etmir; yəni uşaqların sayının azaldılmasının heç bir məna daşmadığını düşünürlər.

Həm hüquqşünaslar, həm də jurnalistlər üçün belə bir sual hələ də açıq qalır: əgər valideynlər doğulan uşağın fiziki və əqli cəhətdən sağlam olmaq hüququnun təmin edilməsinə zəmanət vermək imkanına malik deyillərsə, onların nəsil artırmaq hüquqlarını məhdudlaşdırmaq olarmı?

Əhali problemi ilə bağlı KİV-də işıqlandırılan məsələlərdən biri də sahə elmi tərəfindən formalaşdırılan və KİV-in birbaşa iştirakı ilə ictimaiyyət tərəfindən müzakirə edilərək təkmilləşdirilən *əhali konsepsiyalarıdır*. Bu konsepsiyalar KİV-in mövzu istiqamətləri kimi də nəzərdən keçirilir.

Əhali konsepsiyaları KİV-in mövzu istiqamətləri kimi

Başlıca əhali konsepsiyası kimi **demoqrafik determinizm konsepsiyasını** hesab etmək olar (lat.- *determinare* – fəlsəfi konsepsiya, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisələrin obyektiv qanunauyğunluğun və səbəblərin nəticəsi olduğunu qəbul edir). Bu konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, ictimai inkişafı demoqrafik proseslərdən asılı (determinasiyalı) hesab edir. Lakin, bu konsepsiya çərçivəsində **iki bir-birinə zidd yanaşma mövcuddur**. Rus sosioloqu Maksim Kovalevski tərəfindən işlənib hazırlanmış **birinci yanaşma** təsdiq edir ki, əhali artımı ictimai inkişafın əsas faktorudur və məhz bunun nəticəsində bir iqtisadi tip başqası ilə əvəz olunur. **İkinci yanaşmanın** müəllifi isə XX əsmr siyasi iqtisadının klassiki D.M.Keynsdir. Onun fikrinə görə, əhali artımı «şər qüvvədir» və bəşəriyyətin başına gələn bütün müsibətlərin mənbəyi budur.

Demoqrafik alarmizm (*fr.- həyəcan, narahatlıq*) **konsepsiyası** Keynsin fikirləri ilə üst-üstə düşür. Bu konsepsiyanın müəllifi ingilis iqtisadçısı Tomas Maltusdur (1766-1834). O, 1798-ci ildə çap etdirdiyi “Əhali qanunu haqqında təcrübə” kitabında əhali artımı nəticəsində baş verəcək bəlalər barədə əvvəlcədən xəbərdarlıq edir.

Demoqrafik determinizm qanadına aid olan konsepsiyalardan biri də **“finalizm” konsepsiyasıdır**. Bu konsepsiyanın tərəfdarları belə hesab edirlər ki, Yer kürəsində əhalinin sayının həddən artıq artması yaxın gələcəkdə təbii ehtiyatların tükənməsinə gətirib çıxaracaq və bəşəriyyətin inkişafı öz “finalına” yaxınlaşacaq.

Demoqrafik utopizm konsepsiyasının tərəfdarları əhali probleminə tamam başqa bir mövqedən yanaşırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, Yer kürəsində əhali artımı problemini kosmosun məskunlaşdırılması yolu ilə həll etmək olar. Bu variant bir çox Nobel mükafatı laureatları tərəfindən müdafiə olunur.

Daha optimist həll variantı XX əsrin 20-ci illərində bioloqlar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu konsepsiya **demoqrafik biologizm konsepsiyası** adını almışdır. Bu yanaşmanın tərəfdarları belə bir mövqedən çıxış edirlər ki, əhalinin sayının dinamikası məntiqi əyri üzrə inkişaf qanununa tabe olur: ilkin etapda inkişaf tempi artır, sonra hansısa kritik nöqtəyə çatdıqdan sonra yuxarı asimptota (*yun.- asyptotos* –uyğun gəlməyən, bir neçə əyrinin nöqtələrinin maksimum yaxınlaşdığı nöqtə) yaxınlaşdıqdan sonra həmin nöqtədən 0 –a qədər aşağı düşməyə başlayırlar.

Maraqlı bir mövqeni **demoqrafik maksimalizm konsepsiyasının** tərəfdarları nümayiş etdirirlər. Onların fikrinə görə, demoqrafik problemləri uydurulmuş problem hesab etmək olar, çünki Yer kürəsində gələcəkdə mövcud ola biləcək sayda insan yaşaya bilər. Məsələn, onların nümayəndələrindən biri H.Braun təsdiq edir ki, bizim

planetimiz 50 milyard insan üçün yüksək şəraiti təmin edə bilər.

Daha iki konsepsiya da var ki, onlardan birini təskinlik verən konsepsiya adlandırmaq olar - **demoqrafik fatalizm** (*lat. - fatalis*, talenin yazdığı) **konsepsiyası**, digəri isə təhlükəli **demoqrafik populizm** (*lat. - popular*, xalq) **konsepsiyasıdır**. Birinci konsepsiyanın tərəfdarları belə hesab edirlər ki, bəşəriyyət özü-özünü tənzimləyən bir sistemdir və o, öz sayını özü avtomatik surətdə tənzimləyəcəkdir.

Demoqrafik populizm konsepsiyasının tərəfdarları əsasən bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrin, ilk növbədə Afrika ölkələrinin liderləridir. Onlar hesab edirlər ki, əhali artımını hər cür alqışlamaq lazımdır, əhalinin sayı nə qədər çox olsa, bir o qədər yaxşıdır. Onların şüarı belədir: "Uşaqlar kasıb insanların var-dövlətidir. Uşağı olmayıb varlı olmaqdan, uşağı olub kasıb olmaq daha yaxşıdır".

Qlobal demoqrafiya problemləri haqqında müəyyən nəzəri və praktik biliyə yiyələndikdən sonra jurnalist-demoqrafın qarşısında duran əsas vəzifə aldığı nəzəri bilik və praktik səriştəni dünya, regional və milli müstəvidə müvafiq *empirik materiallarla və spesifik təhlillərin (kontent-analizlərin) aparılması texnologiyaları və bu təhlillərin nəticələri* ilə zənginləşdirməkdən ibarətdir.

Qlobal demoqrafiya problemləri kütləvi informasiya vasitələrində - kontent analiz təcrübəsi

Beləliklə, biz beynəlxalq Doyche Presse-Agentur İnformasiya Agentliyinin, Frans-Press Agentliyinin (Agence France-Presse), “The Daily Telegraph” qəzetinin, respublikamızda çap olunan “Azərbaycan”, “Xalq qəzeti”, “Bakı”, “Бакинский рабочий”, “525-ci qəzet”, “Ekspress”,

“İki sahil”, “Ədalət”, “Зеркало”, “Эхо” və s. qəzetlərin, Rusiyanın “Ведомости”, “Российская газета”, “Коммерсантъ”, “Известия”, “RBCdaily”, “Независимая газета”, “Эксперт” kimi aparıcı KİV-lərinin materialları əsasında demoqrafiya siyasəti anlayışı, onun mahiyyəti, demoqrafiya siyasəti konsepsiyasının işlənilib hazırlanması prosesinin detalları, onun məzmununun təfərrüatları və tətbiqi perspektivləri ilə tanış olduq. Azərbaycan KİV-ində çap olunmuş jurnalist əsərlərinin adları – “Köçürmə siyasəti”⁸³, “Qaçqınlar harada yerləşdirilməlidir”⁸⁴, “Yeniyyətləri qorumaq lazımdır”⁸⁵, “Amandır xəstələnməyin”⁸⁶, “Kəbin, siğə, yoxsa rəsmi nikah?”⁸⁷ və s. , Rusiya kütləvi informasiya vasitələrindən götürdüyümüz “Rusiyalılar defisitdirlər”⁸⁸, “Demoqrafik çağırış”⁸⁹, “Xəstələnmək olmaz, çoxalmaq lazımdır”⁹⁰, “İqtisadi demoqrafiya”⁹¹, “Səhiyyə Nazirliyi ölümdən güclüdür”⁹² və s. başlıqlar jurnalist peşəkarlığının, peşə mövqeyinin və sənətkarlığının vəhdətini əks etdirən uğurlu nümunələr kimi qəbul oluna olar. Başlıqlardakı lakonikliyin, məzmunundakı məna çalarlarının, problemin qoyuluşundakı cəsarətin geniş auditoriyanı dərhal özünə cəlb edəcəyi heç bir şübhə doğurmur.

⁸³ “Azərbaycan” qəzeti, 3 oktyabr 1998.

⁸⁴ “Azərbaycan” qəzeti, 23 oktyabr 1998.

⁸⁵ “Günay” qəzeti, 20 mart 2000.

⁸⁶ “Azərbaycan” qəzeti, 23 oktyabr 1998.

⁸⁷ “Ekspress” qəzeti, 22-23 fevral, 2004.

⁸⁸ “Российская газета”, 23 мая 2007 г.

⁸⁹ “RBCdaily”, 23 мая 2007 г.

⁹⁰ “Известия”, 24 мая 2007 г.

⁹¹ “Коммерсантъ”, 24 мая 2007 г.

⁹² “Ведомости”, 31 мая 2007 г.

Kütləvi informasiya vasitələri qlobal demoqrafiya problemi ilə əlaqədar ictimai rəy yaratmaq, cəmiyyəti fəallaşdırmaq və səfərbər etmək imkanına malik aparat kimi ən azı bu sahədə əhalinin maarifləndirilməsi funksiyasını yerinə yetirə bilər. Media demoqrafiya problemlərinin işıqlandırılması sahəsində öz rolunu necə yerinə yetirir? Bu sual jurnalistika nəzəriyyəçilərini ciddi narahat edir və onlar problemin həllində KİV-in səmərəli iştirakını təmin edə biləcək bir neçə faktor irəli sürürlər. Belə ki, burada jurnalistikanın daxili qanunlarına uyğun olaraq jurnalistin öz fəaliyyətini həyata keçirmək imkanı - söz azadlığı, mətbuat azadlığı nəzərdə tutulur. Həmçinin, jurnalist yaradıcılığının peşəkarlıq etik tənzimləyiciləri də KİV-in öz konkret vəzifələrini yerinə yetirməsində əsas şərt kimi qəbul olunur. Yəni, bu problemin mətbuatda işıqlandırılması jurnalistin səriştəliyindən çox asılıdır. Jurnalist-demoqrafdan ilk növbədə özünün demoqrafiya probleminin mahiyyətinə, mürəkkəb bir sosial-təbii proses kimi təzahür formalarına, bu proseslərin problemə çevrilməməsi üçün qabaqlayıcı tədbirlərə və onların tətbiqi yollarına mütəxəssis səviyyəsində bələd olması tələb olunur. Demoqrafiya mövzusunda hazırlanan materiallar mütləq aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

- mövzu necə işıqlandırılır (obyektiv, vicdanlı, qərəzsiz)?;
- ictimaiyyətə necə təsir göstərəcəkdir?;
- hansı nəticələr əldə olunacaqdır?

Bu baxımdan müasir dövrdə əksər cəmiyyətlərdə, xüsusilə də həyat səviyyəsi yüksək olan cəmiyyətlərdə demoqrafiya sahəsində doğumun aşağı düşməsi, ölüm səviyyəsinin yüksəlməsi, qeyri-sabit nikah və s. kimi neqativ təzahürlərin artması halları müşahidə olunur. Bunun

da nəticəsi kimi depopulyasiya - əhalinin sayının azalması özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir.

Artıq iyirmi ildən çoxdur ki, depopulyasiya dünyanın aparıcı KİV-lərinin qızğın müzakirə predmetinə çevrilmişdir. Ancaq, bütün bəşəriyyəti ciddi narahat edən bu problemə, xüsusilə də onun yaranma səbəbləri və nəticələri ilə bağlı ictimai rəyin formalaşdırılmasına KİV-lərin qeyri-peşəkar yanaşmaları narahatlıq doğurmaya bilmir. Jurnalistika nəzəriyyəçiləri bu boşluğu doldurmaq üçün demoqrafiya problemləri ilə bağlı ictimai rəyin formalaşdırılmasında KİV-in və kütləvi mədəniyyətin rolunun müəyyən edilməsi məqsədi ilə spesifik tədqiqatların – **kontent-analizlərin** aparılmasını təklif edirlər.

Bu tədqiqatlar necə keçirilməlidir? Hansı metod və texnologiyalardan istifadə olunmalıdır? Tədqiqat zamanı böyük mətnlərlə işləyərkən əhali mövzusunda aid ayrı-ayrı sözlərin və mükəllimələrin deyil, mətnin böyük bir hissəsinin, hətta məqalənin tam mətninin təhlil vahidi qismində istifadə olunması məqsədmüvafiqdir. Müzakirə olunan situasiyalar arasında doğum, ölüm, nikah, boşanma və s. kimi demoqrafik hadisələr üstünlük təşkil etməlidir. “İnformasiya-situasiya” formulu tədqiqatın əsası kimi götürülə bilər və bu zaman nikah-ailə silsiləsinə aid faktla bağlı işıqlandırılan hər bir informasiya nəzərə alınmalıdır.

Bütün mətnlər aşağıdakı üç istiqamətdə təhlil edilməlidir:

- ✓ situasiyada iştirak edənlərin sosial-demoqrafik xarakteristikaları;
- ✓ uşaqly ailələr;
- ✓ hadisələrin (situasiyaların) coğrafiyası.

Tədqiqat massivinın təxminən 200 vahiddən ibarət olması daha məqsəduyğundur. Paralel olaraq ailə-demoqrafiya terminologiyası istifadə olunan qəzet

materiallarının adlarının siyahısı tərtib edilir. Bu zaman oxucuya təqdim olunan “ailəpərəst” başlıqlarla real informasiya arasındakı korrelyasiyanın (müqayisə edilən anlayışlar arasındakı münasibət, asılılıq) aşkar edilməsi olduqca vacibdir, çünki ailə dəyərlərinin öz qiymətini kəskin şəkildə itirdiyi (ilk növbədə, uşaqların) bir dövrdə dövlət həmişə uşaq imicindən və ailə simvollarından yararlanmağa çalışır.

Mətnlər burada verilən məlumatların konkret məzmununa və redaksiya tərəfindən verilən tapşırıqlara uyğun təhlil olunmalıdır. Bütün informasiya aşağıdakı üç qrupda cəmləndirilməlidir:

- ◆ *birinci qrup informasiya* – hər hansı konkret bir ailədə baş vermiş müxtəlif hadisələr barədə məlumatlar. Bu zaman hadisədə iştirak edənlər, onların yaşı, ailədəki rolları, statusları və s. göstərilməlidir;

- ◆ *ikinci qrup informasiya* – ailə institutunun (ayrıca götürülmüş bir ailənin təmsalında) müxtəlif dövlət institutları ilə (ordu, təhsil, tibb və s.) qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində yaranan müxtəlif situasiya və problemlərin konstataşiyası;

- ◆ *üçüncü qrup informasiya* – elmi və etik, məsələ, tibbi müdaxilə yolu depopulyasiya probleminin həlli məsələləri.

Birinci qrup informasiya ailənin iki uşağa olan ehtiyacının reallaşdırılmasına mane olan həyat şəraitləri içərisində mənzil şəraiti, qadınların peşə və ailə öhdəliklərinin uzlaşdırılması ilə bağlı çətinlikləri, ailə üzvləri arasındakı münasibətlərdə olan münaqişələri, ailədaxili zorakılığı əhatə edir. Sözügedən məsələ ilə bağlı keçirilən sorğuda iştirak edən 50 qadınlardan 46-sı ailədə zorakılığa məruz qaldığını bildirib: "Müstəqilliyin və sərbəstliyin olmaması da qadınların əsas problemləridir.

Maraqlısı odur ki, ailədaxili zorakılıqlar cəmiyyət tərəfindən hələ də normal qarşılır. Əksər qadınlar ərləri tərəfindən döyülməyin qanunauyğunluq olduğunu fikirləşir. Hazırda məhkum qadınların əksəriyyəti ... ailədaxili zorakılıqla bağlı törədilən cinayətlərə görə cəza çəkir. Bu gün boşanma statistikasını aparılsa da, başqa ölkələrdən fərqli olaraq zorakılığa məruz qalan qadınların statistikasını aparılmır. Belə olan halda qadının əlacı ən yaxşı halda boşanmaya çatır. Hətta iş o yerə çatıb ki, boşanan qadın da əksər hallarda əri tərəfindən zorakılığa məruz qalır.”⁹³

Adətən, münafişlər barədə informasiyalar o qədər də zorakılıq xarakteri daşımır. Kriminal süjetlər təhlil massivinin cüzi hissəsini (10-15 %) təşkil edir ki, onların da yarısı qeyri-zorakılıq yolu ilə baş vermiş ölümə (məsələn, bağ evində yanğın), valideynin öz uşağını oğurlamasına və ya da kriminal statistikaya aid olur. Təhlil massivinin böyük hissəsini (85-90 %) “görməli adamların” (siyasətçi, aktyor, teleaparıcı, müğənni, idmançı və s.) ailə həyatının (təxminən 65 %) və ictimaiyyətin diqqətini o qədər də cəlb etməyən adamların ailə-məişət situasiyalarının (təxminən 25 %) təsviri təşkil edir. Materiallarda kiçik tipli ailələrin: burada ər-arvadın, ərin, arvadın, qızın, oğulun, atanın və ananın rolu daha geniş təqdim olunur. Geniş ailələrin (üçnəsilli və ya daha artıq) rollarına nadir hallarda rast gəlinir.

Kontent-analiz aparılarkən uşaqların müxtəlif materiallarda göstərilən yaşları onların körpəliyi, məktəbəqədərki dövrü və məktəb illəri ilə bağlı mərhələlərə bölünməlidir:

4-11 yaşlı uşaqlar. Uşaqlar bu yaşda kifayət qədər sərbəst olurlar (və ya olmağa çalışırlar) və özlərini təqdim

etməyi bacarırlar (və ya səy göstərilər), lakin məhz bu “sərbəstlik” KİV-də:

➤ “Sumqayıtda 6-cı mərtəbədən yıxılan uşaq sağ qalıb”, “Meşəbəyinin meşədə azmış 5 yaşlı oğlu altı gündən sonra sağ-salamat evlərinə döndü” və s. şərti başlıqlı materialların işıq üzünə gəlməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, bu yaş həddləri məktəbəqədərki və ibtidai sinif “həyəcanı” dövrünü əhatə edir. Mətbuatda “Məktəbəqədər yaşlı uşaqları ağıllı olmağa məcbur edəcəklər”, “Birinci sinif şagirdinin anasının beş sualı” və s. şərti başlıqlı yazılar dərc oluna bilər;

➤ Adətən, tədqiqat massivinin 20 %-ni təşkil edən, orta və yuxarı uşaq yaşında olan uşaqların bilavasitə iştirakçısı olduqları, kriminal epizodlar: “Tənha qadının qızını öldürüb, evini yandırdılar”. Baş rolların əsasən məşhur valideynlərə ayrıldığı, uşaq rollarının və adlarının isə sadə kontekstdə xatırlanıldığı nikah-ailə səhnələri (əksər hallarda təhlil massivinin 30 %-ə qədərini təşkil edir) aşağıdakı şərti başlıqlarla dərc edilir: “Keşiş Jirinovskinin nəvəsinin xaç atası olacaqmı?”, “Jirinovski beşqat babadır”, “Qardaş-2”-nin “Oğul-1”-i doğulmuşdur”.

➤ Tək-tək hallarda “*baba/nənə - nəvə*” və “*qayınana/qayınata – gəlin/kürəkən*” tipli münafişə münasibətlərinə də rast gəlinir. Bu, çox yəqin ki, ailələrin kütləvi şəkildə kiçildilməsinin və gənc cütlüklərin valideynlərdən və digər qohumlardan ayrı yaşamalarının nəticəsidir. Bu vəziyyətdə valideynlərin və uşaqların iştirakı ilə (“ana – oğul/qız” variantı dominantlıq edir) şəxslərarası əks-hərəkət prinsipi üstünlük təşkil edir. Sonuncu halda KİV üçün materialın meydana gəlməsinin səbəbi əsasən *adyulter* (fransızca – adultere, ər-arvadın sədaqətsizliyi, xəyanət), nadir hallarda isə uşaqların tərbiyəsi məsələsi olur.

Həmçinin, müəyyən dəyişikliyə məruz qalmış status göstəriciləri və sosial-peşə xarakteristikaları da gözlənilməz

⁹³ Azərbaycanada boşanmalar artıb. Həftə içi.az. On line, 2011-04-01

təsir bağışlaya bilir. Əgər əvvəlki tədqiqatda fəhlə, pensiyaçı, işsiz, aktyor, iş adamı və başqalarının ailələri bərabər səviyyədə təmsil olunurdularsa, bu tədqiqat massivində ailələrin çox hissəsi (təxminən 70 %) açıq peşələrin təmsilçilərinin – tanınmış siyastçilərin, məşhur idmançıların, aktyorların, estrada “ulduzlarının”, teleaparıcıların və digərlərinin payına düşür. Mətnlərə daxil edilmiş informasiya təsviri-memuar xarakteri daşıyır. Şəxsi söhbətlərdə, yaxın adamların xatirə və ya rəylərində yaşanan adi, sakit sevinclər, xəstəlik dövrlərində və məişətlə bağlı yaranan çətinliklər zamanı onlara göstərilən kömək, ailə genelogiyası və karyera barədə məlumatlar üstünlük təşkil edir. Təhlil olunan materialın cüzi bir hissəsi (3 %-ə qədər) uşaq ölümünə, boşanma proseslərinə, ailə və karyera ilə bağlı (oxşar tematikaya “sadə” adamlar arasında daha tez-tez rast gəlinir – təxminən 20 %) münafişələrə aid olur.

Kontent-analiz belə bir nəticəyə gəlməyə də əsas verir ki, bizim siyasi stabilliyimizin asılı olduğu insanlar yaxşı yaşayırlar. Amma belə bir təəssürat yaranır ki, onların xoşbəxtliyinin səbəbi öz aralarında olan qarşılıqlı möhkəm münasibətlər və bir-birlərini başa düşmələri deyil, maddi rifah şəraitində yaşamalarıdır. Belə ailələrdə ailənin və nikahın sabitliyi maddi rifahın yox, maddi rifah nikahın zəmini kimi çıxış edir. Nə üçün təminatlı ailələrin uşaqları yoxdur və yaxud bir uşağı var? Kontent-analiz bu suala cavab tapılmasına da imkan yaradır. Səbəb fərdi dəyərlərin dəyişməsi ilə bağlı imiş. Ailədə iki uşağın olması paytaxtda və ölkənin digər iri şəhərlərində iki uşağa, hətta bəzən bir uşağa da olan ehtiyacla müəyyən olunur. Bunun üç və ya daha çox uşağa olan ehtiyacın reallaşdırılması istiqamətindəki “manəələr” heç bir bağlılığı yoxdur.

İkinci qrup informasiya ailə institutu ilə dövlət arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin təsviri şəklinə təqdim edilir. Ailə həmişəki kimi əmək və ordu resurslarının

yeganə mənbəyidir. Beynəlxalq təcrübəyə görə, bu sahədəki itkiləri – işsizliyi və ordudakı qeyri-nizamnamə münasibətlərini pul ödəmələri ilə kompensasiya etməyə cəhd göstərilir. Problemin özünün yaranma səbəblərinin həlli sxemi deyil, onun nəticələrinin ləğv edilməsi sxemi daim işləyir. Əgər KİV-də ailə və qeyri-ailə tematikasının nisbətində (85-90 %) diqqət yetirsək, ailənin bir institut və ya kiçik sosial qrup kimi az əhəmiyyət kəsb etdiyini düşünmək olar. Bu cür düşünməyə aşağıdakı statistik rəqəmlər və mütəxəssis fikirləri əsas verir: “Azərbaycanda nikaha girənlərin 10 faizi boşanıb. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatına görə, 2009-cu ildə ölkədə 78,9 min nikah qeydə alınıb. Boşanmaların sayı isə 7,8 min olub. Bu da son yeddi ildə boşanma hallarının iki dəfə artdığını göstərir. 2002-ci ildə bu göstərici 5 faiz təşkil edib. Boşanmalara gənc ailələrdə daha çox təsadüf edilir... Mütəxəssislər hesab edirlər ki, gənclərə birgəyaşayış, qarşılıqlı hörmət istiqamətində uşaq vaxtlarından maarifləndirmə işi aparılmalıdır..., bu istiqamətdə maarifləndirməyə ehtiyac var. Avropada ailə institutu məhv olub. Azərbaycanın özünəməxsus ailə institutu formalaşmış, onu qorumaq və daha da möhkəmləndirmək üçün bu istiqamətdə işlər görülməlidir. Bəzi ekspertlər boşanmaların çoxalmasının günahını televiziyalarda görürlər, ... Onların fikrincə, telekanallarda verilən bayağı verilişlərdə, seriiallarda mənfi ailə nümunələri təbliğ olunur, psixoloji, mənəvi dayaqları olmayan insanlara bu təbliğat asanlıqla təsir göstərir.”⁹⁴

Əksər hallarda demografiya, ailə problematikası geniş auditoriyaya bəzi xarici KİV-ləin (xüsusilə də Türkiyənin, Rusiyanın, Qərbi Avropa və Amerika ölkələrinin) material-

⁹⁴ <http://az.trend.az/news/society/1639810.html>

larının formasında təqdim olunur. Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi bu sahədə elektron KİV-lərin imkanlarını fantastik şəkildə artırır. Bir çox televiziya verilişləri xarici proqramlardan törəmə təsiri bağışlayır: forma saxlanılır, məzmun dəyişdirilir.

Buna görə də paralel olaraq Avropanın həftəlik jurnallarından birinin mətn əsasında pilot tədqiqatının keçirilməsi məqsədmüvafiqdir. Yeniliklərin Avropadan postsovet məkanına bir qədər vaxt keçdikdən sonra gəlib çatdığını nəzərə alsaq, keçən əsrin sonlarına və ya da XXI əsrin əvvəllərinə aid qəzet nəşrlərindən də istifadə oluna bilər. Ümid edirik ki, bu mülahizəmiz Avropa ölkələri üçün hələ keçən əsrin 90-cı illərində aktual olmağına baxmayaraq, bu gün Azərbaycan jurnalistikası üçün beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi baxımından müəyyən elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat nəticəsində toplanılan informasiya əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə cəmlənir:

- ✚ ailə institutu və onun digər institutlarla qarşılıqlı fəaliyyəti;

- ✚ tibbi müdaxilə yolu depopulyasiya probleminin həlli məsələləri;

- ✚ siyasətçilərin həyatından, şou-biznes və s. müxtəlif növlü sensasiyalar.

Birinci qrupa ailə institutunun yaranması və inkişafı, demoqrafiya problemləri, psixoloji cəhətdən ailəyə uyğunlaşma məsələlərinin müzakirə olunduğu məqalələr daxil edilir (“Aclıq tərəqqini əvvəlcədən xəbər verir”, “Mikroskop altında nikah”, “Sən kim olduğunu mənə de, mən sənə kiminlə evlənəcəyini deyim” və s. şərti başlıqlı).

İkinci qrup tibbi müdaxilə yolu ilə depopulyasiya probleminin həllinə aid layihələrə ziddiyyətli (daha çox neqativ) münasibəti əks etdirən məqalələri özündə

birləşdirir (“Qalmaqallı uşaqlar”, “Probirkadan olan uşaqlar: anlamalı və mühakimə etməli” və s. şərti başlıqlı).

Üçüncü qrup kübar ailələrin həyatına aid hadisələrə verilən şərhərdən ibarət olur. Ailənin vəziyyəti böhranlı kimi qiymətləndirilərsə, onun cəmiyyət üçün kəsb etdiyi əhəmiyyət şübhə doğurmamalıdır. Ailə haqqında informasiya respondentlərin diqqətinə cəmiyyətin özünün vəziyyətinin və burada dominantlıq edən dəyər və etik normaların da asılı olduğu əhəmiyyətli bir sosial struktur kimi təqdim olunur. Müəlliflər depopulyasiya probleminin tibbi müdaxilə yolu ilə həllinə ciddi yanaşmağın vacibliyini vurğulayır və bunun hər an nəzarətdən çıxma bilməsi barədə xəbərdarlıq edirlər.

Beləliklə, hələ keçən əsrin 90-cı illərində Qərb mətbuatında geniş müzakirə olunan və son vaxtlar bəzi göstəricilər üzrə Azərbaycanda da özünü rüşeym halında büruzə verən problem artıq bizim KİV-də də yavaş-yavaş özünü göstərməyə başlamışdır. Etiraf etmək lazımdır ki, “ulduzların” həyatına aid cazibəli faktlar xarici mətbuatdan fərqli olaraq, bizim kütləvi informasiya vasitələrində daha çox tezliklərlə geniş auditoriyaya təqdim olunur.

KİV adı altında birləşmiş böyük həcmdə mətn massivi dedikdə təşviqat, o cümlədən, demoqrafik təbliğat və ideologiya nəzərdə tutulur. Məsələn, mediada dominantlıq edən biruşaqlı ailə obrazı müəyyən ideologiyanın – azuşaqlı ailə ideologiyasının formalaşdırılmasının nəticəsidir. Bu ideologiya ailədə bir uşağın olmasını valideynlərin uşağın tərbiyəsinə yüksək tələbkarlığı, ya da uşağın “fövqəlmüxtəli”liyi ilə izah etməyə çalışır. Həqiqətdə isə bunun arxasında “yoxsulluğun doğub-törəməsinə” xərc çəkməmək stereotipi durur.

Tədqiqatlar göstərir ki, yüksək həyat səviyyəsi uşaqların doğulmasının heç də vacib və əsas şərti deyildir. Eyni zamanda, yüksək həyat şəraitinin ailədə uşağa olan

ehtiyacın ödənilməsinə mane olduğunu da israr etmək düzgün deyildir. Yeni industrial sivilizasiya dəyərləri sistemində həyatın bütün tərəflərinin yaxşılaşdırılması ailədənənar fəaliyyətdə iştirak etməkdən daha çox asılı olur. Məişət problemlərinin də ailədənənar fəaliyyətlə həlli getdikcə daha çox müşahidə olunmaqdadır. Lakin, demoqrafik böhranların hökm sürdüyü, əhalinin sayca azaldığı ölkələrdə KİV problemin sosial aspektlərini işıqlandırmaqdan, onun siyasi nəticələrini ön plana çəkir və problemi “milli təhlükəsizlik” kontekstində təqdim etməyə çalışır. Məsələn, bir qədər əvvəl əhali kəmiyyəti məsələsindən danışarkən Qərb KİV-ində özünü göstərən “Avropanın müsəlmanlaşması” qorxusunu, hazırkı Rusiya mediasında isə özünə yer alan “Çin təhlükəsi”ni (çinlilərin Uzaq Şərq ərazilərində kütləvi şəkildə məskunlaşmalarını) buna misal göstərmək olar. Rusiya kütləvi informasiya vasitələrində həmçinin əhalinin ilbəl azalması, böyük sayda əmək miqrantlarının meydana gəlməsi, qadınlara nisbətən kişilərin orta ömür uzunluğunun azlığı, geosiyasi ərazilərin “əhalisiz qalması” məsələləri daha əndişəli tərzdə işıqlandırılmaqdadır.

Azərbaycan KİV-ində demoqrafik proseslərlə bağlı hələlik həyəcan təbilinin səsləri eşidilməsə də, ölkədən əmək miqrasiyası axınının artması mövzusu tez-tez müraciət olunan mövzulardan biridir. Bu axının əsasən 20-50 yaş arası əməkqabiliyyətli kişilərdən ibarət olduğu nəzərə alınarsa, gələcəkdə ölkəni hansı demoqrafik problemlərin gözlədiyini təsəvvür etmək çətin deyil. Bu axın həm əhali artımını, həm də xalqın genofondunun qorunub saxlanılmasını ciddi təhlükə altında qoyur (“İnsanlar hara gedir?”)⁹⁵. Statistik məlumatlara görə respublikada boşanmaların təxminən 15 %-i ərleri qazanc

⁹⁵“Зеркало” qəzeti, 22 dekabr 2004.

dalınca başqa ölkələrə gedən, evlərinə pul göndərməyən və yaxud da ümumiyyətlə geriye, öz ailəsinə dönməyən qadınların payına düşür. Bu kitabın müəllifinin on il Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi İnformasiya Mərkəzinin direktoru qismində (2001-2010-cu illər) Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində apardığı müşahidələrə görə, belə ailələrdən olan uşaqların iqtisadi çətinliklər ucbatından məktəblərdən kənar qalmaları nəinki demoqrafik vəziyyətə, eyni zamanda, özünü xalqın mədəniyyətinin ümumi səviyyəsinə neqativ təsir göstərən faktor kimi bürüzə verir.

Bu bir reallıqdır ki, kütləvi informasiya vasitələri ailədə böyük sayda uşaqların olmasının böyük pul kisəsidən asılılığı haqqında kütləvi düşüncə formalaşdırmışlar. Doğum faktorunun elmi araşdırmalarının nəticələri isə əhaliyə o qədər də tam məlum deyil. Rifah halı ilə doğum arasında olan əks korrelyasiya asılılığı həyat səviyyəsi yüksəldikcə doğumun aşağı düşməsi imkanını təsdiq edən təkzibedilməz faktdır. Bu məsələlər bəzi demoqrafların və iqtisadçıların elmi-tədqiqat işlərində ətraflı və peşəkarlıqla araşdırılsa da,⁹⁶ KİV-lərin fəaliyyəti ilə bağlı bu sözləri demək bir qədər çətinidir.

Milli strategiya problemləri ilə məşğul olan dövlət qulluqçuları, sosial siyasət üzrə ekspertlər və əlbəttə, kütləvi informasiya vasitələri demoqrafiya sahəsində baş verən proseslərin mahiyyəti haqqında mütləq bilgisizlik və qeyri-peşəkarlıq nümayiş etdirirlərsə, bunun nətcəsini sadəcə cəhəlat adlandırmaq düz olmazdı. Bu problemin elementar mövcudluq səviyyəsinə endirilməsinə cəhd kimi qiymətləndirilməlidir. Bu isə gələcəkdə cəmiyyətin daha qorxulu qlobal bir problemlə qarşılaşmasına zəmin yaradır.

⁹⁶ S.M.Muradov. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. – Bakı: Elm, 2004. Səh.10-77, 206-304

Ona görə də kütləvi informasiya vasitələrinin cəmiyyəti ən qiymətli oriyentirə - uşağa doğru istiqamətləndirməsi mənəviyyatca saf həyat tərzini və düşüncəsini ifadə edir. Bu, sağlamlıq, rifah kimi dəyərlərlə yanaşı duran bir dəyərdir. Uşağa olan tələbat sosiomədəni fenomen, ictimai qurumun indikatorudur. Ona görə də gələcəyə ünvanlanmış demoqrafik dövlət siyasəti, ictimai təşkilatların və əlbəttə, KİV-in fəaliyyətinin əsas məqsədi ailə institutunun möhkəmləndirilməsindən, çoxuşaqlı ailələrin inkişaf və təşviq etdirilməsindən, onların rəğbətləndirilməsindən ibarət olmalıdır.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Müasir qlobal demoqrafiya problemlərinin mənzərəsini yaradın.
2. Əhali konsepsiyalarını KİV-in mövzu obyektini kimi xarakterizə edin.
3. Demoqrafiya problemlərinin həllində jurnalistikanın rolu və vəzifələrini müəyyənləşdirin.
4. Qlobal demoqrafiya problemlərinin həllində jurnalist sənətkarlığı amilinin vacibliyini əsaslandırın.

VI MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri

Müasir dövrdə bəşəriyyət insanların praktik fəaliyyətinin nəticəsi olan ciddi ekoloji böhranlarla qarşılaşmışdır. Bu problemlər keçmişdə lokal xarakter daşıyır və bütövlükdə bəşəriyyət üçün təhlükə yaratmırdı. Lakin, texnikanın və enerjidən istifadənin müasir səviyyəsi vəziyyəti köklü şəkildə dəyişmişdir və hazırda bu vəziyyət qlobal xarakter daşıyır.

Ətraf mühitin qorunması problemləri ilə məşğul olan mütəxəssislər bəşəriyyəti gözləyən ekoloji fəlakəti 2008-ci ilin ikinci yarısında dünyanı sarsıdan maliyyə böhranı ilə müqayisə edir və qlobal ekoloji problemləri daha təhlükəli təzahür kimi qiymətləndirirlər.

Müasir qlobal ekoloji problemləri özündə əks etdirən Ümumdünya Vəhşi Təbiət Fondu (WWF), London Zoologiya Cəmiyyəti və Global Footprint Network təşkilatının hər iki ildən bir birgə hazırlayıb dərc etdirdikləri “Canlı planet” hesabatı Yer kürəsində ekoloji vəziyyəti daha düzgün qiymətləndirən və ən çox istinad edilən hesabatlardan biridir.

“Canlı planet” hesabatı planetin “sağlamlıq” vəziyyətini “canlı planet indeksi” (populyasiyaların vəziyyəti), “bəşəriyyətin ekoloji izi” (təbii resursların istifadəsi), “biohəcm” (bərpaolunan təbii resursların mövcudluğu), istehsalatın su ilə bağlı izləri və s. göstəricilər üzrə müəyyən edir.

“Canlı planet -2010” hesabatında göstərilir ki, əgər təbii resursların istehlakı indiki tempdə davam edərsə, 2030-cu ildə (2006-cı il üçün hesabatda 2050-ci il göstərilmişdi)

bəşəriyyətə öz ehtiyaclarını ödəmək üçün daha bir planet lazım olacaq. Çünki, təbii ehtiyatlara olan tələbat təklifi 3 dəfə üstələyir. Yer kürəsinin əhalisinin dördüdə üçü istehlakın çox yüksək olduğu və ekosistemin öz gücünü bərpa etməyi çətdirmədiyi ölkələrdə yaşayır.

Ətraf mühitə ən çox ziyan vuran ölkələrin cərgəsində ilk yerləri ABŞ və Çin tutur. Bu iki ölkənin təbiətə vurduğu ziyan dünya üzrə vurulan ziyanın 40 %-ni təşkil edir. “Təbii resursların adambaşına istifadəsi” göstəricilərinə görə ABŞ, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qətər, Danimarka, Belçika, Estoniya, Kanada, Avstraliya və İrlandiya öndə gedirlər.

Hesabatda deyilir ki, bəşəriyyət ildən-ilə daha çox “ekoloji borca” girir, yəni hər il 4,5 trilyon ABŞ dolları dəyərində təbii resursu məhv edir. Müqayisə üçün deyək ki, bütün dünya maliyyə təşkilatlarının maliyyə böhranı zamanı itkiləri 2 trilyon ABŞ dolları təşkil etmişdi. “Ekoloji borclular” başqa ölkələrdən, bəzən hətta “kredit verənlərin” hesabına meşə, su və s. təbii resursları borc götürməli olurlar. “Təbiət kapitalının” məsuliyyətsiz şəkildə xərclənməsi ölkənin iqtisadi vəziyyətinə ciddi təsir göstərir, ərzağın, suyun və enerji ehtiyatlarının qiymətinin qalxmasına gətirib çıxarır.

Hesabatda ətraf mühitlə bağlı göstərilən ümumi nəticələr də ürəkaçan deyil. Məsələn, bir ortostatistik avropalını təmin etmək üçün (ərzəgə, paltara, tullantıların təkrar emalına və s. olan ehtiyac nəzərdə tutulur) 5,3 hektar torpaq tələb olunur. Bu, hər adama düşən orta resurs istifadəsinə olan göstəricidən (2,7 hektara bərabərdir) 2 dəfə artıqdır.⁹⁷

⁹⁷ <http://www.ecology.md/section.php?section=fsociety&id=2750>

ABŞ-ın Yel və Kolumbiya universitetləri hər il birgə hazırladıqları ekoloji göstəricilər indeksini çap edirlər. Ekoloji indeks 100 ballı şkala ilə müəyyən edilir və bu zaman 100 ən yüksək, 0 isə ən aşağı nəticə hesab edilir. İndekc ətraf mühitlə bağlı olaraq əhalinin sağlamlığının və ölkənin ekosisteminin yaşarlılığının qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən 25 meyar əsasında müəyyən edilir. Ekoloji indeks tərtib edilərkən suyun, havanın, meşələrin vəziyyəti, kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması praktikası, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması, iqlim dəyişikliyinə qarşı tədbirlərin görülməsi və s. sahələrdə həyata keçirilən dövlət siyasəti və bir sıra digər meyarlar nəzərə alınır.

“2010-cu il üçün ekoloji göstəricilər indeksi”nə görə ekoloji reytingə 10 ölkə - İslandiya, İsveçrə, Kosta-Rika, İsveç, Norveç, Mavrikiya, Fransa, Avstriya, Kuba və Kolumbiya başçılıq edirlər. Azərbaycan 163 ölkə arasında 84-cü yeri tutur. MDB ölkələri içərisində ən yaxşı göstərici Belorusa məxsusdur – 53-cü yer. Postsovet respublikalarından Pribaltika dövlətləri yüksək reytingə malikdirlər: Latviya -21, Litva -37, Estoniya – 57-ci yer.⁹⁸

Yuxarıda göstərdiyimiz nümunələr və statistik rəqəmlər doğrudan da bəşəriyyətin XXI əsrin əvvəllərində çox ciddi ekoloji problemlərlə qarşılaşdığını sübut edir və əgər onların həlli üçün dünya ictimaiyyəti tərəfindən təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməzsə, bu, planetin məhvini labüd edər.

Bu gün hansı qlobal ekoloji problemlər mövcuddur? Onların həlli üçün nə etmək lazımdır? **Qlobal ekoloji problemlərin həllində KİV-in rolu necə olmalıdır?** O nə etməlidir?

⁹⁸ <http://www.zelife.ru/ekogid/ratings/267-countriesecorating.html>

Bu suallara cavab tapmaq üçün biz ilk növbədə müasir dövrdə mövcud olan qlobal ekoloji problemlərin tam mənzərəsini yaratmalıyıq. Bu problemləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

Qlobal istiləşmə (iqlim dəyişikliyi)

Son yüz ildə Yer kürəsi səthində orta temperatur təxminən 0,5 C. artmışdır. Bu onunla bağlıdır ki, karbon qazı, metan (bataqlıq qazı), oksidləşmiş (turşumuş) azot atmosferə düşərək planetin səthindən istinin çəkilməsini çətinləşdirir, yəni bir növ parnikdəki şüşə rolunu oynayır. Müəyyən edilmişdir ki, hər il atmosferə atılan metanın həcmi 1 %, karbon qazının həcmi 0,4%, oksidləşmiş azotun həcmi isə 0,2 % artır.

Parnik effektinin yaranmasının 50 %-i karbon qazının payına düşür. İnsan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq atmosferdə karbon qazının həcmının artmasının mənbəyi qazıntı yolu ilə əldə edilən yanacağın yandırılmasıdır. K.Klark (ABŞ) və Q.Zavarzin (Rusiya Federasiyası) tərəfindən aparılan hesablamalar göstərmişdir ki, parnik qazının əsas mənbəyi Sibirdə və Şimali Amerikada mikroob qruplarının mövcudluğunun antropogen (isti ilə soyuğun bir-birini əvəzləməsi) pozulmasıdır.

Ekoloqların bildirdiyinə görə, əgər təcili tədbirlər görülməsə, XXI əsrin ortalarına qlobal temperatur 1,5-4,5 C. dərəcəyə qalxa bilər.

Yer səthində temperaturun dəyişməsi hansı nəticələrə səbəb ola bilər? Alimlərin bildirdiyinə görə:

a) səhrələşmə prosesi kəskin şəkildə artacaq. Səhrələşmə meşələrin qırılması, torpaqların qeyri-səmərəli istifadəsi, quraqlıq, ölümlərin həddən artıq otarılması, becərmə işlərinin düzgün aparılmaması (bataqlaşma və şoranlaşma), torpağın deqradasiyası və s. nəticəsində əmələ gəlir. Dünyada hər il 6 milyon hektar ərazi səhra ilə əhatə olunur.

BMT Ətraf Mühiti Mühafizə Proqramının (YUNEP) məlumatına görə, bəşəriyyət XX əsrin sonuna əkin torpaqlarının üçdə birini itirmişdir;

b) qütb buzlarının əriməsi hesabına Dünya okeanının səviyyəsinin qalxması güclənəcək. Son yüz ildə okean sularının səviyyəsi 10-12 sm. artıb. XXI əsrin ortalarında isə bu səviyyənin daha 50 sm. artması proqnozlaşdırılır.

Bu gün 50 km.-lik dəniz sahilləri zonasında dünya əhalisinin 30 %-i yaşayır, lakin okean səviyyəsinin qalxması bir neçə onilliklər uzansa belə, onun planetar iqtisadiyata vurduğu ziyan iqlim dəyişikliyinə əsas nəticələrindən biri olaraq qalacaqdır.

Dünya ölkələri Kioto protokoluna uyğun olaraq (1992-ci ildə BMT-nin Çərçivə konvensiyası daxilində qəbul olunmuşdur), öz üzərlərinə atmosferə “parnik effekti” yaradan üzvi tullantıların, karbon qazının və s. zərərli maddələrin atılmasının azaldılması öhdəliyini götürmüşlər. Azərbaycan bu protokola 2000-ci il iyulun 18-də qoşulmuş, lakin 2012-ci ilə qədər öz üzərinə heç bir öhdəlik götürməmişdir. Dünya üzrə tullantının ümumi həcmi 20 milyard tona bərabərdir. Bu rəqəmdə Azərbaycanın payı o qədər də böyük deyil. Azərbaycan üzrə ən böyük göstərici 1990-cı ilə düşür – 62 milyon ton, bu da ümumi həcmə 0,03 %-ni təşkil edir. Hazırda bu rəqəm 40 milyon tondan aşağı enmişdir.

Hazırda alimlər tərəfindən modelləşdirmə metodunun köməyi ilə meşələrin parnik effektinə həssaslığı tədqiq edilir. Əldə olunan nəticələr gösərir ki, parnik effekti tropik meşələrə neqativ təsir göstərə bilər, çünki bu meşələr sıx temperatur və nəmişlik diapazonuna uyğundurlar.

Mütəxəssislər, eyni zamanda, parnik effektinin a) iqlimin istiləşməsi ilə əlaqədar meşə ekosistemlərinin genişlənməsi; b) atmosfer yağıntılarının artması; c) atmosferdə karbon qazının artması hesabına kənd təsərrüfatı

bitkilərinin məhsuldarlığının artması və s. müsbət tərəflərini də qeyd edirlər.

Ekoloqlar iqlimin qlobal istiləşməsinin bəşəriyyətə gətirəcəyi fəlakətin qarşısının alınması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsini təklif edirlər:

◆ Qazıntı yolu ilə əldə olunan enerjinin ekoloji cəhətdən təmiz enerji ilə əvəz olunması (külək, günəş, dəniz axınları enerjisi);

◆ Atmosferə karbon qazı, metan və digər qaz tullantılarının atılmasının həcmi azaltmağa imkan verən enerjiqoruyucu və tullantısız texnologiyaların yaradılması;

◆ Karbon qazının toplanılması və sonradan istehsalə sərf edilməsinə imkan verən texnologiyaların işlənilməsi, hazırlanması (sıxılmış karbon qazının saxlanması üçün dəniz və okeanların dibində xüsusi anbarların yaradılması, seolitlərin köməyi ilə karbon qazının udulması – yapon alimləri kəşf etmişlər)

◆ karbon qazını təbii yolla udan meşə ekosistemlərinin qorunub saxlanması (1 ha. meşə il ərzində 15-30 ton karbon qazını udur və 11-23 ton oksigen buraxır);

◆ Əkinçilik mədəniyyətinin yüksəldilməsi, fitomeliorasiyanın tətbiqi (*fito* - yunanca – bitki). Alimlərin fikrincə, bu, atmosferdə karbon qazının həcmi tənzimləyə bilər.

Beləliklə, iqlimin istiləşməsi nəticəsində təbiətin deqradasiyası, Yer kürəsinin bir regionunda yağıntının artması və yaxud digər regionunda azalması, okean səviyyəsinin qalxması, parnik effektinin digər bir sıra xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxaracağı artıq heç kimdə şübhə yaratmır.

Stratosferdə (lat. - atmosfer qatı) ozon qatının dağılması

Ozon (yunanca, kəskin iy) qatı atmosferin yuxarı qatlarında (stratosferdə) olan və oksigenin ayrıca forması - ozondan ibarət hava qatıdır. Ozonun molekulu üç oksigen (O_3) atomundan ibarətdir. Ozon qatı qütblərin üzərində təxminən 8 km. yüksəklikdə (ya da Ekvatorun üzərində 17 km. yüksəklikdə) başlayır və yuxarıya doğru təxminən 50-55 km.-lik bir məsafədə yayılır. Lakin, ozon qatının qalınlığı çox azdır və əgər o, havanın Yer kürəsi səthində malik olduğu qalınlığa qədər sıxılarsa belə, onun qalınlığı 3,5 mm.-dən artıq olmur. Ozon qatı ultrabənövşəyi günəş şüalarını udur və nəticədə özü dağılır və beləliklə də Yer səthində ultrabənövşəyi şüalanmanın səviyyəsi kəskin şəkildə artır. Hərbi təyyarələrin çox yüksəkdən uçması, atmosferdə kükürd qazının artması, soyuducu, kondisioner və aerozollarda freon qazından istifadə də ozon qatının nazilməsinə səbəb olur. Mütəxəssislər ozon qatının ildə 5-7 % azaldığını bildirirlər.

Ozon biotu (Yer səthinin canlı hissəsi) ultrabənövşəyi (UB) radiasiyadan, onun məhvedici dozasından qoruyur. Bu cür radiasiya su qatı ilə 300 metr dərinliyə qədər hopa bilər. Ultrabənövşəyi radiasiya planktonun (yun. *plankton* – azmış, sərgərdan. Su qatında yaşayan orqanizmlər toplusu), bakteriyaların məhvini, bitkilərdə fotosintezin azalmasına, insanlarda isə xərşəng, göz qişasının, qanın, mərkəzi əsəb sisteminin patologiyasına səbəb olur. Postsovet məkanı üzərindəki stratosferdə ozonun həcmi azalması 3 % təşkil edir. Ozonun yalnız 1 % azalması dəri xərşənginin 10 %-ə qədər artmasına səbəb olur.

Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatının (ÜMT) məlumatına görə, Ozon qatının nazilməsi Arktika bölgəsində daha intensiv hal almışdır. 1986-cı ildə Antarktida üzərində, 2-3 il sonra subtropik qurşaqlarda, 1992-cı ildə mülayim qurşaq üzərində ozon qatının deşilməsi

müşahidə edilmişdir. Arktika bölgəsi 2011-ci ilin məlumatına görə, ozon təbəqəsinin 40 faizini itirmişdir.⁹⁹

Hələ 1987-ci ildə 24 dövlətin nümayəndələri Monrealda görüşərək 1999-cu ilə qədər ozondağıdıcı XFK-nin (xlorfutorkarbon) istifadəsini iki dəfə azaltmaq barədə öhdəlik götürmüşlər. Lakin, dünya dövlətlərinin və ictimaiyyətin Ozon qatının qorunması üzrə Monreal Protokolu çərçivəsində apardıqları işlərə və ümumiyyətlə, bu sahə ilə bağlı digər səylərə baxmayaraq, problemin həllinə nail olmaq mümkün olmamışdır.

Ozonla bağlı, ancaq ozon qatının dağılması ilə bağlı olmayan başqa bir problem fotokimyəvi smog problemidir. Ozon atmosferin aşağı qatında (troposferdə) çirkləndirici maddə kimi çıxış edir. Bu maddə oksidləşmiş kükürdün işıqda karbonla reaksiyaya girməsi nəticəsində əmələ gəlir. Ozon troposferdə bitkilərdə fotosintezə zəiflədir, bitkilərin inkişafını ləngidir və beləliklə də kənd təsərrüfatında məhsuldarlığı (xüsusilə də qarğıdalı, buğda, yerfındığı və s.) aşağı salır. Ozon həmçinin rezin məhsullarının, tekstil və dam örtüklərinin dağılması prosesini sürətləndirir.

Su ilə bağlı ekoloji problemlər

Əsas ekoloji problemlərdən biri şirin su problemidir. Yer kürəsində təmiz suyun həcmi getdikcə azalır. Bu onun ekstensiv (lat.- geniş) istifadəsi, çirkləndirici maddələrdən istifadəyə nəzarətsizlik (kənd təsərrüfatı, sənaye, nəqliyyat, məişət çirklənməsi və s.) və ekologiyanın tələbləri nəzərə alınmadan su təsərrüfatı tikintilərinin aparılması ilə bağlıdır.

İnsanlar əksər hallarda suya olan ehtiyaclarını düzgün qiymətləndirə bilmirlər. İşlədilən suyun böyük bir hissəsi kənd təsərrüfatı məhsullarının və bir sıra çoxişlənən

⁹⁹ “İki sahil” qəzeti, 8 iyul 2011-ci il

malların (məsələn, şəkər, pambıq, ət və s.) istehsalına sərf edilir. Dünya üzrə istifadə olunan suyun üçdə ikisi xaricdə istehsal olunan və idxal edilən malların istehsalına sərf olunur.

Yaxın illərdə əsas problemlərdən biri yeraltı suların çirkləndirilməsi məsələsi olacaqdır. Pestisidlərin (50 növü vardır; lat. *Pestis* yoluxucu + *caedere* öldürmək – bitki xəstəlikləri və zərərvericilərlə mübarizə aparmaq üçün kimyəvi maddələr) və mineral gübrələrin qeyri-düzgün istifadəsi qrunut sularının çirklənsəinə gətirib çıxarmışdır.

Su ilə bağlı ekoloji problemlər arasında pestisid problemi şox narahatlıq doğurur. Çünki, pestisid yalnız kənd təsərrüfatının inkişaf strategiyası ilə deyil, həmçinin səhiyyə, heyvanat və bitki aləminin mühafizəsi və bütövlükdə biosferin həyati təminatı ilə bağlıdır. Hazırda biosferdə ona yad olan 50 min kimyəvi maddə – ksenobiotik maddə vardır (yun. *xenia* – yad). Ərzaq məhsullarının 30 %-dən çoxunun tərkibində pestisid normadan artıqdır. Bəzi pestisidlərin həcmi uşaq yeməklərinin 42 %-də, tərəvəzin isə 50 %-dən çoxunda normadan artıqdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, pestisidlər istifadə olunduğu bütün rayonlarda əhalinin sağlamlıq göstəriciləri kəskin şəkildə aşağı düşmüşdür. Pestisidlər, eyni zamanda, radiasiya da orqanizmin immun sistemi funksiyalarının pozulmasına gətirib çıxarır. Nəticədə insan orqanizmi nəfəs, əsəb, ürək-damar sistemi, həmçinin çoxalma və həzmetmə orqanları ilə bağlı olan adi xəstəliklər qarşısında belə aciz olur.

Belə çıxır ki, insanların sağlamlığının və biosferdə həyatın təminatı sisteminin qorunub saxlanması üçün pestisidlərdən istifadədən tədricən imtina edilməli və kənd təsərrüfatının ekoloji cəhətdən əsaslandırılmış formalarından istifadə olunmalıdır.

Enerji istehsalının ekoloji nəticələri

Qlobal problemləri öyrənən mərkəzlərin tədqiqatlarına görə, insan fəaliyyəti nəticəsində əsasən bərpəolunmayan resurslar hesabına enerji istehsalının və istehlakının artması biosferanı dayanıqlıq vəziyyətindən dağılma vəziyyətinə gətirib çıxarmışdır. Enerji istehsalının gələcəkdə hətta iki dəfə də olsa belə artırılması biosfera ilə iqlim arasındakı balansın tam pozulmasına və bundan irəli gələn katastrəfik nəticələrə səbəb olacaqdır.

Müasir dövrdə enerji istehlakının sürətlə artması əsasən iki səbəblə: birinci, Yer kürəsində əhalinin sürətlə artması və bununla əlaqədar olaraq; ikinci, istehlakın ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi səbəbindən dünya sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı ilə izah olunur.

Hazırda okeanlar və yer səthindəki bitkilər neft, daş kömür və təbii qazın yandırılması zamanı atmosfərə atılan karbon qazının yalnız 40 %-ni udur, 60 %-i isə atmosferdə yığılıb qalır. Hesablamalar göstərir ki, bu cür vəziyyət davam edərsə, dünya enerji sistemi 2050-ci ilədək atmosferə 400 Qt karbon qazı atacaq və beləliklə də onun çəkisi 750 Qt-dən 1000 Qt-yə qədər artacaqdır. Həmin vaxt atmosferdə CO₂-nin qatılığı da iki dəfə artıq olacaqdır. Əgər, təbiət tərəfindən karbon qazının udulmasının maksimum sürətinin ildə 6-7 Qt-dən çox olmadığını nəzərə alsaq, təbii idarəetmə sisteminin vəziyyəti stabilləşdirəcəyinə ümid etməyə heç bir əsas qalmır.

Aydın ki, bəşəriyyətin enerjiyə olan ehtiyacı gələcəkdə heç də azalmayacaq, əksinə artacaqdır. Enerjiyə sabaha olan sorğu isə bu gün bəşəriyyətdən öz cavabını tələb edir. Enerji ilə bağlı talançılıq və gələcək qarşısında məsuliyyətsizlik vəziyyəti daha da gərginləşdirir. Üç “E”: enerji ehtiyatları, “ekonomik” (iqtisadi) göstəricilər və ekoloji nəticələr arasındakı amansız müharibənin həlledici amilləri kimi çıxış edəcəklər. Bəşəriyyətin sağ qalması üçün

dünya ictimaiyyətinin, beynəlxalq təşkilatların və dövlətlərin düzgün seçim etmələri olduqca vacibdir.

Turş yağıntılar

Yanacaqın yandırılmasından sonra oksidləşmiş kükürdün və azotun atmosfərə buraxılması nəticəsində planetdə bütün növ meteoroloji çöküntülərin - yağışın, qarın, sulu qarın, dolunun və dumanın turşluğunun artması ciddi ekoloji problemə çevrilmişdir. İnsanın fəaliyyəti prosesində əmələ gələn kükürd 4-oksidi (SO₂) və oksid-azot (NO_x) atmosfərə düşərək tutşuluq yaradan hissəciklərə çevrilir. Bu hissəciklərin atmosferdəki su ilə reaksiyaya girməsi nəticəsində turş maye əmələ gəlir və həmin maye çöküntü şəklində Yer səthinə qaydır. Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, bu gün heç kim turş yağıntılardan mövcud olmasına şübhə etmir. Turş yağıntılar məhsuldarlığı aşağı salır, bitkiləri, meşələri və şirin suda olan canlı həyatı məhv edir, evləri, mədəniyyət abidələrini, boru sistemlərini dağıdır. Şərqi Avropada meşə sistemlərinin yarısı bu yağıntılardan zərər çəkmişdir. Turş yağıntılar iri şirin su nohurlarındakı həyatı məhv edir. ABŞ-dakı göllərin 80 %-dən çoxu ölü göl hesab olunur. Turş yağıntılar həll olmayan birləşməli həll olan birləşmələrə çevirir və beləliklə də torpağın turşlaşması nəticəsində alüminium, kobalt və digər metal birləşmələri insanların sağlamlığı üçün təhlükə yarada bilən miqdarda bitkilərə və suya da daxil ola bilər.

Turş yağıntılar nəticəsində əmələ gələn itkilər hər il milyardlarla dollarla ölçülür. Məhsulların məhvi, meşələrin itirilməsi, qurğuların dağılması, tibbi xərclərin artması və s. külli miqdarda vəsaitin cəmiyyətdəki sosial problemlərin həllindən kənarlaşmasına səbəb olur. Mütəxəssislərin fikrinə görə, vəziyyəti yaxşılaşdırmağın yeganə yolu atmosfərə atılan zəhərli tullantıların həcmi azaldılmasıdır.

Turş yağıntuların törətdikləri təhlükələrin qarşısını almaq məqsədi ilə Avropa ölkələri, ABŞ və Kanada hökumətləri atmosfərə kükürd tullantısının həcmi heç olmasa, 30 % azaltmaq barədə müqavilə imzalasalar da, təəssüf ki, irəliyə doğru heç bir addım atmamışlar.

Orqanizmlərin bioloji (genetik) müxtəlifliyinin azalması

Bu problem ən mürəkkəb problemlərdən biridir. Çünki, məhv olmuş bitki və ya heyvan növlərini yenidən bərpa etmək mümkün deyildir. Hər il planetdə bir neçə heyvan və bitki növünün kökü kəsilir. Ekoloqların qiymətləndirmələrinə görə, orqanizmlərin bioloji müxtəlifliyi son 40 ildə xeyli azalmışdır. “Canlı planet -2010” Hesabatına əsasən, 1970-ci ildən bu günə qədər Yer kürəsində heyvan və bitki növlərinin sayı orta hesabla 30 % aşağı düşmüşdür. Tropiklərdə bu göstərici 60 % təşkil edir. Alimlər 40 il ərzində 2,5 min heyvan, bitki və göbələk növünün 8 min populyasiyasını qiymətləndirərək yuxarıda göstərilən nəticələri əldə etmişlər. Quşların növ müxtəlifliyi isə 20 % azalmışdır. Tropiklərdə bu rəqəm daha böyükdür.¹⁰⁰

Mütəxəssislər onurğalı heyvanların məhv olmasına gətirib çıxaran aşağıdakı əsas amilləri də müəyyən etmişlər:

- yaşayış ərazilərinin dağıdılması və deqradasiyası - 67 %;
- həddən artıq istismar - 37 %;
- introdusiya edilmiş növlərin təsiri, yəni qəsdən və ya təsadüfən ənənəvi arealdan kənara aparılma (heyvanların ənənəvi arealdan başqa yerlərə yayılması) - 19 %;

¹⁰⁰ <http://www.ecology.md/section.php?section=fsociety&id=2750>

- yem bazasının itirilməsi, azalması və yaxud pisləşməsi - 4 %;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin, ev heyvanlarının, istehsal obyektlərinin qorunması məqsədi ilə məhv edilmə - 3 %;
- təsadüfən məhv edilmə - 2 %.

Bir çox heyvan, quş və bitki növlərinin kökləri kəsilmiş və ya da kəsilmək üzrədir. Kökünün kəsilmək təhlükəsi olan 236 növ məməli, 287 növ quş, 119 növ sürünən, 36 növ amfibiya (suda quruda yaşayan) Qırmızı kitaba daxil edilmişdir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilmiş faktların, nümunə və statistik rəqəmlərin fonunda ətraf mühitin necə mürəkkəb bir sistem olduğunu, bu mürəkkəb sistemdə insanların, bütün canlı və qeyri-canlı təbiətin adekvat mürəkkəb qarşılıqlı münasibətdə olduqlarının və bu prosesləri qarşılıqlı şəkildə tənzimləyən bir vasitəyə - sosial-siyasi instituta böyük ehtiyacın olduğunu dərk edilməsi bəşəriyyətin xilas və gələcəyi üçün misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Bu institut kütləvi informasiya vasitələri, jurnalistika, daha dəqiq desək, onun bir istiqaməti olan ekoloji jurnalistikadır.

Ekoloji jurnalistika və müasir dövrdə onun vəzifələri

Mütəxəssislərin apardıqları tədqiqatlara görə bəşəriyyətin 95 %-i, o cümlədən, onun elita hissəsi ekoloji problemlərin, təbiətdən istifadə problemlərinin mahiyyətini tam dərk etmir. Bu o deməkdir ki, həqiqətən də ekoloji problemlər planetar xarakter almışdır. Təbiidir ki, jurnalistika müasir dövrün mühüm məsələsindən kənarda qala bilməz.

Məlumdur ki, kütləvi informasiya vasitələri incəsənətin və informasiyanın bütün növlərinin sintezini

yarada bilən ən universal vasitədir. Bu universallıq ekoloji təlim üçün geniş imkanlar açır, oxucuların və tamaşaçıların yaradıcılıq fəallıqlarının və dərk etmə qabiliyyətlərinin inkişafı kimi mürəkkəb bir vəzifənin yerinə yetirilməsinə kömək edir. Mətbuat, xüsusilə də, müasir elektron mətbuat əyanilik prinsipindən müvəffəqiyyətlə istifadə edərək əhalinin ekoloji maarifləndirilməsində geniş imkanlara malikdir.

Bədii sözün, təbiət gözəlliyinin, bu gözəlliyə vurulan “yaraların” insanın hisslərinə təsirini ixtisasca jurnalist-ekoloqun deyil, sadəcə bir ekoloq-alimin düşüncələri bütün çalarları, sehri və qüdrəti ilə özündə əks etdirir. “İnsanı əzəli və son beşiyi olan ana təbiətdən bircə anlığa da ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ulu Zərdüştün insanın həyatı üçün zəruri saydığı od, torpaq, hava və su ünsüründən hər hansı biri olmazsa, həyat dayanar, ... insan öz həyatı üçün ilk növbədə ana təbiətə borcludur. ..., lakin elm və texnikanın sürətlə inkişafının təbiətə vurduğu “yaralar” get-gedə çoxalır, meşələr azalır, bulaqların gözü, çayların “dizi” quruyur, çöllər ceyransız qalır. Ayrı-ayrı alim və mütəxəssislərin ... təklifləri, mətbuat səhifələrində dərc olunan yazılar təbiət-insan probleminin həlli üçün atılan addımlarla kifayətlənməyib kompleks tədbirlərin görülməsini, əhalinin ekoloji tərbiyəsinin diqqət mərkəzində saxlanılmasını zəruri sayırlar. Bu problemin həlli isə ilk növbədə insanın şüuruna təsirdən başlamalıdır, ... ekoloji tərbiyə və ekoloji təhsil ... müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Ekoloji tərbiyədə bədii söz sənətinin rolu müstəsnaadır. Xalqın mədəniyyəti onun öz keçmişinə, kökünə bağlılığı ilə ölçülür.

Ta qədimdən odu allah, torpağı ana saymış babalarımız bulaq gözü açmağı, bağ salmağı xeyirxah iş saymışlar. Bütün bunları böyüməkdə olan nəslin şüuruna çatdırmaqda sözün qüdrəti əvəzsizdir.

Azərbaycan diyarının füsunkar təbiəti – ceyranlı-cüyürlü düzləri, başı ərşə duran qarlı dağları, sonalı gölləri, zümzüməli çayları ..., Xəzəri, Göygölü, Kürü, Arazi ta qədimdən söz ustalarının ilham mənbəyi olmuş, ... təbiətin gözəlliyini böyük məhəbbətlə qələmə almış, poetik dildə vəsf etmişlər.

“Ekologiya” termininə son dövrdə mətbuatda tez-tez rast gəlinir, televiziya və radio verilişlərində elmi və elmi-kütləvi söhbətlər aparılır. Deməli, bəşəriyyəti narahat edən elə böyük bir problem yaranmışdır ki, peşəsindən asılı olmayaraq, təbiətin bu ağrılarına, sızıltılarına duyan hər bir vətəndaş bu haqda danışmaya, yazmaya bilməz. Yazıçı, şair, publisist, elm adamı və digərlərinin çıxış və əsərlərinə bütün oxucu kütləsinin ... ehtiyacı var.”¹⁰¹

Həqiqətən də **məhz jurnalistika** ekologiyanın dili rolunu oynaya bilər: yəni ictimai rəyi formalaşdırmaq, fəallaşdırmaq və səfərbər etmək imkanına malik aparat kimi böyük rol oynaya, həmçinin ekoloji maarifləndirmə funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Jurnalistika bu istiqamətdə 3 əsas vəzifəni yerinə yetirir:

- a) jurnalistika ekoloji biliklərin dərinləşməsi və yeniləşməsi prosesində emosiyaların oyanmasına kömək edir;
- b) jurnalistika elmin, o cümlədən, ekoloji nailiyyətlərin əldə olunmasında insanın rolunu əsas götürür, ekologiyanın “insansızlaşdırılmasının” aradan qaldırılmasına kömək edir, yəni insanı bu proseslərin əsas iştirakçısı və məsuliyyət daşıyıcısı kimi təqdim edir;
- c) jurnalistika “yaşıl dünyanın” parlaq “simalarla”

¹⁰¹ T. İbrahimov. Azərbaycan qoruqlarının ekoloji problemləri: 2 cildə, I c., Bakı: Mars-Print, 2011, s.

məskunlaşmasına kömək edir və bu simalar da ekoloji dərkətmə prosesinin “insanlaşdırılmasına”, insanla təbiət arasında yeni münasibətlər uğrunda mübarizədə biliklərin daim təkmilləşməsinə kömək edirlər.

Burada jurnalistika və ekologiya demək olar ki, vahid bir sistem şəklində birləşir. Beləliklə də, **ekoloji jurnalistika** yaranır. Etiraf etmək lazımdır ki, jurnalitsikanın bu növü başqa növlərə nisbətən çox gec yaranmışdır. Nədir ekoloji jurnalistika? Ekoloji jurnalistika terminini işlədərkən biz nəyi nəzərdə tuturuq? Səhiyyə və elm, energetika, kənd təsərrüfatı və yaxud dənizlərin və okeanların resurslarının mənimsənilməsi məsələləri bu mövzuya aiddirmi? Nəhayət, üçüncü dünya ölkələrinin inkişafı məsələlərinin və yoxsulluğa qarşı mübarizənin bu problemlə bir əlaqəsi varmı?

Dünyanın ayrı-ayrı regionlarında bu termin özündə tipik ekoloji problemləri ehtiva etsə də, bəzi ölkələrdə ekologiya anlayışı müxtəlif növ təbii qəza və fəlakətlərlə assosiasiya yaradır. Ənənələrdən, coğrafi, iqtisadi və siyasi mühitdən və əlbəttə, kütləvi informasiya vasitələrinin mövqeyindən asılı olaraq, “ekoloji problem” anlayışı yeni bir məna kəcb edir. MDB ölkələrində yuxarıda sadalanan ekoloji məsələlərlə yanaşı, ekoloji qanunvericilik və insanların ekoloji hüquqlarının qorunması məsələləri də bu problemlərə aid edilir.

Jurnalistin diqqətini cəlb edən qlobal problemlərin sırasına ayrıca ekoloji problem kimi qəbul edilmiş problemlər, məsələn, Yer kürəsində əhalinin sayının sürətlə artması, əhalinin ərzaqla təminatı və s. məsələlər də daxil edilir. Bu da təbiidir, çünki əsas qlobal ekoloji problemlər – iqlim dəyişikliyi, ətraf mühitin dağıdılması, meşələrin qırılması və şirinsulu göllərin məhvi, səhrələşmə, torpağın deqradasiyası, heyvanların və bitkilərin təbii areallarının məhv edilməsi bu proseslərin nəticəsi kimi xarakterizə edilir.

Milli səviyyədə şəhərlərin böyüməsini və bununla əlaqədar olaraq havanın və suyun çirklənməsini, səs-küyün yaranması ilə bağlı “çirklənmə”ni ekoloji problemlərin cərgəsinə qatırlar. Nəhayət, pestisidlərdən istifadə məsələləri məişət səviyyəsində baş verən ekoloji problem kimi qiymətləndirilir. Bu məsələ pestisidlərlə zəngin meyvə və tərəvəzləri yeyən fermerləri və sınavi istehlakçıları eyni dərəcədə narahat edir.

Maraqlıdır ki, bütün ölkələrdə ekologiya istisna qaydada neqativ təzahür və problemlərin məcmusu kimi spesifik anlama malikdir və bu zaman heç kim müsbət nümunələri və artıq həll olunmuş problemləri yada salmır. Qlobal ekoloji problemlərin həlli sahəsində müsbət nümunə kimi BMT-nin və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların himayəsi altında stratosferdə ozon qatının dağılmasının qarşısının alınması, məhv olmaqda olan bitki və heyvan növlərinin qorunması üzrə konvensiyaları, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların yayılması üzrə birgə səyləri göstərmək olar. Milli səviyyədə ölkənin dayanıqlı inkişafını və təbii resurlardan qənaətlə istifadəni təmin edən layihə və tədbirləri, məişət səviyyəsində isə sınavi vətəndaşı narahat edən ekoloji problemlərin – torpaqdan səmərəli istifadəni, həşəratların sayının artmasının nəzarətdə saxlanılmasını, yaşayış və istirahət yerlərinin çirklənmədən qorunmasını ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş müsbət nümunə kimi dəyərləndirmək olar.

Əlbəttə, yalnız problemləri sadalamaqla, ekoloji jurnalitsikanın tam anlamını müəyyən etmək çətindir. Praktiki olaraq, istənilən ekoloji hadisə elm, kənd təsərrüfatı, təbabət və siyasət kimi ixtisaslaşdırılmış ənənvi istiqamətlərin elementlərini özündə birləşdirir. Əgər ətraf mühiti insanların, bütün canlı və canlı olmayan təbiətin cəlb olunduqları mürəkkəb sistem kimi xarakterizə edən anlamı əsas götürsək, istənilən jurnalistikamı praktiki olaraq ekoloji

jurnalistika hesab etmək olar.

Beləliklə:

➤ ekoloji jurnalistika jurnalistikanın mövzu üzrə ənənəvi bölgüsünə uyğun gəlməyən, qismən yeni tərkib hissəsidir;

➤ ekoloji jurnalistika insanların səhhəti, iqtisadiyyat, təbii resurslar və sahə üzrə müxtəlif elmi tədqiqatlarla bağlı məsələlərin KİV-də işıqlandırılmasıdır. Ekoloji jurnalistikanın predmeti insanların canlı və qeyri-canlı təbiətin elementləri ilə birlikdə onun resurslarının istifadəsi, yenidən bölünməsi və dağıdılması yolu ilə ətraf mühitə zərbə vuran qarşılıqlı fəaliyyətləridir;

➤ ekoloji jurnalistika qlobal və lokal əhəmiyyət kəsb edən ekoloji məsələlərin fasiləsiz və ardıcıl surətdə KİV-də işıqlandırılmasıdır;

➤ ekoloji jurnalistika yalnız problemlərin deyil, eyni zamanda təbii resursların istifadəsi sahəsindəki müsbət nümunə və təcrübənin KİV-də işıqlandırılmasıdır.

Müasir dövrdə bütövlükdə ekoloji tematikaya həsr olunmuş müxtəlif qəzet və jurnallar, informasiya agentlikləri, tele və radioproqramlar meydana gəlməkdədir. Amma bəzi kütləvi informasiya orqanları rəqabətə, iqtisadi çətinliklərə tab gətirə bilmir, oxucu və sponsor tapa bilmirlər. Lakin buna baxmayaraq, postsovet məkanında ekoloji jurnalistika yaranma və inkişaf dövrünü yaşayır, getdikcə öz nüfuz dairəsini genişləndirir və fəaliyyətinin səmərəsini artırır.

XX əsrin **80-ci illərinin əvvəllərində postsovet regionunda ixtisaslaşdırılmış heç bir ekoloji nəşr olmamışdır**. Ekologiya problematikasına aid nadir yazılara «Наука и жизнь», «Техника-молодежи», «Юный натуралист», «Природа и человек», Azərbaycanda isə «Elm və həyat» və «Azərbaycan təbiəti» jurnallarında və

s. nəşrlərdə rast gəlmək olurdu. Bu nəşrlər sərt senzura şəraitində yalnız ölkədəki “ayrı-ayrı ekoloji ziddiyyətlər” barədə yazılar dərc edə bildirdilər.

80-ci illərin ortalarında ölkədə (SSRİ) başlamış yenidənqurma və aşkarlıq mühiti neqativ ekoloji informasiya axınına xeyli gücləndirir. Lakin, yalnız keçmiş sovet respublikaları müstəqillik əldə etdikdən və bu ölkələrdə kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanun qəbul edildikdən sonra ekoloji mətbuat inkişaf etməyə başlamışdır. Rusiyada «Зеленый мир», «Экологическая газета» və «Спасение» adlı ekoloji qəzetlər çap olunmağa başlamışdır. Sonuncu bütün MDB dövlətlərində yayılır.

Bu səpkidən «Свет» («Природа и человек» jurnalı hazırda belə adlanır), «Зеленый крест», «Экос-информ», «Евразия-Мониторинг», «Фонарик» ekoloji uşaq jurnalını və başqa jurnalları da göstərmək olar.

Keçmiş sovet respublikaları da bu prosesdən kənarda qalmamışdır: həmin dövrdə «Avena-tura» (Kişinyov), «Nabat» (Minsk), «Ekokuryer» (Almatı) qəzet və jurnalları çap olunur. Azərbaycanda ilkin dövrlərdə «Fəryad» qəzeti nəşrə başlamış, lakin sonra nəşrini dayandırmışdır. «Ekoloji xəbərçi», «Azərbaycan ekologiyası», «Ekologiya xəbərləri», «Ekologiya» (Gəncə) və s. qəzetlər çap olunur. Hazırda Dövlət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi «Eko-info», yaxud da «Eko-fakt» adlı qəzet buraxmağı planlaşdırır.

Bu sahədə **televiziya jurnalistikası** xüsusi rola malikdir. Televiziya jurnalı vahid ssenari planı ilə birləşmiş, eyni auditoriyaya ünvanlanmış və aparıcının orijinal şərhləri ilə fərqlənən iki və ya daha çox tematik cəhətdən müstəqil müxtəlifjanrlı süljetlərin videoyazısıdır. Bu proqramların əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

- ünvan yönümlülüüyü, müəyyən auditoriyaya istiqamətlənmə;

- efrədə daimi yerə malik olması və nümayiş etdirilmə vaxtı;

- daimi həcm və efir dövriliyi;
- rubrikaların mövcudluğu;
- dinamiklik;
- fərdi tərtibat;
- aparıcının olması.

Postsovet məkanının televiziya tamaşaçılarına «Heyvanlar aləmində», «Kino səyahətşiləri klubu», «Həqiqətlər və müəmmalar», «Kusto komandasının sualtı odisseyi», «Vəhşi təbiət dünyasında» və s. televiziya jurnalları yaxşı məlumdur. Bu proqramların aparıcıları Vasili Peskov, Yuri Sinkeviç, Sergey Kapitsa, Nikolay Drozdov və başqaları o dövrdəki mədəniyyət və incəsənət ulduzlarından az məşhur deyildilər. AzTV-də Qara Mustafayevin apardığı «Təbiəti sevənlər» verilişi də bu səpkidəndir.

Adlarını çəkdiyimiz bu televiziya jurnallarını həqiqətən də publisistikanın gözəl nümunələri adlandırmaq olar. Çünki, həmin verilişlərdə «janrın qanunları»na tam riayət olunur və onlar «Борьба с вера», «Гео» və s. jurnallarda təbiət haqqında çap olunan məqalələrlə identlik təşkil edir. Bu verilişlər geniş publisistik ekoloji-təhsil xarakterli tekst materialı ilə yanaşı, xeyli rəngli fotoqrafyaları da özündə əks etdirir. Televiziyada isə fotoqrafyalar daha çox mənzərə görüntüləri ilə əvəz olunur ki, bu da maarifləndirmə funksiyası baxımından (bədiilik, ayanilik) böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlillər göstərir ki, adətən **ekoloji publikasiyaların çoxu birqütblü olur**: bir qayda olaraq, bu materialların əksəriyyətində yalnız neqativ ekoloji yeniliklər barədə məlumat verilir. Lakin, qlobal ekoloji problemlərin müasir vəziyyəti yalnız «damğa vurmağı» və «ifşa etməyi» deyil, ilk növbədə onların həlli üçün bu sahədə mövcud olan

müsbət təcrübənin təbliğini tələb edir. Xüsusilə də ekoloji jurnalistikada KİV-in təşkilatçılıq funksiyası daha vacib xarakter alır. Bundan irəli gələrək **ekoloji jurnalistikanın qarşısında aşağıdakı vəzifələr** durur:

- a) geniş auditoriyaya səhih ekoloji məlumatların verilməsi;
- b) insanların ekoloji maarifləndirilməsi;
- c) təbiətin mühafizəsi üçün müvafiq qərarların qəbul olunmasına və icrasına ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədi ilə praktik fəaliyyətin təşkili.

Ekoloji jurnalistika hər hansı praktik bir məsələyə müraciət etsə belə, o mütləq şüurun ekolojiləşməsi, mənəviyyatın ekolojiləşməsi və iqtisadiyyatın ekolojiləşməsi kimi qlobal problemlərlə üzləşir. Bu da öz növbəsində ekoloji jurnalistikanın mövzu istiqamətlərini bir qədər də genişləndirir.

Dünya ekoloji jurnalistikasında bu gün aşağıdakı tematik istiqamətlər mövcuddur:

1. Siyasi-hüquqi istiqamət - ekoloji problemlərin sosial və siyasi təhlilini, həmçinin onların beynəlxalq aspektini özündə ehtiva edir. Burada, eyni zamanda, təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məsələləri və ekologiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq problemləri də öz əksini tapır.

2. Dərketmə (idrak) istiqaməti – öz qarşısında ekoloji savadsızlığın aradan qaldırılması vəzifəsini qoymuşdur. Belə ki, təbiətlə yalnız o şəxs ağıllı və savadlı davranır ki, o, cəmiyyətlə təbiətin funksiyalarının qanunları barədə kifayət qədər biliyə malikdir. Bilik münasibəti yaradır, münasibət isə davranış xəttini formalaşdırır. Bu iki istiqamət insanların şüurunun ekolojiləşməsinə kömək edir.

3. Bioiqtisadi istiqamət – ekoloji problemləri ekolojiyanın və iqtisadiyyatın qarşılıqlı təsiri və qarşılıqlı şəkildə faydalı əməkdaşlığı prizmasından işıqlandırır və təhlil edir. Buraya ətraf mühitin rəşional istifadəsi sahəsində müsbət təcrübəni təbliğ edən, ekoloji layihələrin və istənilən təsərrüfat fəaliyyətinin ekoloji cəhətdən əsaslı oduğunu təşviq edən KİV materialları aiddir.

Bu gün bütün ekoloji materialların onda doqquzu bu istiqamətə aiddir və ən mürəkkəb və ağırlı prosesə – iqtisadiyyatın ekolojiləşməsinə yönəlmişdir. Bioiqtisadi problemlərin həlli yolu zərərli istehsal sahələrinin bağlanılmasında, tullantısız texnologiyaların tətbiq olunmasında və ekoloji cəhətdən təmiz istehsalda görülür.

4. Mənəvi-estetik istiqamət – mənəviyyatın ekolojiləşməsi problemini həll edir. İnsanla təbiət arasında münasibətlərin harmonikləşməsi insanın mənəvi, intellektual və mədəni səviyyəsindən birbaşa asılıdır və buradakı asılılıq o qədər də asan deyil. Sözsüz ki, mənəvi səviyyə sonrakı sosial və elmi-texniki inkişafıla bağlıdır; eyni zamanda şüurun, təfəkkürün və mənəviyyatın ekolojiləşməsi elə dəyərlərə qayıdışa səbəb olur ki, minilliklər boyunca Yer kürəsində insanların bütün canlılara münasibəti bu dəyərlər üzərində qurulmuşdur.

Göründüyü kimi, ekoloji jurnalistikanın qarşısında özünün spesifikliyi və mürəkkəbliyi ilə seçilən ciddi vəzifələr durur. Bu vəzifələr ekoloji məsələləri işıqlandıran jurnalistdən xüsusi peşəkarlıq və sənətkarlıq səriştələri, eyni zamanda, zəngin sosial-siyasi və hüquqi dünyagörüşü tələb edir.

Jurnalist-ekoloq üçün irəli sürülən ümumi tələblər:

1. **Jurnalist-ekoloq sənətkarlığı** peşəkarlıq fəaliyyətinin ənənəvi metodlarına ustalıqla yiyələnməyi tələb edir. Lakin, yalnız bu kifayət deyildir. Jurnalist-ekoloqdan öz

fəaliyyətində əlavə iş üsullarının mənimsənilməsi, jurnalist əsərlərinin məlum janr və formalarının təkmilləşdirilməsi və s. tələb olunur.

2. **Universal jurnalist müşahidəsi metodu** – ekoloji jurnalistikada bu metod daha da inkişaf etdirilməlidir. Rədaksiya tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün müşahidənin açıq və gizli, bilavasitə və bilvasitə, hər hansı bir müşahidə qrupuna qoşularaq və qoşulmayaraq və s. kimi növlərindən həssaslıqla istifadə edilməlidir;

3. **Sənədlərlə iş** – jurnalist-ekoloq bu planda lazımı sənədlərin əldə olunmasında daha israrlı, diqqətli, gözəaçıq və zirək olmalı, onların öyrənilməsində operativ olmalı və materialların təhlil edilməsində hərtərəfli peşəkarlıq göstərməlidir.

4. **Janr müxtəlifliyi** - jurnalist informasiya alınmasının geniş yayılmış metodlarına xidmət edən **janrlardan** (müsahibə, «dəyirmi masa», mətbuat konfransı və s.) virtuoz şəkildə istifadə etməyi bacarmalıdır. Bunun üçün ekoloji problemlərin həllində plüralizmin formalaşması və öz əksini tapması vasitəsi kimi diskussiya janrına xüsusi yer verilməlidir.

5. **Jurnalist tədqiqatı metodu**- bu metod jurnalistə problemə daxildən baxmaq, onun həllinə şəxsən qatılmaq imkanı verir. Bu çox vacibdir, çünki adətən, təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ən kritik situasiyalarda investiqeytiv jurnalistikaya müraciət edirlər. Bir qayda olaraq, bu cür publikasiyaların təsiri daha güclü olur. Xəzər dənizinin, Kür və Araz çaylarının ekoloji təmizliyi uğrunda və ətrafı basması haqqında respublika mətbuatının çıxışlarını buna misal göstərmək olar.

6. **Ekoloji təhlil, ekoloji monitoring** (təbiət obyektlərinin sistemli müşahidəsi) – bu iş forması ekoloji problematikaya aid zəngin dosyaların hazırlanmasına imkan verir.

Jurnalist-ekoloq daim çoxsaylı təbiəti mühafizə cəmiyyətlərinin və təşkilatlarının, ictimai hərəkətlərin fəaliyyətlərindən xəbərdar olmalıdır. Jurnalist Benyəlxalq Təbiəti Mühafizə və Təbii Resurslar İttifaqının, “Qrinpis” Beynəlxalq QHT-nin, yerli təbii mühafizə cəmiyyətlərinin, “yaşıllar” partiyasının və s. həyata keçirdikləri aksiyalar və planlaşdırdıqları tədbirlər barədə məlumatla malik olmalıdır. Eyni zamanda, jurnalist-ekoloqun «informasiya sahəsinə» BMT-nin Ətraf Mühiti Mühafizə Proqramı (YUNEP), “İnsan və biosfera” (MAB), Təhsil, Elm və Mədəniyyət Proqramı (YUNESKO) aid olmalıdır. Həmçinin, Con və Ketrin Makarturlar (MDB ölkələri üçün Proqram), Fridrix Nauman, «Avrasiya» fondları da buraya daxil edilməlidir.

Jurnalist-ekoloq həmçinin ekoloji terminləri bilməli və onlardan yerində istifadə etməyi bacarmalıdır (bu mətnin sonunda ekoloji terminlərin qısa lüğəti verilir).

Göründüyü kimi, jurnalist-ekoloq alim səviyyəsində biliyə və reportyor vərdişlərinə malik olmalı, müşahidə etməyi bacarmalı, ısrarlı, mütəşəkkil olmalı, mürəkkəb vəziyyətlərdə çıxış yolunu tapmağı, vəziyyəti ətraflı və obyektiv işıqlandırmağı, başlıca məsələni diqqətə çatdırmağı bacarmalıdır. Əsas obyekt isə insan, insanın rifahı naminə onun ətraf mühitlə harmoniyası, birliyi olmalıdır. Jurnalist-ekoloq yalnız bütün bu keyfiyyətləri özündə birləşdirməklə, öz ali peşə borcunu şərəflə yerinə yetirə bilər.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Ekoloji problem anlayışını izah edin.
2. Ekoloji jurnalistikanın formalaşmasını və müasir vəziyyətini təsvir edin.
3. Dünya ekoloji jurnalistikasının mövzu istiqamətlərinə və jurnalist-ekoloq üçün tələblərə nəzər yetirin.
4. Televiziya və qəzet ekoloji jurnalistikasının oxşar və fərqli cəhətlərinin xarakteristikasını açın.

VII MÖVZU

Müasir elektron KİV-lər və qlobal psixokoloji problemlər

Teleradio verilişlərində istifadə olunan müasir rəqəmli və kompüter texnologiyası müxtəlif video- və audioeffektlərin asanlıqla əldə olunmasına geniş imkanlar verir. Lakin onlar təkcə rejissorun yaradıcılıq niyyətlərinin reallaşması vasitəsi kimi xidmət göstərmir, həmçinin ekologiyaya, televiziya tamaşaçılarının və radio dinləyicilərinin, teleradio şirkətlərinin işçi heyətinin və ötürücülərin şüalanma zonasında olan şəxslərin psixi və fiziki sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Elektron KİV-lərin müasir və perspektiv texnologiyalarının, kütləvi tirajla buraxılan video- və audioməhsulların, kompüter oyunlarının bəşəriyyətin gələcək taleyinə təsirinin nəticələrini atom enerjisinin mənimsənilməsi ilə müqayisə etmək olar. Bu da ki, ya inkişafa - çiçəklənməyə, ya da ki, qlobal məhvə aparıb çıxara bilər. Artıq bu gün belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, yeni informasiya texnologiyaları və kommunikasiya vasitələri atom və nüvə enerjisinə nisbətən daha qısa vaxtda təhlükə yaratmaq imkanına malikdir.

Rəqəm texnologiyalarından istifadə edən elektron KİV-lərin kütləvi davranışa və fiziki sağlamlığa qərəzli və yaxud qərəzsiz şəkildə təhlükəli təsirini ənənəvi yanaşma yolu ilə görmək mümkün deyildir. Bu təhlükə yalnız sitologiya (heyvan və bitki hüceyrələrinin quruluşu, kimyəvi tərkibi, funksiyaları, fərdi və tarixi inkişafını öyrənən elm), fiziologiya, psixofizika, psixokologiya, informologiya, bioinformasion proqramlaşdırma (BİP), eniologiya (müəmmalı hallar haqqında elm) və s. elmlər tərəfindən insanın və digər bioloji obyektlərin öyrənilməsi

nəticəsində əldə olunan ən yeni məlumatların ümumiləşdirilməsi yolu ilə məlum olmuşdur.

Biz jurnalistlər əvvəlcə belə bir məsələni özümüz üçün aydın etməliyik: elektron KİV-lər, kütləvi multimediyaya məhsulları və İnternet texnologiyasının sürətlə inkişafı ilə bağlı olan psixoeoloji problemlər hansı məqsətlə səviyyəyə aid edilməlidir?

Rəqəm və interaktiv texnologiyaların teleradioyayımı praktikasına tətbiq edilməsi, müxtəlif telekommunikasiya vasitələrinin inteqrasiyası və bu məqsədlərə nail olmaq üçün getdikcə elektromaqnit şüalanmasının yeni diapazon tezliklərinin mənimsənilməsi bəşəriyyəti yeni ekoloji problemlə qarşılaşdırmışdır ki, biz bu problemə analoji TV dövründə rast gəlməmişik. Bu problemlərin çoxu lokal, bəziləri regional olsa da, getdikcə global xarakter almağa başlayır. Onların bəzilərinə KİV-lə bağlı olmayan situasiyalarda (radioötürücü vasitələrin, enerji və işıqlandırma qurğularının, texnoloji sənaye avadanlığının və s. təhlükəsizliyi) rast gəlinir və onlar elektron KİV texnologiyasına daxil edilmişdir.

Çoxsaylı və müxtəlif eksperimental məlumatlar təsdiq etməyə imkan verir ki, rəqəmli texnologiyalar böyük insan kütləsinin davranışı ilə həm qərəzli, həm də məqsədyönlü manipulyasiya etməyə şərait yaradan, onların psixi və fiziki sağlamlığına, həmçinin orqanizmin genetik inkişaf proqramına və ekologiyaya təsir edən müxtəlif imkanlara malikdir.

Bütün bunları təsdiq etmək üçün birinci növbədə ən sadə və məlum bir təzahürdən - neyro-lingvistik proqramlaşdırma (NLP) texnologiyasının istifadəsinin öyrənilməsindən başlamaq lazımdır. NLP texnologiyası adətən insanlar arasında, qeyri-şüurlu şəkildə və məişət səviyyəsində istifadə olunur. Bu texnologiyalar reklam və

PR kampaniyalarında, işgüzar görüşlərdə və digər çoxsaylı situasiyalarda əldə olunan uğurların rəhni kimi çıxış edir.

NLP praktikasını adətən bir hadisədir, ona görə də ona fikir verməmək də olar. Lakin, onun müasir istifadəsi vəziyyəti xeyli dəyişdirmişdir. NLP-dən istifadə tərəflər üçün bərabər səviyyədə baş verir, ona görə ki, proses şüur vasitəsilə nəzarətdə saxlanıldığından hər hansı bir tərəf aşiq-aşkar üstünlüyə malik ola bilmir, lakin müasir yayım proqramları və multimedia məhsullarının istehsalı texnologiyaları qəbul edən tərəfin şüuru tərəfindən nəzarətdən yayınmağa imkan verir. Əksər hallarda qəbul edən tərəf hətta fikirləşmir ki, ona gizli və olduqca səmərəli təsir göstərirlər, bu texnologiyalardan istifadə edən tərəf isə uğur qazanmaq üçün böyük şans qazanır. Gizli NLP-yə sadə misal kimi məşhur “25-ci kadr texnologiyasını” göstərmək olar.

Bu texnologiyadan adətən seçki kampaniyaları zamanı istifadə edilir. Gizli texniki təsir vasitələrindən istifadə edilir və bu zaman disparat metodunun (yun.-parçalanma, fikrin inkarı, ziddiyyət), NLP proqramlarının tətbiqi və yaxud da gizli hipnoz metodunun köməyi ilə teletamaşaçıya qavranılmayan müşahidə informasiyası təqdim edilir. Hər iki metod veriliş zamanı cəmlənir və neyro-semantik hipermetn (yun.-üstün, mübalığəli, şişirdilmiş) prinsipi əsasında birləşirlər. Bu zaman bəzi televiziya tamaşaçılarında baş beyin şüalanmasının dalğa titrəyişləri alfa-ritmə (8-13 Hz) doğru dəyişir. Bu vəziyyət hipnotik təsirin qəbulu və yaxud da komandanın şüurdan (beyinin sol yarımkürəsindən) yan keçərək beyinin sağ yarımkürəsinə daxil olması rejiminə uyğun gəlir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, televiziya hipnozu insanlarda mənfi davranış proqramları, xəstəliklər və hətta intihar halları formalaşdırır. Məhz buna görə də əksər ölkələrdə tamaşaçılarda kütləvi xəstəliklər əmələ gətirir.

bilən televiziya seansları (məsələn, V.Kaşpirovski, A.Çumak və s.) qadağan edilmişdir.

“Zomblaşdırmanın” ekspansiyasına xarakterik nümunə kimi Rusiyanın NTV, ORT, RTR telekanallarının Azərbaycanla bağlı süjetlərində və Tehranın azərbaycandilli telekanallarının proqramlarında bəzi tamaşaçıların tam formalaşmamış şüurlarına gizli təsirin göstərilməsini misal çəkmək olar. Hətta bəzən xarici telekanalların Azərbaycan telekanallarının proqramlarından sitat gətirdikləri epizodlar da müxtəlif gizli mənalara və fikirlərlə zəngin olur.

“Zomblaşdırma” uşaqlar üçün xüsusilə təhlükəlidir. Yaponiyada TV-də şüurdan gizli reklamlarla birlikdə nümayiş etdirilmiş cizgi filminə tamaşa etmiş 800 uşaqda epilepsiya pristupunun baş verdiyi aşkar olunmuşdur. ABŞ məktəblərində hətta uşaqlara birbaşa aidiyyəti olmayan teleproqramlarda aşılana gizli təsir nəticəsində intihar epidemiyası dalğası əmələ gəlmişdir. Bu slkələrdə insan psixikası ilə manipulyasiyaya yol verilən proqramların nümayişi qadağan edilmişdir.

Azərbaycanda “zomblaşdırma” hələlik qanunla tənzimlənmir və tamaşaçılar gündəlik gizli virus normalarını alırlar. Cəmiyyətin şüurunu təhlükədən qurtarmaq, kütləvi xəstəlik və ölümün qarşısını almaq üçün hökumət tərəfindən təcili qərarların qəbul olunması tələb olunur (Rusiyada Kaşpirovski və Çumakla bağlı olduğu kimi).

Televerilişlərin insanın fiziki sağlamlığına təsiri ilə bağlı məşhur bir faktı da misal göstərə bilərik. 1997-ci il dekabrın 16-da axşam Yaponiyada televiziya ilə “Pakemon” cizgi filimi göstərilmişdir. Bu filmə səmada qırmızı-mavi işıq sayrışmaları olan beşsaniyəlik bir epizod vardır. Cizgi filminə baxan 700 uşaqda və yaşlı şəxsə ürəkkeçməsi baş vermiş, təcili yardımlar çağırılmış və 200 nəfər xəstəxanalara yerləşdirilmişdir. Mütəxəssislər cizgi filminin

təkrar nümayişi barədə bütün Yaponiya əhalisinə məlumat vermiş və ertəsi gün qırmızı-mavi epizodu yenidən televizorda göstərmişlər. Təkrar seans bütün ölkədə yeni ürəkkeçmə dalğası yaratmışdır. Ürəyi keçənlərin yaş diapazonu 3-58 yaş arasında olmuşdur. Bəzi uşaqlarda ürəkkeçmədən sonra boğulma halları da baş vermişdir. Təhsil Nazirliyinin verdiyi məlumata görə 12950 uşaqda müxtəlif ağır dərəcəli simptomlar aşkar edilmişdir. Aydınlaşdırılmışdır ki, animatorlar şüura təsir etmək üçün hansısa xüsusi effektdən istifadə etməmişlər. Ürəkkeçmələrə səbəb yalnız rəngli “sayrışmalar” olmuşdur. Buna səbəb nədir?

İşıqla qaranlığın tez-tez bir-birini əvəzləməsi və yaxud da kontrastlı patternlər neyronlara təsir edir və onları adi haldakına nisbətən daha böyük tezlikli elektrik impulsu yaratmağa məcbur edir. Beləliklə də, yaranmış “elektrik fırtınası” epilepsiyadan əziyyət çəkən insanlarda əzələ qıcolmasına və ürəkkeçməyə səbəb olur. Və bu zaman sayrışmanın olması mütləq deyil, əsas odur ki, rəng təzadları və kəskin dəyişikliklər insanın şüurunda qeydə alınmalıdır.

İnformasiyanın hələ tam formalaşmamış şüura (təhtəl-şüura) birbaşa yerləşdirilməsi İnternet istifadəçilərinə də təsir edə bilər. Daha geniş yayılmış “666” və “25th.Century.Fox” kompüter virusları da eyni ilə “25-ci kadr effekti”ndən istifadə edirlər.

“25th.Century.Fox” virusu yeni nəsəl virusudur. O, kompüterə heç bir dağıdıcı təsir etmədən bilavasitə istifadəçinin şüuruna təsir göstərir. Yoluxmuş proqram işə düşərkən virus əvvəlcədən proqrama yerləşdirilmiş 128 ifadədən birini təsadüfən seçir və onu hər 25-ci kadrə “soxuşdurur”. Virusun birinci versiyasında elə də təhlükəli bir ifadə olmur. Məsələn onlardan bəzilərini göstərə bilərik: “Yaxşı olar ki, pivi için”, “Bəsdi işlədin – istirahət et”,

“Arvadın haradadır?”, “İndi Windows sönəcək”, “Özünə başqa bir iş tap” və s.

Bu yazıları təhtəşüür vəziyyətdə qəbul edərkən çoxları əsəbləşməyə başlayır, əmək məhsuldarlığı aşağı düşür və insanın əhval-ruhiyyəsi pisləşir. Bu virus elə hazırlanmışdır ki, müstəsna qayda olaraq işgüzar xarakterli proqramlarda, məsələn, mətn və qrafik redaktə, elektron cədvəl, mühasibat və s. proqramlarda işləyərkən fəallaşır (mütəxəssislərin dediyinə görə, bu virus Asiya ölkələrindən birində yüksək texnoloji sənayenin və bütövlükdə iqtisadiyyatın iflic vəziyyətinə salınması məqsədi ilə yaradılmışdır).

“666” virusu isə təsvirdə görüntüsü olmasa da, faciəli nəticələrə gətirib çıxarır. Ekranı adi pəncərədir – istifadəçidə isə belə bir hissə var ki, sanki onu nə isə ekrana çəkir. İnsanın başında bir ağırlıq, qulaqlarında isə səs əmələ gəlir. Ekrandan ayrılmaq da mümkün olmur, istifadəçi sanki hipnoz vəziyyətində olur, əlini belə tərpedə və heç kimi köməyə çağırma bilmir. “666” virusu 25-ci kadrı ekrana insanı bir növ hipnotik transa çəkən xüsusi rəng kombinasiyası verir. 25-30 saniyədən sonra mənzərə dəyişir və yeni rəng naxışının təhtəşüür dərki yrəyin fəaliyyətinin pisləşməsinə (ritmin dəyişməsinə və zəifləməsinə) gətirib çıxarır. Arterial təzyiq kəskin şəkildə artır və azalır, bu hal bir-neçə dəfə təkrar olunur. Həhayət, beyin damarları təzyiqə tab gətirmir və beyinə qan sızır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu virusun müxtəlif növ kompüter qoşqularına və televiziya reklam rolıklarına keçmək təhlükəsi vardır və onun qarşısını heç nə ilə almaq mümkün deyildir.

Beləliklə, yuxarıda dediklərimizə əsaslanaraq, aşağıdakı aralıq nəticəyə gələ bilərik:

- müasir rəqəm tele-, radio-, video-, audio- və multi-media məhsulları istehsalı texnologiyaları insanlara gizli

informasiya təsiri göstərmək, onların psixi və psixosomasiyal vəziyyətinin idarə olunması, şüurlarının və davranışlarının manipulyasiyası, böyük insan kütləsinin zombalaşdırılması üçün əvəzsiz bir alətdir;

- tam formalaşmamış şüura informasiya təsiri qeyri-iradi və qərəzli şəkildə kütləvi psixosomatik xəstəliklərin əmələ gəlməsinə, həmçinin orqanizmdə fizioloji və orqanik pozuntular yaradaraq ölümlə nəticələnmə vəziyyətinə gətirib çıxara bilər.

Beləliklə, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, canlı orqanizmlərə informasiya-məkan təsiri yalnız insanın davranışında və evolyusiyasında deyil, eyni zamanda bütün Yer kürəsindəki canlı həyatda idarəolunan və idarəolunmayan fəlakətli nəticələrə gətirib çıxara bilər. Təsədüfi deyil ki, son illərdə Yer kürəsində müəyyən olunmayan səbəblər üzündən ölüm halları (4 dəfədən çox) və eybəcər doğulan uşaqların sayı kəskin şəkildə artmışdır.

Rəqəm texnologiyaları və onların köməyi ilə istehsal olunan vizual və səs effektləri elektromaqnit təsiri ilə birləşərək bütün bəşəriyyətə, o cümlədən teleradio məhsulları, videofilm, audiokaset, CD- yazılarını ixtira və istifadə edənlərə, kompüter istifadəçilərinə kompleks təsir edən kodların mənbəyidir.

Ümumiyyətlə, yaradıcılıq və texniki üsullardan asılı olaraq informasiya təsiri aşağıdakı imkanlara malikdir:

- neyro-lingvistik proqramlaşdırma zamanı cari və uzunmüddətli davranışa təsir etmək;

- patoloji vəziyyətə keçən fizioloji gərginlik yaratmaq (ürək və tənəffüs ritmlərinin xarakterinin dəyişməsi);

- orqanizmin funksional imkanlarını və sosial fəallığı aşağı salan görmə, eşitmə və ümumi xarakterli diskomfort yaratmaq;

- psixi, psixosomatik və digər xəstəlikləri kəskinləşdirmək;
- insanın və ümumiyyətlə bioloji orqanizmlərin inkişafının genetik proqramlarını dəyişmək.

Ekoloji cəhətdən təhlükəli texnologiyaların qərəzli istifadəsi və qərəzli təsiretmə texnologiyalarının KİV-ə tətbiq edilməsi xüsusi narahatlıq doğurur. Bu işlərin nəzarətdən kənar qalması ayrı-ayrı regionların və ölkələrin əhalisi, həmçinin bütün bəşəriyyət üçün global ekoloji problemə çevrilə bilər. Vəziyyəti gərginləşdirən cəhətlərdən biri də odur ki, artıq elə mikroprosessorlar ixtira olunmuşdur ki, onlar kənarından sorğu və komanda əsasında rəqəmli qurğularda olan informasiyanı onun sahibindən icazəsiz olaraq oğurlamaq, başqasına ötürmək və hətta hiss olunmayan düzəlişlər etmək də mümkündür.

Elektron KİV-in inkişafı ilə əlaqədar global ekoloji və psixoeoloji problemlərlə bağlı KİV-in qarşısında müəyyən tələblər qoyulur:

1. KİV-də və kompüter şəbəkəsində rəqəmli istehsal texnologiyalarının, həmçinin onların yeni translyasiya üsullarının tətbiqi nəticəsində kütləvi şüurla manipulyasiya, global məşabda sağlamlıq problemləri, bütövlükdə Yer kürəsində canlı həyat üçün yaranan təhlükə problemi KİV-in əsas mövzularından biri olmalıdır.

2. KİV müasir dövrdə milli və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunması üçün öz səylərini müxtəlif elmi və texniki sahələrin mütəxəssislərinin səyləri ilə birləşdirməlidir.

3. KİV mətbuatda və global kompüter şəbəkələrində istifadə olunan yaradıcılıq texnologiyalarının və texniki vasitələrin təhlükəlilik səviyyəsinin müəyyən edilməsinə çalışmalı və əldə olunan nəticələri müvafiq tədbirlər görülmək üçün ictimaiyyətin və hökumət orqanlarının diqqətinə çatdırmalıdır.

4. KİV geniş auditoriyanı sözügedən problemlərin tədqiqatı ilə əlaqədar aparılmış təhlillərin nəticələri ilə tanış etməlidir.

5. KİV teleradio yayımının psixofiziki aspektlərinin insanların sağlamlığına təsirinin və onların vaxtında detektirləşməsi (*lat.- yüksək tezlikli dəyişmələrdən aşağı tezlikli dəyişmələrin əmələ gəlməsi*) imkanlarının aydınlaşdırılması məqsədi ilə aparılan kompleks tədbirlərin istiqamətlərinin müəyyən olunmasına səy göstərməlidir.

6. KİV öz iştirakı ilə teleradio yayımının insanların sağlamlığına global təsirinin qarşısını ala bilən təşkilati-texniki tədbirlərin hazırlanmasına, teleradioproqramlarda, video və audioməhsullarda, kompüter oyunlarında artefaktların (*lat.-sünni hazırlanmış*) aşkar olunması metodlarının axtarılıb tapılmasına, bütün rəqəmli tele-, radio-, video-, audio- və multimedia məhsullarının ekoloji və psixoeoloji baxımdan məcburi sertifikatlaşmasına imkan verən metodika və aparat-proqram vasitələrinin yaradılmasına çalışmalıdır.

7. Rəqəmli tele-, radio-, video-, audio- və multimedia məhsulları istehsal edən yaradıcı işçiləri və eləcə də ictimaiyyəti elektron KİV-lərlə əlaqədar ekoloji cəhətdən maarifləndirməlidir.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Müasir informasiya yayımı sistemində elektron KİV-lərin və rəqəm texnologiyalarının yerini və rolunu qiymətləndirin.

2. Elektron KİV-lərin və rəqəm texnologiyalarının global davranışa və sağlamlığa psixoeoloji təsir imkanlarına nəzər yetirin.

3. Psixoeoloji problemlərin həllində KİV-in qarşısında qoyulan tələbləri sadalayın.

VIII MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrdə beynəlxalq terrorizm problemi

XX əsrin sonları - XXI əsrin əvvəllərində bəzi dövlətlərin, xüsusilə də ABŞ, İsrail, Rusiya, Fransa və s. ölkələrin dövlət başçılarının, siyasi xadimlərin, rəsmi şəxslərin, politoloqların çıxışlarında, beynəlxalq danışıqlarda və əlbəttə ki, KİV materiallarında “beynəlxalq terrorizm” anlayışı tez-tez səslənməyə başlamışdır. ***Terror sözü latın dilində qorxu, dəhşət, təşviş deməkdir.*** Müasir kontekstdə təşviş salmaq siyasəti, qeyri-siyasi yolla siyasi məqsədlərə çatmaq, siyasi rəqiblərin zorakılıq yolu ilə susdurulması mənasında işlədilir. Bu termin bir növ, bəşəri dəyərlərə və ideallara sadıq qalaraq, onları silah gücünə qorumağa hazır olmaq barədə Bibliya və Qurana and içmək səviyyəsinə yüksəlmiş qlobal bir təzahürü ifadə edir. Səslənən bəyanatlara diqqətlə yanaşsaq, XXI əsrin ilk illərində bəşəriyyətin yeni qlobal vəzifə ilə - “beynəlxalq terrorizmə” qarşı mübarizə üçün bütün qüvvələrin səfərbər olunması problemi ilə qarşılaşdığına şahidi oluruq. Bu problem, xüsusilə, Qərb ölkələrinin kütləvi informasiya vasitələrinin (“terror”, “terrorçu”, “islamizm”, “islamçı”¹⁰² və s. ifadələr barədə mənfi ictimai rəy yaratmışdır) və qismən də Rusiya

¹⁰² Qərb KİV-inin interpretasiyasına görə, **“islamizm”** – cəmiyyətin və dövlətin daxilində, həmçinin dövlətlərarası münasibətlərdə olan bütün ziddiyyətlərin şəriət normalarına uyğun həll ediləcəyi bir şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan dini-siyasi ideologiya və praktik fəaliyyət istiqamətidir. **“İslamçı”** – islam dininin davamçısı, radikal, fundamental istiqamətin və totalitar rejim yaradılmasının tərəfdarı, ortodoks islam normalarından hər cür yayınmanı rədd edir.

KİV-lərinin (daha çox “vəhhabi”¹⁰³ anlayışı ətrafında neqativ ictimai fikir formalaşdırmışdır) məqsədyönlü səyləri ilə insanların digər uzunillik qlobal problemlərini daha arxa plana sıxışdıraraq bəşəriyyətin diqqət mərkəzində özünə möhkəm yer tutmuşdur.

Əlbəttə, Qərb və Rusiya kütləvi informasiya vasitələrinin “islamizm”, “islamçı”, “vəhhabi” və s. anlayışlarla bağlı interpretasiyası ayrıca bir elmi polemikanın mövzudur və indi bizim məqsədimiz bu anlayışlar ətrafında neqativ ictimai fikir formalaşdırmaqla cəmiyyətdə fərqli düşüncəyə malik insanlara münasibətdə həyata keçirilən fəaliyyətlərə qiymət vermək deyildir. Bununla belə, Avropa dövlətlərinin dəstəyi ilə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüş ilk türk yazıçısı Orxan Pamukun müsahibələrinin birində söylədiyi fikir bu cür polemikalarda başlanğıc materialı kimi istifadə oluna bilər. Yazıçı ona verilən – “Başqa rənglər” romanınızda bir fəsil var - “Avropa hardadır”? Həmin fəsildə siz Cenevrədə keçirdiyiniz yayı təsvir edirsiniz: “kilsə zənglərini ilk dəfə eşidəndə mən özümün Avropada yox, xristian dünyasında olduğumu hiss etdim”. Yaxşı, necə baxsaq, Avropa - xristian klubudur? sualına belə cavab verir - “Əgər Avropa - təməndə millətçilik və xristiançılıq dayanan xristian klubudursa, onda Türkiyənin yeri yoxdur. Yox, əgər Avropa azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərlərin üzərində bərqərar olursa, onda Avropada Türkiyənin yeri var. ... Düzü, heç elə bir ümidim də qalmayıb.”¹⁰⁴ Bu müsahibədən neçə il keçsə də, Türkiyə hələ də “Avropa ailəsinə” qəbul olunmayıb.

¹⁰³ Qərb, xüsusilə də Rusiya KİV-inin interpretasiyasına görə, **“vəhhabi”** – İslam dininin cərəyanlarından birinin tərəfdarı; ilkin İslama qayıtmağı, bər-bəzəkdən, mahnı və rəqslərdən, şərab və tütündən istifadədən imtina etməyi tələb edir.

¹⁰⁴ <http://kitabxana.net/?oper=readNews&id=523>

Qlobal terrorizm probleminə ümumbəşəri ranq və qlobal status verilmək məqsədi ilə siyasətçilər və kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən “beynəlxalq terrorizm” və “alman faşizmi” arasında paralellər aparılır, qabaqlayıcı xarakter daşıyan qəti tədbirlərin görülməsinə çağırışlar ifadə edilir. Bu çağırışlar xüsusilə faşist Almaniyası üzərində qələbənin ildönümü münasibəti ilə keçirilən tədbirlərdə daha qabarıq səsləndirilir.

2002-ci il mayın 9-da Rusiya Federasiyasının prezidenti V.Putin Qələbə günü şərəfinə keçirilən paradda faşizmin yerinə yeni “şər qüvvənin” gəldiyini bəyan etmiş və bu qüvvənin özünü “beynəlxalq terrorizmdə” tapdığını demişdir. Buna oxşar ideyanı Fransa prezidenti J.Şirak 2002-ci il mayın 27-də ABŞ prezidenti C.Buşun iştirakı ilə Fransanın Normand qəsəbəsində bu qəsəbənin 1944-cü ildə amerika ordusu tərəfindən almanlardan azad olunmasının ildönümü münasibəti ilə keçirilən tədbirdə söyləmiş və “beynəlxalq terrorizm”lə alman faşizmi arasında paralellər aparmışdır.¹⁰⁵

Həqiqətən də “beynəlxalq terrorizm” getdikcə özünü elə bir siyasi təzahür kimi büruzə verir ki, bunun arxasında yeni dünya müharibəsinin – “Bəşəriyyətin beynəlxalq terrorizmə qarşı müharibəsi”nin başlaması təhlükəsi dayanır. Terrorizm dünyanın bir çox ölkələrini – İngiltərə, İrlandiya, İspaniya, İraq, Fələstin, İsrail, Əfqanıstan, Pakistan, Türkiyə, Rusiya, ABŞ və s. əhatə etmişdir.

Azərbaycan terrorun nə olduğunu uzaq ölkələrdə baş vermiş qanlı hadisələr haqqında KİV-də yayılan informasiyalardan deyil, terroru dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıb əksər region ölkələrinə ərazi iddiaları ilə çıxış edən Ermənistanın özünün məkrli məqsədlərinə nail olmaq

¹⁰⁵ <http://siava.ru/forum/topic824-301.html>

vasitəsi kimi istifadə edərək ölkəmizdə törətdiyi terror aktlarının insanlara gətirdiyi faciələrdən bilir. Terror Azərbaycan üçün 1987-ci ilin dekabrında zəlzələnin qurbanlarına çevrilmiş ermənilərə köməyə gedən Azərbaycanlı könüllüləri aparan təyyarənin Spitak üzərində vurulması, Bakı-Tbilisi avtobus marşrutunda (16 noyabr 1989-cu il), Moskva-Bakı sənişin qatarında (30 may 1991-ci il), Qarakənd üzərində içərisində Rusiya və Qazaxıstanın da dövlət adamlarının olduğu vertolyotun (20 noyabr 1991-ci il), 1994-cü ilin mart və iyun aylarında Bakı metropoliteninin 20 yanvar stansiyasında, “28 may” və “Gənclik” stansiyaları arasında qatarların partladılmasından sonra insanların qəlbində yaranan torpaq, vətən ağrısı, gözlərində doğmaları üçün niskil damcılarıdır. Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların işğalı, Qərbi Azərbaycan ərazilərinin azərbaycanlılardan etnik təmizlənməsi nəticəsində tarixi torpaqlarını itirən bir xalqın XXI əsrdə üzləşdiyi haqsızlıq, yerindən-yurdundan didərgin salınmış 1 milyon insanın qaçqın-köçkün taleyi, 25 min adamın yarımçıq qalmış həyatının haraylarıdır. Problemin paradoksalığı ondadır ki, bütün bunlar qlobal problemlərin həllinə “məhkum olunmuş” nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların, yeni dünya nizamını ölçüb-biçən, “bərqərar edən” hegemon dövlətlərin yaratdıqları “qlobal nizamsızlıq məkanı”nda baş verir.

Terror aktları hansı ideya altında ört-basdır edilsə də, bu aktlar günahsız insanların qanının tökülməsi, ölüm, dağıntılar, minlərlə insanın şikəst olması və bu “bəla” ilə mübarizəyə xərclənən külli miqdarda maddi vəsait deməkdir.

Bəşəriyyətin marağı “beynəlxalq terrorizm”in mahiyyətinin, onun daxili anatomiyasının və zahiri cəhdlərinin obyektiv təhlilini tələb edir. Bu işdə cəmiyyətdəki funksiyasına görə mühüm yer tutan KİV-in böyük rol oynaya biləcəyi heç kimdə şübhə doğurmur.

Bununla əlaqədar olaraq, media qarşısında olduqca mürəkkəb və bəlkə də cavabının tapılması həm sahə elminin, həm də KİV-in imkanları xaricində olan suallar meydana çıxır. Müşahidəçilərin fikrinə görə, ilk növbədə aşağıdakı əsas suala cavab tapılmalıdır - yeni dünya müharibəsini kim başlamaq istəyir? Abstrakt “beynəlxalq terrorizm”, yoxsa “antiterrorizm əməliyyatları” adı altında bütöv bir dövləti talan edən və onu yer üzündən silməyə çalışan siyasi hakimiyyət və ya mürtəcə qüvvələr? Aparılan bahalı tədqiqat və təbliğat kampaniyalarına baxmayaraq, “beynəlxalq terrorizm” qlobal militarist qüvvə kimi mücərrəd olaraq qalır. Onu “ifşa edənlər” isə “konkret görüntülərə”, “nümunələrə” malikdirlər (2001-ci il sentyabrın 11-də Nyu-Yorkda Dünya Ticarət Mərkəzinin binalarına təyyarələrin çarpılması, 2004-cü il sentyabrın 1-də Beslanda 1 №-li məktəbin şagirdlərinin girov götürülməsi və s. hadisələr). Əlbəttə, bu hal vəziyyəti bir qədər də mürəkkəbləşdirir.

“Beynəlxalq terrorizm”in mücərrədliyi, onun strukturu, hərəkətverici qüvvələri, həyata keçirilmə mexanizmləri, maliyyə mənbələri, informasiya təminatı və s. ilə bağlı çoxsaylı ziddiyyətli suallara cavabın axtarılması növbəti böyük problemin – “beynəlxalq terrorizmin” mahiyyətinin aydınlaşdırılmasını tələb edir.

“Beynəlxalq terrorizm” müasir dünya inkişafının qloballaşmasının məhsullarından biridir. Onun spesifik yönümlülüyü və çaları öz başlanğıcını qlobal oliqarxiyanın “fövqəlmilli” siyasi, iqtisadi, sosial və informasiya strategiyasından götürür. Bütün cəhdlərə baxmayaraq, beynəlxalq terrorizm beynəlxalq münasibətlərlə bağlı kəskin qlobal problemə çevrilməkdədir. Təbii ki, bizi ilk növbədə beynəlxalq terrorizmin kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqəli tərəfləri maraqlandırır. Birmənalı şəkildə deyə bilərik ki, beynəlxalq terrorizm müasir dövrün

qlobal problemlərindən, çağdaş jurnalistikanın, daha dəqiq desək, siyasi jurnalistikanın mövzu istiqəmətlərindən biridir.

2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələri qlobal problemlər cərgəsində və kütləvi informasiya vasitələrinin materiallarında “qlobal terrorizm problemi”nin yerini daha da möhkəmləndirdi. KİV-də “qlobal terrorizmə qarşı mübarizə”, “qlobal antiterrorizm koalisiyası” və s. oxşar yeni anlayışlar meydana gəldi. Bu yeni təhlükənin və bəşəriyyət üçün təhdidin mürəkkəbliyi həm də ondan ibarətdir ki, o, digər problemlərə - sivilizasiyaların və dinlərin mübarizəsinə, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərə, mütəşəkkil cinayətkarlığa, korrupsiyaya və s. sirayət edir. Eyni zamanda, “qlobal antiterrorizm koalisiyası” barədə danışıq, müxtəlif səbəb və amillərə əsaslanaraq öz hərəkətlərini “terrorizm” hesab etməyən ölkə və xalqların get-gedə daha açıq xarakter alan “müqavimətlərini” də yaddan çıxarmaq olmaz. Məsələn, çəçen münaqişəsində düşmən olan tərəflər bir-birini “terrorizmdə” günahlandırır. 11 sentyabr hadisələri bəşər tarixində görünməmiş terror aktı kimi təsnif edilmişdir. Qarşı tərəf amerika hərbiçilərinin onlara qarşı hərəkətlərini “dövlət hegemonizmi” və “dövlət terrorizmi” hesab edir. Bu cür sivilizasiyalararası qlobal qarşıdurmanın ağır nəticələrinin əvvəlcədən təsəvvür edilməsi mümkün olmadığı üçün bu təzahür dünya ictimaiyyətinin ölçülüb-biçilmiş reaksiyasını tələb edir. Dünyanın sivil hissəsinin qlobal terrorizmə qarşı mübarizəsi mədəniyyətlərarası qarşıdurmaya çevrilməməlidir. Bu özü yeni bir qlobal problemin başlanğıcını qoya bilər.

Ümumiyyətlə, “terrorizm” anlayışı – həm konfliktin tərəfləri, həm hökumət dairələri, həm də kütləvi informasiya vasitələri üçün olduqca “münasib” bir anlayışdır. 1998-ci ilin mart ayında Kopenhagendə „Beynəlxalq terrorizm,

silahlı münaqişələr və KİV“, 2002-ci ilin may ayında Bonnda „KİV, münaqişələr və terrorizm“ və 2004-cü ilin mart ayında Moskvada „Söz, informasiya və mətbuat azadlığı Qərbi, Mərkəzi, Şərqi Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın nəzəriyyə və praktikasında“ mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfranslarda münaqişə tərəfləri, hökumət nümayəndələri, həm də KİV təmsilçiləri bu anlayışdan öz mövqelərinin doğruluğunu sübut etmək üçün məharətlə istifadə etməyə çalışmışlar. Kopenhagen konfransında sırf çeçen-rus münaqişəsi, Bonn konfransında isə əlavə olaraq Əfqanıstan və Yaxın Şərq konfliktləri, həmçinin bu münaqişələrdə jurnalistlərin məsuliyyəti və vəzifələri mövzuları geniş müzakirə predmeti olmuşdur. Hər iki konfransda rus iştirakçılar iki istiqamətdə - a) çeçen xalqına qarşı beynəlxalq humanitar hüquqa zidd hərbi əməliyyatların aparılması və b) KİV haqqında qanuna hökumətin terrorçu adlandırdığı şəxslərlə müsahibələrin verilməsini qadağan edən düzəlişin edilməsi – istiqamətlərində “qızgın həmlələrə” məruz qalmışlar. Bu istiqamətlər istənilən şəxsi terrorçu adlandırıb ona qarşı cəza tədbiri görməyə və faktiki olaraq ölkənin bir hissəsində siyasi senzura tətbiq edib orada istənilən hərbi əməliyyat aparmağa imkan verən hallar kimi qiymətləndirilmişdir. İştirakçılar Rusiyada KİV-in azad fəaliyyəti üçün böyük maneələrin olduğunu vurğulamışlar. Onların fikrinə görə, dünya jurnalistikası praktikasında jurnalistin fəaliyyətində əvvəlcə azadlıq, sonra məsuliyyət prinsipi durur. Rusiya Federasiyasında isə əksinə, bu anlayışların yerini dəyişmişlər. Hökumət jurnalisti qabaqca məsuliyyətə çağırır, sonra isə ona azadlıq təklif edir.

Beynəlxalq terrorizmin bir təzahür kimi mücərrəd mənə daşması (tərəflərin bir-birini terrorizmdə

günahlandırması)* bu istiqamətin adının müəyyənləşdirilməsində, eyni zamanda, bu mövzunun KİV-də işıqlandırılmasında bir sıra problemlər vardır. Nədir “beynəlxalq terrorizm”?

“Mücərrədlik jurnalistikası” mı? Dünya jurnalistikasının təcrübəsi beynəlxalq terrorizm mövzusunun KİV-də işıqlandırılması sahəsində redaksiyaların ciddi konsultativ, ümumi humanitar yanaşma, qeyri-peşəkarlıq, jurnalistin şəxsi mövqesizliyi, mövzudan yayınma və s. problemlərlə üzləşdiyini göstərir. Əlbəttə, bu vəziyyət müəyyən dərəcədə korporativ qrupların təsiri, hədə-qorxu, jurnalistin “mükafatlandırılması”, şəxsi maraq və s. səbəblərlə izah edilsə də, mövzunun, xüsusilə də, onun obyektı olan beynəlxalq terrorizmin məzmunca abstrakt xarakter daşması, daxili anatomiyasının açılmaması ilə də əlaqələndirilir.

Amma, bir fakt danılmazdır ki, terror aktları cəmiyyətdə geniş əks-sədaya nail olmaq, çaxnaşmaya səbəb olan kütləvi qorxu hissi, təşviş yaratmaq və beləliklə də qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üsulu kimi həyata keçirilir. Bu işdə KİV, xüsusilə də müasir elektron KİV-lər özlərindən asılı olmayaraq terror aktlarının iştirakçısına çevrilir, bu aktlar barədə informasiyanın vahid vaxt rejimində bütün dünyaya yayılmasına şərait yaradaraq, təşvişə düşənlərin auditoriyasını fantastik surətdə genişləndirirlər. Terrorçuların əsas məqsədlərindən biri də məhz budur. Ona görə də beynəlxalq terrorizm problemini

* Bu kitabın müəllifi (*İ.Mazanlı*) iştirakçısı olduğu aşağıdakı beynəlxalq elmi-praktik konfranslarda bu mübahisələrin canlı şahidi olmuşdur: 1). mart 1998-ci il, Kopenhagen - Danimarka : „Beynəlxalq terrorizm, silahlı münaqişələr və KİV“; 2). may 2002-ci il, Bonn - Almaniya : „KİV, münaqişələr və terrorizm“; 3). mart 2004-cü il, Moskva - RF: „Söz, informasiya və mətbuat azadlığı Qərbi, Mərkəzi, Şərqi Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın nəzəriyyə və praktikasında“.

ışıqlandıran jurnalistlərdən xüsusi peşəkarlıq, mövzunu hiss etmək bacarığı tələb olunur.

“Mücərrədlik jurnalistikası”nın ilk səciyyəvi cəhəti – bu mövzunu ışıqlandıran ixtisaslaşmış jurnalistlərin olmamasıdır. Məsələn burasındadır ki, terrorizm mövzusu öz təbiətinə görə başqa mövzulardan kəskin şəkildə fərqlənir və terrorizmin mücərrədliyi, yəni tərəflərin bir-birini terrorizmdə günahlandırması səbəbindən bu problemin ışıqlandırılması müxtəlif çətinliklər yaradır.

Bundan başqa, bəzən jurnalistlər və sahə üzrə alimlər, hətta siyasətçilər də problemlə bağlı ziddiyyətli fikirlər söyləyirlər. Fələstin – İsrail münsibətlərini buna misal göstərmək olar. Bəziləri öz tarixi torpaqlarında özlərinin qanuni dövlətini yaratmaq istəyən, öz hüquqlarını daş və ağac parçaları ilə qorumağa çalışan tərəfə, digərləri isə artıq yarım əsrdən çox vaxt ərzində işğal edilmiş ərazilərdə bütün dünyada qəbul olunmuş normalara zidd olaraq qanunsuz məskunlaşma apararı, primitiv üsullarla özünü müdafiə edənlərə qarşı istifadəsi beynəlxalq humanitar hüquqla məhdudlaşdırılan müasir silahlardan istifadə edən tərəfə bəraət qazandırır. Maraqlıdır ki, hər iki tərəf öz hərəkətlərinə haqq qazandırmaq üçün kifayət qədər arqument irəli sürə bilirlər. Bəzən də bir nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın hazırladığı hesabat digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın hazırladığı hesabata uyğun gəlmir. Bu, “abstrakt jurnalistika”nın ikinci səciyyəvi cəhətidir.

Beynəlxalq terrorizmə və silahlı münaqişələrə aid aparılan elmi tədqiqatların təbiəti də özündə bir qeyri-müəyyənliyi ehtiva edir. Bəzən bu sosial-siyasət təzahürə aid elmi bilik və müxtəlif mənşəli sübutlar eksperimental və empirik yolla əldə edildiyi, görüntü nümunələri isə problemin daxili mahiyyətini deyil, zahiri tərəflərini “anlatdığı” üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin sübutundan ötrü yetərli olmur.

Beynəlxalq təşkilatların müşahidəçilərinin apardıqları monitorinqlər də kimin nə dərəcədə haqlı və ya haqsız olduğunu dəqiqliklə müəyyən edə bilmirlər və ya etmirlər və yaxud da etmək istəmirlər. Adətən, bu təşkilatların nümayəndələrinin etdikləri rəsmi çıxışlar, hazırladıkları hesabatlar loyallıq xarakter daşıyır, “sərt künc”lərdən yan keçirlər. Göründüyü kimi, bu məsələdə də bir mücərrədlik mövcuddur. ATƏT-in Mətbuat Azadlığı Bürosunun baş məsləhətçisi A.Boldırev qurumun Cənubi Qafqaz ölkələrində mətbuatın problemlərinin həlli üçün təsir mexanizminin axtarışı ilə əlaqədar “Amerikanın səsi” radiosuna verdiyi müsahibəsində ifadə azadlığının qorunması məsələsinə toxunmuşdur: “Qanunlar hətta abstrakt anlayışları və habelə etiqad konsepsiyalarından ifadə azadlıqlarını qorunmalıdır. Belə ki, terror kimi məfhumlar barədə ifadə azadlığına o zaman cinayət müstəvisində baxıla bilər ki, bu ifadədə zorakılığa birbaşa çağırış olsun”.¹⁰⁶

Beynəlxalq terrorizmlə bağlı elmi qeyri-müəyyənlikdən və hər hansı bu və ya digər bir problemlə bağlı ekspert rəylərində olan müxtəlifliklərdən irəli gələn mücərrədlikdən başqa, hökumət mənbələrinin informasiya siyasətindən qaynaqlanan mücərrədlik də özünü büruzə verir. Bu cür mücərrədlik fəvqəladə hallarda özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Bəzi informasiya mənbələrindən jurnalistlərə yarımçıq, dəqiqləşdirilməmiş və ya da bilərəkdən çəşdirici informasiyalar verilir ki, bu da ümumi çaxnaşmanı, qorxunu və intiqam almaq hissini daha da gücləndirir.

¹⁰⁶ ATƏT jurnalistləri məsuliyyətli olmağa çağırır. „Ekspress“ qəzeti. 18-19 dekabr, 2008.

11 sentyabr 2001-ci il basqınları barədə ilk məlumatı **CNN TV** kanalı yaymışdır. CNN Federal Təhqiqat Bürosunun (FBI) terrorçuları yaxalamaq üçün Floridada həyata keçirdiyi əməliyyatlardan sonra Ədnan Buxari və onun qardaşı Əmir Buxarinin terrorçularla əlaqəli olduqlarını bildirmişdi. Lakin, Ədnan Buxarinin FTB-yə yardımçı olduğu, qardaşının isə 2000-ci ildə təyyarə qəzasında həlak olduğu məlum olduğdan sonra CNN məlumatların FTB-dən verildiyini və dəqiqləşdirilməsi üçün vaxt olmadığını bildirərək, tamaşaçılarından üzr istəmişdir.

Yanlış informasiyanın yayımlanmasında suçlandırılan media qurumlarından biri də **BBC** idi. Kanal 11 sentyabr hadisələri ilə əlaqədar verilişlərinin birində ORIX Təbii Resurslar Şirkətinin rəhbəri Kamal Kan Fhanini Əl-Kaidənin lideri Üsamə bin Ladenlə əlaqəsi olmaqda suçlayır və onun 1998-ci ildə ABŞ-ın Afrika ölkələrindən birindəki səfirliyinin bombalanmasına görə məsuliyyət daşıyan Məhəmməd Xalfan ilə eyni adam olduğunu iddia qedir. Lakin, həqiqətlər üzə çıxdıqdan və Kan Fhaninin nə Üsamə bin Ladenlə əlaqəsi, nə də ABŞ səfirliyinin bombalanmasında əli olmadığı məlum olduğdan sonra BBC oktyabrın 31-də 1 dəqiqəlik üzr mesajı yayımlayır.

BBC, eyni zamanda, sentyabrın 11-də özünün Əfqanıstandakı müxbiri Con Simpsona istinad edərək Əl-Kaidəni atom silahı hazırlamaqda suçlayan xəbər yayır. Avropa Jurnalistika Mərkəzi (European Journalism Centre) **“Wired”** jurnalına əsaslanaraq, Simpsonun Kabildə Əl-Kaidəyə məxsus bir evdən tapdığı materialların hələ 1979-cu ildə **“The Annals of Improbable Research”** adlı elmi jurnalda çap olunmuş **“Haydı, bir atom bombası düzəldək”** başlıqlı yazıya çox oxşadığını, həmçinin, bu məqalənin **“Atom bombasını necə düzəldə bilərsiniz?”** başlığı ilə İnternetdə yerləşdirildiyini dəqiqləşdirir. Əslində isə, bu məqalədə söhbət atom bombasının düzəldilməsindən deyil,

bu silahın hazırlanmasında istifadə olunan plutoniumla bağlı uşaqların maarifləndirilməsindən gedir. Uşaqlara bu maddədən uzaq durmaları, qarşılaşdıqları hallarda isə mütləq əllərini yumaları və plutoniumun ziyanverici həşəratlara qarşı istifadə oluna biləcəyi barədə məsləhətlər verilir.¹⁰⁷ BBC-nin 11 sentyabrda əlaqədar fəaliyyətini haqlı olaraq **“BBC-nin yanlışlıqlar komediyası”** adlandırırlar.

Dünyanın ilk bazar günü qəzeti olan və İngiltərədə nəşrə başlayan (1791-ci il) **“The Observer”** yazır: **“Beynəlxalq TV təbii olaraq bu qanadlı ölüm makinasının saçıdığı qorxunu israrla və az vaxt içərisində üzərində düşünmədən və düzəlişlər etmədən hər bir evə zorla daxil etdi. Bütövlükdə isə, söylənilən fikirlər bir çox Amerikalının hiss etdiyi təxmin oluna bilən duyğuları bir daha təsdiq etdi: faciəvi bir itki, nifrət, çiyənmiş bir inamsızlıq, intiqam almaq arzusu və cəzalandırılma istəyi”**.¹⁰⁸

Təəssüf ki, obyektivliyi, tərəfsizliyi ilə seçilən Qərb mətbuatında yer almış bu cür neqativ nümunələrin sayını artırmaq da olar. Əslində, aparıcı medianın və ziyalı zümrəsinin böhran anlarında güc tətbiq edilməsini dəstəkləyib, cəmiyyətdən də bu cür dəstək göstərilməsinə nail olmağa çalışmalarında qeyri-adi bir şey yoxdur. Qərb mətbuatının praktikasında bu cür tendensiyalar özünü Vyetnam müharibəsinin, Serbiyada aparılan hərbi əməliyyatların və Körfəz döyüşlərinin işıqlandırılmasında da büruzə vermişdir. 11 sentyabr hücumlarını və Əfqanıstan hərəkətini izləyən bəzi media qurumlarının KİV-in fəaliyyət prinsiplərindən və beynəlxalq humanitar hüququn

¹⁰⁷ <http://www.wired.com/news/culture/0,1284,48523,00.html>

¹⁰⁸ [Edvard Said, Islam and the West are inadequate banners...The Observer](#), Sunday 16 September 2001

tələblərindən uzaqlaşib ordu ilə eyni cərgədə durması təəssüf hissi doğurur.

ABŞ rəhbərliyi lap əvvəldən informasiya mənbələrini öz nəzarəti altında saxlaya biləcəyinə və informasiya axınını CNN vasitəsilə idarə edəcəyinə inanırdı. Lakin, 11 sentyabrdan sonra Əfqanıstandan yayımlar yayan və Talibanla əlaqələr yarada bilən tək kanal **Al Jazeera** ABŞ-ın və bütün Qərb ölkələrinin media rahatlığını pozdu. Ağ Evin rəhbərliyi Qətər əmirinin əli ilə Al Jazeeranın verilişlərinin yayımına mane olmağa çalışırdı. ABŞ-ın beynəlxalq təhlükəsizlik məsələləri üzrə sözcüsü Kondoliza Rays TV kanallarının rəhbərlərinə zəng edərək Üsamə bin Ladenin görüntülərində şifrəli mesajlar ola biləcəyini bildirir və Al Jazeeradan alınan süjetləri nümayiş etdirməməyə çağırırdı. Məhz CNN bu süjetləri yayımlamayacağını açıqlayan ilk telekanal idi.

Artıq iki əsrə yaxın bir müddətdə Azərbaycan torpaqlarını hissə-hissə işğal edən, beynəlxalq prinsip və normalara məhəl qoymadan regionda elementar humanitar hüquqların pozulmasına bais olan Ermənistanla bağlı materialların hazırlanmasında kütləvi informasiya vasitələrini təmkinli olmağa, bəşəri dəyərlərə söykənməyə çağıran Qərb mediası özü bu sınaqlardan üzüağ çıxa bilmədi. Bir çox amerikalı ziyalılar, məşhur jurnalistlər, mətbuat nümayəndələri, Princeton və Kolumbiya Universitetlərinin media departamentlərinin keçirdikləri geniş müzakirələrdə iştirak edən alim və mütəxəssislər 11 sentyabr hadisələri ilə əlaqədar əhalinin düzgün məlumatlandırılmadığını, xüsusilə də televiziya kanallarının yalan xəbərlərlə insanları panikaya sürüklədiklərini ortaya qoydular.

Amma, yaxşı haldır ki, CNN, BBC, Fox News kanallarının mövqelərini bölüşməyən KİV qurumları da var idi. CBS və NBC kimi nəhənglər belə qurumlardan idilər.

Röyter İnformasiya Agentliyi isə 11 sentyabr hadisələri ilə əlaqədar hazırladığı xəbərlərdə heç vaxt “terror” və “terrorçu” ifadələrini istifadə etməmiş, baş verənləri “əktiv binalara” basqı və ya hücum kimi təqdim etmişdir.

Jurnalistikada Obyektivlik və Dəqiqlik (FAIR - Fairness and Accuracy in Reporting) Təşkilatının KİV və mediakratiyanın ictimai monitorinqinin təşkili üzrə aparıcı analitiki Stiv Rendal “ekranda heç mübahisə görmədik” deyərək, fərqli fikirlər söyləyən insanların proqramlara dəvət edilmədiyinə təəssüfləndiyini bildirir. O, 11 sentyabrdan sonra ABŞ-da başlayan millətçilik ab-havasına qapılan Amerika KİV-ini sağlam düşüncəli olmağa çağırır və dünyada nə baş verdiyini bilmək üçün Amerika teletamaşaçılarının artıq xarici kanallara üz tutduqlarını vurğulayır. S.Rendal CNN-in auditoriyasının beynəlxalq xəbərlərlə tanış olmaq üçün öz kanallarını **Al Jazeera, RussiaToday, Çin Mərkəzi Televiziyası (CCTV), Euronews, Deutsche Welle, France 24 və İranın Press TV** kanallarına çevirdiyini bildirir. Nielsen Media Research şirkətinin keçirdiyi sorğuya əsasən, bu sahədə RussiaToday kanalının liderlik etdiyi deyilir. Onun gündəlik auditoriyası digər kanalların auditoriyalarından 6,5 dəfə çoxdur. S.Rendalın amerikalı telekanallarının beynəlxalq mövzuda xəbərlər üçün həddindən artıq az vaxt ayırır. Məsələn, nüfuzlu **Tyndall Report** kompaniyasının illik icmalına görə, 2009-cu ildə müxtəlif kanallar beynəlxalq mövzuda xəbərlərə 3750 dəqiqə vaxt ayırmışdır ki, bu da iş günlərində axşam xəbərlərinə ayrılan vaxtın ¼-ni təşkil edir. **FAIR Təşkilatının** dəqiqləşdirdiyinə görə, 11 sentyabr hadisələrindən keçən on il ərzində Amerikanın xəbərlər TV kanalları və mətbu nəşrləri nəinki beynəlxalq problemlərdən yan keçir, hətta siyasi məqsədlərlə faktları təhrif edirlər. 2003-cü il fevralın 15-də təxminən yarım milyon insan Nyu-Yorkun küçələrinə çıxaraq, ABŞ-ın İraqa hücum

niyyətində etirazlarını bildirmişdir. Həmin günün səhərişi nə **“New York Times”**, nə də hansısa başqa bir mətbu nəşr etirazlar və həbslər barədə məlumat çap etməmişdir.¹⁰⁹

Massaçuset Texnologiya İnstitutunun professoru, siyasi publisist və nəzəriyyəçi Noam Xomski deyir: “Media təbliğat üçün böyük bir gücdür və bu gücə sahibsinizsə, istədiyiniz hər şeyi edə bilərsiniz. Bu düşüncənin nəticəsində ABŞ-da “ictimaiyyətlə əlaqələr” deyilən bir industriya ortaya çıxdı və media vasitəsi ilə ictimaiyyəti bu təbliğat sisteminin içində çəkməyə çalışdı”. Olub keçənlər demokratiyanın terrora qarşı mübarizəsi deyildir.¹¹⁰

ABŞ 1980-ci və 2000-ci illərdə “terrorizmə qarşı müharibə” elan etdikdə N.Xomski dünyanın hegemon dövlətlərinin, o cümlədən ABŞ-ın, beynəlxalq terrorizmin mənbəyi olduqlarını təsdiq edir. O, terrorizmin ABŞ ordusunun rəhbərliyində istifadə olunan tərifi – terrorizmi “qorxu və məcbur etmə vasitəsi ilə siyasi və dini ideoloji məqsədlərə çatmaq üçün zorakılığın və hədə-qorxunun bilərəkdən istifadə olunması” anlamını istifadə edirdi. O, terrorizmi müəyyən hərəkətlərin motivlər nəzərə alınmadan obyektiv təsviri hesab edir. N.Xomskinin fikrinə görə, günahsız mülki şəxslərin səbəb olmadan öldürülməsi terrorizmə qarşı aparılan müharibə yox, əsl terrorizmdir.

N.Xomski terrorizmin səmərəliliyi haqqında fikirlərini aşağıdakı kimi inkişaf etdirir: Birincisi, fakt budur ki, terrorizm daim fəaliyyətdədir. O, uğursuzluğa düşür. O, fəaliyyət göstərir. Zorakılıq həmişə hərəkətdədir. Bu, dünyanın tarixidir. İkincisi, bu ciddi analitik səhvdir, hamı tərəfindən qəbul olunduğu kimi, terrorizm zəiflərin silahıdır. Zorakılığın digər vasitələri kimi, terrorizm faktiki olaraq ilk növbədə güclülərin

¹⁰⁹ <http://islam.com.ua/articles/actuality/reviews/536/>

¹¹⁰ <http://www.ntvmsnbc.com/news/135826.asp> www.medyakronik.com

silahıdır. O, zəiflərin silahı kimi nəzərdən keçirilir, ona görə ki, güclülər doktrinalar sisteminə nəzarət edirlər və onların terroru terror sayılır. Terror praktik olaraq universaldır. Mən hansısa bir tarixi əksnümunəni yadıma sala bilmirəm, hətta ən dəhşətli kütləvi qatillər dünyaya bu tərzdə baxırlar. Məsələn, nasistləri götürün. Onlar işğal olunmuş Avropada terror siyasəti həyata keçirmədilər. Onlar yerli əhalini partizan terrorizmindən müdafiə etdilər. Bütün qalan müqavimət hərəkətlərində olduğu kimi, orada da terrorizm var idi. Nasistlər kontrterrorizm siyasəti həyata keçirirdilər.¹¹¹

Beynəlxalq terrorizmin mahiyyətinin açılması, bu təhlükəli təzahürə qarşı mübarizənin aparılması, qlobal terrorizmlə bağlı digər problemlərin araşdırılması sahəsində o qədər də zəngin təcrübəyə malik olmayan Azərbaycan zaman-zaman terrorun fəsadlarına məruz qaldığı səbəbindən bu məsələlər milli KİV-in yeni mövzularından birinə çevrilmiş və uyiirmi illik bir yol keçmişdir. Bu problemin işıqlandırılması məsələlərinin araşdırılması Azərbaycan KİV-ində aşağıdakı müəyyən tendensiyaların formalaşdığını bəlli edir:

✚ 2000-ci illərə qədər olan dövrdə münaqişə, silahlı toqquşmalar və terrorizm probleminə aid materialların çəkisi materialların ümumi çəkisində əhəmiyyətli yer tutur. İlk dövrlərdə qəzet materiallarının sayı üstünlük təşkil edirdisə, sonrakı illərdə elektron informasiya və kommunikasiya vasitələri, xüsusilə də İnternet informasiya portalları bu üstünlüyü ələ keçirir. Əgər bir qəzet nömrəsində bu problemə aid 2-3 yazıya rast gəlinirsə, bir İnternet portalında analoji materialların sayı on dəfəyədək arta bilər;

¹¹¹ <http://ru.wikipedia.org/wiki/>

✚ “Day.az”, “Mediaforum”, “Analitika.az”, “1news”, “Новости-Азербайджан” və s. informasiya portallarının qlobql terrorizm mövzusunda verdikləri hər 10 materialdan yalnız 1-2-si Azərbaycanla bağlıdır. Bu materiallar əsasən xaricdə həyata keçirilən terror aktları, terrorizmə qarşı mübarizə sahəsində respublikamızın müəyyən təcrübəyə malik olması, qlobal terrora qarşı tədbirlərdə xarici ölkələrlə birlikdə iştirakı barədə məlumatlar verilir;¹¹²

✚ bu səpkidən olan materiallar jurnalist peşəkarlığı və sənətkarlığı baxımından tələblərə tam cavab verə bilməsə də, regionda və dünyada baş verən terror hadisələrinin ümumi mənzərəsini yarada bilir. Publikasiya və proqramlarda terror aktlarının baş verməsində səbəb-nəticə əlaqələri peşəkarlıqla izlənilməsə də, hadisələrin iştirakçıları və onları dəstəkləyən qüvvələrin məqsəd və məramları, mübarizə üsulları, yeni dünya nizamında dövlətlərin davranışına və qlobal terrorizm təzahürünə münasibətdə ikili standartlar və s. haqqında müəyyən məlumatlar əldə etmək olur;

✚ kütləvi informasiya vasitələrində analitik materiallara, müəllif yazılarına, ekspertlərlə müsahibələrə,

¹¹² 1.Пакистан: коалиция новая, коллизии старые. “Новости-Азербайджан”, 27 марта 2008; 2.В Кабуле обстрелян военный парад, есть жертвы. “Day.az”, 27 апреля 2008; 3. В результате террора в Кербале погибло 5 человек из Ирана. “1news”, 11 марта 2007; 4. “Армянские террористические организации”. Analitika.az. 05 май 2007; 5.Итоги опроса, проведенного среди азербайджанских экспертов, о перспективах отношений между США и Ираном. “Mediaforum”, 19 май 2008; 6. Военные Ирана уничтожили на границе с Ираком две группы курдских сепаратистов. “1news”, 13 март 2008; 7.Умер один из руководителей “Аль-Каеды” аль-Масри. “Day.az”, 10 апреля 2008

onların iştirakı ilə keçirilən müzakirələr haqqında hesabatlarla olduqca az rast gəlinir. Qlobal terrorizm mövzusu ilə bağlı jurnalist təhqiqatlarına böyük ehtiyac (vaxt və maliyyə çatışmazlığı ilə bağlı olsa da) hiss olunur. Xüsusilə də qəzetlər bu janrın imkanlarından lazımı səviyyədə istifadə etmirlər. Terror aktlarının maliyyə dəstəyi məsələsinin geniş auditoriya ilə müzakirəsi (bu eynilə qanunsuz silah alveri, narkomaniya və insan alveri problemlərinə də aiddir) arzu edilməz olsa da, problemin digər aspektlərinin ictimaiyyətlə birlikdə araşdırılması insanlarda antiterror dünyagörüşünün formalaşmasında, ictimaiyyətin terrorla mübarizəyə səfərbər edilməsində və nəticə etibarilə cəmiyyətdə terrorla bağlı yaranmış gərginliyin azaldılmasında analitik-təhlil janrının imkanları daha genişdir;

✚ qlobal terrorizm problemi işıqlandırılarkən əsasən xarici informasiya mənbələrinə istinad edilir və yaxud da materiallar terror aktlarının baş verdiyi ölkələrin informasiya portallarından götürülərək milli portallara yerləşdirilir (“Mediaforum”, “1news” və s.). Bununla bərabər, öz siyasi icmalçıları və ya cəmiyyətdə tanınmış politoloqlar tərəfindən hazırlanan materiallara üstünlük verən KİV qurumları da (“Day.az”, “Новости-Азербайджан” və s.) vardır. İkincilərin mövqeyi daha təqdirəlayiqdir. Bu həm materialın stilistika baxımından müəyyən üstünlüklər əldə etməsi, həm də Azərbaycanın dövlətçiliyinin və suverenliyinin möhkəmlənməsinə töhfə verilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir;

✚ informasiya portallarının vaxtaşırı qlobal terrorizm mövzusunda ekspertlərlə keçirdikləri sorğuları müsbət hal kimi qiymətləndirmək olar. Bu cür sorğular Azərbaycanın geosiyasi vəziyyəti, region dövlətləri ilə münasibətlərin reallıqları və perspektivləri, əvvəlcədən gözlənilməyən irimiqyaslı insan axınları zamanı yarana biləcək humanitar

böhranlar, ekoloji balansın saxlanması, gerçəkləşdirilməsi mümkün ola bilən terror aktları, və s. məsələlərlə əlaqədar fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün ideya və tövsiyələr işləyib hazırlamaq nöqtəyi-nəzərindən faydalıdır.¹¹³

Əlbəttə, ekstremal vəziyyətlərdə KİV-in emosiyalara qapılaraq zorakılığa zorakılıqla cavab vermək, intiqam almaq çağırışları ilə çıxışlar etməsi olduqca təhlükəlidir. Bu cür çağırışlar cəmiyyətdəki gərginliyi daha da artırır, ayrı-ayrı qrupları qarşı-qarşıya qoyur. Kütləvi informasiya vasitələri isə cəmiyyətdə stabillik yaradan bir faktor rolunu oynamaq missiyasından uzaqlaşaraq qeyri-stabillik yaradan amilə çevrilir.

Beləliklə, yuxarıdakılardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, a) “beynəlxalq terrorizm” dünyanın müasir inkişafının qloballaşmasının məhsuludur; b) öz spesifik yönümlülüynü və çalarını qlobal oliqarxiyanın “fövqəlmilli” siyasi, iqtisadi, sosial və informasiya strategiyasından götürür; c) getdikcə beynəlxalq münasibətlərlə bağlı kəskin qlobal problemə çevrilir. Kütləvi informasiya vasitələri bu transformasiyanı aşağıdakı səbəblərlə izah edir:

Birinci, beynəlxalq terrorizm planetar miqyasda yayılır. O, həm ənənəvi beynəlxalq münaqişə regionlarında (Yaxın Şərq, Cənubi Asiya və s.), həmçinin dünyanın inkişaf etmiş və əmin-amanlıq olan ölkələrində (ABŞ, Avropa dvlətləri) baş verir.

⁷² Итоги опроса, проведенного среди азербайджанских экспертов, о перспективах отношений между США и Ираном. “Mediaforum”, 19 мая 2008

İkinci, beynəlxalq terrorizm həm ayrı-ayrı dövlətlərin, həm də bütövlükdə bəşəriyyətin təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər yaradır. Hər il dünyada yüzlərlə terror aktı baş verir, yüzlərlə insan həlak olur, minlərlə insan isə şikəst olur.

Üçüncü, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə aparmaq üçün təkbaşına hansısa hegemon dövlətin və ya hətta inkişaf etmiş dövlətlərdən ibarət qrupun cəhdləri kifayət etmir. Kəskin qlobal problem xarakteri almış beynəlxalq terrorizmin qarşısının alınması əksər dövlətlərin, xalqların və dünya ictimaiyyətinin söylərinin birləşdirilməsini tələb edir.

Dördüncü, müasir beynəlxalq terrorizm fenomeni ilə digər müasir qlobal problemlər arasındakı əlaqələr getdikcə özünü daha aşkar və əyani şəkildə göstərməyə başlayır. Kütləvi informasiya vasitələri beynəlxalq terrorizm problemini ümumbəşəri qlobal problemlərin mühüm elementi kimi nəzərdən keçirir.

Digər ümumbəşəri qlobal problemlərə xas olan xarakterik cizgilər - təzahürün planetar miqyasda və kəskin şəkildə baş verməsi; neqativ dinamizm, bəşəriyyətin həyati əhəmiyyətli fəaliyyətinə onun mənfi təsirinin getdikcə artması, problemin həlli üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin gsrülməsi və s. beynəlxalq terrorizm probleminə də aid edilir.

Eyni zamanda, beynəlxalq terrorizm problemi yalnız onun szünə xas olan spesifik cizgilərə malikdir. KİV onlardan aşağıdakıları daha ətraflı nəzərdən keçirir:

◆ Beynəlxalq terrorizm problemi dünya ictimaiyyətinin və eləcə də ayrı-ayrı ölkələrin sosisumlarının həyati əhəmiyyətli fəaliyyətinin əsas sahələri ilə : siyasət, milli münasibətlər, din, ekologiya, cinayətqar qruplar və s. ilə bağlıdır. Bu əlaqə terrorizmin müxtəlif növlərinin

mövcud olmasında öz əksini tapmışdır: siyasi, millətçi, dini, cinayətkar və ekoloji terrorizm;

◆ Siyasi terroru həyata keçirən qrupun üzvləri qarşılarında bu və ya digər dövlətin daxilində siyasi, sosial və iqtisadi dəyişikliklərə, həmçinin millətlərarası münasibətlərin və beynəlxalq dünya nizamının dağılmasına nail olmağı qarşılarına məqsəd qoyurlar. Millətçi (bunu milli, etnik və ya separatist terrorizm də adlandırırlar) terrorizm milli məsələləri terror yolu ilə həll etməyə çalışır. Son vaxtlar müxtəlif polietik dövlətlərdə bu cür separatist cəhdlər geniş xarakter alır;

◆ Dini terrorizm növü bu və ya digər dinə sitayiş edən silahlı qruplaşmaların başqa dinin və ya dini təriqətlərin hegemon olduğu dövlətlərə qarşı apardığı terror aktları ilə izah olunur;

◆ Kriminal terrorizm hər hansı cinayətkar biznes, məsələn narkobiznes, qanunsuz silah dövriyyəsi, qaçaqmalçılıq, insan alveri və s. əsasında daha şox gəlir əldə edilməsi üçün münbit şərait yaratmaq məqsədi ilə xaos və qarışıqlıq salmaqdan strü formalaşdırılır;

◆ Ekoloji terrorizm zorakılıq tətbiq edilməsi yolu ilə elmi-texniki tərəqqiyə, ətraf mühitin şirklənməsinə, heyvanların öldürülməsinə, növə obyektlərinin tikilməsinə və s. qarşı çıxış edən qruplaşmalar tərəfindən həyata keçirilir.

KİV qlobal terrorizm probleminin daha bir fərqləndirici cəhəti kimi beynəlxalq kriminal cəmiyyətlərin, müəyyən siyasi qüvvələrin və ayrı-ayrı dövlətlərin bu problemə ciddi təsir etdiyini göstərir. Bu təsir beynəlxalq terrorizm problemini daha da kəskinləşdirir.

Müasir dünyada dövlət terrorizminin təzahürü də mövcuddur və bu terror növü xarici dövlətlərin başçılarına və digər siyasi xadimlərinin aradan götürülməsi, hökumətlərin devrilməsi, xarici dövlətlərin əhalisi arasında təşviş yaradılması cəhdləri və s. ilə bağlıdır.

KİV materiallarını izləyərək həmçinin belə nəticəyə gəlmək olur ki, beynəlxalq terrorizm transnasional cinayətkar təşkilatların yayılması prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsidir və bu təşkilatlar korrupsiyaya qurşanmış dövlət məmurları və siyyasətçilər tərəfindən müdafiə olunurlar. Beynəlxalq təşkilatların da neqativ formaları, əmələn terrorist və kriminal təşkilatlar msvucdur. Son illərdə narkoticarətlə bağlı olaraq transnasional cinayətkar təşkilatlar xeyli inkişaf etmişdir və onların illik dövriyyəsi 300 mlrd. ABŞ \$-dan artıqdır. Bu problemin həlli dünyadakı bütün ölkələrin dövlətlərinin, o cümlədən, KİV-in əsas vəzifələrindən birinə çevrilmişdir.

Qlobal beynəlxalq terrorizm probleminin əsas cəhətlərindən biri də onun həmçinin **KİV tərəfinədən çətin proqnozlaşdırılmasıdır**. Çox hallarda terrorizmin subyektivi cəhətdən sağlam olmayan adamlar və ambisiyalı siyyasətçilər olurlar. Terrorizmə əksər hallarda bünyə miqyasında və beynəlxalq münasibətlərdə həlli çətin olan məqsədlərə digər metodlarla çatmaq vasitəsi kimi baxılır.

Bütövlükdə, KİV belə bir qənaətə gəlir ki, beynəlxalq terrorizm problemi bəşəriyyət üçün planetar miqyaslı real təhlükədir. Bu problem öz spesifik xüsusiyyətlərinə malik olsa da, müasir qlobal beynəlxalq münasibətlərlə sıx şəkildə bağlıdır.

KİV-in materiallarına görə, müasir şəraitdə beynəlxalq terrorizm problemi müstəqil fenomen kimi baxıla bilməz. O, fundamental müharibə və sülh məsələləri ilə bağlı olan ümumi qlobal hərbi-siyasi problemin tərkib hissəsinə çevrilməyə başlamışdır və bəşəriyyətin gələcək mövcudluğu bu problemin həllindən şox asılıdır.

Teror aktları öz miqyasına və dünya siyyasətinin gələcək inkişafına təsirinə görə bəşəriyyət tarixində görünməmiş bir təzahürə çevrilmişdir və buna görə də bu bələnin qarşısının alınması üçün beynəlxalq antiterror koalisiyası

yaradılmışdır. Hazırda onlarla dövlət bu koalisiyanın üzvüdür.

Beynəlxalq terrorizm probleminin həlli sahəsində KİV-in vəzifələri

Beynəlxalq terrorizm probleminin tədqiq olunması və işıqlandırılması sahəsində KİV-in vəzifələri bütövlükdə bəşəriyyətin qarşısında, ilk növbədə isə KİV nümayəndələri qarşısında duran problemlər aspektində müəyyən olunur. Burada iki fərqləndirici cəhət əsas rol oynayır: **Birinci** – dünya informasiya məkanının total qloballaşması; **ikinci** – dünya ictimaiyyətinin olduğu xüsusi vəziyyət.

Bununla əlaqədar 3 zümərənin - beynəlxalq terrorist qruplaşmalarının, cinayətkar sindikatların və KİV-lərin dolayı, birbaşa, düşünülmüş və ya düşünülməmiş şəkildə qarşılıqlı fəaliyyətləri xüsusi rol oynayır. Terrorizm aktlarının təhlili dünya informasiya məkanının getdikcə daha da qloballaşması şəraitində KİV-in xüsusi rol oynadığını göstərir. Şünki, terror aktlarının bəyüyük hissəsi bu hadisələrə KİV tərəfindən kütləvi şəkildə əks-sədanın olacağı düşünülərək həyata keçirilir.

Bu, aşağıdakı aspektlərlə izah olunur:

Birinci aspekt: Jurnalistika nəzəriyyəşiləri belə bir qənaətə gəlirlər ki, əgər **qlobal KİV-lər, məsələn müasir televiziya olmasa**, bəlkə də bu qədər çox sayda terror aktları həyata keçirilməzdi, terrorizm bu qədər geniş vüsət almazdı. Terrorçular qəti şəkildə inanırlar ki, onların əməlləri haqqında məlumat bütün dünyaya yayılacaqdır. İş burasındadır ki, terrorçuların əsas, bəlkə də yeganə məqsədi terror aktlarına ictimaiyyətin əks-sədasına nail olmaqdır. Onların gözlədiyi ictimai sosial-psixoloji reaksiya özündə hədəf ölkədə panikaya çevrilən kütləvi qorxu, siyasi qeyri-stabillik yaratmaq və həmin ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi dayaqlarını sarsıtmaq və s.-dən ibarətdir.

KİV qlobal terrorizm təzahürünün mövcudluğunun və geniş yayılmasının əsası kimi xarakterizə olunur. Terrorçular prim-taimlarda televiziya ekranlarında görünmək, jurnalistlər isə kəskin süjetli, aktual məzmunlu reportajlar hazırlamaq istəyirlər. Belə təəssürat yaranır ki, onlar bu işdə biri-birlərinə yaxından kömək edirlər. Jurnalistlər özləri də hiss etmədən bu prosesin iştirakçısına çevrilir və onun inkişafına şərait yaradırlar. Məhz, hədəf auditoriyada təşviş yaratmaq sonrakı məqsədə çatmaq üçün terrorun ilkin vəzifəsidir.

Beynəlxalq terrorizmin ideoloqları dünya informasiya məkanının qloballaşmasından məharətlə istifadə edirlər, şünki DİMQ psixoloci müharibə aparmaq üçün ən effektiv alətidir. Terror aktları nəticəsində əmələ gələn bəyüyük dağıntılar və şxsaylı qurbanlar haqqında dərhal ictimaiyyətə, xüsusilə də elektron KİV-lərdə real zaman recimində bəyüyük informasiya axını təqdim olunur. Bu mənada dünya KİV-i beynəlxalq terrorizmin ksnüllü və məcburi iştirakçısına şevrilir və onunla sıx əlaqədə işləyir.

Müasir kommunikasiya vasitələrindən biri olan internet də beynəlxalq terrorist qruplaşmaları və təşkilatları arasında əlaqə vasitəsi kimi geniş istifadə olunur. Müxtəlif ölkələrdəki terroristlər arasında bir-birə şifrlənmiş məlumatların gəndərilməsi adi praktikaya şevrilmişdir - «Qırmızı briqadalar»dan tutmuş «Əl-Qaidə»yə qədər. Bu həm mütəxəssislərə, həm də mətbuata yaxşı məlumdur.

İkinci aspekt: Dünya ictimaiyyətinin bu və ya digər siqmentlərində (lat. *segmentum* – parşa, hissə) - konkret ölkələrdə, dinlərdə və s. olan sosial-psixoloci atmosfer terroristlərin meydana gəlməsinə şərait yaradır. Cəmiyyətdə istifadə olunan qanunvericilik və terminlər KİV-də, xüsusilə də elektron mətbuatda və həmsinin ədəbiyyatda və kinoda zorakılığın apologetikasını (mədh, tərif) və qəhrəmanlıq kimi təqdim olunmasını, «yumruq və

xəncər» dünyagsrüşüşünün hər vəchlə təbliğ olunmasını inkar edir.

Buna aid şoxlu misallar şəkmək olar və onların dağıdıcı nəticələri insanların psixologiyasına mənfi təsir edir.

Üçüncü aspekt: Dsvlöt təhlükəsizliyinin mühafizə olunması məqsədi ilə mülki və siyasi hüquq, mətbuat azadlığı da daxil olmaqla, insan haqlarının qorunması məsələləri beynəlxalq qanunvericilik və hüquq aktları səviyyəsində həyata keçirilməlidir. 1948-ci ildə qəbul olunmuş Ümumi insan haqları deklarasiyasında sz əksini tapmış byenəlxalq normalar «informasiya axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı»nı bəyan edir. Lakin bəzi curnalistika nəzəriyyəşiləri bəşəriyyət üçün bu azadlıqlardan daha əhəmiyyətli şeylər vardır. Bu hər şeydən əvvəl hər bir insanın yaşamaq və təhlükəsizlik hüquqları, ayrı-ayrı dsvlötlerin və beynəlxalq orqanların bu hüquqların qorunması sahəsində vəzifələrindən ibarətdir. Bütün bunlar informasiya yayımı sahəsində tənzimləyici aktların ksməyi ilə yerinə yetirilməlidir.

Dördüncü aspekt: Jurnalistika nəzəriyyəsi və praktikası üzrə bəzi alimlər hər hansı bir unifikasiya edilmiş (lat:-vahid sistemə, formaya, şəklə salınmış) terimnologiyam əleyhinə şıxış edir və eyni zamanda KİV sahəsində beynəlxalq hüququn unifikasiyasını təklif edirlər.

Bu iş dünya ictimaiyyəti şərsivəsində yerinə yetirilməli və bütün sivil dsvlötlərə istiqamətləndirilməlidir. Bu orientirlərə riayət etməyən slkələrə qarşı sanksiyalar nəzərdə tutan beynəlxalq hüquqi qanuveri-cilik işlənilib hazırlanmalıdır.

Beşinci aspekt: Müasir dsvrədə yeni texniki vasitələrin potensial cinayətkarlıq məqsədləri üçün istifadə olunmasını qadağan edən üsullar yoxdur, lakin bu cür hərəkətlərə gsrə sanksiyaların tətbiqi mexanizmi msvcuddur. Ona gsrə də mütəxəssislər həm ənənəvi, həm də yeni KİV-də ictimai

təhlükəsizliyə təhdid yarada bilən publikasiyalara gsrə cəza nəzərdə tutan yeni qanunvericilik təşəbbüsünün hazırlanmasını təklif edirlər.

Bu qanuna internet də daxil ediləmlidir. Bu təşəbbüsə uyğun olaraq hər bir publikasiyanın müəllifi, yəni ona cavabdehlik daşıyan insan olmalıdır. Əgər kimsə qanunu və ya etik kodeksi pozarsa, bu şəxsə qarşı hüquqi və ya əxlaqi-etik xarakterli sanksiyalar, yəni szü-szünü tənzimləyən curnalistika dünyasında msvcud olan sanksiyalar tətbiq olunmalıdır. Ona gsrə də yeni texnologiyaların tətbiqini qadağan edən və bu texnologiyaların insanlara və cəmiyyətə ziyan verməməsi üçün xəbərdaredici tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur.

Beynəlxalq terrorizm və KİV problemləri beynəlxalq konfransların, simpoziumların və s. müzakirə mövzuna çevrilir.

Buna misal kimi, 2002-ci il mayın 5-7-də Bonnda «KİV, münaqişələr və terrorizm» mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfransı göstərmək olar. Konfransda Avropa ölkələrinin və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin nümayəndələri iştirak etmişlər.

Terrorizmlə mübarizədə jurnalistlərin rolu məsələləri müzakirə olunmuşdur. KİV-lərin gəldiyi nəticə: KİV-lər obyektiv və vicdanlı olmalıdır. Lakin, diskussiya zamanı aydın olmuşdur ki, terrorizmlə bağlı obyektivliyi müxtəlif ölkələrin və KİV-lərin nümayəndələri müxtəlif cür başa düşürlər. Məsələn, Rusiya və Çində hökumət jurnalistləri öz alətinə çevirmək üçün hər şeyi edir. Jurnalistlər naşirin iqtisadi xəttindən və ya telekanalın sahibindən nə dərəcədə azad ola bilərlər? Jurnalistlər sülhpərvər və vasitəçi missiyasını yerinə yetirə bilərlərmi? Bu suallar ətrafında müzakirələr Əfqanıstanda, Rusiyada və Yaxın Şərqdə baş verən münaqişələrin timsalında aparılmışdır.

Başqa bir misal kimi, 2004-cü il martın 4-də Moskvada «Söz, informasiya və mətbuat azadlığı Qərbi, Mərkəzi, Şərqi Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın nəzəriyyə və praktikasında» mövzusunda keçirilmiş konfransı qeyd etmək olar. Konfransda ayrıca olaraq “Terrorizm və KİV: aktual problemlər” sekiyası fəaliyyət göstərmişdir. Sekiyada dünya jurnalistikasını terrorizmlə bağlı narahat edən aşağıdakı məsələlər qızğın müzakirə obyektinə çevrilmişdir: təcavüz, ekstremizm, terrorizm, zorakılıq; səbəbləri və inkişaf faktorları; zorakılıq və mediabiznes; KİV-də zorakılığın obrazları: sosioloji materialların təhlili; KİV-in zorakılığa qarşı fəaliyyət təcrübəsi: nəyə nail olunur?; ictimai münasibətlərin şəffaflığı zorakılığın qarşısının alınması vasitəsi kimi; silahlı münaqişə zonalarında jurnalistlərin işi; hərbi məsələlərin işıqlandırılmasında KİV-lərin redaksiya siyasəti; müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının terrorçular tərəfindən istifadə olunmasının formaları; reklam təcavüzün daşıyıcısı kimi; KİV-in dili düşmənçilik dilidirmi?; terrorizmə qarşı tolerantlıq.

Terrora qarşı informasiya əks-təsiri

Beləliklə, problemə aid ədəbiyyat və nəzəri-praktik materialla, xüsusilə də terrordan əziyyət çəkən ölkələrin təcrübəsi ilə tanışlıq bizə terrora qarşı yeganə və ən təsirli müqavimət göstərmək imkanında olan kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili, hakimiyyətlə KİV arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi (cəmiyyətdə sosial-siyasi sabilliyin təmin olunması, xüsusilə də ölkənin siyasi, iqtisadi və son həddə milli təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi hər ikisinin ümdə vəzifəsi olduğu üçün) məqsədi ilə aşağıdakı tövsiyələri irəli sürməyə imkan verir:

✿ hakimiyyət terrorçular tərəfindən cəmiyyətə vurulan zərəri minimuma endirmək üçün KİV-lə konstruktiv əlaqə yaratmalı və antiterror əməliyyatları zamanı informasiya axınını bacarıqla idarə etməlidir;

✿ hakimiyyət antiterror tədbirlərində sosial informasiyanın fəaliyyət mədəllərindən istifadə etməyi bacarmalıdır;

✿ antiterror informasiya fəaliyyəti sistemlilik və çox-səviyyəlilik prinsipləri əsasında təşkil olunmalı, hakimiyyət dövlət orqanlarından mediaya terrorizmə qarşı mübarizənin ayrı-ayrı elementləri üzrə bilərəkdən “sensasiyalı informasiya” axını yaratmağı bacarmalıdır. Bu cür qarşılıqlı şəkildə sərfəli “razılaşmanın” mahiyyəti sözügedən sosial bələyə qarşı mübarizə aparmağa çağırılan dövlət qurumları barədə xoş imic yaratmaqdan ibarətdir. Ayrı-ayrı KİV nümayəndələrini planlaşdırılmış terror aktları, həmçinin onları hazırlayan və əməliyyat tədbirlərinin gedişi zamanı məşhurlaşan şəxslər barədə məlumatlandırmaq məqsədəuyğundur;

✿ bəzi hallarda, əgər yaranmış vəziyyət buna imkan verərsə və ya insan həyatının xilas edilməsi və yaxud da milli təhlükəsizlik barədə söhbət gedərsə, xüsusi xidmət orqanlarına KİV vasitəsi ilə terror aktlarının qarşısını almaq, onu neytrallaşdırmaq və ya da əngəlləmək məqsədi ilə yanlış informasiya yaymaq imkanı verilməlidir;

✿ antiterror əməliyyatlarının metod və taktikaları barədə informasiya axınına yol verməmək məqsədi ilə xüsusi xidmət orqanlarının jurnalistlərlə əlaqə məsələlərində ən sadə və etibarlı üsulu, yəni ümumiyyətlə informasiya verməmək yolunu seçmələri yolverilməzdir, çünki bu üsul terrora qarşı mübarizənin işıqlandırılması sahəsində KİV-i “qeyri-peşəkar”lıqda günahlandırmaq imkanı verə bilər. İnformasiya sahəsində terrorizmlə qarşıdurmanın gedişinə KİV-in təsir səviyyəsinin hakimiyyət tərəfindən düzgün

qiymətləndirilməməsini xarakterizə edən aspektlərdən biri də baş vermiş hadisələrin hərtərəfli düşünülməmiş, əlaqələndirilməmiş, yarımçıq və ikili mövqedən şərh edilməsidir. Bu halda mətbuat qarşısında əvvəlcədən yaxşı hazırlanmamış mətnlə çıxışlar, “tələsik götürülən müsahibələr”, ifadələrin qeyri-müəyyənliyi son həddə vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir, şaiyələrin və hökumətə inamsızlığın yaranmasına gətirib çıxarır. Bu cür “informasiya mühiti” ölkədəki vəziyyətin qeyri-stabilləşməsinə də səbəb ola bilər;

✿ hakimiyyət bir sıra “ev hazırlıqları” işləməli və həyata keçirməlidir. Bu cür “ev hazırlıqları”nın mahiyyəti hər bir terror təzahürünün (məsələn, girovların götürülməsi) şərti növləri ilə bağlı əvvəlcədən hazırlanmış şərhlərin operativ surətdə KİV-ə “ötürülməsindən” ibarət olmalıdır. Bu yanaşma, şübhəsiz ki, təşəbbüsün informasiya dəstəyinə bel bağlayan terrorçuların əlindən alınmasına, terrora qarşı ictimai rəyin formalaşmasına və nəticə etibarlı ilə gələcəkdə terrorla mübarizənin profilaktik elementinə çevrilməsinə imkan yaradacaqdır. Hər zaman dövlətin maraqlarına əsaslanan ictimai rəyin formalaşdırılması vacibdir. Bu həm də terrora qarşı mübarizəyə başlamağa hakimiyyətə şərait yaradan əsaslardan biridir;

✿ Terrorizm probleminin baxılması və müzakirəsi, bir qayda olaraq, hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətinə aid edilir. Bu orqanların fəaliyyətinin, şübhəsiz ki, təkmilləşməyə və nöqsanlarının aradan qaldırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Lakin, antiterror problemlərinə bu cür yanaşmada KİV işçiləri tərəfdən edilmiş hərəkətlər cəmiyyətin görüş dairəsindən kənar qalır. Çünki, prime-time vaxtı teleefirin 80 %-ini “zorakılığın və qəddarlığın nümayişi” tutur. Ona görə də ekranlarda terrorun və zorakılığın bu həcmdə yer tutması cəmiyyət üçün çox təhlükəlidir;

✿ terror aktları zamanı jurnalistin yaradıcılıq azadlığının məhdudlaşdırılması söz azadlığının boğulmasına cəhd kimi qiymətləndirilməməlidir, cəmiyyətin ümumi təhlükəsizliyi naminə buna yol vermək olar;

✿ hər bir jurnalist bu və ya digər bir məsələni işıqlandırarkən müstəsna azadlığa can atır, amma terror aktlarını işıqlandıran zaman jurnalistin öz işini nə qədər mümkünsə, parlaq və maraqlı yerinə yetirməsinə göstərdiyi peşəkarlıq cəhdləri vəziyyəti qeyri-iradi olaraq terrorçunun xeyrinə dəyişir. Subyektiv olaraq terror aktının ilkin mərhələsində terrorçu jurnalist ifadələrinin çox hissəsini “mənimsəyərək” hadisənin baş qəhrəmanı” təsirini bağışlayır. Bu da öz növbəsində ictimai rəyi terrorçuya və onun tələblərinə diqqət yetirməyə, qeyri-iradi olaraq onun hərəkətinin mümkün ədalətliyi barədə düşünməyə məcbur edir. Bu nəticənin elmi əsasını diqqətin hər hansı bir hadisənin təsvir edilməsinin başlanğıcında və ya da sonunda “lövbər salmasının” məlum psixoloji istiqamətləri təşkil edir. Jurnalist artıq baş tutmuş terror aktını və ya da terror əleyhinə əməliyyatı işıqlandırarkən vəziyyəti tənqidi baxımdan qiymətləndirməli, hadisə yerindən verdiyi reportajların nəticələrini obyektivcəsinə saf-çürük etməlidir. İnteraksiyanı elə hazırlamalıdır ki, girovların doğmalarına və yaxınlarına mənəvi zərbə vurmasın, onların həyatlarını və sağlamlıqlarını təhlükə qarşısında qoymasın;

✿ Hadisələrin təsviri və şərhlər birmənalı şəkildə terrorçuya və onun əməllərinə rəğbət hissi oyatmamalı və onun zorakılıq hərəkətinə bəraət qazandırmamalıdır. Reportajın və ya məqalənin ümumi qayəsi özünü zorakılığın yolverilməzliyi ideyasında tapmalıdır. Həmçinin, cəmiyyətdə terrorçulara neqativ münasibət formalaşdırmaq üçün materiallar hazırlanmalı və yayımlanmalıdır. Bu zaman narkotik maddələrdən və alkoqoldan istifadə, mövcud

ictimai və dövlət insitutlarına təhdid çağırışları amillərinə diqqət yetirilməlidir;

✱ Terrorizmin başqa bir rəmzi aspekti – KİV materiallarının təqdim etdikləri zorakılıq aktlarının potensial terrorçulara təsiri məsələsidir. Kommunikativ diqqət növbəti davranışın katalizatoru rolunu oynayır: çoxsaylı qurbanları təsvir edən kadrlar tamaşaçılara, xüsusilə də qəddarlığa və cinayətə meyilli insanlara qıcıqlandırıcı təsir göstərir və onları bir növ bu cür addımlar atmağa hazırlayır. Təkəbbürlü hipertrofiya hissənə tutulmuş insanın ürəyindən analoji süjetə baxdıqdan sonra bu cür jurnal məqaləsinin və ya televiziya reportajının qəhrəmanı olmaq hissi keçir. Həqiqətən də, dünyada və ayrı-ayrı ölkələrdə olan antiterror təcrübəsi göstərir ki, siyasi motivlərə əsaslanan terror aksiyalarını planlaşdırarkən və həyata keçirərkən onu hazırlayan və icra edən şəxsin məqsədlərindən biri də geniş ictimai auditoriyaya çıxmaqdır. Belə bir şəraitdə bu cür faktları işıqlandıran jurnalistlər bu hadisələri yalnız təsvir etmir, eyni zamanda obyektiv olaraq onun fəal iştirakçısına çevrilirlər. Bununla əlaqədar olaraq, jurnalistlərin öz hərəkətlərini qiymətləndirmələri və vətəndaşların onlara münasibəti terrorizm təzahürlərinin yaranma, inkişaf, lokallaşma və qaşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması prosesində onların rollarının və fəaliyyət istiqamətlərinin meyarlarını özündə əks etdirməlidir. Bundan əlavə, dramatik hadisələrin inkişaf xronologiyasını təsvir edən və ya göstərən jurnalist bəzən özündən asılı olmayaraq adi informasiya mənbəyindən cinayətin iştirakçısına çevrildiyi xətti keçə bilər;

✱ KİV heç bir şəraitdə terrorçuların “kursü”sünə çevrilməməlidir;

✱ KİV operativ informasiyanın alınmasında terrorçuya heç bir kömək etməməlidir. Beynəlxalq təcrübə

göstərir ki, bəzən güc strukturları ilə KİV nümayəndələri arasında qarşılıqlı anlaşmaya və hərəkətlərin əlaqələndirilməsinə nail olmaq mümkün olmur. Bəzi jurnalistlər girovların azad olunmasını birtərəfli işıqlandırır və vəziyyətdən konyunktura məqsədi ilə istifadə edirlər;

✱ beynəlxalq terrorizm probleminin işıqlandırılması zamanı hakimiyyətlə KİV arasında antiterror problemləri üzrə bir razılaşma əldə olunmalıdır. Bu cür razılaşma terror aktlarının işıqlandırılması sahəsində mətbuatın öz fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün müəyyən çərçivənin yaradılmasının predmeti ilə bağlı da imzalana bilər (redaktorların və jurnalistlərin könüllü surətdə icra edəcəklərini öhdələrinə götürdükləri davranış kodeksinə bənzər).

Bu kodeksin əsas bəndləri arasında aşağıdakı müddəalar da öz əksini tapmalıdır:

◆ girovlara zərər verə biləcək informasiyanın məhdudlaşdırılması (onların sayı, milliyyətləri, dini əqidələri, tutduğu vəzifə, səhhətinin vəziyyəti, cəmiyyətdə mühüm mövqeləri və ya da əhəmiyyətli dərəcədə maliyyə imkanları olan qohumları və s. barədə);

◆ antiterror əməliyyatları və girovların azad olunmaları barədə informasiyaların qısalığı;

◆ terrorçularla aparılmış və hələ redaktə edilməmiş müsahibələrin canlı efirə verilməməsi barədə razılaşma;

◆ jurnalistlərin terrorçular, onların irəli sürdükleri tələblər, antiterror əməliyyatlarının gedişi və nəticələri barədə aldıkları informasiyaların hərtərəfli yoxlanılması;

◆ cəmiyyətdə çaxnaşma yarada biləcək informasiyanın verilməsində təmkinlilik;

◆ verbal işarələrə birgə nəzarət;

◆vizual görüntülərə birgə nəzarət (teleekranda ölmüş və yaralanmış insanların şəkillərinin göstəriməməsinə uyğun);

◆hadisələrin interpretasiyasının eyniliyinə birgə nəzarət.

Yuxarıda tanış olduğumuz nəzəri və praktik materiallardan, beynəlxalq təcrübədən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, terrora qarşı mübarizənin komponentlərindən biri və bəlkə də ən əhəmiyyətli informasiya əks-təsiridir. Zənnimizcə, Azərbaycan kimi torpaqlarının 20 %-i işğal olunmuş, ərazisində qonşu işğalçı Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları tərəfindən dəfələrlə terror aktları törədilmiş (gələcəkdə də törədilməyəcəyinə heç kim zəmanət verə bilməz) və bu terror aktları nəticəsində yüzlərlə vətəndaşın qanı axıdılmış bir ölkədə terrora qarşı informasiya əks-təsirinin təşkilinə prioritet kimi baxılmalı və bu təsiri göstərən xüsusi dövlət orqanı yaradılmalıdır. Bu orqan əlavə olaraq həm də antiterror mübarizəsinə cəlb edilmiş bütün dövlət orqanlarının informasiya fəaliyyətlərinin koodinasiyası kimi strateji tapşırığı yerinə yetirməlidir. Azərbaycan dövləti terrorizmin dünya miqyasında sürətlə yayılmasını və inkişafını nəzərə almaqla, beynəlxalq səviyyədə “informasiya məkanında” terrorla mübarizənin gücləndirilməsi üzrə qanunyaradıcı normativ bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atmalıdır.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Beynəlxalq terrorizmə münasibətdə ümumi və fərqli cəhətləri izah edin.

2. Beynəlxalq terrorizmin işıqlandırılmasının mücərrəd jurnalistika adlandırılmasının motivlərini əsaslandırın.

3. Beynəlxalq terrorizmin qarşısının alınması yollarının araşdırılmasında jurnalistikanın iştirakının psixoloji və sosioloji aspektlərini izləyin.

4. Beynəlxalq terrorizm probleminin həlli sahəsində KİV-in vəzifələrini sadalayın.

IX MÖVZU

Jurnalistika və müasir dövrdə qlobal narkomaniya problemi

Müasir dövrdə bəşəriyyətin qarşısında duran qlobal problemlər arasında planetar masştabda əhalinin sağlamlığı və bir çox ölkələrin milli təhlükəsizliyi üçün böyük təhdid yaradan narkomaniya problemi getdikcə daha aktual xarakter almağa başlayır.

Narkomaniya (yun. *narke+mania* – quruyub qalma, qıc olma (donub qalma) + həvəs (ehtiras, maraq) – mənası, insanın fiziki və psixi funksiyalarının pozulmasına gətirib çıxaran narkotik vasitələrin qəbuluna olan qeyri-adi ehtiras deməkdir.

Bu qlobal problemin masştabını təsəvvür etmək üçün aşağıdakı statistik rəqəmlərə nəzər sala bilərik:

- BMT-nin məlumatına görə, hazırda dünyada 210 mln. , qeyri-rəsmi məlumata görə isə, təxminən 1,2 milyard narkoman var,
- Təkcə Latın Amerikasında narkomanların sayı 47 milyondur, onlardan 1,2 milyonu yalnız Meksikanın payına düşür.
- ABŞ-da hər il 30 milyon insan narkotikin dadına baxır, 6-7 milyon insan isə onu vaxtaşırı qəbul edir,
- Rusiyada rəsmi məlumata görə, 450 min narkoman var (qeyri-rəsmi 6-8 mln.), Hər üç yeniyetmədən biri narkotik qəbul edir.
- Azərbaycanda 2012-ci ilə olan rəsmi məlumata görə, təxminən 21 min, qeyri-rəsmi məlumata görə isə, 400 mindən çox narkoman var,
- Gürcüstanda 20 min, Ermənistanda 12 min narkomanın olduğu bildirilir.

Dünyada narkomaniyanın yayılmasının masştabı və tempi şox yüksəkdir və bu da bəşəriyyətin fiziki və mənəvi sağlamlığını, insanların böyük bir hissəsinin gələcəyini və qlobal sosial sabitliyi sual altında qoyur.

Bu gün bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə narkomanların hüquqi, tibbi, sosial və digər reabilitasiya təminatı sistemləri, eyni zamanda paralel olaraq, narkomaniyaya qarşı güclü təbliğat kampaniyaları sistemləri mövcuddur.

Təəssüflə deməliyik ki, bu cür sistem Azərbaycanda hələ rüşeym formasındadır və narkomanların sayının, narkotiklərin təsiri altında baş vermiş cinayətlərin artması fonunda bu vəziyyət cəmiyyətdən təxirəsalınmaz radikal tədbirlərin gsrülməsini tələb edir. Bu tədbirlər hökumət strukturları, mədəniyyət müəssisələri, milli biznes dairələri və əlbəttə, ilk növbədə KİV tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Narkomaniyaya qarşı mübarizədə KİV-in rolu nədən ibarətdir? Dünya mətbuatının bu sahədə hansı təcrübəsi vardır?

Xarici mətbuatın təhlili aşağıdakı tendensiyaları üzə çıxarır:

Bildiyimiz kimi, KİV materialları cəmiyyətin əhval-ruhiyyəsinə özündə əks etdirir. Bu narkomaniya sahəsində də belədir. Narkotiklərin qəbulunun səviyyəsi artdıqca publikasiyaların da sayı artır. Sonra ictimaiyyətdə narkotiklərin leqallaşdırılması ideyası əmələ gəlir. Çox sayda KİV narkotiklərin leqallaşdırılmasını fəal şəkildə müdafiə edirlər. Bu cür siyasətin nəticəsində narkomanların sayı kəskin şəkildə artır.

Keçən əsrin 90-cı illərində bu rəqəm böhran vəziyyətinə çatır və KİV narkotiklərin leqallaşdırılmasının əleyhinə çıxış edir, qadağan siyasətinə tərəf meyl göstərir. Son on beş-iyirmi ildə məhz KİV-in səyləri sayəsində bəşəriyyət narkotiklərin qadağan olunması ideyasına gəlib

çatmışdır. Antinarkotika siyasəti üç əsas istiqamət üzərində qurulur: qadağan, nəzarət və yeniyetmələr arasında profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi və təbliğat. Dünya mətbuatında bu sahədə çap olunan məqalələrin əksəriyyəti problemi bilmək və kompetentlik baxımından yüksək səviyyədədir. Lakin, burada biz iki problemlə qarşılaşırıq:

1. KİV-in geniş auditoriyaya təsirinin aşağıdakı belə bir qanunauyğunluğu bizə məlumdur ki, qəzet yazıları daha çox qərar qəbul edən şəxslərə (siyasətçilərə, məmurlara, deputatlara və s.) təsir göstərir. Çünki, onlar adətən baş məqalələri, analitik və diskussiya xarakterli materialları oxuyurlar. Televiziya isə daha çox adi vətəndaşlara təsir göstərir.

Televiziya tamaşaçıları belə zənn edirlər ki, jurnalistlər tok-şouları təşkil etməzdən əvvəl ciddi reyting monitorinqi keçirir və verilişə peşəkar şəxsləri dəvət edirlər. Əslində isə, bu həmişə belə olmur. Biz yaxşı bilirik ki, verilişə bir gün və ya bir-neçə saat (adətən 5-8) qalmış jurnalist öz tanışlarına zəng edir və soruşur: “Sən belə bir mütəxəssis tanıyırsanmı, gəlib mənim verilişimdə çıxış etsin...”. Əgər ona yaxşı mütəxəssis təklif etsələr, yenə dərd yarır. Amma elə adamlar var ki, nə barədəsə nəşə eşidiblər və ya da bir neçə kitab oxuyublar və belə hesab edirlər ki, televiziya çıxış edə bilərlər və bu işə ən yaxşı namizəd onlardır.

Televiziya narkotika problemi müxtəlif tok-şoularda müzakirə olunur. Statistik məlumatlara görə, Qərbi ölkələrinin əhalisinin 95 %-i narkotiklərin qadağan olunması siyasətini dəstəkləyirlər. Amma, problemə həsr olunmuş televiziya verilişləri bu statistikaya kölgə salır. Bilirik ki, tok-şou proqramlarında iştirakçılar 50-nin 50-yə nisbətində seçilir. Beləliklə, bu və ya digər proqramda iştirak etməz narkotiklərin liberallaşmasının tərəfdarları tapılır

(7-8 nəfər) və onların fəallığı əksər hallarda əks təbliğata şərait yaradır.

ABŞ KİV-lərinin antinarkotik təbliğat sahəsində maraqlı təcrübələri vardır. “Narkotiksiz Amerika uğrunda” Cəmiyyəti aşağıdakı üsuldən istifadə edir. Məlumdur ki, elmi əsaslara və səmərəli təcrübəyə söykənilərək təşkil edilmiş marketinq və düzgün hazırlanmış reklam kampaniyaları zamanı istənilən bir malın satış həcmi hissədiləcək dərəcədə artır. Deməli, antinarkotik təbliğat məqsədi ilə əks təsir marketinq texnologiyasından istifadə etmək müsbət həticələr əldə etməyə imkan yarada bilər. Bu texnologiyalar insanların məqsəd və davranışlarının dəyişməsinə kömək edir. ABŞ KİV-lərinin peşəkar qeyri-kommersiya birlikləri bu texnologiyadan uğurla istifadə edirlər.

Məsələn, roliklərin birinin məzmunu belədir: bir şəxs özünə qayğanaq hazırlayır. Geniş planda yumurtanın tavada necə “qaynadığı” göstərilir. Kadrları isə belə bir tekst müşayiət edir: “Narkotik qəbul edəndə sən də beynin bu cür qaynayır”. Həqiqətən də, statistika hər dəfə antinarkotik təbliğat kampaniyasının gedişi zamanı bu roliklərin nümayişindən sonra ABŞ-da narkomanların sayının xeyli azaldığını göstərmişdir.

Narkomanıya Yaponiya mətbuatı üçün o qədər də prioritet mövzu deyil. Bu ölkədə ictimaiyyət narkomanıyanı qəti şəkildə inkar etsə də, KİV tərəfindən, öz növbəsində, geniş antinarkotik təbliğat işi aparılır. Televiziya kanallarında uşaqlar üçün qorxulu komiksler nümayiş etdirilir. Məsələn, roliklərdən birinin süjeti belədir: - yeniyetmə narkoman əlində bıçaq kimisə öldürmüşdür, üst-başı qanın içindədir. Başqa bir rolikdə amfitamin qəbul etmiş narkomanın birinci sinif şagirdini hündür binanın damına çıxarıb oradan aşağı atdığı göstərilir. İdeya aydındır: gələcəkdə narkotik qəbul etməsələr deyər, insanlarda uşaqlıq illərində narkotiklərə və narkomanlara nifrət hissi

formalaşdırılır. Ən əsası budur ki, bu cür antinarkotik təbliğat kampaniyaları yaponlar arasında narkotiklərə qəti “yox” deyənlərin sayını xeyli artırır.

Beynəlxalq təcrübədə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də budur ki, bəzi Avropa ölkələrində yeni bir vəzifə - antinarkogeneral vəzifəsi təsis edilmişdir. Bu şəxs digər vəzifə öhdəlikləri ilə yanaşı, dayanıqlı antinarkotik təbliğat kampaniyalarının təşkili ilə də məşğul olur.

Qlobal “İnternet” informasiya şəbəkəsi narkomaniya və narkobiznes mənbəyidir

Hər bir yeni texnokratik təzahür kimi İnternetin də mənfəət tərəfləri vardır. İnternetdən narkomaniya və narkobiznes haqqında informasiyanın yayılması məqsədi ilə də geniş istifadə olunur.

Hələ 1997-ci ildə BMT-nin eksperti, Narkotiklərə nəzarət Proqramının koordinatoru Sandip Şoula sintetik narkotiklərin hazırlanması üçün İnternetin “gizli laboratoriyaya” çevrilməsi barədə bəyanat vermişdir. BMT-nin məlumatına görə, İnternet narkotiklərin, xüsusilə də sintetik narkotiklərin istehsalı və qəbul edilməsinə aid reseptlərlə doludur.

Həmçinin, İnternet şəbəkəsinin köməyi ilə fəal surətdə elektron narkotik alveri aparılır. Bu elektron kommunikasiya sisteminin istifadəçiləri kodlaşdırılmış ləqəblərlə (məsələn, “koka”, “ekstaz”, “makonha”, “min bir gecə”, “şəhrizad” və s.) narkosövdələşmələr aparır, malın göndəriləcəyi vaxt barədə məlumatlar verir, yola salır və qarşılayır, qiyməti barədə razılığa gəlirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, dünya İnternet sistemində yalnız ingilisdilli mənbələrin (WEB- səhifə) sayı 100 mindən çoxdur və bu şəbəkəyə həftədə 2-5 yeni məlumat

daxil olur. İspan, ərəb və s. dillərdə də çoxsaylı mənbələr vardır.

Bununla əlaqədar olaraq, təkcə hüquq-mühafizə orqanları işçilərində deyil, İnternet istifadəçilərinin böyük bir hissəsini 18 yaşına çatmamış yeniyetmələr təşkil etdiyinə görə, həmçinin valideyn və pedaqoqlarda maraq oyada bilən üç məqama diqqət yetirmək lazımdır:

Birinci, ümumi xarakteristika. WEB- səhifələrin tədqiqatı göstərir ki, İnternetdə “narkotiklər” rubrikası altında yerləşdirilmiş informasiyaların 80 %-ni neqativ informasiya təşkil edir.

İkinci, (heyrtləndirici) xarakteristika. Bütün informasiyanın demək olar ki, yarısını “yumşaq” narkotiklərə (çətinədən hazırlanan) aid fayllar təşkil edir. Digər yarısını isə (50,9 %) “ağır” və ya “sərt” narkotiklər (amfetamin, hallüsinogen və s.) aid informasiyalar təşkil edir.

Üçüncü, (kədərləndirici) xarakteristika. Parnoqrafiya və söyüşlər (ana söyüşləri). İnternet istifadəçilərinin narkotiklərdən xroniki asılılığı patologiyası nəticəsində ədəbsiz və çoxmərtəbəli söyüşlərlə, erotikadan uzaq bulvar romanistikası (roman filologiyası) ilə həddən ziyadə “zibillənmişdir”.

Narkomaniya və Azərbaycan KİV-i

Son 15 ildə Azərbaycan KİV-inin narkomaniya problemləri ilə bağlı aparılmış monitorinqi göstərir ki, bu problemlə bağlı təxminən 2000 yazı dərc edilmişdir. Əgər faizlə münasibətdə götürsək, bu yazıların böyük hissəsi güc strukturlarının narkobiznesə qarşı həyata keçirdikləri tədbirlər haqqında və tibbi məzmunudur (HİV). Sonrakı yerlərdə beynəlxalq təcrübə barədə (əsasən də hüquqi aspektdə) məqalələr gəlir: hakimiyət strukturlarının söylərinin koordinasiyası, narkotik submədəniyyət və s.

barədə siyasətçilərin və deputatların fikirləri. Jurnalistlər problemin psixoloji, sosial, hüquqi, pedaqoji və ailə aspektləri barədə daha az yazırlar. Çünki, bunun üçün vəziyyətin öyrənilməsi və təhlili xüsusi bilik tələb edir. Bununla yanaşı, narkotiklərlə bağlı dövlət siyasətinin dəyişməsinə uyğun olaraq məqalələrin yazılması üçün istiqamətlər, abı-hava, mənbələr də dəyişir. Bunları nəzərə alaraq, KİV-in bu sahədə fəaliyyətini 3 dövrə bölmək olar:

Birinci dövr: 1986-1991-ci illər. Həmin dövrdə Azərbaycan Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil idi və bu sahədə siyasət “Narkomaniyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında” SSRİ Ali Sovetinin Fərmanı (25.04.1974) və onun əsasında hazırlanmış idarə və idarələrarası normativ aktlarla müəyyən olunurdu.

Bu dövrdə KİV-in çıxışlarının ümumi tendensiyası belə idi: narkomaniya problemi zəif öyrənilmişdir. Onun məşəbə Avropa və ABŞ-la müqayisədə çox azdır və qeyri-məlumdur. İnteqral mütəxəssislər (lat. *integer* – tam, birbaşa aidiyyəti olan) yoxdur, lakin bəzi idarələr problemin mahiyyətini düzgün dərk edirlər. KİV-də isə bu dövrdə narkotikləri təbliğ edən materiallara rast gəlinmir.

İkinci dövr: 1991-1999-cu illər. 1990-cı ilin sonlarından başlayaraq KİV materiallarının xarakteri kəskin şəkildə dəyişir. SSRİ Konstitusiyaya Nəzarəti Komitəsi (KNK) “Narkomaniyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında” SSRİ Ali Sovetinin Fərmanını (25.04.1974) Konstitusiyaya, beynəlxalq aktlara və insan hüquqlarına uyğun olmadığına görə ləğv edir (KNK-nın “Alkoqolizm və narkomaniyadan əziyyət şəxslərin məcburi müalicəsi və yenidən əmək tərbiyəsi məsələsinə aid qanunvericilik haqqında” qərarı). Həmçinin, həmin dövrdə, təxminən bir il sonra Azərbaycan müstəqillik əldə edir və öz qanunları ilə yaşamağa başlayır.

Bu illərdə hansı tendensiya szünü bürüzə verir? Narkomaniya problemlərinə aid yazıların sayı kəskin şəkildə artır. Lakin, «KİV narkotiklərə qarşı» kampaniyası xeyirdən çox ziyan gətirir. Problemə nüfuz etmək və səmimi şəkildə onun həllinə kömək etmək üçün jurnalistlər müavfiq hazırlığa, psixologiya, təbabət, konfliktologiya və s. barədə elementar biliyə malik deyildilər. Həmçinin, narkogen informasiyanın nəşrini məhdudlaşdıran hüquqi bazanın olmaması narkotiklərə marağın formalaşdırılmasına şərait yaradır.

1999-cu il iyunun 18-də “Narkotik vasitələrin, psixotrop vasitələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilir. Həmin qanunun 15-ci maddəsində KİV-lə əməkdaşlıq məsələsi öz əksini tapsa da, antinarkotik təbliğat, narkotik vasitələrin, psixotrop vasitələrin və prekursorların dövriyyəsi sahəsində reklamın məhdudlaşdırılması və təbliğatın qadağan edilməsi məsələləri öz əksini tam tapmır.

Bu qanunun qəbulundan sonra **üçüncü dövr başlanır: 1999 – bu günə qədər.** Qəzetlərdə yazıların sayı artır. Məsələn, belə başlıqlar altında yazılar dərc olunur: “Millətin gələcəyi üçün təhlükə”, “Gənclik iynəyə oturmuşdur” və s. Bu yazılarda əsasən narkotiklərin zərərindən danışılma da, bəzən qeyri-şüurlu şəkildə “ekstaz həbləri”, “bir həb şən gecə keçirmək üçün iki nəfərə bəs edir” və s. ifadələr işlədilir. Hətta narkotik həblərin qiyməti (10-15 \$) və satıldığı ünvan barədə də məlumat verilir.

Bəzi jurnalistlər özləri də bilmədən narkotiklərin leqallaşdırılması ideyasına xidmət göstərirlər. Məsələn, “Avropada yüngül narkotiklərin leqallaşdırılması onların yaşadığı cəmiyyətdə seçim hüququnun nə qədər inkişaf etdiyini göstərir...” və s. kimi ifadələri buna nümunə göstərmək olar.

Və yaxud başqa bir məqalədə jurnalist Londonda marixuan çəkməyə icazə verildiyi barədə yazır və oxucuları Brikstonda (Londonun məhəlləsi) aparılmış eksperimentin nəticələri ilə tanış edir. Burada 1 il ərzində marixuan çəkənləri ölkənin hər yerində olduğu kimi həbs etməmiş, onlara yalnız xəbərdarlıq etmişlər. Təbliğat məsələləri üzrə mütəxəssislər bu cür yazıları dolayısı yolla marixuanın reklamı kimi qiymətləndirirlər.

Misal gətirdiyimiz başlıqların və tekstlərin məzmunu göstərir ki, bu publikasiyalar KİV-də narkogen informasiya xarakteri daşıyır və jurnalistlər özləri belə “reklam” və “təbliğat” anlayışlarının izahı məsələlərində peşəkar deyillər.

1999-cu il iyunun 18-də qəbul olunmuş “Narkotik vasitələrin, psixotrop vasitələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 2006-cı il iyunun 18-də yenidən işlənilərək, "Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" qəbul olunmuş və qüvvəyə minmişdir.

Yuxarıda deyilənlərdən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. KİV narkomaniya problemini və narkomaniyaya qarşı mübarizə mövzusunun lazımı səviyyədə və birmənalı şəkildə işıqlandıra bilmir. Bu zaman systemsizlik, problemin qoyuluşunda və şərhində səthilik mühahidə olunur, problemə yanaşma isə kompleks xarakter daşımır. Bir qayda olaraq, KİV materialları hansısa bir rəsmi tədbirdə narkomanların sayı barədə açıqlanmış statistik rəqəmlərdən ibarət olur.

2. Narkomaniya probleminin həllinə peşəkarlıq baxımından aidiyyəti olan mütəxəssislərin: həkimlərin, psixoloqların, pedaqoqların, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaş-

larının yazıları demək olar ki, çap olunmur. Narkomaniyaya qarşı mübarizə haqqında materialların əksəriyyətinin müəllifləri jurnalistlər özləridir. Onlar isə əksər hallarda bu sahədə xüsusi tibbi biliyə malik deyillər, narkomaniya ilə mübarizə məsələlərini tənzimləyən qanunvericiliyi və s. bilmirlər

3. KİV konkret təcrübənin, nəzəriyyə və təlimlərin təbliğinə yer ayırmır, bu cür yazıların sayı olduqca azdır. Həmin yazılarda isə müsbət təcrübə haqqında yayılan informasiya yalnız yerli və ya regional xarakter daşıyır.

4. Jurnalistlər əksər hallarda narkomaniya ilə bağlı vəziyyət haqqında etibarlı məlumatlara malik deyillər. Bu isə həm jurnalistlərin özləri arasında, həm də jurnalistlərlə narkomaniyaya qarşı mübarizə aparən hüquq-mühafizə və dövlət orqanları arasında təcrübə və informasiya mübadiləsinin lazımı səviyyədə olmaması ilə əlaqədardır.

5. KİV-də bəzi materiallar çap olunur ki, onları narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və prekursorları, müvafiq həyat tərzini gizli şəkildə təbliğ və qanunsuz reklam edən yazılar kimi qiymətləndirmək olar. Bu cür təbliğat materiallarının hüquqi təsnifatını müəyyən edən kompleks yanaşma isə hələlik tam işlənib hazırlanmamışdır. KİV-in çıxışlarını hüquqi cəhətdən dəqiq qiymətləndirmək üçün isə lazımı peşəkarlıq keyfiyyətlərinə malik mütəxəssislər yoxdur.

Bütün bu amillər ictimai antinarkotik fikrin formalaşdırılması sahəsində KİV-in səmərəli fəaliyyəti üçün vahid informasiya məkanı yaradılmasını çətinləşdirir.

Eyni zamanda, təhlillər göstərir ki, narkomaniya haqqında yazan jurnalistlər jurnalist sənətkarlığı baxımından yaxşı səviyyədədirlər. Onlar yaxşı məqalələr yazı bilirlər, lakin bu problemin nə üçün baş verdiyini tam dərk və təhlil edə bilmirlər. Ona görə də bu problemlə bağlı yazı bilən peşəkarların hazırlanması olduqca vacibdir.

Sağlam həyat tərzinin və zərərli adətlərlə mübarizənin dövlət səviyyəsində təbliği şox zəifdir.

Bu istiqamətdə hansı addımları atmaq olar?

1. Antinarkotik mövzuda yazan şəxslərin (fiziki və hüquqi) lisenziyalaşdırılması və onlara lazımi kömək göstərilməsi vacibdir. Çünki, bunsuz antinarkotik və narkogen informasiyanı bir-birindən seçmək üçün stimül yoxdur.

2. Jurnalistika fakültələrində (məsələn) “Narkoepidemiya jurnalist nəzarətinin obyektinə kimi” seçmə fənninin tədrisi məqsədmüvafiq olardı.

3. Hər bir inzibati subyektdə ictimai antinarkotik fikrin formalaşdırılması və bu işlə müntəzəm məşğud olan peşəkar məmur olmalıdır.

Narkomaniya probleminin həlli sahəsində KİV-in və jurnalistlərin vəzifələri

Kütləvi informasiya vasitələri və kütləvi kommunikasiya vasitələri ictimai fikrə təsir imkanlarına görə narkotiklərin qanunsuz yayılması və onlardan sui-istifadə təhlükəsinə qarşı mübarizədə güclü birləşdirici amil rolunu oynaya bilər. Jurnalist ictimaiyyəti, narkomaniya probleminə aidiyyəti olan hər bir jurnalist öz peşə fəaliyyətində aşağıdakı prinsiplərə riayət etməlidir:

1. Narkotiklərin qəbulu və onların qanunsuz dövriyyəsi mövzusunda işıqlandırarkən ölçülüb-biçilmiş və dəqiq müəyyənləşdirilmiş yanaşmaya riayət etməlidir; auditoriya qarşısında istənilən növ narkotiklərin qəbuluna və onların qanunsuz dövriyyəsinə mənfi münasibət formalaşdırmalıdır.

2. Ardıcıl şəkildə belə bir fikir formalaşdırılmalıdır ki, narkotiklərdən istifadə mənəvi azadlıq və sərbəstlik deyil, əksinə narkomanın mənəvi zəifliyidir.

3. Narkotiklərə alternativ olaraq gənclər arasında sağlam həyat təzi və idman fəal surətdə təbliğ olunmalıdır.

4. Narkotiklərin leqallaşdırılması (əgər varsa) məsələsi kütləvi şəkildə müzakirə olunmamalıdır.

5. Narkomanianın cəmiyyətdə, xüsusilə də gənclər arasında yayılmasının təhlükəli nəticələri barədə veriliş və məqalələrdə sistemli və ardıcıl şəkildə təbliğat aparılmalıdır.

6. Peşə fəaliyyətində narkotiklərin birbaşa və ya dolayı təbliğini jurnalist etikasına anlayışı ilə bir araya sığmayan hal hesab edən hüquqi, əxlaqi-mənəvi normalar rəhbər tutulmalıdır.

7. Narkomaniyadan müalicə ilə bağlı həqiqətdən uzaq nəticələrin əldə olunması barədə pullu xidmət təklif edən tibb müəssisələri (klinikalar) haqqında informasiyaların yayılmasından imtina olunmalıdır.

8. Narkotik asılılıqdan tez və asan yolla qurtarmağa inam yarada bilər yoxlanılmamış materiallar tələm-tələsik qəzet səhifələrinə çıxarılmamalıdır.

9. Dəqiq dərk edilməlidir ki, narkomaniya problemi uşaqlar və yeniyetmələr üçün daha kəskinidir. Bu da onların sözügedən bəladan daha zəif mühafizə olunmaları ilə izah edilir və onlar repressiya obyektinə deyil, reabilitasiya subyektinə kimi təbliğ olmalıdırlar.

10. Gənclər üçün əyləncəli tele və radioveilişlər və yaxud kütləvi mətbuat üçün publikasiyalar hazırlanarkən həytlərində narkotiklərdən asılılıq və «narkotiklə bağlı yaradıcılıq uğurları» olan şəxslər tok-şoularda və məqalələrdə qəhrəman və ya «ulduz» kimi təbliğ olunmamalıdırlar.

11. Narkoticarətdən əldə olunan gəlirlər kütləvi müzakirə olunmamalı və narkobiznesin maliyyə-iqtisadi tərəfləri açıqlanmamalıdır.

12. Hüquq-mühafizə orqanlarının korrupsiyaya uğramış hissəsinin cinayətkar fəaliyyətinin neqativ rolu KİV-də obyektiv işıqlandırılmalıdır.

13. Narkotik eyforiya vəziyyəti KİV-də təsvir olunmamalı, narkotiklərin insan orqazminə mənfi təsiri anlaşılıqlı dildə ictimaiyyətə çatdırılmalıdır.

Jurnalistlərə və KİV-ə kömək məqsədi ilə Azərbaycan İnternet sektorunda narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə və ondan sui-istifadə mövzusunda aid məlumat bazası yaradılmalı və onun fəaliyyəti təmin olunmalıdır. Bu iş müvafiq dövlət strukturunun egidəsi altında metodik dəstəklə müşayiət olunmalıdır.

Bu məsələ daim KİV –in yaradıcı kollektivlərində müzakirə olunmalıdır.

Yoxlama sualları və tapşırıqları

1. Narkomaniyanın müasir dövrün qlobal problemi və jurnalistikanın mövzusu kimi xarakteristikasını açın.

2. Narkomaniya probleminin dünya jurnalistikasında işıqlandırılması tendensiyalarını izləyin.

3. Dünya və Azərbaycan KİV-ində narkomaniya probleminin işıqlandırılması təcrübəsini müqayisəli şəkildə təhlil edin.

4. Antinarkotik təbliğat işinin forma və metodlarını, mətbuatın çıxışlarının janr xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

X MÖVZU

Jurnalistika və qlobal korrupsiya problemi

Müasir dövrün qlobal problemlərindən biri də korrupsiyadır. BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası korrupsiyanın artıq lokal problem deyil, bütün ölkələrin cəmiyyət və iqtisadiyyatına toxunan, buna görə də qarşısının alınması və əleyhinə mübarizə aparılması sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın müstəsna dərəcədə vacib əhəmiyyət kəsb etdiyi transmilli bir təzahür olduğunu xüsusi vurğulayır.

“Korrupsiya” sözünün mənasının araşdırılmasına etimoloji yanaşma bizə bu təzahürün “corruptio” latın sözündən olub “korlanma, satın alınma” mənasında işlədilməsini müəyyən etmək imkanı verir. Müasir dövrdə korrupsiya anlayışı hakimiyyətin dağılması prosesində özünü büruzə verən sosial təzahür kimi nəzərdən keçirilir. Bu zaman dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə müvəkkil edilmiş dövlət (qeyri- dövlət) qulluqçuları və ya digər şəxslər öz xidməti mövqelərini, tutduqları vəzifənin status və nüfuzunu şəxsi varlanmaları və yaxud da hansısa qrupun mənafeyi üçün məkrli məqsədlərlə istifadə edirlər.

Korrupsiya - vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif və ya vəd olunması və yaxud

verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxslərin ələ alınmasıdır.¹¹⁴

Korrupsiya mürəkkəb bir təzahür olmaqla, cəmiyyətin və dövlətin siyasi, iqtisadi və sosial vəziyyətinin məhsuludur. Korrupsiya özünün bir sıra xarici təzahürlərinə malikdir. Məsələn, korrupsiya sosial təzahür kimi müxtəlif korrupsiya əməllərində özünü büruzə verir ki, bunların da bir hissəsi cinayət kimi müəyyən edilir və cinayət qaydasında təqib edilir. Bu da öz növbəsində, korrupsiya ilə hüquqi sfera arasında qarşılıqlı əlaqənin olduğunu, yəni nəticə etibarı ilə tərkib hissəsi kimi, xüsusi ictimai təzahürün – korrupsiya cinayətinin mövcudluğunu müəyyən edir. Korrupsiya cinayəti – rəsmi qaydada idarəetməyə cəlb olunmuş şəxslərin (ictimai funksiyaların yerinə yetirilməsinə müvəkkil edilmiş dövlət və bələdiyyə qulluqçularının və ya digər şəxslərin) qeyri-qanuni gəlir əldə etmək məqsədi ilə malik olduqları statusun imkanlarından müxtəlif yollarla istifadə edərək törətdikləri cinayətdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası korrupsiya probleminin get-gedə daha global xarakter aldığı və onun hətta inkişaf etmiş ölkələrin belə siyasi, iqtisadi, milli və mədəni dayaqlarına sarsıdıcı zərbələr vurduğunu nəzərə alaraq, hər il dekabr ayının 9-nu Beynəlxalq korrupsiya ilə mübarizə günü elan etmişdir. Həmin gün BMT-nin egidası altında dünyanın bir çox ölkələrində nümayişlər, seminarlar, bu problemə həsr olunmuş digər müxtəlif tədbirlər keçirilir.

BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası 2003-cü il dekabr ayının 9-dan (Meksikanın Merida şəhərində)

¹¹⁴ "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Maddə 1.

imzalanmaq üçün açıq elan olunmuşdur. 2009-cu il dekabr ayının 9-na olan məlumata görə Konvensiyanı 140 dövlət imzalamış, 80 dövlət isə ratifikasiya etmişdir.

Konvensiyanın məqsədi korrupsiyanın qarşısının alınması və aradan qaldırılmasından, korrupsiyanın qarşısının alınmasında və ona qarşı mübarizədə, o cümlədən aktivlərin qaytarılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı və texniki dəstəyi təşviq etməkdən və dəstəkləməkdən ibarətdir.

BMT hesab edir ki, "korrupsiya iqtisadi inkişafı ləngidir, demokratik institutları və qanunun aliliyi prinsipini zəiflədir, ictimai asayişə pozur və ictimaiyyətin inamını sarsıdır, bununla da mütəşəkkil cinayətkarlığın çiçəklənməsinə, terrorizmə və insanın təhlükəsizliyi üçün digər təhdidlərə şərait yaradır".¹¹⁵

Öz inkişafının keçid dövrünü yaşayan dövlətlər həm siyasi, həm iqtisadi, həm də sosial sahələrdə müəyyən böhran vəziyyətlərini yaşayırlar. Postsovet respublikaları da bu kontekstdə istisnalıq təşkil etmirlər, ona görə də hər hansı bir ölkədə vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün situasiyanın qısa kriminal icmalını vermək vacibdir.

Azərbaycan öz müstəqilliyini yenidən elan etdikdən sonra dövlət orqanlarının korrupsiyalaşması məsələsi təxirə-salınmaz tədbirlərin görülməsini tələb edən daha kəskin və vacib məsələyə çevrilmişdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının 2004-cü il iyunun 18-də Stambulda qəbul etdiyi Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyət Planında göstərilir ki, Azərbaycanın təqdim etdiyi Milli məruzəyə əsasən, Azərbaycan korrupsiyanın sosial-iqtisadi inkişafa, bazar iqtisadiyyatının qurulmasına, investisiyaların cəlb olunmasına neqativ təsir göstərdiyini, demokratik dövlətin siyasi və dövlət institutlarını sarsıtdığını dərk edir. Buna

¹¹⁵ BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası. Preambula hissəsi.

görə də, Azərbaycan ən yaxşı yerli və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, özünün korrupsiyaya qarşı mübarizə strategiyasını inkişaf etdirməkdə qətiyyətli olduğunu ifadə etmişdir.

Azərbaycan bir sıra beynəlxalq sənədləri, o cümlədən Avropa Şurasının Cinayət işlərində qarşılıqlı yardım haqqında Konvensiyasını, Avropa Şurasının Cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərin yuyulması, axtarışı, götürülməsi və müsadirə olunması haqqında Konvensiyasını, BMT-nin Beynəlxalq Mütəşəkkil Cinayətkarlıq haqqında Konvensiyasını, həmçinin Avropa Şurasının korrupsiyaya görə mülki və cinayət məsuliyyəti haqqında Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir. 2004-cü ildə Azərbaycan Avropa Şurasının Korrupsiya ilə mübarizə üzrə ölkələr Qrupuna qoşulmuş və BMT-nin Korrupsiya ilə mübarizə haqqında Konvensiyasını imzalamışdır.

Xüsusilə, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı genişmiqyaslı mübarizə aparılmağa başlanılmışdır. Bu istiqamətdə atılan səmərəli addımların mühüm nəticələrindən biri kimi, Azərbaycan Respublikasının “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” 13 yanvar 2004-cü il tarixli, 580-IIQ nömrəli Qanunun qəbul olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. 2004-cü ilin aprel ayından Azərbaycan Respublikasının korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi Sərəncamı ilə “Şəffafliğin artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı” (2007-2011-ci illər) təsdiq edilmişdir. Bunun davamı olaraq, göstərilmiş müddələrin inkişafı üçün təxminən 80-dən çox normativ aktlar da qəbul edilmişdir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiya qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyəti, dövlət qulluğunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, maddi-

texniki və maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər, iqtisadi və sosial sahədə, hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmələrin fəaliyyəti, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində maarifləndirmə və əməkdaşlıq üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi sahəsində əməli işlər görür.

Bu sahədə xeyli müsbət dəyişikliklər əldə edilsə də, hələlik lazımi effektə tam nail olmaq mümkün olmamışdır. Xarici və yerli tədqiqatçılar təsdiq edirlər ki, əksər postsovet respublikaları daha çox korrupsiyalaşmış dövlətlərin siyahısına daxildirlər.

Transparency International Beynəlxalq korrupsiya əleyhinə Təşkilatın korrupsiya indeksi üzrə illik hesabatlarına əsasən, bu ölkələr 180 ölkə arasında axırıncı yerləri bölüşürlər. Hər il vəziyyət ötən illə müqayisədə yaxşıya tərəf dəyişsə də, Transparency International təşkilatının qiymətləndirmə reytinginə görə, bunu heç də qənaətbəxş hesab etmək olmaz.¹¹⁶

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir çox dövlət qulluqçuları üçün korrupsiya əməllərinin və vəzifə cinayətlərinin törədilməsi normaya, əksər hallarda isə məmurun aylıq maaşından qat-qat çox olan gəlir mənbəyinə çevrilir. Məmur aparatı tərəfindən sanki xüsusi müdafiə sistemi yaradılır ki, bu sistem korrupsiyaya qurşanmış yüksək vəzifə tutan məmurların Qanunla məsuliyyətə cəlb olunmalarına mane olur. Bu elə bir halda baş verir ki, kiçik dövlət məmurları hətta geniş mənada korrupsiya adlandırılması belə çətin olan əmələ görə (məsələn, bir qutu konfetin götürülməsi) məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Müşahidələr belə deməyə əsas verir ki, hansısa qrupların xeyrinə faktiki olaraq hansısa əməlləri həyata keçirən müəyyən dövlət qulluqçularından ibarət cinayətkar

¹¹⁶ <http://www.bbc.uk/azeri/news/story/2009/11/printable/091120>;
<http://news.liga.net/info/print-NS090349.html>

qrupların genişlənməsi daha təhlükəli xarakter daşıyır. Hazırkı dövrdə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə şaxələrinin demək olar ki, bütün qolları bu və ya digər səviyyədə korrupsiyaya yoluxmuşdur. Ən çox korrupsiyalaşmış strukturlar isə məqsədli dövlət maliyyələşdirilməsi məsələləri, eksport və import, özəlləşdirmə, lisenziyalaşdırma, gömrük nəzarəti və nəzarət-müfəttişlik fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə məşğul olan qurumlardır.

Bununla birlikdə, alimlərin və praktiklərin, o cümlədən KİV nümayəndələrinin fikrinə görə, nə korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı qəbul olunmuş qanunlar, nə müvafiq normativ aktlar, nə də məhkəmə praktikası korrupsiya anlayışının konkret anlamını müəyyən edə bilməyib. Yalnız o qeyd olunur ki, korrupsiya qanunazidd və qeyri-etik kompleks hərəkətlərdən əmələ gələn çoxaspektli sosial, siyasi, hüquqi və mənəvi təzahürdür. Korrupsiya hüquqi kateqoriya kimi, qarşılıqlı şəkildə bir-biri ilə sıx bağlı olan hüquq pozuntularının məcmusunu əhatə edən hüquqi anlayışdır. Bütün bunlar həm nəzəri araşdırmalar, həm qanunun tətbiqi, həm də bu problemlərin KİV-də işıqlandırılması sahəsində bir sıra ziddiyyətlər doğurur. Beləliklə, digər səbəblərlə yanaşı, korrupsiya anlayışı haqqında qeyri-düzgün təsəvvür günahkarların məsuliyyətə cəlb olunması üçün bütün mexanizmlərin tətbiqinə mane olur.

Cinayətkarlığa, o cümlədən korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün hansısa proqramın işlənilməsi və həyata keçirilməsi problemi ən çətin problemlər kateqoriyasına aiddir. Ona görə də bu proses əvvəlcədən kompleks elmi-nəzəri tədqiqat işlərinin aparılmasını tələb edir. Deyilənləri nəzərə alaraq, korrupsiyanın ictimai təzahür kimi (bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olan hüquq pozuntularının məcmusu: inzibati, inzibati-hüquqi, mülki-hüquqi və cinayət-hüquqi) mahiyyət

və xarakteristikasının sistemli və kompleks şəkildə, elmi baxımdan əsaslı surətdə müəyyən edilməsi olduqca vacibdir.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün ən səmərəli yol onu doğuran və inkişafına şərait yaradan səbəb və şərtlərin aradan qaldırılmasıdır. Korrupsiyanın kökləri tariximizin qədim dövrlərinə qədər gedib çıxır. Şərqdə belə bir məsələ var, “ənənə qanundan güclüdür.” Bu deyim korrupsiya üçün də sərfəlidir. Çünki, bəzi problemləri, o cümlədən insanların həyat tərzini ənənələrin ayağına yazmaq mümkündür. Guya ki, rüşvət vermək hökumətə hörmətin, rüşvəti götürmək isə insanların ehtiyaclarına qayğı ilə yanaşmanın əlamətidir. Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli “Sikayətnamə” əsərində yazırdı: - “Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar.”¹¹⁷

Şimali Azərbaycan Çar Rusiyasının tərkibinə daxil olduğu dövrlərdə çarın rüşvətخورluqla bağlı bəzi fərmanları mövcud idi. Korrupsiyaya qurşanmış məmurlar hökmdarın qəzəbindən ehtiyat etdiklərindən dilə-dişə düşməkdən çəkinirdilər. Hökmdarlar isə dərk edirdilər ki, korrupsiya hökumətin dayaqlarını elə dağıda bilər ki, ondan əsər-əlamət qala bilməz. Ona görə də hökmdarlar rüşvətخورlara, cinayətkarlara qarşı sərt qərarlar qəbul edirdilər. Çar II Nikolayın öz varisinə - oğlu Aleksandra dediyi aşağıdakı fraza hamıya yaxşı bəllidir: “Görünür, bütün İmperiyada, Səsa, təkcə səninlə mən oğurlamırıq. Bütün buna baxanda adamın ürəyi bulanır, cənablar.”¹¹⁸

SSRİ-nin ilk illərində də bu bəlaya qarşı Xalq Komissarları Sovetinin “Rüşvətخورluq haqqında” Dekretinə (8 may 1918-ci il) uyğun mübarizə aparılırdı. Korrupsiya

¹¹⁷ Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. VI cild. “Şərq-Qərb” nəşriyyatı. Bakı. 2005. səh. 298. (335 s.)

¹¹⁸ Artem Ermakov. «İ kletvu vernosti sdercali». [Http://www.hrono.ru/statii/2006/erm_vern.html](http://www.hrono.ru/statii/2006/erm_vern.html)

antidemokratik və totalitar cəmiyyətə xas “təbii” bir institutdur. Belə hesab edirdilər ki, Stalinin dövründə kölgə iqtisadiyyatı və rüşvətxorluq yox idi, çünki diktator hər şeyə və hər kəsə ciddi nəzarət sistemi yaratmışdı. Heç nəyi gizlətmək, oğurlamaq, qnunsuz sövdələşmələr aparmaq, kimisə rüşvətlə ələ almaq mümkün deyildi. Əslində isə, vəziyyət heç də belə deyildi, bu dövrdə korrupsiya daha çox çiçəklənmişdi. Repressiyalar və kütləvi informasiya vasitələrinin senzurası cəmiyyətə total surətdə qüsurlu təfəkkürün və təhrif olunmuş dünyagörüşünün formalaşmasına gətirib çıxarmışdı. İnsan hüquqlarının pozulması adi hal almışdı. Əsas prinsipi “hər şey insan üçün, hər şey insan naminə” olan cəmiyyətdə hər şey insanın əleyhinə idi və insanın qapalı şəraitdə saxlanılmasına xidmət edirdi. Bütün bunlar isə, sosialist inqilabının nailiyyətlərinin qorumasına olan ehtiyacla izah olunurdu. Əsas xammal insan olan korrupsiya ət maşını tam gücü ilə işləyirdi.

Yüz illər boyunca rüşvətxorluğa, korrupsiyaya qarşı mübarizə məqsədi ilə müxtəlif cəhdlər göstərsə də, bu cəhdlər lazımi səmərəni verməmişdir. Bir şey aydındır ki, yalnız qorxu və repressiya ilə korrupsiyanın kökünü kəsmək mümkün deyildir.

Korrupsiyanın əsas cizgilərindən biri də onun beynəlxalq problem olmasıdır. Hələ 1997-ci ildə Avropa ölkələri parlament başçılarının konfransında Deputatlar Palatasının rəhbəri Lunaço Violante demişdi ki, korrupsiya siyasi quruluşundan və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, bütün ölkələrə xasdır. Heç bir ölkə özünü bu bələdan sığorta olunmuş hesab edə bilməz, söhbət yalnız onun miqyasından gedə bilər. L.Violante korrupsiyanı istənilən dövlətin milli təhlükəsizlik problemi adlandırmışdır.¹¹⁹

¹¹⁹ <http://www.zaza.net.ua/forum/archive/index.php/t-1379.html>

Yalnız korrupsiyaya şərait yaradan səbəbləri və şərtləri aydınlaşdırmaqla, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etmək və korrupsiya hərəkətlərinin artmasının qarşısını almaq mümkündür. Korrupsiya hərəkətlərini qanunauyğunluq və səbəbiyyət əlaqələri ilə bir-birinə bağlayan aşağıdakı amilləri göstərmək olar:

- bir çox MDB ölkələrində, bütövlükdə vətəndaşların, xüsusilə də sosial sahədə çalışanların həyat səviyyəsinin aşağı olması (həkimlərin, müəllimlərin və xidmət sahəsində işləyənlərin). Belə olan halda, Qərb standartlarına uyğun (hər cür şəraiti olan ev, avtomobil, yaxşı istirahət) yaşamaq bir yana, həyatı əhəmiyyəti olan real ehtiyacların (qidalanma, geyim, kommunal xidmətlərin ödənilməsi, uşaqların təhsil almaları və s.) ödənilməsindən necə danışmaq olar? Digər tərəfdən isə, öz ehtiyaclarının qeyri-rəsmi yolla (kölgə iqtisadiyyatının yüksək səviyyədə olması, vətəndaşların gəlirlərinə nəzarət sisteminin olmaması və s.) ödənilməsi üçün imkanlar artır;

- idarəetmə orqanlarının fəaliyyət sisteminin qeyri-mükəmməl olması. Xidməti səlahiyyətlər çox vaxt ətraflı qanuniləşdirilmə olmadan, ümumi parametrlərlə məhdudlaşdırılır (məsələn, ərizə və şikayətlərin baxılması vaxtı – bir ay müddətində; qərarların daxili inam rəhbər tutularaq qəbul olunması; alternativ qərarların qəbul olunması və s.). Bunlar məmura qanunu pozmadan cəsarətlə öz xeyrinə hərəkət etmək imkanı verir;

- kadrların seçilməsi və təyin edilməsi, həmçinin dövlət qulluqçularının fəaliyyətinə sosial nəzarət sahəsində səmərəli sistemin olmaması. Çox hallarda kadrlar peşəkarlıq səviyyəsinə və mənəvi-etik keyfiyyətlərinə görə deyil, “etibarlılıq”, “şəxsi sədaqətlik” prinsipi ilə seçilir və təyin olunurlar. Bu da öz növbəsində qarşılıqlı dəstək və

qarşılıqlı mühafizə mühitini yaradır.

Yoxsulluq, məzlumluq, gələcəyə inamsızlıq, hakimiyyətin fəaliyyətinin nüfuzdan düşməsi, ən kiçik ehtiyacların belə təmin olunmasının mümkünsüzlüyü – bütün bunlar sosial-faydalı dəyərlərin itirilməsinə, cəmiyyətin mənəvi dayaqlarının sarsılmasına və korrupsiyanın inkişafına gətirib çıxarır.

Hər bir dövlətin stabil inkişafının təmin olunması üçün antikorrupsiya siyasətinin olması olduqca əhəmiyyətlidir və bu siyasət dövlət siyasətinin daimi və mühüm tərkib hissələrindən biri olmalıdır. İlk növbədə səmərəli iqtisadi, siyasi və sosial islahatların həyata keçirilməsi vacibdir. Bundan sonra, kompleks tədqiqatlar aparılmalı və onların əsasında korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və burada korrupsiya anlayışı dəqiq müəyyən edilməli, onun sərhədləri, tərkibi və daşınan məsuliyyət öz əksini tapmalıdır.

Korrupsiya cəmiyyətin xəstəliyidir. Məhz buna görə də cəmiyyət özü bu xəstəliyi müalicə etməlidir. Cəmiyyətin bu ağır və biabırçı ənənəvi cinayət növündən azad olması üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. İlk növbədə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi kurslarına uyğun iqtisadi dəyişikliklərin korrektə olunması vacibdir. XX əsrin sonlarına qədər sosializm düşərgəsi ölkələri Ruzveltin bazar iqtisadiyyatı modelini inkar edərək kortəbii bazar iqtisadiyyatına üz tutmuşdular. Təbii ki, bu da cəmiyyətin kriminallaşmasına və korrupsiyanın artmasına gətirib çıxarmışdır. Bunu aradan qaldırmaq üçün müasir tərəqqini dərk etmək və Qərbi ölkələrinin makroiqtisadi modellərin qurulması sahəsindəki təcrübələrindən istifadə etmək vacibdir.

Həmçinin, korrupsiya cinayətlərinə görə məsuliyyəti artırmaq məqsədi ilə hüquqi islahatlar aparılmalıdır.

Məsələn, şahidlərin müdafiəsi haqqında qanunun qəbul olunması və səmərəli surətdə həyata keçirilməsi bu istiqamətdə faydalı addım ola bilərdi. Bunu beynəlxalq təcrübə də təsdiq edir. ABŞ Konqresi 1970-ci ildə “Mütəşəkkil cinayətkarlığa nəzarət haqqında” Qanun qəbul etmişdir. Bu qanun ABŞ-ın Baş prokuroruna səlahiyyət verirdi ki, təhlükəyə məruz qalan şahidlərin müdafiəsi üçün vəsait ayırsın. Lakin, bu qanun yalnız mütəşəkkil cinayətlərlə bağlı işlər üzrə şahidləri müdafiə ilə təmin edirdi. Nəhayət, ABŞ Konqresi 1982-ci ildə “Cinayət qurbanlarının və şahidlərin müdafiəsi haqqında”, 1984-cü ildə isə “Cinayətkarlığa nəzarət haqqında” Qanun qəbul etdi və bununla da şahidlərin dövlət tərəfindən müdafiəsi təmin edildi. Bunsuz iqtisadi cinayətlərin, o cümlədən, korrupsiya cinayətinin sübut olunması ağlabatan deyil. Bu qanun və ya eyni xarakterli digər normativ aktlar cinayətin hər iki tərəfinin – həm rüşvəti verənin, həm də alanın ifşa olunmasına şərait yaradardı.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin zəif olması korrupsiya üçün olduqca sərfəlidir. Korrupsiya, həmçinin dördüncü hakimiyyəti – kütləvi informasiya vasitələrini də nəzarətdə saxlamağa səy göstərir. Azərbaycan Respublikası prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 1998-ci il 6 avqust tarixli Fərmanı ilə ictimai şüura nəzarət və yadfikirliliyə qarşı mübarizə üzrə hökumət institutu - senzura öz mövcudluğunu itirdi. Əlbəttə, indi bizim məqsədimiz bunun əsas səbəbinin hadisələrin təbii-tarixi gedişininmi, xaricdən - ilk növbədə Qərbdən təsirinmi, yaxud da hökumət tərəfindən etiraf olunan korrupsiyanın cəmiyyət üçün törətdiyi təhlükəninmi ilkin olduğunu metodoloji cəhətdən araşdırmaqdan ibarət deyil. Əsas məqsəd bu vəziyyətin korrupsiyanı qane edib-

etmədiyini araşdırmaqdan ibarətdir. Qətiyyətlə demək olar ki, yox. Çünki, azad və qeyri-əlaltı mətbuat korrupsiyaya qurşanmış məmurların bağladıkları kölgə sövdələşmələrini, hakimiyyətdəki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən maxinasiyaları aşkara çıxaracaq, iqtisadi həyatdakı real vəziyyəti açıb göstərəcəkdir. Kütləvi mətbuat, əgər onları həqiqətən də dördüncü hakimiyyət hesab etmək olarsa, onların hökumətin fəaliyyəti barədə yaydığı müstəqil və alternativ informasiya güclü təsir gücünə malik olacaq. Doğrunu üzə çıxarmaq və ictimaiyyətə çatdırmaq üçün bir fikir kifayət deyil, digər fikirlər də üzə çıxarılmalı və eşidilməlidir. Plüralizm vətəndaş cəmiyyətinin, demokratiyanın təbii atributudur və biz bu cəmiyyəti qurmaq və orada yaşamaq istəyiriksə, inamla ona doğru getməliyik.

Açıq etiraf etməliyik ki, senzura, bir orqan kimi artıq mövcud olmasa da, mahiyyətcə ondan qat-qat təhlükəli olan və insanda azadlıq istəyini boğan özünüsenzura var. Ona görə də demokratiyaya gedən çətin yolda ilk növbədə KİV-lər və burada çalışan jurnalistlər özünüsenzuranı özlərindən qətiyyətlə uzaqlaşdırmalıdır, çünki demokratik cəmiyyəti, hüquqi, sivil dövləti azad düşüncəyə, azad təfəkkürə malik insanlar qura bilərlər və vətəndaş cəmiyyəti ilə bir araya sığmayan korrupsiyanın qarşısının alınmasında əsas rol azad KİV oynaya bilər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, korrupsiya da öz növbəsində onun qarşısında ən güclü və daha geniş təsir gücünə malik olan dördüncü hakimiyyətə - kütləvi informasiya vasitələrinə qarşı mübarizə aparır. Jurnalistika nəzəriyyəçiləri korrupsiyanın mass-mediaya qarşı "mübarizəsinin" üç variantını qeyd edirlər.

Birincisi, kütləvi informasiya vasitələrinə davamlı təsirin göstərilməsi. Bu variant jurnalistlərin qorxdulmasını, redaksiyalara verilən lisenziyaların ləğv edilməsini, texniki

senzuranın tətbiqini – nəşriyyatların qəzetlərə boykot elan etməsini, energetiklərin televiziya şirkətlərini şəbəkələrdən ayırmasını, İnternet saytlarının sındırılmasını və s. özündə birləşdirir. Digər üsullar da mövcuddur. Bu üsullar bir qədər qaba olsa da, çox səmərəlidir: jurnalistlərdə narkotik və ya silah "tapa bilərlər" və yaxud da onlar kimə qarşısa "kobudluq" edə bilərlər, ictimai yerlərdə özlərini yaxşı aparmazlar, pasport rejimini pozduqlarına görə polis orqanlarına dəvət oluna bilərlər. Telefonla hədə-qorxu gəlinməsini, müxtəlif bəhanələrlə işdən qovulmanı, İnternetdə təhqirləri və sairəni də bu səpgidən görülən "təbirlər" sırasına daxil etmək olar. Lakin, bu variantı əksər postsovet respublikaları üçün mümkün hesab etmək olsa da, məqbul hesab etmək olmaz. Bu cür hərəkətlər dünya ictimaiyyətində bu ölkələr haqqında mövcud olan bəzi xoşagəlməz təsəvvürlərə (insan haqlarının pozulması, söz azadlığının boğulması və s.) daha da neqativ təsir göstərə və dövlətləri gözdən sala bilər. Ona görə də jurnalistika nəzəriyyəçiləri birinci variantın postsovet dövlətlərində baş tutmasını o qədər də real hesab etmirlər.

İkincisi, kütləvi informasiya vasitələrinin pulla satın alınması, susdurulması. Bu variantı MDB regionu üçün real hesab etmək olar, çünki burada jurnalistlər heç də əhalinin varlı təbəqələrinə aid deyillər. Ona görə də hər hansı bir informasiyanın qəzetdə dərc olunmaması, efiərə buraxılmaması və yaxud da İnternetdə yerləşdirilməməsi müqabilində təklif olunan istənilən məbləğin jurnalist tərəfindən qəbul olunması ehtimalı yüksəkdir. Digər tərəfdən, bu həm də mətbuatı kiminsə mənafeyi naminə işlətmək üsuludur. Beləliklə, "cənab" korrupsiyanın daha bir müdafiəçisi meydana gəlir, özü də hörmətli dördüncü hakimiyyətin timsalında. Jurnalistika tədqiqatçılarının fikrincə, bəzi MDB ölkələrinin təcrübəsi bu variantın işlək olduğunu təsdiq edir.

Üçüncüsü, mətbuatın biri-birinin üstünə salınması, onlar arasında münasibətlərin, əməkdaşlıq əlaqələrinin (yüksək yaradıcılıq effektlərinin və nəticənin əldə olunması üçün vacibdir) pozulması. KİV-lərin başının bu “araşdırmalara” qarışmasından istifadə edən korrupsiya arxayınca öz əməlləri ilə məşğul olur. Korrupsiya həmçinin bununla mətbuatı xalqın gözündə hörmətdən salır və insanlar artıq jurnalistlərə də korrupsiya ilə məşğul olan məmurlara baxdıqları kimi baxırlar. Belə hallarda KİV-ə əmələ gələn inamsızlıq hissi başqa informasiya mənbəyi axtarışına gətirib çıxara bilər ki, bundan da ilk növbədə cinayətkar qruplar, müəyyən silkləri təmsil edən fanatlar yararlına bilərlər. Bu da nəinki KİV-in nüfuzuna xələl gətirir, eyni zamanda onun cəmiyyətdəki funksiyasına, fəaliyyət prinsiplərinə tamamilə ziddir və buna heç bir halda yol vermək olmaz.

İstisna etmək olmaz ki, mətbuat özü də korrupsiyalaşa bilər. Bunun üçün ölkədə qarşılıqlı nəzarət balansı sistemi, yəni hər bir elementin öz rolunu oynadığı sistem formalaşmalıdır: “parlament – hökumət – məhkəmələr – mətbuat – müxalifət”. Ancaq tədqiqatçılar belə düşünürlər ki, KİV-lər tam sərbəstlik əldə edərlərsə, əhalini qanunazidd hərəkətlər etməyə çağırırlar, çünki buna zidd olan qüvvə - məhkəmə nəzarət sistemi vardır. Hökumət də milyonlarla oxucunun, televiziya tamaşaçısının və İnternet istifadəçisinin diqqətini öz üzərində hiss edərsə, KİV özbaşınalığına yol verməz.

Korrupsiyaya qarşı mübarizənin vacib şərtlərindən biri də budur ki, bu mübarizə mütləq ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənməlidir. Korrupsiya təzahürlərinin və korrupsiyaya qurşanmış vəzifəli şəxslərin özlərinin ictimai qınaq obyektinə çevrilmələri, onlar tərəfindən hətta cüzi korrupsiya cinayətlərinin törədilməsi bu cür dövlət məmurlarının nüfuz və adlarının hörmətən düşməsinə, hətta

onların gələcək karyeralarının baş tutmamasına gətirib çıxarır. Məhz bu sahədə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti, onların göstərdikəri dəstək əvəz olunmazdır.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq üçün bütövlükdə xalqın mentalitetinin dəyişməsi vacibdir. Bu işdə əhalinin bütün yaş qruplarını əhatə edə biləcək tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan dövlət proqramı hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı siyasətə xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki KİV insanın sosial yönümdə tərbiyə olunmasında və şəxsiyyətin formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Lakin, təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, hazırkı dövrdə KİV-lərin fəaliyyətində prioritet kimi reallıqlara o qədər də uyğun gəlməyən reklam xarakterli materiallar dominantlıq edirlər. Bu da əksər hallarda şəxsin mənəvi keyfiyyətlərini inkişaf etdirən proqram və verilişlərin, qəzet və İnternet materiallarının kənarda qalmasına səbəb olur.

Korrupsiyaya ilə mübarizənin strateji istiqamətlərindən biri korrupsiyanın bir təzahür kimi kökünün kəsilməsinə çağırışlardan, konkret şəxslərə qarşı görülən cəza tədbirlərindən ibarət olmamalıdır. Bu mübarizə korrupsiya hərəkətlərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş vəzifələrdən irəli gələn sistemli, kompleks profilaktik tədbirləri özündə ehtiva etməlidir. Yaxşı məlumdur ki, əksər ölkələrdə cinayət-hüquqi siyasət və cinayətkarlıq problemləri haqqında ictimai rəyin formalaşmasında KİV-in mühüm rolu vardır və bu rol hüquqşünaslar, ictimaiyyətçilər və praktikerlər tərəfindən birmənalı şəkildə dərk edilir. Bu, həmçinin KİV-in korrupsiya haqqında informasiya alması məsələsinə də aiddir.

Korrupsiyanın iqtisadi, sosial və siyasi inkişaf yolunda dağıdıcı bir əngələ çevrilməməsi üçün jurnalistlər nə edə bilərlər? Hazırda bu sual həm korrupsiya problemləri

ilə məşğul olan korporativ qrupları, həm də jurnalistika nəzəriyyəçilərini və praktkləri düşündürən əsas məsələlərdən biridir.

İlk növbədə, bu problem peşəkar jurnalistikanın məlum prinsiplərinə əsaslanılaraq müntəzəm şəkildə işıqlandırılmalıdır. Hazırda, cəmiyyətin demokratikləşməsi, hüquqi dövlətin əsaslarının yaradıldığı bir dövrdə respublikamızda aparılan islahatlar sayəsində kütləvi informasiya vasitələri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş, totalitar dövlətin ideoloji rüporunun nəzarətində olan mətbuat yeni bir səviyyəyə qalxmış mass mediaya çevrilmişdir. Bu gün kütləvi informasiya vasitələri aidiyyəti icra hakimiyyətlərinin, siyasi-sosial və maliyyə qruplarının himayəsində olmaqla bərabər, tam mənada söz azadlığına çatmaq və “publisistik müxtəlifliyə” nail olmaq yolunda mühüm irəliləyişlər əldə etmişlər.¹²⁰ Eyni zamanda, KİV təbəqələşmiş, bazar iqtisadiyyatının həm subyektinə, həm də obyektinə çevrilmişlər. Fəal şəkildə onların kommertişiyalaşması, rəsmi mətbuatla alternativ mətbuat arasında nüfuz və auditoriya mübarizəsi prosesi gedir. Naşir və yayımçı informasiya bazarında tələbat və rəqabətdən daha çox asılı vəziyyətə düşürlər.

İndiki dövrdə KİV, başqa hisslərlə yanaşı, insanlarda mifoloji şüuru da (ümumi satqınlıq, ümumi qorxu, ümitsizlik, siyasi süstlük, inkişaf məqsədlərinin olmaması, islahatların iflasa uğraması və s.) inkişaf etdirir. Əslində isə, kütləvi informasiya vasitələrinin başlıca vəzifəsi rəsonal şüurun formalaşdırılmasından, yəni tamaşaçıya, dinləyiciyə, oxucuya, internet istifadəçisinə doğru, dürüst informasiyanın çatdırılmasından ibarətdir.

Rəqabət və sensasiya axtarışı jurnalistikanın bəzi

¹²⁰ Ю.Ю.Комлев, В.Н.Демидов, Л.Г.Толчинский. средства массовой информации и формирование общественного мнения о правоохранительной деятельности. Государство и право.1997. № 8.

dəyərli ənənələrinin itirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu itkilərin yerini isə, məzmunu açıq-aşkarcasına kobudluq, təhqir və hətta “qeyri-normativ leksika”dan ibarət olan kiçik məqalə və məlumatlar tutur. Lakin, etiraf etmək lazımdır ki, həqiqətə söykənən təhlükəli jurnalist təhqiqatları oxucuların, tamaşaçı və dinləyicilərin diqqətini daha çox cəlb edir. Bu cür materiallarla yanaşı publisistika surroqatlarına, hansısa təzahür və hadisələrlə bağlı şübhəli versiyalara, məsuliyyətsiz proqnozlara, uydurma reytinglərə, “ən varlı” və “ən nüfuzlu” şəxslərin siyahılarına da rast gəlinir. Əksər hallarda, bu cür publikasiyalar ciddi sosioloji tədqiqatlara söykənmir, süni nüfuz yaratmaq və yaxud da siyasi rəqibləri ləkələmək məqsədi daşıyırlar. Bəzi nəşrlər (televiziya və radio yayımlarında az rast gəlinir) söz və informasiya azadlığının imkanlarından istifadə edərək, faktların etibarlılığının fərqiə varmadan siyasətçilərin, vəzifəli şəxslərin, görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin həyat və fəaliyyətləri ilə bağlı hədyan materiallar çap edirlər. Bu publikasiyalar çox hallarda qanunlarla ziddiyyət təkil etməsələr də, jurnalist etikasını kobud şəkildə pozur və kütləvi informasiya vasitələrini ictimaiyyətin gözündə nüfuzdan salır.

Veriliş və publikasyalarda bu və ya digər siyasətçilər, ictimai xadimlər, iş adamları haqqında dəqiqləşdirilməmiş, eyni zamanda qeyri-qanuni yolla əldə olunmuş “faktlara” əsaslanan məlumatlar özünə yer tapır. Əksər hallarda hüquq-mühafizə orqanları bu cür “sarsıdıcı” materiallara reaksiya vermir. Əlbəttə, söz azadlığı demokratiyanın göstəricisi olsa da, həmin materialların “qəhrəmanları” uzun müddət ictimaiyyətin “qınaq obyektinə” çevrilir, oxucu və tamaşaçılar isə bu ifşalarla bağlı çaş-baş vəziyyətdə qalırlar.

Yaranmış vəziyyət tək-cə sistematik media-tədqiqatların aparılmasının vacibliyini deyil, həmçinin KİV tərəfindən ictimai fikrin formalaşdırılması sahəsində həm

sosial, həm də cinayət siyasəti subyektlərinin təxirəsalınmaz hərəkət etmələrini tələb edir. Bu istiqamətdə KİV-də respublika səviyyəsində sosial-kriminal problemlərin həllinə həsr olunmuş açıq və professional müzakirələrin keçirilməsi, korrupsiyanın bir təzahür kimi cəmiyyətdə yayılması, təhlükəli olması və viktimoloji aspektləri barədə əhalinin müntəzəm şəkildə məlumatlandırılması əhəmiyyətli addımlardan biri ola bilər. Mətbuatda, televiziya və internetdə məlumat xarakterli materialların verilməlidir. Həm rəsmi, həm də alternativ və müstəqil KİV-də vaxtaşırı analitik məqalələrin və yaxud da korrupsiyaya qarşı mübarizə problemlərinə həsr olunmuş proqramların verilməsi vacibdir. Bu halda ictimaiyyət bütövlükdə cinayətkarlığın vəziyyəti barədə ilk mənbələrdən məlumat əldə edə bilər, o cümlədən, hüquq-mühafizə orqanlarının iştirakı ilə keçirilən diskussiya, hesabat və tok-şoularda müstəqil ekspert rəyləri, ictimaiyyətin nümayəndələrinin fikirləri, korrupsiya problemləri üzrə mütəxəssis və tədqiqatçıların qiymətləndirmələri ilə tanış ola bilər.

Bu tədbirlər KİV-in çıxışlarının analitikliyinin, şəffaflığının və qiymətləndirmə funksiyasının inkişafına təkan verə bilər. Ümumiyyətlə, qarşısının alınması üçün şəffaflıq bütün cəmiyyətə lazımdır. Korrupsiya əməllərinin azad şəkildə təhqiq olunması üçün kütləvi informasiya vasitələrinə hərtərəfli dəstək göstərilməlidir. Məhz bu dəstək sayəsində KİV-lər korrupsiya əməllərinin özünü bürüzə verəcəyi sahələrdə, məsələn, məhkəmə icraatının gedişində və hüquqi qərarların qəbul olunmasında, dövlət mülkiyyətinin daha geniş reyestrinin tətbiq olunmasında və xüsusilə də özəlləşdirmə zamanı dövlət mülkiyyətinin fiziki şəxslərə verilməsinin qeydə alınmasında şəffaflığın təmin

olunmasında öz funksiyasını layiqincə yerinə yetirə bilər.¹²¹

Lakin, iqtisadi çətinliklərlə əlaqədar olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin çoxu oliqarxiya azlığının əlində cəmləşmişdir. Buna görə də korrupsiyanın ifşa olunması çox vaxt cəmiyyətdə şəffaflığın təmin olunması üçün yox, hakimiyyət uğrunda mübarizə üçün istifadə olunur. Bəzi hallarda isə, jurnalistlər özlərinin müəyyən “maraqlarına” çatmaq üçün korrupsiya mövzusunda sui-istifadə edirlər.

Korrupsiyaya qarşı mübarizədə KİV-in fəaliyyətini tədqiq edərkən bu sahədə İnternetin yerini və rolunu qeyd etmək olduqca vacibdir. Hələ bir neçə il öncə kompüter şəbəkəsi üzrə yalnız bir qrup mütəxəssisə məlum olan bu anlayış bu gün kompüter qəzet və jurnallarının, qeyri-ixtisas nəşrlərinin, televiziya və radioların həyat və fəaliyyətinə dönməz şəkildə daxil olmuşdur. XX əsrin sonlarında baş vermiş informasiya inqilabının yeni etarı ilə əlaqələndirilən bu global şəbəkə diqqəti nə ilə cəlb edir və jurnalistin yaradıcılığında hansı yeni effektlərin əldə olunmasına imkan yaradır? Hər şeydən əvvəl, İnternet informasiyanın yayılması, toplanılmış informasiya resurslarına giriş və dünyanın müxtəlif ölkələrində kompüter şəbəkəsi istifadəçilərinin əlaqə saxlamaları üçün praktik olaraq hədsiz dərəcədə geniş imkanlar yaradır. Bu xüsusiyyətlərinə görə İnternet şəbəkəsi yalnız onun özünə xas olan keyfiyyətləri ilə (yuxarıda sadalanan) KİV-in mühüm komponentlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Məhz bununla əlaqədar olaraq, əksər ölkələrdə bu və ya digər səviyyədə korrupsiya problemləri ilə məşğul olan strukturlar özlərinin saytlarını yaradır və burada cəmiyyətdə korrupsiyanın qarşısının alınmasına aid olan yerli, həmçinin

¹²¹ Louise I. Shelley. Corruption in the Post-Yeltsin Era. EECR. Vol.9. Nos.1/2. Winter/Spring 2000.

ayrı-ayrı ölkələrin (xüsusilə ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin) təcrübəsinə dair materiallar yerləşdirirlər. Həmin materiallarda korrupsiyanın sosial-iqtisadi təbiəti açılır, bu neqativ təzahürə qarşı mübarizənin milli və beynəlxalq hüquqi ölçüləri ümumiləşdirilir. Əsas şərtlərdən biri də odur ki, bu İnternet səhifələri müntəzəm olaraq yenilənməli, mütəşəkkil cinayətkarlığa, xüsusilə də korrupsiyaya qarşı mübarizəyə aid ən son məlumatlar əlavə olunmalıdır.

Azərbaycanda analoji saytlar yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyanın www.dqmk.gov.az, Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyanın www.commission-anticorruption.gov.az və Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun (Baş prokurorun yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsi fəaliyyət göstərir) www.genprosecutor.gov.az internet saytlarında jurnalistlər korrupsiyanın vəziyyəti, onun qarşısının alınması və korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində həyata keçirilən tədbirlər, korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara dair məlumatlar, korrupsiya ilə bağlı cinayətlərlə əlaqədar başlanmış cinayət işləri, korrupsiya ilə bağlı cinayətlərinin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması məqsədi ilə görülmüş əməliyyat-axtarış tədbirləri, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq və ictimai qurumlarla əməkdaşlıq və s. barədə məlumatlar əldə edə bilirlər. Zənnimizcə, bu korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində görülən tədbirlər barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmaq və aşkarlığı təmin etmək üçün etibarlı informasiya mənbələrindən biridir.

Yoxlama sualları və tapşırıqlar

1. Korrupsiya anlayışı. Korrupsiyanı müasir dövrün global problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi

səciyyətləndirin.

2. Korrupsiyanı sosial-siyasi həyatın elementi, dövlətçiliyi və beynəlxalq sabitliyi sarsıdan (milli və transmilli cinayətkar qruplar vasitəsilə) amil kimi xarakterizə edin.

3. Korrupsiyanın qarşısının alınmasının beynəlxalq mülki-hüquqi və prosesual aspektlərini, korrupsiya ilə mübarizənin modellərini izah edin.

4. Korrupsiyanın xarakteristikasının açılmasında, korrupsiyaya qarşı vətəndaş mübarizəsinin praktik mexanizmlərinin formalaşmasında və tətbiqində KİV-in rolunu və vəzifələrini müəyyən edin.

ƏLAVƏLƏR

I ƏLAVƏ

QLOBAL PROBLEMLƏRƏ AİD TERMİN VƏ ANLAYIŞLARIN İZAHLI LÜĞƏTİ

Alfa şüaları - helium nüvəsindən ibarət olur və müsbət enerji daşıyır. Lap dərinə hopmaq və canlı toxumanın açıq hissəsinə həddən artıq çox ziyan vurmaq qabiliyyətinə malikdir (bax "Radiasiya").

Areal - müxtəlif növlərin və ekosistemlərin yayılma sahəsi. Təbiətin mühafizəsi problemi hər şeydən əvvəl arealların və təbii ekosistemlərin qorunub saxlanması problemi.

Atmosferdə, kosmik fəzada və su altında nüvə silahı sınağının qadağan edilməsi haqqında müqavilə - 1963-cü il mayın 5-də Moskvada imzalanmışdır, üç mühitdə nüvə silahının sınaqdan keçirilməsini qadağan edir.

Bataqlaşma - daimi həddən ziyadə nəmlilik və qızdırılmanın təsiri ilə, son nəticədə bataqlığın əmələ gəlməsinə gətirib çıxaran, torpağın və landşaftın dəyişilməsi prosesi.

BER – canlı toxumalarda bədənin qəbul etdiyi enerjinin və bu enerjinin təsirini gücləndirən və ya azaldan digər faktorlarla qarşılıqlı təsirini nəzərdə tutan ekvivalent doza vahidi. 600 ber-lik doza adətən altmış gün ərzində ölümlə nəticələnən sonuca gətirib çıxarır.

Beta şüaları - atom nüvəsindən ayrılan elektrondur və bir mənfi enerji daşıyır. Hopma qabiliyyəti alfa şüalarına nisbətən çox, qamma şüalarına nisbətən isə azdır. Dəriyə düşdükdə yanığ, orqanizmə düşdükdə isə xərçəng əmələ gətirir.

Biliyin iqtisadiyyatı – bilik sektorunun həlledici, bilik istehsalının isə iqtisadi inkişafın mənbəyi rolunu oynadığı iqtisadiyyat.

Bioakkumulyasiya - orqanizmdə udulan maddələrin miqdarı çıxan maddələrin miqdarından çox olduğu zaman canlı orqanizmdə kimyəvi maddələrin olması. Bu, toxumalarda maddələrin sıxlığının artmasına gətirib çıxarır.

Biokütlə - yanacaq qismində istifadə oluna bilən istənilən üzvi material - odun, quru bitkilər, orqanik tullantılar.

Biomüxtəliflik - heyvanların və bitkilərin növlərəarası müxtəlifliyi. Ekosistemdə növlərin zənginliyi və müxtəlifliyi onların normal yaşamaları, mövcud olmaları üçün vacibdir, bioloji zənginliyin və uyğunlaşmanın əsasıdır. İnsan fəaliyyəti heyvanların və bitkilərin təbii məskunlaşma sahələrinin itirilməsinə, təbii resursların həddən artıq istismarına, həmçinin yerli və gətirilmə heyvan və bitki növləri arasında özünü qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizənin güclənməsinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar vəhşi təbiətin mənzərə və genetik müxtəlifliyinə mənfi təsir göstərir. Tropik meşələr və mərcan rifləri (sualtı qayalar) kimi zəngin növlərin məskunlaşdıqları arealların sahə azalması vəhşi təbiətin genofondunun tükənməsinə, inkişaf sisteminin və ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşmanın zəifləməsinə səbəb olur.

Biotexnologiya - ərzaq istehsalı və ya ərzağın növünün dəyişdirilməsi, bitkilərin və heyvanların cinsinin yaxşılaşdırılması və ya da xüsusi məqsədlərlə mikroorqanizmlərin yaradılması üçün canlı orqanizmlərdən və ya həyati proseslərdən istifadə olunan istənilən texnika.

Biötəhlükəli tullantılar - qida tullantıları istisna olmaqla, patoqen orqanizmlərin mənbəyi və ya daşıyıcısı ola bilən və utilizasiyası vacib olan insan və heyvan mənşəli istənilən maddə. Bu cür tullantılara toxuma və orqanlar, qan

elementləri, iltihablar, sarğı və ya bunabənzər materiallar aiddir.

Boloniya konvensiyası – Avropa İttifaqı üzvləri, təhsil sahəsində Avropa ölkələrinin əldə etdikləri nailiyyətlərin itirilməsinə yol vermədən, 1999-cu ildə qitədə eyni prinsip və qaydalar əsasında fəaliyyət göstərən, konvensiyaya üzv-dövlətlərin hamısının ərazisində məqbul sayılan vahid təhsil məkanının yaradılması haqqında razılığa gəlmişlər. Azərbaycan Boloniya prosesinə 2005-ci ildə qoşulmuşdur.

Böyük demoqrafik dəyişiklik – ailənin iqtisadi gücünün uşaqların sayından asılılığının aradan tam qalxması. Geniş təkrar istehsaldan sadə və ya hətta mənfəət təkrar istehsala keçid.

Çirklənmə - təbiətə xas olan, lakin yerində yerləşməyən, zamanında və lazımı miqdarda olmayan, təbii sistemi tarazlıq vəziyyətindən çıxaran və adətən müşahidə olunan normadan fərqlənən hər şey. Çirklənmə istənilən səbəbdən, hətta lap təmizlikdən də əmələ gələ bilər. Çirklənmə həm təbii səbəblərdən (təbii çirklənmə) həm də insan fəaliyyətinin təsiri ilə (antropogen çirklənmə) əmələ gələ bilər.

Daşınan həcm (kütə) – (**carrying capacity**) – populyasiyanın uzun müddət özünü tənzimləmə ilə qorunmasına imkan yaradan maksimal sıxlığı, yəni sahə və ya həcm vahidinə düşən populyasiya fərdlərinin biokütlesi. Fərdlərin daşınması (daşınması) və ya köçməsi (köçürülməsi) populyasiyaya öz sıxlığını tənzimləməyə və növün nəslini qoruyub saxlamağa imkan verir.

Dayanıqlı inkişaf – tələbatın gələcək nəsillər üçün ziyanı olmadan yerinə yetirilməsini təmin edən inkişaf.

Depressiya (lat. "depressio" – enmə) - bir və ya bir qrup növün fərdlərinin sayının insanın fəaliyyəti ilə

əlaqədar olmadan populyasiya, biosenoloji və ya abiotik səbəblər nəticəsində azalması.

Deqradasiya – deqradasiya geniş mənada insanların təsərrüfat fəaliyyətinin və ətraf mühitin mənfəət təsiri nəticəsində bitki örtüyünün, otlaqların vəziyyətinin pisləşmə-si, meşələrin kolluqlara çevrilməsi, torpağın strukturunun pozulması, humus və dəyişən kationların azalması nəticəsində münbitliyinin zəifləməsi prosesidir.

Demografik inqilab – demografik partlayışı şərtləndirən əsas amil. Ekzogen ölüm sayının kəskin şəkildə aşağı düşməsi, prokreasiya (lat. – *procreatio* – yaranma, doğulma, dünyaya gətirmə) davranışının davamlılığı nəticəsində baş verən təzahür.

Demografik irəliləyiş – ailənin iqtisadi vəziyyətinin uşaqların sayından asılılığının aradan qalxması. Geniş təkrar istehsaldan sadə və yaxud hətta mənfəət istehsala keçid. XXI əsrin ortalarında baş verəyi proqnozlaşdırılır.

Demografik partlayış – XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin başlanğıcında Yer kürəsində əhalinin sayının kəskin şəkildə artması. Daha çox industrial və postindustrial ölkələrdə təbabətin və səhiyyənin inkişafının (immunizasiya və antibiotiklərin tətbiqi, malyariyaya qarşı mübarizədə DDT-dən geniş istifadə) nəticəsi kimi bürüzə verir.

Demografik piramida – dünya, ölkə və region əhalisinin cinsiyyət-yaş strukturunun qrafik təsviri.

Demografiya siyasəti - adətən müəyyən demografik nəticələr əldə etmək üçün dövlət və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu.

Depopulyasiya – sosial gerçəkliyin ən xoşagəlməz amillərinin: müharibə, aclıq, epidemiya, iqtisadi dağıntılar və s. nəticəsində əhalinin sayının azalması prosesi.

Dövri mətbu nəşrlər – çap prosesinin və ya hər hansı surətçıxaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmış, birdəfəlik tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olan, ildə

azı on iki dəfə çıxan qəzetlər və ildə azı iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövrü nəşrlər.

Ehtiyatlılıq prinsipi - ilk dəfə 1990-cı ildə Norveçin Bergen şəhərində 35 ölkənin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilmiş ümumdünya ekoloji konfransında işlədilmiş ifadə. Konfransda təmsil olunmuş ölkələrin hökumətləri razılığa gəlmişlər ki, dünya ictimaiyyəti alimlərin təzahürlərin səbəbləri və miqyası barədə son nəticəyə gəlmələrini gözləmədən, qlobal ekoloji fəlakətlərin, məsələn iqlimin qlobal istiləşməsi və s. qarşısının alınması üçün tədbirlər görməlidir. Bundan başqa, dünya ictimaiyyətinin maraqları xatirinə, inkişaf etmiş sənaye ölkələri inkişaf etməkdə olan ölkələrə onların ətraf mühitlərinin qorunmasında kömək etməlidirlər.

FAO – Ümumdünya Ərzaq Təşkilatı. BMT-nin strukturuna daxildir.

Fertillik əmsalı - bir ananın öz həyatı boyunca dünyaya gətirdiyi uşaqların sayı.

Ekoloji stress – təbiətə onun özünübərpa imkanını itirmə həddinə qədər bir ölçüdə göstərilən antropogen təsir prosesi. XX əsrin ortalarından sonra reallığa çevrilmişdir.

Ekopolitologiya – siyasi qlobalistikanın cəmiyyətlə təbiət arasındakı qlobal qarşılıqlı fəaliyyətin siyasi aspektlərini öyrənən bölməsi.

Ekosistem - müəyyən sahəni tutan canlı və cansız aləmin qarşılıqlı əlaqəsinin məcmusu. Müəyyən sahəni tutan canlı və cansız aləm anlayışı. Ekosistem ayrı-ayrı orqanizmlər, populyasiya və ya növlər və məskunlaşma mühiti kimi düşünülür.

Eroziya - dağ suxurlarının, torpağın və digər törəmələrin tərkibinin və səthinin bütövlüyünün dəyişməsi, dağılması. Su axarlarının lillənməsinə, sənaye avadanlıqlarının çirklənməsi-nə və s. səbəb olur.

Jurnalistika –

a) bütövlükdə cəmiyyətin *sosial sisteminin bir hissəsi*, eyni zamanda, fəaliyyətləri (dövrü mətbuatın, radio və televiziya proqramlarının hazırlanması və kütləvi auditoriyaya çatdırılması) jurnalistikanın infrastrukturunu (texniki, informasiya, təşkilati-idarə, tədris müəssisələri və elmi mərkəzlər) ilə təmin olunan qəzet və jurnal, kitab nəşriyyatları, teleradio şirkətləri redaksiyalarının daxil olduğu xüsusi *sosial insitut*;

b) aktual sosial informasiyanın toplanılması, hazırlanması və vaxtaşırı yayılması üzrə ictimai fəaliyyətdir, ... jurnalist fəaliyyətinin məhsuludur, müəyyən elmi bilik və təhsil sahəsidir;

c) qəzetlərdə, jurnallarda, radioda, televiziya, İnternetdə, bütövlükdə dövrü nəşrlərdə ədəbi-publisistik fəaliyyət;

ç) kütləvi informasiya vasitəsi, dördüncü hakimiyyət, doğru, həm də yalan informasiya, yaradıcılıq, publisistika, cəmiyyətin güzgüsü.

İnsan – informasiya mənbəyi sistemində əsas halqa, “canlı mənbə”dir: a) insan hər zaman hadisələrin şahidi və ya iştirakçısıdır, həmişə bu hadisələr barədə informasiyanın saxlayıcısı qismində çıxış edir; b) insan özü haqqında, xüsusilə də özünün daxili aləmi haqqında informasiyanın daşıyıcısı” daşıyıcısıdır (insan barədə faktik məlumatları sənədlərdən və aparılan müşahidələrdən əldə etmək olar); c) insan başqasından alınan informasiyanın translyasiya vasitəsidir; ç) insan çoxçalarlı və qiymətli informasiya təchizatçısıdır.

İnformasiya – təqdimat formasından asılı olmayaraq şəxslər, əşya, fakt, hadisə, təzahür və proseslər haqqında məlumatlar.

İnformasiya biznesi – informasiyanın əsas əmtəə olduğu biznes sahəsi.

İnformasiya cəmiyyəti - qlobal informasiya mühitinin yaradılması, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından kütləvi istifadə, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının yaranması, informasiyanın əmtəəyə çevrilməsi, informasiya və bilik bazalarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq, milli və regional səviyyədə informa-siya mübadiləsi sistemlərinin imkanlarının genişlənməsi və s. bu cəmiyyətin səciyyəvi xüsusiyyətlərdir.

İnformasiya ehtiyatları – informasiya sistemlərində (kitabxana, arxiv, fond, məlumat bankları və s.) olan sənədlər və sənəd massivləri, habelə ayrıca mövcud olan sənədlərvə onların massivləri.

İnformasiya xidmətləri – istifadəçilərin informasiya məhsulları ilə təmin edilməsi üzrə subyektlərin (mülkiyyətçilər, sahibkarlar və ya vasitəçilərin) fəaliyyəti.

İnformasiya xidmətləri bazarı – təchizatşılrla istehlakçılar arasında aparılan ticarət üzrə iqtisadi, hüquqi və informasiya münasibətlərinin məcmusu.

İnformasiya industriyası – informasiya və bilik resurslarının yaradılması və formalaşdırılması, onların aktual vəziyyətdə saxlanması, informasiyanın emal, rabitə və sürətinin çıxarılması vasitələrinin yaradılması ilə bağlı fəaliyyət növləri.

İnformasiya məhsulları – istifadəçilərin tələblərinə əsasən yaradılmış və onların tələbatlarının ödənilməsi üçün təyin olunmuş və ya tətbiq edilən sənədləşdirilmiş informasiya, informasiya sistemləri, texnologiyaları və onların təminat vasitələri.

İnformasiya potensialı – hesablama texnikası və rabitənin əldə olunmuş hazırkı inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunan maksimum imkanlar səviyyəsində informasiya xidməti vəzifələrini yerinə yetirmək bacarığı.

İnformasiya prosesləri – informasiyanın yaradılması, yığılması, işlənməsi, saxlanması, axtarışı, yayılması.

İnformasiya sistemi – informasiya texnologiyaları və sənədlərinin təşkilatı və texniki qaydada, o cümlədən hesablama texnikasından istifadə edilməklə, nizamlanmış məcmusu.

İnformasiya texnologiyaları – informasiya prosesləri zamanı, o cümlədən hesablama və rabitə texnikasının tətbiqi ilə istifadə edilən üsul və vasitələr sistemi.

İnformasiya təhlükəsizliyi – informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyin təmin olunması, elektron cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılması; milli maraqları nəzərə almaqla, vətəndaşların və bütün təşkilatların təhlükəsiz olaraq informasiya əldə etmək və ondan istifadə etmək hüquqlarının təmin olunması üçün şəraitin yaradılması; vətəndaşların informasiya təhlükəsizliyini təmin edən mühitin yaradılması.

Kanserojenlər – xərçəng xəstəliklərini əmələ gətirən maddələr. Bəzi maddələr özlərini dolayısıyla konsergenlər kimi bürüzə verə bilirlər, yəni onlar bədənin hüceyrələrinin xərçəng əmələ gətirən digər maddələrə həssaslığını artırırlar. Zəhərli maddələr müxtəlif kombinasiyalarda xərçəng xəstəliyinin müxtəlif növlərini əmələ gətirirlər.

Kütləvi informasiya - axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audio, audiovizual xəbər və digər məlumatlar.

Kütləvi informasiya vasitələri – dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, internet, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları.

Qamma şüaları - atomun qeyri-stabil nüvəsi tərəfidən buraxılan, rentgenə bənzər elektromaqnit şüalarıdır, elektromaqnit sahəsində təcrid olunmur və işıq sürətində hərəkət edir. Lap dərinə hopmaq qabiliyyətinə malikdir, lakin maddələri radioaktiv etmir. Alfa və beta şüalarından xeyli dərəcədə artıq hopma qabiliyyətinə malikdir, ancaq həmin şüalara nisbətən çox az zərər verir.

Qamma-radiasiya şüalanması – təhlükəli tullantıların təhlükəsiz hala gətirilməsi üçün istifadə olunan eksperimental metod. Bu metodun mahiyyəti tullantıların xəstəlik əmələ gətirən orqanizmlərinin qamma-şüalandırılma yolu ilə dezinfikasiya edilməsinə ibarətdir.

Qlobal problem(lər) - ümumibəşəri xarakter daşıyan, bütövlükdə bəşəriyyətin və ayrı-ayrılıqda Yer kürəsinin istənilən nöqtəsində yaşayan hər bir insanın maraqlarını əhatə edən problem(lər)dir.

Qrunt suları - daim mövcud olan və Yer səthindən aşağıya doğru birinci suvadavamlı qatda yerləşən, təzyiqlə və ya yerli təzyiqlə malik yeraltı sular.

Lillənmə - su obyektlərində (su anbarları, göl, gölməçələr və s.) sahillərin dağılması, su flora və faunasının məhv olması prosesində üst qat axınları ilə gətirilən torpaq yığılı və çöküntülərin toplanması. Lillənmə su hövzələrinin faydalı tutumunun azalmasına və onların istismar göstəricilərinin aşağı düşməsinə, son həddə isə bataqlaşmaya gətirib çıxarır.

Maddi-cismani mühit – bizi əhatə edən aləm. Maddələr və əşyalar (cisim, şey) hadisələr barədə heç də insandan az məlumat vermir, həm də onlar yanlış informasiya verə bilmirlər. Sadəcə, vacib olan informasiyanı almaq üçün “müşahidə” metodundan bacarıqla istifadə etmək lazımdır.

Maltus Tomas - XIX əsr irland alimi, demografiya elminin banisi. “Əhali qanunu haqqında təcrübə” kitabının müəllifi.

Meşələşdirmə - xam və ya əkilib-becərilən torpaqların meşələrə çevrilməsi (bax: meşələrin bərpa olunması).

Meşəsizləşdirmə - odun tədarükü, istehsalat məqsədi ilə ağacların qırılması, yol çəkilməsi, mal-qaranın otarılması, yataqların işlənilib hazırlanması və yanğınlar nəticəsində meşələrin itirilməsi. Torpağın eroziyasına, daşqınlara səbəb olur və təbii məskunlaşma yerlərinin dağılmasına görə heyvan və bitki növlərinin mövcud olmalarını təhlükə altında qoyur.

Mərcan riflərinin dağılması – təbii proseslər və insan fəaliyyəti nəticəsində (vulkanlar, tufanlar, zəlzələ, dəniz orqanizmlərinin dağıdıcı təsiri, suyun lillənməsi, tullantıların dənizə atılması, kimyəvi və pestisidlərlə çirklənmə, məsaməli süxur və mərcanların, bəzi balıq yetişdirmə növlərinin ovlanması (toplanılması) baş verir.

Mutagenlər – (yunanca, doğuluram) DNK spermasına və ya toxum hüceyrəsinə təsir edərək irsi dəyişikliklərə - mutasiyaya, yəni genlərin strukturunda, xromosomların isə strukturunda və kəmiyyətində dəyişikliklərə gətirib çıxaran kimyəvi və fiziki amillər.

Növlərin kökünün kəsilməsi - növlərin və digər taksonomik qrup orqanizmlərinin sayının əkamül prosesində və ya insan fəaliyyəti nəticəsində köklərinin kəsilməsi həddinə qədər azalması.

Nüvə silahının yayılmaması haqqında Müqavilə - 1968-ci il iyulun 1-də Moskvada SSRİ, ABŞ və İngiltərə arasında imzalanmışdır. Müqaviləyə görə, bu ölkələr öz üzvlərinə nüvə silahını və ya onun komponentlərini,

həmçinin onun istehsal texnologiyalarını digər dövlətlərə verməmək barədə öhdəliklər götürmüşlər.

Orta və yaxın mənzilli raketlər haqqında Müqavilə - 1987-ci il dekabrın 7-də SSRİ və ABŞ rəhbərləri tərəfindən imzalanmışdır. İlk dəfə olaraq hücum silahları dərəcəsinə aid olan xeyli miqdarda raketin real məhvinə yol açmışdır.

Ozon dəşikləri – atmosferin ozon təbəqəsində ozonun miqdarının xeyli aşağı düşdüyü (50 %-ə qədər) böyük sahələr. Ozon dəşikləri orqanizmə zərərli təsir göstərən ultrabənövşəyi şüalanmanın səviyyəsinin qalxmasına səbəb olur.

Ozon təbəqəsi – stratosferin oksigenin xüsusi formasından –ozondan (O₃) ibarət təbəqəsidir. Ozon yer səthindən 10 km.-dən - 60 km.-ə qədər yüksəklikdə ultrabənövşəyi şüalar oksigenin molekullarını oksigenin atomlarına parçaladıqda və bu atomların sonradan oksigenin molekullarına birləşməsi nəticəsində əmələ gəlir. Ozon təbəqəsinin dağılması dəri xərçəngi xəstəliyinin yaranmasına səbəb olur. Ozonla bağlı digər bir problem atmosferin aşağı qatlarında – troposferdə ozonun əmələ gəlməsidir. Şəhər nəqliyyatının günün işıqlı vaxtı havaya buraxdığı qazlar havada toplaşaraq günəş şüasının təsiri ilə boz-qırmızımtıl rəngdə qarışıq – “fotokimyəvi duman” əmələ gətirir. Məişət səviyyəsində “smoq” adlandırılan bu duman bitkilərə məhvedici təsir göstərir və insanın yuxarı tənəffüs yollarında müxtəlif xəstəliklər əmələ gətirir.

Parnik (istilik) effekti – qazıntı yolu ilə əldə olunan yanacaqın yandırılmasının davam etdirilməsi nəticəsində atmosferdə karbon qazının miqdarının artmasını təsdiq edən nəzəriyyə həm də bunun atmosferdə istiliyin və nəmişliyin yığılıb qalmasına gətirib çıxardığını göstərir. Alimlər bunun istilikxana effekti yaratmasını ehtimal edirlər. Son həddə Yer kürəsinin səthində temperatur artır və bu, buzların

əriməsinə və dünya okeanlarının səviyyəsinin qalxmasına gətirib çıxara bilər.

Populyasiya -

a) (Poroqamiya) (yun. «poros» – dəlik, «qamos» - nigah) - örtülütəxumlu bitkilərdə mayalanma zamanı tozcuq borusunun toxum rüşeyminə – mikropile vasitəsilə adi (sadə) yolla keçirilməsi;

b) bir növə mənsub orqanizmlərin qrupu olub müəyyən ərazidə yerləşən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə şəraitində uzun müddət sayını tənzimləyən fərdlər. Populyasiya növün quruluş vahidi, təkamül vahidi və yaşama forması sayılır;

c) növün mühüm bioloji xüsusiyyətlərindən biri – onun yerdəyişmə qabiliyyətinə əsaslanır. Hər bir populyasiyada fərdlərin bir hissəsi müntəzəm olaraq onu tərk edir, qonşu sahədəki populyasiyanı doldurur və ya həmin növ olmayan yeni əraziyə köçür. Bu prosesə populyasiyanın dispersiyası deyirlər.

Potensial areal – növün həyatilik imkanlarına uyğun ekoloji şəraiti olan ərazi.

Postindustrial cəmiyyət – iqtisadi həyatın davamlı surətdə texnologiləşməsi nəticəsində industrial sektorun özünün aparıcı rolunu itirdiyi sosisium.

Publisistika - ədəbiyyatın ictimai fikrə birbaşa təsir etmək məqsədi ilə mühüm sosial məsələlərin müzakirəsinə həsr olunmuş növü, bu növdə yazılan əsərlər (məqalələr, oçerklər, pamfletlər, felyetonlar və s.).

Radiasiya - korpuskulyar (alfa-, beta-, qamma-şüaları, neytron axını) və/və ya elektromaqnit enerjisinin axını. İki göstərici üzrə ölçülür: şüalanma mənbəyində aktivliyinə və udulan dozaya görə. Parçalanan maddənin atomlarının daha sabit formaya keçdiyi vaxt vahidi ərzində mənbədə nüvə çevrilmələrinin sayı bekkerele və küri ilə ölçülür. Qazda müsbət və ya mənfə ionlar əmələ gətirən

rentgen və gamma-şüalanmanı rentgen və kulonla ölçürlər.

Radioaktiv tullantılar (RAT) – radioaktiv və tərkibində radioaktiv izotoplar olan maddələrlə işləyərkən əmələ gələn və radiasiya aktivliyi normadan artıq olan məhsullar. Maye və bərk halda olurlar. Maye RAT-lara aktivliyi zəif (xüsusi aktivliyi 1×10^{-5} Ki/l-dən az), orta (xüsusi aktivliyi $1 \times 10^{-5-1}$ Ki/l-dən az) və yüksəksəviyyəli (xüsusi aktivliyi 1 Ki/l-dən az) olurlar. Bərk RAT-lar xüsusi aktivliyi a) 2×10^{-7} Ki/kq alfa-şüalanma üçün, b) 1×10^{-8} Ki/kq transuran elementlər üçün, c) 2×10^{-8} Ki/kq beta-şüalanma üçün, ç) gamma-şüalanma üçün 1×10^{-8} q-ekv radium.

Raketdən Müdafiə Sistemlərinin (RMS) məhdudlaşdırılması haqqında Müqavilə - 1972-ci il mayın 26-da Moskvada SSRİ ilə ABŞ rəhbərləri tərəfindən imzalanmış müqavilə. 30 ildən artıq bir müddətdə dünya strateji sabitliyinin əsası olmuşdur.

Roma klubu – müasir dövrün qlobal problemlərinin müzakirə edilməsi üçün Aurelio Peççeyinin şəxsi təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə 1968-ci ildə yaradılmış ilk beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı.

Səhralaşma – meşələrin qırılması, bataqlaşma, torpağın şoranlaşması və münbit qatının dağılması, torpaqdan qeyri-səmərəli istifadə edilməsi (örüşlərin həddən artıq otarılması, qeyri-səmərəli becərilmə) və s. nəticəsində torpağın məhsuldarlığının aşağı düşməsi prosesi.

Sənəd – iki mənada işlədilir: dar mənada – hər hansı bir faktı hüquqi cəhətdən təsdiq edən işgüzar kağız; geniş mənada – zaman və məkan içində ötürülmək məqsədi ilə informasiyanın qeydə alındığı yazının maddi daşıyıcısı (bu, kağız, kino və fotolent, maqnit yazısı, perfokart, disket, disk, istənilən informasiyadaşıyıcı konteyner və s.).

Səth suları axını – atmosfer mənşəli suların ağırlıq qüvvəsinin təsiri altında Yer səthi ilə hərəkəti prosesi.

Siyasi qlobalistika – politoloji elmi biliyin qlobal təhlükəsizlik siyasətinin formalaşmasını, qlobal sferanın tənzimlənməsinin imkan və vasitələrini tədqiq edən sahəsi.

Sosium – 1) geniş mənada, insanların tarixən yaranmış bütün qarşılıqlı fəaliyyət növlərinin və birlik formalarının məcmusudur; 2) dar mənada, sosial sistemin tarixən konkret tipi, sosial münasibətlərin müəyyən formasıdır; 3) ümumi əxlaqi-etik normalar ətrafında birləşmiş şəxslərdən ibarət qrupdur; 4) insanların elə bir birliyidir ki, bu birlik, cəmiyyətin bütün mümkün sahələri ictimailəşir, yəni bu insanlar və onların varisləri üçün ümumi olur, qalan bütün birliklər isə başa çatmamış, yəni axıradək formalaşmamış cəmiyyət hesab olunurlar.

Strateji hücum silahları (SHS-1) haqqında Saziş - 1991-ci il iyulun 31-də Moskvada imzalanmışdır. SSRİ/Rusiya və ABŞ-ın strateji hücum potensiallarının iki dəfə azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Strateji hücum silahlarının (SHS) azaldılması və məhdudlaşdırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında Müqavilə - 2011-ci il aprelin 8-də Praqada Rusiya və ABŞ arasında imzalanmışdır. Müqavilə paritet əsasda bağlanıb. 2002-ci ildə qəbul olunmuş Moskva müqaviləsindən fərqli olaraq, tərəflər döyüş başlıqlarının sayını 3 dəfə azaltmaq barədə razılığa gəliblər. Moskva müqaviləsində döyüş başlıqlarının sayı hər ölkə üçün 1700-2000 ədəd müəyyənlanmışdı. Bundan əlavə, müqaviləyə əsasən, Rusiya və ABŞ öz üzərlərinə strateji nüvə başlığı daşıyıcılarının sayını iki dəfə azaltmaq barədə öhdəlik götürmüşlər.

Strateji hücum potensialları (SHP) haqqında Saziş - 2002-ci il mayın 24-də Rusiya ilə ABŞ arasında

imzalanmışdır. 2013-cü ilədək nüvə potensiallarının xeyli sayda azaldılmasını nəzərdə tutur.

Strateji silahların məhdudlaşdırılması (SSM-1) haqqında müvəqqəti Saziş – 1972-ci il mayın 26-da Moskvada imzalanmışdır. İki ölkə arasında qarşılıqlı strateji qarşılıqlı saviyyəsinin kəmiyyətcə artım prosesinə ilk məhdudiyyətlər qoymuşdur.

Strateji silahların məhdudlaşdırılması (SSM-2) haqqında sovet-amerika Sazişi – 1979-cü ilin iyununda Vyanada imzalanmışdır. Nüvə silahının və onun çatdırılması vasitələrinin keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi yolunda məhdudiyyətlər tətbiq etmişdir.

Strateji silahların məhdudlaşdırılması (SSM-2) haqqında sovet-amerika Sazişi – 1993-cü ilin yanvarında Rusiya və ABŞ prezidentləri SSM-2 Sazişini imzalamışlar. Bu Sazişə görə, hər iki dövlət nüvə raketləri ehtiyatlarının üçdə iki hissəsini ləğv etmək barədə razılığa gəlmişlər.

Su layı – mədən suxurlarının, məsamələrin, çatların və digər boşluqların susuzdıran qatı və ya qatları.

Teleradio proqramları – daimi adı olan və ildə azı bir dəfə efirə buraxılan audio, audiovizual xəbər və materialların (verilişlərin) məcmusu.

Teratogenlər – orqanizmə təsir edərək teratogenin (orqanizmin inkişafında eybəcərlik və digər anomaliyalar) əmələ gəlməsi.

Terrorizm – aksiyanı icra edən şəxsiyyəti və ya icra etdiyi işin mahiyyəti ilə deyil, aksiyanın xarakteri ilə müəyyən olunur. Bütün terror aksiyaları zorakılığın tətbiqi və zorakılıqla hədələməklə bağlı olur, əksər hallarda konkret tələblərin irəli sürülməsi ilə müşayiət olunur. Zorakılıqlar əsasən mülki obyektlərə yönəldilir, aksiyanın motivləri isə siyasi xarakter daşıyır. Aksiyalar daha geniş ictimai diqqəti cəlb edən bir tərzdə həyata keçirilir. İcraçılar, adətən, mütəşəkkil qrupların üzvləri olurlar və

digər cinayətkar qruplardan fərqli olaraq həyata keçirdikləri aksiyaya görə məsuliyyəti öz üzərlərinə götürürlər. Nəhayət, aksiyanın özü bilavasitə vurulan fiziki zərərin çərçivəsindən kənara çıxan təsir göstərmək imkanına malik olur. Terror aktlarının əksəriyyəti KİV-in köməyi ilə ictimaiyyətdə geniş əks-səda yaratmaq və bununla da ictimai diqqəti cəlb etmək məqsədi ilə törədilir.

Təhlükəli tullantılar – insanın texnoloji fəaliyyəti nəticəsində əmələ gələn tullantılar, həmçinin yararsız hala düşmüş və insan orqanizminə və ekosistemlərə zərər vuran kimyəvi maddələr.

Tənəzzül - inkişaf prosesi nəticəsində hər hansı bir sistemin fəaliyyətini, onun davamlılığını və həyatiliyini təmin edən biləcək faydalı funksiyaların azalması, başlanğıc strukturların dağılması, sistemaltıların, element və əlaqələrin sayının aşağı düşməsi.

Tərəqqi - aşağıdan yuxarıya doğru, daha az təkmil olandan daha çox təkmil olana doğru keçidlə xarakterizə olunan inkişaf növü, istiqaməti. Tərəqqi sistemin elementlərinin və əlaqələrinin elə differensiasiyasını və inteqrasiyasını nəzərdə tutur ki, onlar bu sistemin tamlığını, mühitə uyğunluğunu, funksional səmərəliliyini, davamlılığını, etibarlılığını daha da yüksəldir və növbəti inkişaf mərhələsi üçün zəmin yaradır.

Torpağın şoranlaşması – torpaqda, torpaqəmələgətirən növlərin və tez həll olan duzların (karbonat-natri, xlorid və sulfatlar) miqdarının (0,25 %-dən artıq) çoxalması, ya da əksər hallarda qeyri-düzgün becərmə işlərinin aparılması və ya qrunt və səth sularının gətirdiyi duzların hesabına şoranlaşma.

Tullantıların dənizdə basdırılması – zərərli tullantıların açıq dənizdə basdırılması üzrə müxtəlif texnologiyaların istifadə olunması. Bu, əsasən maye tullantıların dənizə axıtılmasından, içərisində müxtəlif

zərərli və toksiki tullantılar olan konteynerlərin dənizdə batırılmasından ibarət olur.

Turş yağıntı – yağıntının bütün növlərini – yağış, qar, sulu qar, dolu və istənilən digər formasını turş yağıntı adlandırırlar. Turş yağıntı atmosferdə tərkibində kükürd oksidi və ya azot olan maddələrin reaksiyaya girməsi nəticəsində yaranır. Bu maddələr kömürün və neft məhsullarının yandırılması zamanı əlavə maddə qismində əmələ gəlir. Turş yağıntı su hövzələrinin bütün canlı aləminə zərər vurur, körpülərin və arxitektura abidələrinin koroziyasına səbəb olur, lak və rəng örtüklərini dağıdır, meşələri məhv edir, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığı aşağı salır, qurğuşunun borulara düşməsi nəticəsində içməli suyu zəhərləyir və görüntünü azaldır.

Yaşıl inqilab – 1950-1980-ci illərdə dünyada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının kəskin şəkildə artması prosesi.

Zəhərli maddələr – insanların sağlamlığına və ətraf mühitə zərər vura bilən maddələr.

Zəhərli tullantılar – tərkibində insan orqanizminə toxunarkən xəstəlik və ya sağlamlığında müəyyən yayınmalar əmələ gətirə bilən maddələrin olduğu tullantılar.

Zəmanətli qarşılıqlı məhvetmə - tərəflərdən birinin qarşı tərəfə öldürücü dağıdıcı zərər endirə biləcəyi, lakin bu zaman eyni cavab zərbəsi ala biləcəyi situasiya.

II ƏLAVƏ

“JURNALİSTİKA VƏ MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL PROBLEMLƏRİ” KURSUNUN PROQRAMI

(bakalavr pilləsi üçün)

Mövzu 1. Müasir dövrün global problemləri və onların həlli sahəsində KİV-in vəzifələri: ümumi nəzər

Problemin global xarakter almasının sosial-iqtisadi və elmi-texniki səbəbləri. Cəmiyyətin real proseslərinin inkişaf təcrübəsinin, onun ətraf aləmlə, təbiətlə münasibətlərinin təkcə məhsuldar qüvvələrin texnoloji və təşkilati münasibətləri ilə deyil, həmçinin sosial-iqtisadi münasibətləri ilə müəyyənləşdirilməsi. Qlobal problemlərin təsnifatı: iqtisadi və siyasi sahədə dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyət problemləri; cəmiyyət və təbiət arasında qarşılıqlı fəaliyyət problemi; insanlar və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə problemi. Sosial təbii proseslər və global problemlər arasında ümumi və fərqli cəhətlər.

Qlobal problemlərin kəskinləşməsi səbəblərinin öyrənilməsinin zəruriliyi. Qlobalistika qlobal problemləri öyrənən sahə kimi. Qlobalistikanın əsas istiqamətləri və təşəkkül tapmasının əsas mərhələləri. Roma klubunun yaranması, məqsədləri və əsas ideyaları. Roma klubu üçün hazırlanan məruzələr. Qlobal problemlərin aradan qaldırılması imkanları və yolları. Qlobal problemlərin kəskinləşməsinin dünya inkişafına təsiri.

Kütləvi informasiya vasitələrində qlobal problemlərin mahiyyətinin açılmasında, izahında, mənimsənilməsində jurnalistlərin istifadə etdikləri təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Bu mövzuda çıxışların tematik və janr rəngarəngliyi, sənətkarlıq xüsusiyyətləri.

Mövzu 2. Jurnalistika və qlobal geosiyasi problemlər. Yeni müharibələrin qarşısının alınması və sülh problemi

Müasir intersosial və siyasi problemlər, dövlətlərarası münasibətlər və bəşəriyyətin demilitarizasiyası müasir dövrün mərkəzi qlobal problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Geosiyasət anlayışı və onun növləri.

Müharibənin dövlət siyasətinin zorakılıq vasitəsilə davamı olması. Müharibə qanunlarının müharibənin gedşinə, müqəddəratına təsiri. Müharibənin müqəddəratının vuruşan dövlətlərin məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsindən, iqtisadi potensialından, elmi-texniki inkişaf səviyyəsindən, sosial-siyasi quruluşundan, ideologiyasından, xalqın mənəvi səviyyəsindən, döyüş qüdrətindən və s. asılılığı.

Dünya tarixində müharibələrin bəşəriyyətə gətirdiyi fəlakətlər. Siyasi məzmunundan asılı olaraq, müharibələrin xarakteri: ədalətli, ədalətsiz, dünya və regional müharibələr. Dünyanın təhlükəsizliyi sisteminin yaradılması zərurəti. Müharibələrin baş vermə səbəblərinin aradan qaldırılması. Müharibə qızıqırdıcılarının təcavüzkar və qəsbkarlıq siyasətlərinin ifşası. Müharibəyə qarşı və sülh uğrunda mübarizədə BMT və digər beynəlxalq təşkilatların rolu.

Müharibə əleyhinə mübarizədə siyasi partiyaların iştirakı. Sülh siyasətinin mahiyyəti. Xarici siyasətin qeyri-zorakı yolla həyata keçirilməsi. Sülh uğrunda kütləvi hərəkatın genişləndirilməsi.

Sülh, tərksilah və yeni dünya müharibəsinin qarşısının alınmasının müasir dövrdə bir nömrəli qlobal problemə çevrilməsi.

Sülhün qorunub saxlanması uğrunda mübarizədə sülh tərəfdarlarının rolu. Ümumdünya Sülh Şurasının məqsəd və vəzifələri.

Sülhsevər qüvvələrin beynəlxalq münasibətlərdə dinc əməkdaşlıq və tərksilah uğrunda mübarizəsinin əhəmiyyəti.

Müharibə və sülh probleminin KİV-də qoyuluşu, məqsədi, mahiyyəti, hərəkatverici qüvvələri. Problemin işıqlandırılmasının forma və metodları. “Soyuq müharibə” dövrünün sonu, beynəlxalq miqyasda yeni dövrün başlanması, sülh işinə qorxu törədən regional münaqişələrin meydana gəlməsi səbəbləri və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirilməsində KİV-in rolu. Geosiyasətdə baş verən keyfiyyət transformasiyalarının, demoqrafik aspektlərin, mədəniyyət-sivilizasiya və konfessional amillərin, informasiya, kosmik və digər yeni texnologiyaların inkişafının və yayılmasının, iqtisadi proseslərin geosiyasi vəziyyətə təsirinə, yerli maraqların KİV tərəfindən nəzərə alınması və təhlili.

Postsovet məkanında meydana gəlmiş və müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş ölkələrdə geosiyasi vəziyyət. Müstəqilliyin əldə olunması ilə Azərbaycanın geosiyasi qazancları və itkiləri. Milli zəmində münaqişələr törədilməsində ekstremist, qatı millətçi qüvvələrin məqsədlərinin ifşasında KİV-in iştirakı zərurəti. Azərbaycana qarşı Ermənistanın apardığı işğalçılıq siyasətinin ifşasında KİV-in rolunun daha da artması. Erməni terrorçu təşkilatlarının beynəlxalq terrorizmin tərkib hissəsi olduğunun dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında KİV-in iştirakının getdikcə daha da artırılması zərurəti. Bu kontekstdə Azərbaycan KİV-inin qarşısında duran əsas vəzifələr.

Geosiyasi problemlərin işıqlandırılmasının forma və metodları. Janr müxtəlifliyindən daha səmərəli istifadə edilməsinin vacibliyi.

Mövzu 3. Jurnalistika və müasir qlobal iqtisadi problemlər, planetar iqtisadi inteqrasiya məsələləri

İqtisadi gerilik və planetar iqtisadi inteqrasiya məsələləri müasir dövrün qlobal problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Müasir dünyada iqtisadi proseslərin bütün ictimai proseslərə, o cümlədən geosiyasi vəziyyətə güclü təsiri. İqtisadi münaqişələr və geoiqtisadiyyat anlayışı.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin geriliyinin aradan qaldırılması qlobal problemlərdən biri kimi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin yeni inkişaf yoluna qədəm qoymaları və bu inkişafın əsas istiqamətləri. Həmin ölkələrin təkcə iqtisadi sahədə deyil, həmçinin sosial, siyasi, mədəni və s. baxımdan geriliyi. Bu ölkələrdə xırda əmtəə istehsalı formalarının geniş yayılması.

Dünya iqtisadiyyatında və onun KİV-də işıqlandırılmasında yaranan yeni tendensiyalar: iqtisadi fəaliyyətin qloballaşması məsələlərinin KİV-də işıqlandırılması; KİV tərəfindən dünya iqtisadiyyatının və beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin liberallaşmasının dəstəklənməsi; dünya iqtisadiyyatının regionlaşması və qloballaşması ideyalarının KİV-də işıqlandırılması; KİV-in dünya iqtisadiyyatının informatizasiyasında birbaşa iştirakı.

KİV-də inkişaf etməkdə olan ölkələrin geriliyinin aradan qaldırılması probleminin mahiyyətinin dərinədən açılması zərurəti. Bu problemlərin mətbuatda işıqlandırılması sahəsində çatışmazlıqlar. İqtisadi transformasiyalar zamanı yaranan problemlərin işıqlandırılmasının səciyyəvi xüsusiyyətləri: inflyasiyanın proqnozlaşdırılması; istehsalın kəskin şəkildə aşağı düşməsi, pul ödəmələrindəki böhranlar və iqtisadiyyatın kriminallaşması səbəblərinin araşdırılması; özəlləşdirmənin səmərəliliyi, bazar davranışı və bazar institutlarının spontan inkişafı haqqında hipotezlərin qeyri-adekvatlığı və s.

Qlobal iqtisadi problemlərin həlli yollarının tapılması və planetar iqtisadi inteqrasiya sahəsində KİV qarşısında duran əsas vəzifələr. Yeni paradigmanın tapılması. İqtisadi problemlərin həllində sinergetika metodunun təbliği. Bu mövzuda təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Mətbuatdakı çıxışların tematik və janr xüsusiyyətləri.

Mövzu 4. Jurnalistika və qlobal ekoloji problemlər

Ekologiya problemi anlayışı. Ekoloji problemlər insanların praktik fəaliyyətinin nəticəsi kimi. Ekoloji problemlərin qlobal xarakter alması. Qlobal iqlim istiləşməsi, stratosferdə ozon qatının dağılması, su ilə bağlı ekoloji problemlər, enerji istehsalının ekoloji nəticələri, turş yağıntılar, orqanizmlərin bioloji (genetik) müxtəlifliyinin azalması başlıca ekoloji problemlər kimi. Atmosferin, biosferin, hidrosferin çirklənməsinin ağır nəticələri. Bunların aradan qaldırılması yolları. İnsan fəaliyyətinin mühüm problemlərindən biri olan maddi-texniki, kimyəvi radiasiyalı və psixoloji parametrlərlə fərqlənən yeni ətraf mühitin formalaşması. Nadir, sıradan çıxmış, yaxud çıxmaqda olan heyvanlar və bitkilər aləmi nümunələrinin "Qırmızı kitab"da qeydə alınması.

İnsan fəaliyyəti nəticəsində meydana gələn bioloji gərginliyin ümumi xüsusiyyətləriniin getdikcə qlobal xarakter alması. Cəmiyyətlə təbiətin qarşılıqlı münasibətlərinin yeni mərhələyə qədəm qoyması.

Torpağın eroziyası, korlanması, texniki yükünün artması nəticəsində məhsuldarlığın aşağı düşməsi.

Dünyada ekoloji vəziyyəti sağlamaq üçün təbiətin qorunması üzrə beynəlxalq texnoloji mexanizm yaratmaq zərurəti. Ətraf mühitin çirklənməsinə imkan verməyən texnologiyalar yaratmağın vacibliyi. Təbiətin qorunması ilə məşğul olan birliklərin, partiyaların yaradılması. "Yaşlılar

hərakətini". Dünyada ekoloji təmizliyin tənzim olunmasında beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ekoloji vəziyyəti. Ekoloji mühiti sağlamlaşdırmaq üçün görülən tədbirlər. Ölkənin ali qanunvericilik orqanının bu sahədə qəbul etdiyi qanunlar, onların yerinə yetirilməsinin gedişi. Bu istiqamətdə həlli tələb olunan ciddi problemlər.

Ekoloji jurnalistika anlayışı. Ekoloji jurnalistikanın yaradıcılıq sahəsi kimi formalaşması və inkişafı: retrospektiv nəzər. Ekoloji qəzet və televiziya jurnalistikasının ümumi və fərqli cəhətləri. Ekoloji jurnalistikanın əsas vəzifələri və mövzu istiqamətləri.

Ekoloji problemlərin həlli uğrunda mübarizədə KİV-in rolu. Dövri nəşrlərdə, radio, televiziya verilişlərində ekoloji mövzuda çıxışların formaları, janr və sənətkarlıq xüsusiyyətləri.

Ekoloq-jurnalistlər üçün irəli sürülən ümumi yaradıcılıq tələbləri: jurnalist-ekoloq sənətkarlığı; universal jurnalist müşahidəsi metodu; sənədlərlə iş; janr müxtəlifliyi; jurnalist tədqiqatı metodu; ekoloji təhlil, ekoloji monitoring; jurnalistin informasiya təminatı.

Ekoloji mövzuda yazan jurnalistlərin istifadə etdikləri təbliğatçılıq işi formaları.

Mövzu 5. Jurnalistika və global ərzaq problemi

Dünya əhalisinin ərzaqla, xammalla təmin olunması global problem və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Global ərzaq probleminin əhali problemi ilə sıx əlaqəli şəkildə öyrənilməsi. Bu problemin həlli sahəsində BMT, Ümumdünya Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı, Ümumdünya Ərzaq Proqramı, Beynəlxalq Bioloji Proqram Təşkilatı və s. beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti. Ərzaq probleminin mahiyyətinin açılması, əhalinin ərzaqla təminatının onun sayının artması ilə mütənasibliyi. Dünyada

istehsal olunan ərzaq məhsullarının qeyri-bərabər bölünməsi.

Torpaq ehtiyatı probleminin global xarakteri. Məhsuldar və azməhsuldar sahələr. Dünyada məhsuldar sahələrin hər il itirilməsinin getdikcə artması. Hər adambaşına düşən sahənin azalması.

Elmi-texniki tərəqqinin nəticəsi olaraq quru sahənin xeyli hissəsinin çirklənməsi, yararsız hala düşməsi. Kənd təsərrüfatı üçün nəzərdə tutulan sahələrin urbanizasiya, yeni şəhərlər, kəndlər salmağa verilməsinin artmaqda davam etməsi. Hər adamın orta təminatı üçün əkin sahəsi.

İnsanın qida ilə, ərzaqla təmin olunması üçün yararlı sahələrin azalması səbəbləri. Dünya əhalisinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün mövcud olan imkanlar, onlardan istifadə səviyyəsi. Şumlanan sahələrin və onun məhsuldarlığının artırılması. İntensiv təsərrüfat üsulu, istehsal mədəniyyətinin yüksəldilməsi. Xəstəliklərə, ziyanvericələrə qarşı mübarizənin elmi əsaslarla təşkili. Əkinçilikdə elmi nailiyyətlərdən səmərəli istifadə olunması.

Ərzaq probleminin mahiyyətinin açıqlanmasında, qavranılmasında, qabaqcıl təcrübənin, nümunələrin ümumiləşdirib yayılmasında, qüsurların tənqidində və aradan qaldırılmasında, mövcud imkanların aşkara çıxarılmasında, onlardan səmərəli istifadə olunmasında jurnalistikanın rolu və əhəmiyyəti.

Ərzaq probleminin işıqlandırılmasının mövzu istiqamətləri: ərzaqla təminatın əhali artımının tənzimlənməsi ilə bağlılığı; ərzaq yardımı iqtisadi yardım növlərindən biri kimi; kənd təsərrüfatının iqtisadi yardımıyla birgə, paralel inkişaf etdirilməsi; kənd təsərrüfatına qoyulan xarici yardımın artırılması; "yaşıl inqilab"; kənd təsərrüfatı sahəsində təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi, "fiziki texnologiyalara" bağlılıq.

Ərzaq və ehtiyat probleminin işıqlandırılmasında KİV-in qarşısında duran vəzifələr, istifadə etdiyi təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Bu mövzuda çıxışların janr rəngarəngliyi.

Mövzu 6. Jurnalistika və qlobal demoqrafiya problemi

Demoqrafiya anlayışı. Demoqrafiya probleminin mahiyyəti, təzahür formaları, həlli yolları.

Demoqrafiyanın bir çox ictimai elmlərlə - sosiologiya, siyasi iqtisad, tarix, hüquq, etnoqrafiya, sosial gigiyena, statistika və s. ilə əlaqəsi.

Demoqrafiyada əhali nəzəriyyəsinin mahiyyəti. Müəyyən demokratik siyasət yeridilməsi üçün əhali nəzəriyyəsinin lazımı əsas yaratması. Əhali kəmiyyəti və əhali keyfiyyəti.

“Demoqrafik partlayış” və “demoqrafik inqilab” anlayışları. Əhali artımı ilə iqtisadi potensial artımının sürəti arasında uyğunluğun əmələ gəlməsi. Demoqrafiya siyasəti, əhali konsepsiyaları.

Dünya əhalisinin artım tendensiyaları. Demoqrafiya probleminin həllində BMT strukturlarının rolu. “Əhalinin məskunlaşması sahəsində ümumdünya fəaliyyət proqramı”. Ölkəmizdə demoqrafik problemin vəziyyəti və onun həlli istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər.

Qlobal demoqrafiya probleminin KİV-də işıqlandırılmasının tarixi təcrübəsi. Əhali konsepsiyaları demoqrafiya probleminin işıqlandırılmasının mövzu istiqamətləri kimi. Demoqrafik siyasətin əsas istiqamətlərinin strategiyası və taktikasının KİV-də işıqlandırılmasının forma və metodları. Çıxışların tematik və janr xüsusiyyətləri.

Mövzu 7. Jurnalistika və qlobal energetika problemi

Energetika probleminin qlobal xarakter alması. Keçən əsrin 70-ci illərindən etibarən bu problemin beynəlxalq aləmdə qlobal miqyasda bütün kəskinliyi ilə qarşıya çıxması. Bunun isə hər şeydən əvvəl energetika və enerji ehtiyat mənbələrinin istehsalə cəlb olunması miqyasının artması ilə əlaqədar olması.

Energetika ehtiyatları, müxtəlif enerji növlərinin alınması, bir şəkildən başqa şəkllə çevrilməsi, ötürülməsi və istifadə olunması məsələlərini əhatə edən mühüm təsərrüfat sahəsi olması.

Təzələnməyən, təkrarlanmayan və bərpa olunmayan enerji ehtiyat mənbələrinin müasir vəziyyətinin həyacan doğurması. Bu sahəyə diqqətin artırılması zərurəti. Bu problemin bəşəriyyət qarşısında getdikcə daha kəskin qoyulması. “Energetika böhranı” və ondan çıxış yolları.

Energetika və enerji ehtiyat mənbələri probleminin həllində jurnalistikanın rolunun kəskin şəkildə artması. Energetika və enerji ehtiyat mənbələrinin aşkara çıxarılması və səmərəli istifadə olunmasında KİV-in təbliğatçılıq işinin forma və metodlarından səmərəli faydalanmaq zərurəti.

Jurnalistika və “energetika böhranı”. Bu böhranın aradan qaldırılmasında, ehtiyat mənbələrinin aşkara çıxarılmasında KİV-in imkanlarından bacarıqla istifadənin əhəmiyyəti. Energetika probleminə dair çıxışların tematikası, janr rəngarəngliyi və sənətkarlıq xüsusiyyətləri.

Mövzu 8. Jurnalistika və kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadə olunması problemi

Kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadə olunması müasir dövrün qlobal problemlərindən biri kimi. Bu sahədə bir sıra ölkələrin, xalqların texniki, iqtisadi və intellektual səylərinin birləşdirilməsi zərurətinin yaranması.

Dünyada bir-birinə zidd olan hərbi qütbləşmənin mövcudluğunun və onun nəticəsi olaraq “soyuq müharibə”-nin aradan qaldırılması ilə kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadənin yeni mərhələsinin başlanması.

Kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadə sahəsində BMT strukturlarının və digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti. “Nüvə silahının kosmosda yerləşdirilməsinin qadağan olunması haqqında” Beynəlxalq Saziş (1967-ci il) və s.

Kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadənin elmin, texnikanın, istehsalın, idarəetmənin ən yeni nailiyyətlərinə əsaslanmanı tələb etməsi, bu sahədə çalışan adamları Yer kürəsi və ehtiyat mənbələri barədə məlumatlarla təmin etməsi. Bu məlumatların gələcək kosmik sənaye, kosmik texnologiya və kosmik ehtiyat mənbələrinin əsas əlamətlərini əks etdirməsi.

Kosmosdan dinc məqsədlər üçün istifadə olunması uğrunda mübarizədə jurnalistikanın rolu. KİV-in bu istiqamətdə etdiyi təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Bu mövzuda çıxışların tematik və janr xüsusiyyətləri.

Mövzu 9. Elektron KİV-lər və qlobal psixokoloji problemlər

Teleradio verilişlərində müasir rəqəm və kompüter texnologiyalarının istifadə olunması. Bu texnologiyaların müxtəlif video və audioeffektlərin əldə olunmasına imkan verməsi. Eyni zamanda onların insanların psixi və fiziki sağlamlığına qlobal mənfi təsir göstərmək imkanları.

Rəqəm texnologiyalarından istifadə edən elektron KİV-lərin kütləvi davranışa və fiziki sağlamlığa qərəzli və ya qərəzsiz şəkildə təhlükəli təsirinin öyrənilməsinin vacibliyi. Psixokoloji problemlər yeni qlobal problem kimi və onun müasir miqyası.

Müasir audio və videoməhsulların hazırlanmasında neyro-lingvistik proqramlaşdırma (NLP) texnologiyalarından istifadə. “25-ci kadr texnologiyası” gizli NLP nümunəsi kimi. “Zomblaşdırma”. “25-ci kadr effekti”ndən beynəlxalq internet şəbəkəsində istifadə olunması. “25th.Century.Fox”, “666”, “Troya”, “Nayk” və s. kompüter viruslarının kütləvi auditoriyaya ekspansiv təsirinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.

Gizli informasiya təsirinin psixokoloji təsirinin təhlükəli nəticələri. Ekoloji cəhətdən təhlükəli texnologiyaların qərəzli istifadəsinin və qərəzli texnologiyaların KİV-də tətbiqinin xüsusi narahatlıq doğurması. Elektron KİV-in inkişafı ilə əlaqədar olaraq yaranan ekoloji və psixokoloji problemlərin həlli sahəsində KİV qarşısında qoyulan tələblər. Qlobal psixokoloji problemlərin həlli istiqamətində təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Bu mövzuda çıxışların janr rəngarəngliyi.

Mövzu 10. Jurnalistika və beynəlxalq terrorizm problemi

Beynəlxalq terrorizm anlayışı. Beynəlxalq terrorizmin müasir dünya inkişafının qloballaşması məhsulu və yeni siyasi təzahür kimi bürüzə verməsi. Bu təzahürün arxasında yeni dünya müharibəsinin başlanması təhlükəsinin dayanması. Beynəlxalq terrorizmin mahiyyətinin, onun daxili anatomiyasının və zahiri cəhdlərinin obyektiv təhlilinin zəruriliyi. Cəmiyyətdəki funksiyasına görə KİV-in bu istiqamətdə mühüm rol oynaması.

Beynəlxalq terrorizmin müasir beynəlxalq münasibətlərlə bağlı kəskin qlobal problemə transformasiyası səbəblərinin KİV tərəfindən izahı. Digər ümumbəşəri qlobal problemlərə xas olan xarakterik xüsusiyyətlərin beynəlxalq terrorizmə də aid olması. Beynəlxalq terrorizm probleminin

spesifik cizgiləri və onların KİV tərəfindən nəzərdən keçirilməsi.

Beynəlxalq terrorizm probleminin işıqlandırılması və həlli yollarının tapılması sahəsində KİV-in vəzifələrinin bəşəriyyətin qarşısında duran problemlər aspektində müəyyən olunması: dünya informasiya məkanının total qloballaşması; dünya ictimaiyyətinin olduğu xüsusi vəziyyət. Beynəlxalq terrorçu qruplaşmaların, cinayətkar sindikatların və KİV-in dolaylı və ya birbaşa, düşünülmüş və ya düşünülməmiş şəkildə qarşılıqlı fəaliyyətlərinin xüsusi rol oynaması. Terror aktlarının bu hadisələrə KİV tərəfindən kütləvi əks-sədanın olacağı düşünülərək, həyata keçirilməsi. Bu vəziyyəti izah edən aspektlər.

Beynəlxalq terrorizm probleminə qarşı mübarizə yollarının müəyyən edilməsi sahəsində təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Jurnalist kompetentliyi və obyektivliyi KİV-in təsirliliyini təmin edən amillər kimi. Bu mövzuda materialların tematik və janr xüsusiyyətləri.

Mövzu 11. Jurnalistika və global miqrasiya prosesləri

Miqrasiya müasir dövrün global problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Miqrasiya və miqrant anlayışları. Müasir dünyada miqrasiya proseslərinin vəziyyəti. İnsan yerdəyişmələrinin əsas istiqamətləri, motivləri, meylləri, marşrutları. Miqrasiyanın növləri: daxili və xarici; məcburi və könüllü; qanuni və qanunsuz, tənzimlənən və tənzimlənməyən miqrasiya. Həm sahə elmi, həm də KİV tərəfindən miqrasiya proseslərinin demoqrafiya problemi ilə sıx əlaqəli şəkildə öyrənilməsi.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiyanın vəziyyəti: retrospektiv nəzər. XX əsrin sonlarında Ermənistan ərazisinin azərbaycanlılardan etnik təmizlənməsi, sonradan Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq müharibəsi və eyni zamanda Orta Asiyada milli zəmində

baş vermiş münaqişə nəticəsində Azərbaycanda 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünün əmələ gəlməsi. Geniş və tənzimlənməyən miqrasiyanın cəmiyyət üçün böyük iqtisadi və sosial problemlər əmələ gətirməsi.

İnsanların öz iqtisadi vəziyyətlərini daha da yaxşılaşdırılmaq cəhdləri miqrasiyanın əsas səbəblərindən biri kimi. Öz ölkəsinin hüdudlarından kənarında yaşayan insanlar, qanunsuz miqrasiyanın iştirakçıları, insan alverinin qurbanları.

Miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə və sənədlər. BMT-nin “Qaçqınların statusu haqqında” 1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu. Palermo protokolları. Bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlar və onların iş təcrübəsi.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi təcrübəsi. Bu sahədə qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq.

Miqrasiya probleminin mətbuatda işıqlandırılmasının mövzu istiqamətləri. Əhalinin miqrasiya problemləri ilə bağlı maarifləndirilməsi: qanuni miqrasiyanın pozitiv tərəflərinin təbliği; qanunsuz miqrasiyanın təhlükələri ilə əhalinin tanış edilməsi. Jurnalistlərin istifadə etdikləri təbliğatçılıq işinin forma və metodları. Bu mövzuda çıxışların janr rəngarəngliyi. KİV-in çıxışlarının təsirliliyinin artırılmasının yaradıcılıq amilləri.

Mövzu 12. Jurnalistika və global narkomaniya problemi

Narkomaniya müasir dövrün global sosial problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Narkomaniya anlayışı. Müasir dünyada və Azərbaycanda narkomaniya ilə bağlı vəziyyət. Narkomaniyanın yayılmasının miqyas və tempinin yüksək olmasının bəşəriyyətin mənəvi və fiziki

sağlamlığını, insanların böyük bir hissəsinin gələcəyini, global sosial sabitliyi və bir sıra ölkələrin milli təhlükəsizliyini sual altında qoyması.

Narkomaniyaya qarşı global mübarizə aparılmasının vacibliyi. Narkomaniyanın cəmiyyətdə cinayət kimi deyil, xəstəlik və sosial təzahür kimi qəbul edilməsinin zəruriliyi. Narkomanların hüquqi, tibbi, sosial və digər reabilitasiya təminatı sistemlərinin, eyni zamanda paralel olaraq narkomaniyaya qarşı güclü təbliğat kampaniyaları sistemlərinin yaradılması.

Narkomaniyaya qarşı güclü təbliğat kampaniyaları sistemlərinin yaradılmasında və aparılmasında KİV-in böyük rol oynaması. Bu sahədə dünya mətbuatının təcrübəsi. Qəzet və televiziya çıxışlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri.

Global "İnternet" informasiya şəbəkəsinin narkomaniya sahəsində istifadəsinin ikili xarakteri: "İnternet" narkomaniya və narkobiznes mənbəyi kimi; "İnternet" narkomaniyaya qarşı təbliğat kampaniyalarında ən imkanlı vəsətə kimi. Narkomaniya mövzusunda materialların eyni zamanda həm antinarkotik, həm də narkogen xarakter daşması.

Narkomaniya mövzusunun işıqlandırılması sahəsində Azərbaycan KİV-nin təcrübəsi. Narkomaniyaya qarşı mübarizə sahəsində qəbul olunmuş hökumət direktivlərinə uyğun olaraq, narkomaniya mövzusunun mətbuatda işıqlandırılması dövrləri: 1986-1991-ci illər; 1991-1999-cu illər; 1999-cu ildən sonrakı dövr. Bu dövrlərdə KİV-in fəaliyyətinin təhlilindən əldə olunan nəticələr. Bu sahədə KİV-in çıxışlarının səmərəliliyini artırmaq üçün əsas vəzifələr. Narkomaniya mövzusunda yazan jurnalistlərin qarşısında qoyulan sənətkarlıq tələbləri. Bu sahədə təbliğatçılıq işinin forma və metodları, mövzu və janrlardan istifadənin çoxşaxəliliyi.

Mövzu 13. Jurnalistika və global korrupsiya problemi

Korrupsiya anlayışı. Korrupsiya müasir dövrün global problemi və KİV-in əsas mövzularından biri kimi. Korrupsiya sosial-siyasi həyatın elementi kimi.

Yeni dövr (XXI-XX əsr) dövləti: fəlsəfəsi, mahiyyəti və ideyası. Fərd dövlətin üzvü kimi. Fərdin iradə və azadlığı. İradə və azadlıqdakı qeyri-məhdudluğun neqativ xarakter daşması və siyasət sahəsində onun fanatizmə çevrilməsi, dövlət institutlarını sarsıtması. Korrupsiyanın dövləti, onun sosial missiya və funksiyalarını zəiflətməsi. Müasir dövrdə korrupsiya dövlətçiliyi və beynəlxalq sabitliyi dağıdan (milli və transmilli cinayətkar qruplar vasitəsilə) global problem kimi.

Korrupsiya ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq təcrübə. "Korrupsiya ilə əlaqədar cinayət məsuliyyəti haqqında" və "Korrupsiya ilə əlaqədar mülki-hüquqi məsuliyyət haqqında" Avropa Konvensiyaları. Azərbaycan Respublikasının bu konvensiyalara qoşulması. Korrupsiyanın qarşısının alınmasının beynəlxalq mülki-hüquqi və prosessual aspektləri. Korrupsiya ilə mübarizənin modeləri: totalitar, avtoritar, oliqarxiya, liberal.

Azərbaycanda korrupsiya ilə bağlı vəziyyət. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində qanunvericiliyin vəziyyəti. Cəmiyyətin kriminallaşması və korrupsiya problemləri: tarixi nəzər, sovet dövründəki amiranə idarəetmə ilə əlaqədar korrupsiyanın inkişaf mərhələləri. Beynəlxalq əməkdaşlıq.

Problemin araşdırılması və işıqlandırılmasında sistemli yanaşmanın əhəmiyyəti. Korrupsiyanın xarakteristikasının açılmasında, korrupsiyaya görə məsuliyyət normalarının müəyyənləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsində, korrupsiyaya qarşı vətəndaş mübarizəsinin praktik mexanizmlərinin formalaşmasında və tətbiqində KİV-in rolu və vəzifələri.

Təbliğətçilik işinin forma və metodları. Mövzu və janr rəngarəngliyi.

Mövzu 14. Qlobal problemlərin həlli beynəlxalq təşkilatların və jurnalistikanın fəaliyyət sferasında

Qlobal problemlərin qarşılıqlı əlaqələri, əhatəliliyi, uzunmüddətli olması, bəşəriyyətin qarşısında bu problemlərin neytrallaşdırılmasının və zəifləməsinin yeni şəkildə qoyulması. Bu problemlərin kəskinləşməsinin irəlicədən proqnozlaşdırılması və həlli yollarının birlikdə müəyyənləşdirilməsi.

Yeni dünya qaydaları və onların həllinin ümumi prinsiplərinin bütün planetdə sülh və ədaləti bərqərar etmək vəzifəsinin qarşıya qoyulması. Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün adamların həyat tərzində və şüurunda köklü dəyişikliklərin edilməsi zərurəti. Təcavüzkarlığın hər cür təzahür formalarının qarşısının alınması üçün birgə sülh tədbirlərinin həyata küçürülməsi. Bəşəriyyətin öz səylərini bu problemlərin həllinə doğru birləşdirməsi zərurəti dövrün tələbi kimi.

Yerin təkinin vahidliyi, onun ehtiyat mənbələrindən elmi cəhətdən əsaslandırılmış ümumi istifadə edilməsi prosesinin uzaqgörənliklə idarə olunması bacarığı. Bunun üçün sülhün və dinc yanaşı yaşamagın bərqərar olması, hərbi xərclərin kəskin şəkildə azaldılmasının gərəkliyi. Bütün dövlətlərin hərtərəfli əməkdaşlığı, mənafeələrinin qarşılıqlı nəzərə alınması, elmin inkişafı və onun nailiyyətlərinin zənginləşdirilməsi.

Ən müxtəlif səviyyələrdə ikitərəfli və çoxtərəfli, məhəlli və ümumdünya miqyasında müxtəlif beynəlxalq institutlardan, hər şeydən əvvəl BMT-nin imkanlarından istifadə etməklə, beynəlxalq əməkdaşlığın hər vasitə ilə genişləndirilməsi.

Regional münaqişələrin həllində, müxtəlif fəlakətlərin – ekoloji böhranların, aclığın, ağır xəstəliklərin və s. aradan qaldırılmasında beynəlxalq səylərin birləşdirilməsi.

Müxtəlif ölkələrin mənafe balansı əsasında yeni beynəlxalq siyasi qaydaların qurulması və dünyanın idarə olunması tədbirlərinin gücləndirilməsi. Yeni dünya nizamının bütün dövlətlərin mənafeyinin nəzərə alınması əsasında formalaşması.

Qlobal problemlərin həllində beynəlxalq təşkilatların rolu. Sülhün qorunub saxlanılmasında, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında BMT-nin xidməti.

Qlobal problemlərin həlli üçün ilkin şərt olan beynəlxalq şəraitin yaradılması. Ətraf mühitin qorunması, ərzaq və səhiyyə vəziyyətinin normal hala salınması, canlı mühitin qorunması, atmosferin, məhəlli dənizlərin, yerüstü canlı ehtiyat mənbələrinin qorunması, müxtəlif energetika növlərinin mühitə təsirinin öyrənilməsi.

Qlobal problemlərin araşdırılmasında, təbii mühitin vəziyyətini izləyən ümumdünya xidmətinin təşkilində, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə beynəlxalq hüququn müxtəlif aspektlərinin işlənilib hazırlanmasında BMT və digər beynəlxalq təşkilatların rolunun öyrənilməsi.

Qlobal problemlərin beynəlxalq xarakterinin açılmasında və beynəlxalq təşkilatların onların həllinə cəlb edilməsində, bu sahədə onların fəaliyyətinin işıqlandırılmasında KİV-in rolu. Bu mövzuda materialların tematik və janr xüsusiyyətləri.

Qeyd: Kursun proqramı İ.Mazanlı tərəfindən hazırlanmış və Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 21.02.2008-ci il tarixli 235 sayılı əmri ilə kursun proqramı kimi təsdiq edilmiş və çap olunmuşdur.

III ƏLAVƏ

TƏLƏBƏLƏRƏ TƏKLİF OLUNAN SƏRBƏST İŞLƏRİN SİYAHISI VƏ TEMATİKASI

1. Bəşəriyyətin inkişafının qlobal tendensiyaları KİV-in mövzusu kimi.
2. Qlobal problemlərin aradan qaldırılmasında KİV-in iştirakı təcrübəsi (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
3. Jurnalist ictimaiyyətinin qlobal problemlərin həlli sahəsində öz konkret-tarixi vəzifələrini dərk etməsi məsələləri (beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının sənədlərinin təhlili əsasında).
4. Qlobal geosiyasi problemlərin mətbu və elektron KİV-də işıqlandırılması (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
5. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf situasiyalarının xarici KİV-lərdə işıqlandırılması (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
6. Qloballaşma və industrial cəmiyyətin böhranları (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
7. Qloballaşma və kütləvi kommunikasiya vasitələri (bir və ya bir neçə nəşrin materialları əsasında).
8. Müasirlik problemləri informasiya cəmiyyətinin inkişafı kontekstində (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
9. Qlobal miqyasda baş verən sosial-təbii proseslər: neqativ və pozitiv aspektlər (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
10. Antiqlobalizm və digər etiraz hərəkatları KİV-in təhlil mövzusu kimi (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).

11. Beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində yeni çağırışlar (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
12. Müasir qlobal problemlərin səbəbləri və səciyyəvi xüsusiyyətləri: KİV-in təhlil obyektı kimi (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
13. Regional münaqişələr müasir dövrün qlobal təhlükə amili kimi (Azərbaycan qəzet və jurnallarının publikasiyaları əsasında).
14. Beynəlxalq terrorizm bəşəriyyət üçün təhlükə kimi: KİV-də terrora qarşı mübarizənin işıqlandırılması (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
15. Azərbaycan elektron KİV-lərində beynəlxalq terrorizm mövzusu: problemlər və təhlükələr (konkret KİV-lərin təcrübəsi əsasında).
16. Qlobal demoqrafiya probleminin KİV-də işıqlandırılması (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
17. Planetar iqtisadi inteqrasiya probleminin KİV-də işıqlandırılması (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
18. Beynəlxalq insan hüquqları: ayrışdırılışın müasir formaları KİV-in mövzusu kimi (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
19. Qlobal ekoloji problemlər və qlobal sağlamlıq məsələləri KİV səhifələrində (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).
20. Qlobal miqrasiya problemləri: maarifləndirmənin bəzi aspektləri (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
21. Qlobal miqrasiya problemlərinin KİV-də işıqlandırılmasının əsas mövzu istiqamətləri (konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).
22. Antinarkotik mübarizə sistemində KİV-in yeri və rolu: beynəlxalq və milli təcrübə (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).

23. Qlobal enerji təhlükəsizliyi: dünya jurnalistikasının müasir mövzusu kimi (Azərbaycan və/və ya xarici KİV-lərin materialları əsasında).

24. Müasir dövrün qlobal problemləri beynəlxalq informasiya gündəliyində (bir və ya bir neçə nəşrin materialları əsasında).

25. Müasir dövrün qlobal problemləri kontekstində jurnalistin sosial məsuliyyəti (beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının sənədlərinin təhlili və konkret KİV-in təcrübəsi əsasında).

IV ƏLAVƏ

PRAKTİK MƏŞĞƏLƏLƏR ÜÇÜN ÇALIŞMA VƏ TAPŞIRIQLAR

Müasir qlobal problemlərin həllində KİV-in iştirakının təsirliliyini artıran amillərin – jurnalistin peşə mövqeyinin və peşəkarlığının əxz edilməsi, xüsusilə də gənc jurnalistlərin jurnalist sənətkarlığı vərdişlərinə yiyələnmələri məqsədi ilə onlara fərdi yaradıcılıq tapşırıqları verilir və bu tapşırıqlar xüsusi olaraq ayrılmış məsləhət saatlarında müzakirə edilir.

Bu çalışma və tapşırıqlar, konkret situasiyaların təhlili müəllimlər tərəfindən istifadə edilə, diskurs və təhlillər üçün stimul rolunu oynaya, habelə tələbələrin kollokvium və seminarlarda iştiraklarının və bilik səviyyələrinin qiymətləndirilməsi üçün də tətbiq edilə bilər.

Çalışma və tapşırıqlar

1. **“Assosiasiyalar”**. Tapşırılmış üç sözdən ibarət və başa düşülən ifadələr yazın. Məsələn: QƏRAR-SƏHRA-RƏİS; REDAKTOR-TORPAQ-PAMBIQ; LİDER-ƏRAZİ-KOMPROMİS; İNTERNET-TƏHLÜKƏ-KRİMİNAL. Bu tapşırığın məqsədi tələbələrə jurnalist materiallarında “körpü”- əlaqə yaratmağı öyrətməkdən ibarətdir. Bu zaman bir cümlə zəncirvari şəkildə o biri cümləyə, bir abzas məntiqi ardıcılıqla növbəti abzasa keçir.
2. **“Başlıqlar”**. Müəllim tərəfindən təklif olunan mətnə tiplərinə görə müxtəlif olan bir neçə başlıq yazmaq tapşırığı verilir. Sonra hər bir başlıqdan mətnin

mövzusunu dəqiqləşdirən və ya detallara bölən yarımbaşlıqlar tərtib edilir.

3. **“Baş su kəməri”**. Şəhərin (kəndin) içməli su ilə təchizatı ilə sosial baxımdan bağlı olan və əhəmiyyət kəsb edən hər hansı bir fakt seçilir və ardıcılıqla xronika, məqalə, informasiya, müsahibə, reportaj və hesabat janrlarında materiallar verilir. Bu tapşırıqda əsas məqsəd müxtəlif janrlarda işləmək metodikasını dəqiqləşdirməkdən ibarətdir.
4. **“Birinci fraza”**. Hələ yazmadığınız material üçün 20-dək ilkin fraza yazın. Frazə oxucunun diqqətini cəlb etməli, onu maraqlandırmalı, materialı axıradək oxumağa sövq etməlidir. İdeal frazada həm mövzu, həm mətnin ideyası – başlıca fikir, həm də müəllifin olaya şəxsi münasibəti öz əksini tapmalıdır. Bu tapşırıqda əsas məqsəd jurnalist mətnində birinci frazanın rolunu qiymətləndirməkdən ibarətdir.
5. **“Canlı nitq”**. Tələbələrə texniki vəsaitin (maqnitofon, diktofon, videokamera və s.) köməyindən istifadə edilmədən, müəllif leksikasının xüsusiyyətləri saxlanılmaqla, 10 dəqiqəlik “canlı” nitq (məsələn, küçədə, təntənəli tədbirdə, tok-şouda və s.) parçası yazmaq təklif olunur. Tapşırığın başlıca məqsədi əvvəlcədən gözlənilməyən situasiyalarda jurnalistin yazma texnikasına yiyələnməsinə kömək etməkdən ibarətdir.

6. **“Dadlı sözlər”**. “Yaxşı əhval-ruhiyyə nədir?” frazasını izah etməyə çalışın. Əgər dəqiq epitetlər (məsələn, qızılgül, şipşirin, yasəmənlik, ətürpərdən və s.) seçə bilsəniz, oxucuda hiss olunan assosiasiyanın əmələ gəlməsinə nail ola bilərsiniz. TƏBİƏT, GÖZƏLLİK, CEYRAN, SÜLH, DİPLOMAT, YAXTA sözlərinə epitetlər seçməyə cəhd göstərin.
7. **“Dialoq”**. İki nəfərin (iki ekspertin, iki gəncin, iki təqaüdcünün və s.) dialoqu vasitəsi ilə regionda məşhur olan bir şəxsi (siyasətçi, yazıçı, alim) təsvir edin.
8. **“Dövrün əlamətləri”**. İnternetdə, televiziya, evdə, küçədə aşağıdakı frazaları tez-tez eşitmək olar: “Ekoloji vəziyyət çox pisdir”, “Meyvənin, tərəvəzin tərkibi pesdisidlərlə doludur”, “Narkomaniya millətin məhvidir” və s. Bütün bunlar dünyanın ayrı-ayrı regionlarında müasir dövrün əsas əlamətləridir. Bu frazaların hər birinə aid on əlamət yazın. Bu tapşırıqda əsas məqsəd ictimai əhəmiyyət kəsb edən problemlərin düzgün ifadə edilməsindən ibarətdir.
9. **“Frazə-təsvir”**. Jurnalistin hazırladığı materialda nə barədəsə yalnız məlumat vermək yox, eyni zamanda hadisənin təsvirini vermək də olduqca vacibdir. Bəzi janrlarda, məsələn, reportajda jurnalist “iştirakçı effekti” yaratmalıdır. Məsələn, jurnalist yazsa bilər: “O, düzgün hərəkət etmədi.” Bu halda oxucunun jurnalistin yazdığına inanmaqdan başqa ayrı seçimi

olmur. Həmin mənzərəni belə də təsvir etmək olar: “O, sir-sifətini əyişdirdi, qarnını tutdu və mənə tualetə getmək lazımdı dyib, danışqlar zalını tərək etdi”. Oxucu bu mənzərəni gözləri qarşısında canlandırır və belə nəticəyə gələ bilər ki, həmin şəxs səmimiyyətdən uzaq hərəkət etmişdir. Tapşırıq – bu frazaları “təsvir edin”: MÜHARİBƏ İNSANLARA FACİƏ GƏTİRİR; BU GÖLÜN SUYU QURUYUR; O NARKOMANDIR. TERROR İNTERNET VASİTƏSİ İLƏ HƏYATA KEÇİRİLİR.

10. **“Jest və mimika”**. Danışqlarda iştirak edən diplomatların; imtahan verən tələbələrin; aeroportun yaşıl zonasında növbə zamanı sərhədçilərin; meşəni qıran odunçuların bir-biri ilə baxışlarını, jest və mimikalarını təsvir edin, mənalarını açmağa çalışın.
11. **“İki baxış”**. TERRORA münasibətdə iki baxış formalaşdırmaq. NARKOMANİYAYA iki baxış. ƏHALİ ARTIMINA iki baxış. MİQRASIYAYA iki baxış. ORDUYA iki baxış. İŞĞALÇIYA münasibətdə iki baxış. Çalışma ictimai əhəmiyyət kəsb edən problemlərin təhlili üçün vərdişlərin formalaşmasına şərait yaradır.
12. **“İkisi bir almadı ...”**. Tələbələr nədəsə bir-birlərinə bənzəyən (yaş, təhsil, təcrübə, natiqlik məharəti, siyasi mövqe və s.) bir neçə siyasi lider seçir, sonra isə bu oxşarlığın hansısa nəticə və kuryozlarını

təsvir edirlər. Tapşırığın məqsədi fərdi halda sosial çalarların axtarılıb-tapılmasından ibarətdir.

13. **“İsim + fel”**. Yalnız isim və feldən istifadə edərək, avtobusa partladıcı maddə qoymaq istəyən terrorçunun davranışını təsvir edin.
14. **“Lid”**. Müəllim tərəfindən verilmiş mətnə bir neçə müxtəlif lid yazın. Məsələn, “təcili identifikasiya”, lid-sitat, lid-hekayə, cəlbedici lid və s.
15. **“Mülahizə”**. “Meşəbəyinin tərifi” mövzusu (variantlar müxtəlif cür ola bilər) üçün mülahizə üslubunda 10-15 cümlədən ibarət mətn yazın.
16. **“Nağıl”**. Tələbələr hər hansı bir nağılı seçir (siyasi motivli nağıl olsa, daha yaxşıdır), sonra isə onu məqalə, hesabat, müsahibə, reportaj, korrespondensiya və s. kimi tərtib edərək, orada olan informasiyanı jurnalist informasiyasına çevirirlər. Tapşırığın məqsədi “jurnalist informasiyası” anlayışının mahiyyətini dəqiqləşdirməkdən ibarətdir.
17. **“Necə”**. “Necə” (sanki, elə bil) sözü ilə müqayisələrin aparılması mətni daha parlaq və bədii edir. Tələbələrə “necə” sözü vasitəsi ilə müqayisədən istifadə edərək obraz yaratmaq təklif olunur. Birinci variant - bunun üçün müəllim əvvəlcədən tələbələrin müqayisə üçün seçəcəkləri sözlərin siyahısını hazırlayır. İkinci variant – tələbələr əvvəllər çap olunmuş mətnlərlə “necə”

sözü ilə müqayisə aparmaq məqsədi ilə bir neçə başlıq fikirləşib yazırlar.

18. **“Redaksiyaya məktub”**. Tələbələr mərkəzi nəşrə hər hansı bir xahişlə və ya da məsələ ilə bağlı müraciət edərək özlərini sırası oxucu kimi sınaqdan keçirirlər. Çalışmanın məqsədi rolların dəyişməsi ilə bağlı olaraq psixoloji səddi aşmaqdan ibarətdir.
19. **“Replika”**. İnsanın ZƏHƏRLƏNƏN, TERROR QURBANI OLAN, AC QALAN, İNANMAYAN, TƏƏCÜBLƏNƏN, XƏSTƏLƏNƏN, HİRSLƏNƏN, MÜDAXİLƏ EDƏN zaman ifadə etdiyi daha çox replika yazmağa səy göstərin.
20. **“Rəmzi rəqəm”**. Tələbələrə tanınmış bir şəxs haqqında zarisovka yazmaq tapşırığı verilir. Bu zaman materialın əsasını həmin şəxsin həyat yolunu ümumiləşdirən rəmzi rəqəm təşkil etməlidir.
21. **“Stop-kadr”**. İstənilən jurnal və ya qəzətdən olan illüstrasiyaya və yaxud da hər hansı bir şəkildə bir neçə ad yazın. Adlar bir-üç sözdən və ya söz birləşməsindən (başlıq kimi) ibarət olmalıdır. Birləşmələr və söz önlükləri də daxil olmaqla, 18 sözdən artıq olmayan bir cümlədən. Ümumi həcmi 40-50 sözdən ibarət olan bir neçə cümlədən. Ümumi həcmi 300 sözə qədər olan bir neçə abzasdan ibarət.
22. **“Təsvir”**. Adını çəkmədən, üçüncü şəxs əvəzliyinin köməyi ilə istənilən məşhur şəxsi elə təsvir edin ki,

xarici görkəminin əlamətlərinə və davranış tərzinə görə onun kim olduğunu müəyyən etmək mümkün olsun. Hər bir tələbə özünün hazırladığı mətni ucadan oxuyur, qalanları isə onun qəhrəmanının kim olduğunu müəyyən edirlər. Tələbələr, həmçinin, füsunkarlığı və arxitekturası ilə fərqlənən bir binanın da təsvirini verir və bu zaman hansı binadan söz getdiyini bildirmirlər. Sonra hər bir tələbə özünün hazırladığı mətni ucadan oxuyur, qalanları isə hansı binanın təsvir olunduğunu müəyyən edirlər. Bu tapşırıqda əsas məqsəd gələcək jurnalistlərin təsvirçilik vərdişlərinə yiyələnməsindən və onlarda bu vərdişləri inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

23. **“Xülasə”**. Bir cümlə-mülahizə əlavə etməklə, artıq qəzətdə çap olunmuş məqaləni yazıb başa çatdırın. Nəticələri müqayisə edin.
24. **“Üç qəzet”**. Tələbələr sərbəst olaraq üç müstəqil nəşri təmsil edən qrupa bölünürlər: demokratik, müxalifət yönümlü və “sarı”. Hər üç qrupa eyni fakt təqdim olunur və hər bir qrup bu faktı öz nəşrinin informasiya siyasətinə (həmçinin leksikasına) uyğun təfsir edir. Tapşırığın məqsədi nəşrin informasiya siyasətinin jurnalistə təsirinin hüdudlarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.
25. **“Ümumi başlıq”**. Tələbələrə ümumi “Vəziyyət ürəkaçan deyil” başlığı altında eyni vaxtda müxtəlif mövzularda (qlobal geosiyasət, planetar iqtisadi inteqrasiya, ekologiya, terrorizm, miqrasiya və s.)

qısa mətnlər yazmaq tapşırığı verilir. Başlıqdakı mənə və sözlər mətnlərdə müxtəlif çalarlarda öz əksini tapmalıdır.

26. “Vaxt”. Tələbələr müəyyən zaman kəsiklərində müvafiq vaxt və əldə etdikləri nəticələr barədə qeydlər apararaq, müstəqil surətdə özlərinin vaxtı duymaq hissələrini yoxlayırlar. +/- 5 dəqiqə nöqsana yol verilməsi normal sayılır.

Aşağıdakı söz və söz birləşmələrindən cümlələr tərtib edin

I variant

- ✚ Keçirmişdir
- ✚ birlikdə
- ✚ İnternyus
- ✚ dəstəyi ilə
- ✚ Avropa Şurası
- ✚ İctimai-siyasi şöbə
- ✚ İctimai Televiziya
- ✚ Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsi
- ✚ “Müasir dövrün qlobal problemlərinin KİV-də işıqlandırılması”
- ✚ fevralın 11-12-də

II variant

- Con və Ketrin Makarturlar Fondu
- Avrasiya Fondu
- Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
- BMT-nin Ətraf Mühitin Mühafizəsi Departamenti

- “Su hövzələrinin çirklənməsi vəziyyətinin monitorinqi”
- bir həftə ərzində
- nəticələr ümumiləşdiriləcək
- tövsiyələr hazırlanacaq
- 11 iyun

III variant

- Xocalının ətrafındakı meşələr
- fevralın 25-dən 26-na keçən gecə
- hər tərəfə uşaq və qadın meyitləri səpələnmişdi
- qəddarcasına və vəhşiliklə
- erməni vandalizmi
- qocalar qətlə yetirilmişdilər
- qəddarlığına görə faşizmi kölgədə qoyan
- uşaqların üzlərinin dərisi soyulmuşdu
- qadınların döşləri kəsilmiş, qarınlarına sivri metal parçaları sancılmışdı

IV variant

- Kürdə suyun səviyyəsi
- çayın məcrası
- mütəxəssislərin fikri
- çay dibinin lillənməsi
- evlər suyun altında qalmış
- təsərrüfat təyinatlı tikililər və qurğular
- əhali qorxudan evlərinə qayıda bilmir
- Fövqəladə Hallar Nazirliyi
- insanlara təcili yardımlar göstərilir

V variant

- ◆ geosiyasət
- ◆ sovet elmi və jurnalistikası üçün qapalı mövzu
- ◆ geosiyasi konsepsiyalar və KİV-in mövzu istiqamətləri
- ◆ beynəlxalq münasibətlər sistemi
- ◆ dövlətlərin yerinin və rolunun qiymətləndirilməsi
- ◆ həmsərhəd qüvvələrin maraqları
- ◆ ərazi faktorunun klassik və müasir mənası
- ◆ geosiyasətdə baş verən transformasiyaların mahiyyəti
- ◆ yeni güc mərkəzlərinin formalaşması
- ◆ Azərbaycanın geosiyasi qazancları və itkiləri var

VI variant

- demoqrafiya problemləri
- əhalinin qocalma prosesi
- yerli əhalinin sayı hər il 1 milyon nəfər azalır
- bu ölkələrin milli, iqtisadi təhlükəsizliyi
- miqrasiya və demoqrafiya
- miqrant və cəmiyyətdə əlavə sosial problemlər
- bəzi ölkələrdə dini zəmində qarşıdurmalar (hələlik sosial müstəvidə)
- miqrantlar və bu ölkələrin ictimai-siyasi həyatı

VII variant

- ✓ beynəlxalq terrorizm
- ✓ terrorizmin anatomiyasının mücərrədliyi
- ✓ mücərrəd jurnalistika
- ✓ KİV - terror aktlarının iştirakçısı
- ✓ KİV vasitəsilə əldə olunan əks-səda
- ✓ terrorizmlə faşizm arasında paralellər

- ✓ terrorizmə qarşı mübarizənin informasiya təminatı
- ✓ Internet terror aktlarının iştirakçısıdır

VIII variant

- müalicə olunmayan xəstəlik
- sosial bəla
- narkomaniyaya qarşı mübarizə
- tam müalicəyə zəmanət verən klinika
- inanmaq ya inanmamaq
- antinarkogen və narkogen təsir
- təbliğatın birtərəfli təsiri
- ekstaz, qıcolma

V ƏLAVƏ

PRAKTİK MƏŞĞƏLƏLƏR ÜÇÜN İŞGÜZAR OYUNLAR

Tədris prosesində işgüzar oyunların tətbiq edilməsi təqdirəlayiq haldır. Bu oyunlar peşəyə yiyələnmənin praktik tapşırıqlarının səmərəli şəkildə həllinə şərait yaradır, fənnin tədrisi sisteminin bütün elementlərinə təsir göstərir.

Dərs zamanı işgüzar oyunları təşkil edərkən aşağıdakı əsas məqamlara ciddi diqqət yetirilməlidir:

1. Jurnalist əsəri mətn növü kimi.
2. Jurnalist mətni xüsusi növ yaradıcılığın nəticəsi kimi.
3. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyatı və jurnalistin səriştəliliyi.
4. Oxucu və tamaşaçıya təsir prosesi və jurnalistin sosial mövqeyi.
5. Jurnalistikada gerçəkliyin operativ əks etdirilməsi.
6. Jurnalist yaradıcılığı və mədəniyyəti.
7. Jurnalist yaradıcılığının qanunauyğunluğu.
8. Jurnalistin hüquq və etikası.

MƏQALƏ

İştirak edirlər:

Müxbir – tələbə.

Şöbənin redaktoru – tələbə.

Məsul katib – tələbə.

Baş redaktor – tələbə.

Birinci hərəkət. Tələbə evdə yazdığı materialı dərsə gətirir.

Tələbəyə verilən tapşırıq: təqdim etdiyiniz materialın məqalə olduğunu sübut edin. Redaksiyanı inandırın ki, məqaləniz aktual problemə həsr olunub və kompozisiyası düzdür. Məqalənizdəki faktların, məntiqi və emosional vasitələrin, tezis, antitezis, induksiya və deduksiyanın, əsaslandırma sisteminin necə “işləməsi” göstərin.

İkinci hərəkət. Şöbənin redaktoru materialı redaktə edir. Şöbə redaktoru rolunu oynayan tələbəyə aşağıdakı tapşırıqlar verilir:

1. Materialın peşəkarlıq səviyyəsini qiymətləndirin. O, məqalə janrına uyğundurmu?
2. Məqalənin müəllifinin problemin, kritik situasiyanın və ya müsbət təcrübənin təhlili sayəsində əldə etdiyi nəticələr inandırıcıdır mı? Onun tövsiyələri əsaslandırılıbmı?
3. Materialın rubrikasını müəyyən edin. Başlığı qiymətləndirin.
4. Materiala lazımi düzəlişləri edin və yaxud onu yenidən işləyib başa çatdırmaq üçün müəllifə qaytarın.

Üçüncü hərəkət. Material katibliyə təhvil verilmişdir. Məsul katib rolunu oynayan tələbəyə tapşırıq verilir:

1. Təqdim olunan material barədə qərar qəbul edin.
2. Materialda nəyin çatmadığını, nəyinsə artıq olduğunu müəyyən edin.
3. Rubrika və başlıqla razısınız mı?
4. Lazımi düzəlişləri edin və ya da onu şöbəyə qaytarın.

Dördüncü hərəkət. Baş redaktor qərar qəbul edir. Baş redaktor rolunu oynayan tələbəyə tapşırıq verilir:

1. Materialı qiymətləndirin.

2. Tənqidin və yaxud müsbət təcrübənin ünvanının dəqiq verilib-verimədiyini müəyyən edin.
3. Oxucunun bu materiala mümkün reaksiyasını müəyyən etməyə çalışın.
4. Redaktor düzəlişlərini edin və ya da materialı katibliyə qaytarın.

Beşinci hərəkət. Material artıq çap olunmuşdur (şərti). Redaksiyanın əməkdaşları rolunu oynayan tələbələrə tapşırıq verilir: - Materialın üstün və çatışmayan cəhətlərini qiymətləndirin.

Altıncı hərəkət. Naşirin adından çıxış edən müəllim materialı qiymətləndirir, onun səmərəliliyinin səviyyəsini müəyyən edir, işgüzar oyununu yekunlaşdırır.

OÇERK

İştirak edirlər:

Oçerkin müəllifi – tələbə.

Şöbənin redaktoru – tələbə.

Məsul katib – tələbə.

Baş redaktor – tələbə.

Birinci hərəkət. Tələbə evdə yazdığı materialı dərəcə gətirir. Tələbəyə verilən tapşırıq: təqdim etdiyiniz materialın oçerk olduğunu sübut edin. Redaksiyanın əməkdaşlarını inandırın ki, problem və mövzunuzun qəhrəmanı ilə bağlı seçiminiz düzgündür. Oçerkin növünün və süjetinin seçimini əsaslandırın. Haqqında yazdığınız insanın şəxsi keyfiyyətlərini açıb göstərən münaqişə sizin tərəfinizdən uğurlamı təsvir olunur?

İkinci hərəkət. Şöbənin redaktoru materialı redaktə edir. Şöbə redaktoru rolunu oynayan tələbəyə aşağıdakı tapşırıqlar verilir:

1. Materialın peşəkarlıq səviyyəsini qiymətləndirin. O, oçerk janrına uyğundurmu?
2. Müəllifin materialda oçerkin qəhrəmanının şəxsi keyfiyyətlərini, onun xarakterini, hərəkətlərini açıb göstərməsi və əldə etdiyi nəticələr inandırıcıdırımı?
3. Başlıqları qiymətləndirin.
4. Materiala lazımi düzəlişləri edin və yaxud onu yenidən işləyib başa çatdırmaq üçün müəllifə qaytarın.

Üçüncü hərəkət. Material katibliyə təhvil verilmişdir. Məsul katib rolunu oynayan tələbəyə tapşırıq verilir:

1. Təqdim olunan material barədə qərar qəbul edin.
2. Materialda nəyin çatmadığını, nəyinsə artıq olduğunu müəyyən edin.
3. Başlıqlarla razısınızmı?
4. Lazımi düzəlişləri edin və ya da materialı şöbəyə qaytarın.

Dördüncü hərəkət. Baş redaktor qərar qəbul edir. Baş redaktor rolunu oynayan tələbəyə tapşırıq verilir:

1. Materialı qiymətləndirin.
2. Oxucunun bu materiala mümkün reaksiyasını müəyyən etməyə çalışın.
3. Redaktor düzəlişlərini edin və ya da materialı katibliyə qaytarın.

Beşinci hərəkət. Material artıq çap olunmuşdur (şərti). Redaksiyanın əməkdaşları rolunu oynayan tələbələrə tapşırıq verilir: -

Materialın üstün və çatışmayan cəhətlərini qiymətləndirin.

Altıncı hərəkət. Naşirin adından çıxış edən müəllim materialı qiymətləndirir, onun səmərəliliyinin səviyyəsini müəyyən edir, işgüzar oyunu yekunlaşdırır.

VI ƏLAVƏ

TƏKLİF OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ

Əsas ədəbiyyat

1. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük – Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005.
2. Mazanlı İ.A. Söz azadlığı və informasiya təhlükəsizliyi: milli və beynəlxalq təminat. Terminlər və anlayışlar. Bakı, “UniPrint” nəşriyyatı, 2005.
3. Mazanlı İ.A. Jurnalistika və müasir dövrün qlobal problemləri: Tədris-metodik vəsait. – Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı. 2012.
4. Məmmədli C.Ə. Müasir jurnalistika. B., 2003.
5. Məmmədli C.Ə. Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri. B., 2006.
6. Rüstəmov A.R. Jurnalistika. Bakı, 2004.
7. Vəliyev H.A. Dünya informasiya agentlikləri. B., 2003.
8. Vəliyev H.A. Beynəlxalq jurnalist təşkilatları. B., 2005.

Əlavə ədəbiyyat

9. Abasov Y. Mədəniyyət siyasi qloballaşmanın xəyali və real təhlükəsi altında. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 2005.
10. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı, 2007.

11. Gözəlov A.Y. Sosial və qlobal ekoloji sistemlərdə proqnozlaşdırma metodu. Bakı, 1998,
12. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. Ekologiya və ətraf mühit. Bakı, 2004.
13. Muradov Ş. İnsan potensialı. Əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, 2004.
14. Rəhmanov F. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində. Bakı, 2002.
15. Salmanov M.Y. Ekologiya və biz. Bakı, 1989.
16. Sərdarov M.Ə. Azərbaycanda miqrasiya prosesləri. Bakı, 2004.
17. Şükürov A. Müasir dövrdə qlobal ekoloji və demoqrafik problemlərin sosial-fəlsəfi mahiyyəti. Bakı, 1998.
18. Şükürov A. Qloballaşdırma: mahiyyəti və perspektivləri. Bakı, 2001.

İNGİLİS DİLİNDƏ

Əsas ədəbiyyat

19. Bak P. How Nature Works. The Science of Self-organized Criticality. Oxford, Oxford University Press, 1997., p. 62.
20. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. Global Transformations. Politics, Economics and Culture. Oxford, 2000.
21. Gallopin G.C. Human dimensions of global change: Linking the global and the local processes // Intern. social science j.: ISSJ. - Oxford, 1991. - Vol.43, N 4.
22. Global commons: site of peril, source of hope. - Oxford etc., 1991. (World development.: Vol.19, N 1).

23. Graham Allison. Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe. – N.Y.: Times Books, 2004.
24. Woods N. Order, Globalization, and Inequality in World Politics. New York: Oxford University Press, 1999.

Əlavə ədəbiyyat

25. Beyond the earth summit: Developing an energy-efficient world. Hearing before the Comm. on gov. affairs, US Senate, 102d Congr., 2d sess., May 21, 1992. - Wash.: Gov.print.off, 1993.
26. Encyclopedia of world problems and human potential / Ed. by Union of intern. assoc. - Munchen etc.: Saur, 1994. Vol. 1: World problems.; Vol.2: Human potential - transformation and values.
27. Hala W.E. An international planning dialogue to help shape the new global system // Futures. - Guildford, 1993. - Vol. 25, N 1.
28. Reich R.B. The work of nations: Preparing ourselves for 21st-century capitalism. - N.Y.: Knopf, 1991.
29. Swift A. Global political ecology: The crisis in economy a. gov.. - L.; Boulder (Col.): Pluto press, 1993.
30. The Global focus: People a. environment in change / Bonnor Ch., Hammond Ch., Hutchinson N. et al.. - Milton: Jacaranda press, 1989.
31. Vaga T. Profiting from Chaos. Using Chaos Theory for Market Timing, Stock Selection and Option Valuation. McGraw-Hill, New York, 1994.

RUS DİLİNDƏ

Əsas ədəbiyyat

32. Беневоленская Т.А. Экологические проблемы в современной публицистике. МГУ, 1987.
33. Берлова О. Некоторые аспекты экологических паблик рилейшнз в России, 1998.
34. Геополитика террора. Геополитические последствия террористических актов в США 11 сентября 2001 года. – М., 2001.
35. Дежкин В.В. Экологам о журналистике. МНЭПУ 2001.
36. Дрёмин В.Н., Глобализация информационных систем как фактор глобализации преступности. - М., 2003.
37. Егоров В.В. Телевидение: теория и практика МНЭПУ 1993.
38. Зазулин Г. Политика, СМИ и наркоситуация в России: обзор публикаций за 1986–2003 годы, М., 2004.
39. Калачев Б. Глобальная информационная сеть «Интернет»: источник наркомании и наркобизнеса (По материалам парламентских слушаний) М.б 1998.
40. Кокошин А.А. Заметки о проблеме ядерного терроризма в современной мировой политике. – М.: УРСС, 2004.
41. Материалы международной конференции в Бонне "СМИ, конфликты и терроризм" – М., 2002.
42. Международный терроризм: внутренняя структура понятия и его роль в политическом дискурсе / Под ред. Л.Е. Бляхера. – Хабаровск. 2005.

43. Модестов С.А. Информационное противоборство как фактор геополитической конкуренции. М., 1999.
44. Севастьянов В.А. Электронные СМИ, психоэкология и выживание. М., 2003.
45. Шарон М. Фридман, Кеннет А.Фридман. Пособие по экологической журналистике. ТАСИС, 1998.
46. Хакен Г. Информация и самоорганизация. М., "Мир", 1991.
47. Халлберг Т. Роль СМИ в борьбе против наркоти-ков. М., 2003.
48. Хелд Дэвид, Гольдблатт Дэвид, Макгрю Энтони, Перратон Джонатан. Глобальные трансформации. – М., 2004.

Əlavə ədəbiyyat

49. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М., 1998.
50. Валеева З. Наркомания – не насморк, который можно вылечить в домашних условиях. Казань, 2003.
51. Вишневский А.Г. Мировой демографический взрыв и его проблемы. М., 1987.
52. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. М., 2000.
53. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М., 2001.
54. Глобальные проблемы в рамках ООН (под ред. П.Тейлора и А.Дж.Р.Груй). М., 1990.
55. Дрейер О., Лось Б.В., Лось В.А. Глобальные проблемы и “третий мир”. М., 1991.
56. Иванов В.Н., Иванов А.В., Доронин А.О. Управленческая парадигма XXI века. – М., 2002
57. Кинг А., Шнайдер Б. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба. М., 1991.

58. Киссинджер Г. Дипломатия. М., 1997.
59. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? Пер. с англ. Под ред. Иноземцова В.Л., М., 2002.
60. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. М., 1999.
61. Князева Е. Н., Туробов А. Единая наука о единой природе. Синергетика значит "совместное действие". Новый мир, 2000, №3.
62. Косов Ю.В. Международный терроризм как глобальная проблема. – М., 2003.
63. Лапкин В.В., Пантин В.И. Геоэкономическая политика и глобальная политическая история. – М.: «Олита», 2004.
64. Ласло Э. Пути, ведущие в грядущее тысячелетие: проблемы и перспективы. Вопросы истории естествознания и техники (ВИЕТ) №4 1997, №1 1998.
65. Лейбин В.М. «Модели мира» и образ человека. М., 1982.
66. Малков В. Мир и война. Новое мышление. М., 1985.
67. Материалы международной конференции “Проблемы свободы слова, информации и печати в теории и практике стран Западной, Центральной, Восточной Европы и США”. - М., 2004.
68. Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ /Под ред. А.А. Кокошина и А.Д. Богатурова. – М.: URSS, 2004.
69. Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М.: Аспект-пресс, 2004.
70. Набиев Р.А., Кахраманов К.Ш. Глобальные проблемы человечества. Баку, 2001.
71. Пестел Э. За пределами роста. М., 1988.
72. Печчеи А. Человеческие качества. М., 1985.

73. Родионов И.А. глобальные проблемы человечества. М., 1995.
74. Севдималиев Р. Международный терроризм – глобальная проблема современности. Баку, Элм, 2004.
75. Сивец ван Рейзема Я.В. Философия планетаризма. М., 1995.
76. Суслов Е.В. Общественное мнение и геополитика. //300 лет российской газете. М., МГУ, 2002.
77. Тоффлер Элвин. Шок будущего. – М., 2001.
78. Тоффлер Элвин. Третья волна. – М., 2002. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. – М., 2001.
79. Черняков Б.А. Аграрный сектор: состояние, тенденции, перспективы // США на рубеже веков / Под ред. С.М. Рогова. – М., 2001.
80. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. – М., 2001.

VII ƏLAVƏ

TƏKLİF OLUNAN İNTERNET SAYTLARI

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı: <http://www.un.org/>.
2. ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu: <http://www.osce.org/odihr>.
3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi: <http://www.meclis.gov.az/>.
4. Beynəlxalq Jurnalistlər İttifaqı (IFJ – International Federation of Journalists): <http://www.ifj.org/>.
5. Fairness and Accuracy in Reporting»: <http://www.fair.org/>.
6. Media Education Foundation: <http://mediaed.org/>.
7. MediaChannel: <http://www.mediachannel.org/>.
8. Pew Research Center for the People and the Press: <http://www.people-press.org/>.
9. Press Wise Trust: <http://www.presswise.org.uk/>
10. www.bbc.com
11. www.cnn.com
12. “Azərbaycan” qəzeti - <http://azerbaijan.news.az/>
13. “Xalq qəzeti” - <http://www.xalqqazeti.com/>
14. “Bakinskiy raboçiy” qəzeti - <http://www.br.az/>
15. “Vışka” qəzeti - <http://www.vyshka.com/>
16. “Respublika” qəzeti - <http://www.respublica.news.az/>
17. “525ci qəzet” - <http://www.525ci.com/>
18. “Zaman” qəzeti - <http://www.zaman.com.az/>
19. “Ekspress” qəzeti - <http://www.express.com.az/>
20. “Olaylar” qəzeti - <http://www.olaylar.net/>
21. “Üç nöqtə” qəzeti - <http://www.ucnoqta.com/>
22. “Şərq” qəzeti - <http://www.sherg.az/>
23. “Yeni Azərbaycan” qəzeti - <http://www.yeniazerbaycan.com/>
24. “Yeni Müsavat” qəzeti - <http://www.musavat.com/>
25. “Azadlıq” qəzeti - <http://www.azadliq.az/>
26. “Səs” qəzeti - <http://www.ses-az.com/>

27. “Ədalət” qəzeti - <http://www.adalet-az.com/>
28. “Ayna” qəzeti - <http://www.ayna.az/>
29. “Zerkalo” qəzeti – <http://www.zerkalo.az/>
30. “Exo” qəzeti - <http://www.echo-az.com/>
31. Xeber.net . Xəbərlər portalı. - <http://www.xeber.net/>
32. Azerbaijantoday.com Xəbərlər portalı. - <http://www.azerbaijantoday.com/>
33. İnternet News - <http://www.internet.news.az/> -
34. Azərbaycan Xəbərlər Kanalı - <http://www.xeberler.com/>
35. İnformasiya.com - <http://www.informasiya.com/>
36. Azerbaijan İnternational. - <http://www.azer.com/>
37. Consulting and Business World - <http://www.az/mm/cb>
38. Baku Sun. - <http://www.bakusun.az/>
39. Azernews. - <http://www.azernews.net/>
40. Day.AZ. - <http://www.day.az/>
41. Media Forum - <http://www.mediaforum.az/>
42. Times.az - <http://www.times.az/>

VIII ƏLAVƏ

BMT-nin Minillik Bəyannaməsi

ÖN SÖZ

Birləşmiş Millətlərin Minillik Bəyannaməsi yeni əsr üçün tarixi sənəddir. 2000-ci il sentyabr ayının 6-dan 8-dək Nyu Yorkda keçirilən Minillik Sammitində qəbul olunmuş bu sənəd dünya rəhbərlərinin ən böyük yığınağında iştirak edən 147 Dövlət və Hökumət başçılarının, ümumilikdə isə 191 millətin maraqlarını təmsil edir.

Bu Bəyannamə uzun aylar boyu davam edən söhbətlərdən sonra, insanların səsinin eşidilməsinə imkan yaradan regional müzakirələr və Minillik Forumu nəzərə almaqla ərsəyə gətirilib. Mənim Minillik Hesabatımda təklif etdiyim bir çox tapşırıq və vəzifələrin bu Bəyannaməyə daxil edilməsini görmək mənim üçün çox xoşdur.

Sammitin keçirilməsini təklif etməkdə mənim istəyim Minilliyin simvolik qüvvəsini dünyanın hər yerində yaşayan insanların əsl ehtiyaclarını ödəmək işinə yönəltməkdən ibarət olub. Dünya rəhbərlərinə qulaq asarkən və onların qəbul etdikləri Bəyannaməni oxuyarkən mən qarşılaşdığımız problemlər və bu problemlərin həlli yolunda təcili addımlar atılmasına çağırış barədə onların fikirlərindəki nəzərə çarpacaq dərəcədə oxşarlıqdan çox təsirləndim.

Rəhbərlər hədsiz yoxsulluq içərisində yaşayan insan təbəqəsinin sayının yarıyadək azaldılması, hamının təmiz su və ilkin təhsillə təmin edilməsi, HIV/AIDS-in yayılmasının qarşısının alınması və digər inkişaf yönümlü nailiyyətlərin əldə olunması üçün xüsusi vəzifələr müəyyən ediblər. Onlar Birləşmiş Millətləri sülh əməliyyatlarını gücəndirilməyə çağırırlar ki, aztəminatlı insan təbəqələri ehtiyac duyduqları

anlarda bizlərə arxalana bilsinlər. Onlar eyni zamanda bizi ədalətsizliyə və qeyri-bərabərliyə, terrora və cinayətlərə qarşı mübarizə aparmağa və ümumi irsimizi, bəşəriyyəti gələcək nəsillərin xatirinə qorumağa çağırırlar.

Bəyannamədə dünya rəhbərləri bu Təşkilatı yeni əsrə uyğunlaşdırmaq üçün aydın istiqamətlər göstəriblər. Onlar haqlı olaraq Birləşmiş Millətlərin səmərəliliyi ilə çox maraqlanırlar. Onlar işlərin icra olunduğunu və ən əsası isə bu işlərin nəticələrini görmək istəyirlər. Öz tərəfimdən onu deyə bilərəm ki, mən və mənim bütün işçi heyətim bütün cəhdlərini bu tapşırıqların həll olunmasına həsr edəcəyik. Ancaq eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, elə həmin dünya rəhbərlərinin özləri Birləşmiş Millətləri təşkil edirlər. Qarşıya qoyduqları məqsədlərin əldə olunması onların qüvvəsindən asılıdır və buna görə də elə onlar özləri bu nailiyyətlər üçün cavabdehdirlər. Mən həmin rəhbərlərə, onların seçicilərinə, bütün dünya xalqlarına deyirəm: Birləşmiş Millətlərin hər hansı bir problemə sinə gərib-gərmədiyini yalnız siz müəyyən edə bilərsiniz.

Kofi Annan

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi

Baş Assambleya aşağıdakı Bəyannaməni qəbul edir:

Birləşmiş Millətlərin Minillik Bəyannaməsi

I. Dəyər və Prinsiplər

1. Biz, Dövlət və Hökumət başçıları 6-8 sentyabr 2000-ci il tarixində, yeni minilliyin astanasında Birləşmiş Millətlərin Nyu Yorkda yerləşən Baş Qərargahında tolaşmışıq ki, daha sülhsevər, çiçəkli və ədalətli bir dünyanın vacib prinsipləri kimi bu Təşkilata və onun Nizamnaməsinə qarşı sədaqətimizi bir daha təsdiq edək.

2. Biz bilirik ki, hər birimizin öz cəmiyyətlərimiz üzrə daşdıığımız ayrı-ayrı öhdəliklərdən əlavə, biz qlobal səviyyədə insan şəxsiyyəti, bərabərlik və obyektivlik kimi məsələlər üzrə ümumi cavabdehlik daşıyıq. Rəhbər olmaqla biz eyni zamanda bütün dünya xalqları, xüsusilə də daha aztəminatlı təbəqə və daha dəqiq desək, gələcəyin sahibi olmalı olan dünya uşaqları qarşısında daha böyük cavabdehlik daşıyıq.

3. Biz daimi və bəşəri olaraq yaratdığımız Birləşmiş Millətlərin Nizamnaməsində irəli sürülən prinsip və məqsədlərə sadıq qaldığımızı təsdiq edirik. Əslində, dünya millətləri və xalqları bir birindən daha çox asılı və bir birləri ilə daha çox əlaqəli hala gəldikləri üçün yuxarıda göstərilən amillərin müvafiqliyi və ilham yaratma gücü daha da artıb.

4. Nizamnamədə göstərilən məqsədlər və vəzifələrə əsasən biz bütün dünyada uzun-müddətli və ədalətli bir sülh şəraitini bərqərar etməliyik. Biz Dövlətlərin suveren bərabərliyini müdafiə etmək, onların ərazi bütövlüyünə və siyasi müstəqilliyinə hörmət etmək, münaqişələri sülh yolu ilə ədalət prinsipləri və beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq, həll etmək koloniya və xarici işğal əsarətində qalan xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüquqlarını,

dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq insan hüquqları və fundamental azadlığa hörmət, irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq hər kəsin bərabər hüquqlarına hörmət, iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli beynəlxalq məsələlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlıq kimi amilləri dəstəkləməkdə əlimizdən gələni əsirgəməməliyik.

5. Biz inanırıq ki, bu gün qarşımızda duran əsas vəzifə qloballaşmanın bütün dünya insanların həyatında müsbət bir qüvvəyə çevrilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Çünki qloballaşma insanlara böyük imkanlar təklif etdiyi halda, hal-hazırda onun mənfəəti və dəyərləri insanlar arasında bərabər şəkildə bölüşdürülmür. Biz başa düşürük ki, inkişaf etməkdə olan və ya keçid dövrü iqtisadiyyatına malik olan ölkələr bu ümumi problemə sinə gərməkdə böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Ona görə də, yalnız geniş və davamlı cəhdlər hesabına bizim ümumi bəşəriyyət və onun bütün müxtəliflikləri əsasında hamı arasında bərabər bölüşdürülmüş bir gələcək yaratmaqla qloballaşmanı hamı üçün tam ədalətli və obyektiv şəkildə gətirmək olar. Bu cəhdlərə qlobal səviyyədə qəbul olunmuş, inkişaf etməkdə olan ölkələr və ya keçid dövrü yaşayan iqtisadiyyatların ehtiyaclarına cavab verən qayda-qanunlar və ölçülər daxil olmalı və həmin ölkələrin səmərəli iştirakı sayəsində formalaşdırılaraq icra olunmalıdır.

6. Biz müəyyən fundamental dəyərlərin iyirmi birinci əsrdə beynəlxalq münasibətlər sahəsində əsas xarakter daşıyacağını nəzərə alırıq. Bunlar aşağıdakılardır:

○ **Azadlıq.** Kişilər və qadınlar layiqli həyat tərzini keçirmək və öz uşaqlarını da bu tərzdə, aclıqdan və zorakılıq qorxusundan, təzyiqdən və ya ədalətsizlikdən uzaq böyütmək hüququna malikdirlər. Xalqların iradəsinə əsaslanan demokratik və iştirak xarakterli hakimiyyət bu hüquqların ən yaxşı təminatçısıdır.

o **Bərabərlik.** Heç bir fərd və ya heç bir millət inkişafdan mənfəətlənmək imkanından məhrum edilməli deyil. Kişilər və qadınlar üçün bərabər hüquqlar və imkanlar yaradılmalıdır.

o **Həmrəylik.** Qlobal problemlər, obyektivlik və sosial ədalətin əsas prinsiplərinə müvafiq olaraq mənfəətlərin və yüklərin bərabər paylanması şəklində idarə olunmalıdır. Əzab çəkənlərə və ya daha az mənfəət əldə edənlərə daha çox mənfəət əldə edənlər yardım etməlidirlər.

o **Dözümlülük.** İnsan varlıqları öz inanc, mədəniyyət və dil müxtəlifliklərinə baxmayaraq bir-birlərinə hörmətlə yanaşmalıdırlar. Cəmiyyətlər daxilində və cəmiyyətlər arasında mövcud olan fərqlər nə hədə qorxu, nə də təzyiqlə qarşılmalı, əksinə insanlığın qiymətli dəyərləri kimi qorunmalıdır. Sülh mədəniyyəti və bütün sivilizasiyalar arasında dialoq çox fəal şəkildə həyata keçirilməlidir.

o **Təbiətə hörmət.** Davamlı inkişaf amillərinə əsasən bütün canlı varlıqların və təbii resursların idarə olunması sahəsində yüksək ağıl və uzaqgörənlik nümayiş olunmalıdır. Yalnız bu yolla təbiətin bizə bəxş etdiyi ölçüyə gəlməz sərvətlər qorunub-saxlana və gələcək nəsillərə ötürülə bilər. Bizim və gələcək nəsillərin yaxşı yaşaması üçün hal-hazırda mövcud olan qeyri-davamlı istehsal və istehlak qaydaları dəyişdirilməlidir.

o **Bölüşdürülmüş məsuliyyət.** Ümumdünyəvi iqtisadi və sosial inkişafın idarə olunması üzrə məsuliyyət, həmçinin, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik sahəsindəki təhlükələr dünyanın bütün xalqları arasında bərabər bölüşdürülməli və çoxşaxəli tərzdə həyata keçirilməlidir. Dünyada ən universal və ən geniş təmsil olunmuş təşkilat kimi Birləşmiş Millətlər bu işdə mərkəzi rol oynamalıdır.

7. Bu bölüşdürülmüş dəyərləri icraya çevirmək üçün biz xüsusi əhəmiyyət verdiyimiz əsas vəzifələri müəyyən etmişik.

II. Sülh, Təhlükəsizlik və Tərksilah

8. Biz öz xalqlarımızı, son onillik ərzində 5 milyondan çox insan həyatına son qoyan Dövlətlər daxili və ya Dövlətlərarası müharibə təhlükəsindən azad edəcəyik. Biz həmçinin, kütləvi qırğın silahlarının yaratdığı təhlükəni də aradan qaldırmağın yollarını axtaracağıq.

9. Beləliklə biz aşağıdakıları qət edirik:

Milli işlərdə olduğu kimi beynəlxalq işlərdə də qanunun aliliyinə hörməti gücləndirmək, xüsusilə də Birləşmiş Millətlərin Nizamnaməsinə uyğun olaraq Üzv Dövlətlərin tərəflər kimi çıxış etdikləri halda Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarlarına əməl etmələrinə təminat yaratmaq.

o Birləşmiş Millətlərin sülh və təhlükəsizlik məsələlərini daha səmərəli şəkildə idarə etməsi üçün onu, münaqişələri sülh yolu ilə həll etmək, sülhü qoruyub-saxlamaq, münaqişələrdən sonra sülhü bərqərar etmək və yenidənqurma işləri aparmaq üçün lazım olan müvafiq alətlərlə təmin etmək. Bu baxımdan biz Birləşmiş Millətlərin Sülh Əməliyyatları Qrupunun hesabatına istinad edərək Baş Assambleyadan onun məsləhətlərini təcili olaraq müzakirə etməyi xahiş edirik.

o Nizamnamənin 8-ci Fəsilinə müvafiq olaraq Birləşmiş Millətlərin regional təşkilatlarla əməkdaşlığını gücləndirmək.

o Silahlara nəzarət və tərksilah, beynəlxalq humanitar, hüquq və insan hüquqları kimi sahələrdə əldə olunmuş razılaşmaların Dövlətlər tərəfindən icra olunmasını təmin etmək və bütün Dövlətləri Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunu imzalamağa və təsdiq etməyə çağırmaq.

o Beynəlxalq terrorizmə qarşı razılaşdırılmış addımlar atmaq və bütün müvafiq beynəlxalq konvensiyalara tezliklə qoşulmaq

o Ümumdünya narkomaniya problemini aradan qaldırmaq sahəsindəki öhdəliklərin icrası yönündə cəhdlərimizi ikiqat artırmaq.

o Transmilli cinayətin bütün aspektləri, o cümlədən qanunsuz silah satışı, kontrabanda və çirkin pulların yuyulması kimi işlərə qarşı mübarizə cəhdlərini intensivləşdirmək.

o Birləşmiş Millətlərin iqtisadi sanksiyalarının günahsız insanlara mənfi təsirini azaltmaq, bu sanksiyalar recimini adi baxışlara tətbiq etmək və sanksiyaların üçüncü tərəflərə mənfi təsirini aradan qaldırmaq.

o Kütləvi qırğın silahlarının, xüsusilə də nüvə silahlarının ləğv olunmasına çalışmaq və bu məqsədə nail olmaq üçün bütün variantlardan, o cümlədən nüvə təhlükəsinin aradan qaldırılması yollarını müəyyən etmək üçün beynəlxalq konfrans çağırılmasının mümkünlüyündən istifadə etmək.

o Kiçik və yüngül silahların qanunsuz satışına son qoymaq məqsədilə təcili addımlar atmaq, xüsusilə də silah ötürülməsi prosesini daha şəffaf şəkildə həyata keçirməklə və regional tərksilah işlərini dəstəkləməklə, Kiçik və Yüngül Silahların Qanunsuz Satışı üzrə Birləşmiş Millətlərin qarşidan gələn Konfransının bütün tövsiyələrini nəzərə almaqla bu məqsədə nail olmaq.

o Bütün Dövlətləri Yerüstü Minaların İstifadəsi, Tədarükü və Ötürülməsinin Qadağan Edilməsi və Onların Zərərsizləşdirilməsi Konvensiyasına, həmçinin, şərti silahlar üzrə Konvensiyaya əlavə edilmiş minalar üzrə protokola qoşulmağa çağırmaq.

10. Biz Üzv Dövlətləri, fərdi və kollektiv şəkildə, həm indi, həm də gələcəkdə Olimpik Barışıqlığa riayət

etməyə və Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin idman və Olimpiada oyunları vasitəsilə sülh və insan anlaşmasını gücləndirmək üçün göstərdiyi cəhdləri dəstəkləməyə səsləyirik.

III. İnkişaf və Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması

11. Biz kişiləri, qadınları və uşaqları misgin və qeyri-insani yaşayış şəraitindən və milyonlarla insanın düşər olduğu hədsiz kasıblıqdan azad etmək üçün əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik. Biz inkişaf hüququnun hər bir kəs üçün həqiqətə çevrilməsi və bütün bəşəriyyətin kasıblıqdan yaxa qurtarmasına çalışacağıq.

12. Buna görə də biz həm qlobal, həm də milli səviyyələrdə elə bir mühit yaratmağa qərar vermişik ki, bu mühit inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması məqsədləri üçün əlverişli olsun.

13. Yeri gəlmişkən, bu öhdəliklərin uğurla yerinə yetirilməsi hər bir ölkə daxilində mövcud olan yaxşı idarəetmədən asılıdır. O həmçinin, beynəlxalq səviyyədə yaxşı idarəetmədən və maliyyə, pul və ticarət sistemlərindəki şəffaflıqdan asılıdır. Biz açıq, obyektiv, qaydalara əsaslanan, aşkar və ayrışdırıcı salmayan çoxşaxəli ticarət və maliyyə sistemlərinə əsaslanırıq.

14. Davamlı inkişaf sahəsində gördükləri işləri maliyyələşdirmək üçün lazım olan resursları səfərbər etməkdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin qarşılaşdıqları problemlər bizi narahat edir. Buna görə də biz İnkişafın Maliyyələşdirilməsi üzrə Yüksəksəviyyəli Beynəlxalq və Dövlətlər-arası tədbirin 2001-ci ildə keçirilməsi üçün əlimizdən gələni edəcəyik.

15. Biz eyni zamanda, ən zəif inkişaf etmiş ölkələrin xüsusi ehtiyaclarını ödəmək sahəsində də öhdəliklər götürmüşük. Bu baxımdan biz 2001-ci ilin may ayında keçirilməli olan Birləşmiş Millətlərin Ən Zəif İnkişaf Etmiş

Ölkələr üçün Konfransı alqışlayırıq və onun uğurla həyata keçməsi üçün qüvvələrimizi mümkün qədər səfərbər edəcəyik. Biz sənaye ölkələrini aşağıda göstərilənləri həyata keçirməyə çağırıq:

- Əsasən həmin Konfransın keçirildiyi müddət ərzində ən zəif inkişaf etmiş ölkələrdən edilən bütün əsas ixracın qeyri-məhdud səviyyədə və rüsum-xərcləri alınmadan əldə olunması üzrə müvafiq qayda qəbul etmək;
- Məsələni ləngitmədən həddən artıq borc altında olan ölkələri borclardan azad etmək üzrə müvafiq proqramları icra etmək və həmin ölkələrin yoxsulluğu aradan qaldırma üzrə göstərdikləri cəhdlərin əvəzinə onların bütün rəsmi ikitərəfli borclarını ləğv etmək; və
- Xüsusilə öz resurslarını həqiqətən yoxsulluğun aradan qaldırılması işinə sərf etməyə çalışan ölkələrə daha geniş inkişaf yönümlü yardım göstərmək.

16. Eyni zamanda biz, az və ya orta gəlirlə inkişaf etməkdə olan ölkələrin borclarını uzun müddət ərzində idarə edə bilmələri üçün tərtib olunmuş müxtəlif milli və beynəlxalq tədbirlər vasitəsilə borc problemləri ilə daha ətraflı və səmərəli şəkildə məşğul olmağı qərarlaşdırırıq.

17. Biz həmçinin, Barbados İcra Proqramını və Baş assambleyanın 22-ci xüsusi sessiyasının nəticələrini təcili və tam surətdə həyata keçirməklə inkişaf etməkdə olan kiçik ada Dövlətlərinin xüsusi ehtiyaclarını ödəməyi qət edirik. Biz beynəlxalq ictimaiyyəti təhrik edirik ki, aztəminatlı təbəqələrin inkişafında inkişaf etməkdə olan kiçik ada Dövlətlərinin ehtiyaclarını nəzərə almağa təminat yaratsınlar.

18. Biz dənizə çıxışı olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələrin xüsusi ehtiyaclarını və problemlərini başa düşür və həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli donörələri həmin ölkələrin xüsusi inkişaf ehtiyaclarını ödəmək və onların tranzit

nəqliyyat sistemlərini təkmilləşdirməklə coğrafi çətinlikləri aradan qaldırmalarına kömək etmək məqsədilə bu qrup ölkələrə göstərilən maliyyə və texniki yardımı artırmağa çağırıq.

19. Bundan əlavə biz aşağıdakıları qət edirik:

- 2015-ci ilədək gündəlik gəliri bir dollardan aşağı olan və aclıqdan əzab çəkən insan təbəqələrinin sayını yarıyadək azaltmaq, və həmin vaxta qədər təmiz içməli su əldə edə bilməyən və ya onun üçün pul ödəmək imkanı olmayan insan təbəqələrinin sayını yarıbayarı azaltmaq.

- Həmin vaxta qədər dünyanın hər bir yerində yaşayan uşaqların, oğlan və qızların ibtidai təhsili bitirmələrinə və onların sonradan bütün növ təhsil imkanlarından istifadə etmələrinə təminat yaratmaq.

- Həmin vaxta qədər (3 rüb ərzində) ana ölümü hallarının sayını və beş yaşınadək uşaqların ölüm hallarının mövcud dərəcəsini 2/3 dəfə azaltmaq.

- Həmin vaxta qədər bəşəriyyətə ağır zərbə vuran HIV/AIDS-in, malyariyanın və digər irimiqyaslı xəstəliklərin yayılmasını dayandırmaq və müalicəsinə çalışmaq.

- HIV/AIDS-lə yoluxmuş uşaqlara xüsusi yardım göstərmək

- 2020-ci ilədək xarabalıqlarda yaşayan ən azı 100 milyon əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün "Xarabalıqlarsız Şəhərlər" adlı təşəbbüsdə təklif olunmuş vacib nailiyyətləri əldə etmək.

20. Biz həmçinin aşağıdakıları qərarlaşdırırıq:

- Yoxsulluğa, aclığa və xəstəliklərə qarşı mübarizə aparmanın və həqiqətən davamlı olan inkişafa təkan vermənin səmərəli yolları kimi gender bərabərliyi və qadınlara səlahiyyət verilməsini təkmilləşdirmək.

o Dünyanın hər bir yerində yaşayan gənclərin layiqli və məhsuldar iş tapmalarına imkan yarada bilən strategiyaları tərtib və icra etmək.

o İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə əsas dərman preparatlarına ehtiyacı olan insanların onları asanlıqla əldə etmələrinə imkan yaratmaq məqsədilə farmasevtik sənayeni gücləndirmək.

o İnkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması sahələrində özəl sektor və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə güclü müttəfiqlik yaratmaq.

o ECOSOC-un 2000-ci ildə nazirlər səviyyəsində keçirilmiş sessiyasında qəbul olunmuş Bəyannamədə göstərilən məsləhətlərə müvafiq olaraq hər bir kəsin yeni texnologiyaların, o cümlədən informasiya və rabitə texnologiyalarının mənfəətindən bəhrələnməyə təminat yaratmaq.

Ümumi Ətraf Mühitimizin Mühafizəsi

21. Biz bütün bəşəriyyəti, hər şeydən əvvəl isə, uşaqlarımızı və nəvələrimizi, insan əməlləri ilə hədsiz şəkildə korlanmış planetdə yaşamaq təhlükəsindən azad etmək və vəsaitləri ehtiyaclarını ödəməyən insanlara yardım etmək üçün əlimizdən gələni etməliyik.

22. Biz davamlı inkişaf prinsiplərini, o cümlədən Birləşmiş Millətlərin Ekologiya və İnkişaf üzrə Konfransında razılaşdırılmış 21-ci Gündəlikdə irəli sürülən prinsipləri dəstəklədiyimizi bir daha təsdiq edirik.

23. Buna görə də biz bütün ekoloci fəaliyyətimiz daxilində yeni etik müdafiə və nəzarət variantı qəbul edir və ilkin addım kimi aşağıdakıları qəbul edirik:

o Kioto Protokolunun Birləşmiş Millətlərin Ekologiya və İnkişaf üzrə 2002-ci ildə keçiriləcək Konfransının onuncu ildönümünə qədər qüvvəyə minməsinə təminat etmək

və istixana qazlarının tələb edilən səviyyədə azaldılmasına başlamaq yönündə bütün cəhdləri səfərbər etmək.

o Bütün növ meşələrin idarə olunması, nəzarəti və inkişafı üçün bütün cəhdlərimizi intensivləşdirmək

o Bioloci Müxtəliflik Konvensiyasının və Ciddi Quraqlığa və ya Səhrələşməyə düçar olmuş Ölkələrdə, xüsusilə də Afrikada Səhrələşməyə Qarşı Mübarizə Konvensiyasının icra olunması üçün müvafiq təzyiq göstərmək.

o İnsanlara həm sulardan, həm də müvafiq ləvazimatlardan lazımi qədər istifadə imkanını verən, suların regional, milli və yerli səviyyələrdə idarə olunması strategiyaları vasitəsilə sulardan qeyri-davamlı istifadəni dayandırmaq.

o Təbii və insanların törətdiyi fəlakətlərin sayının və təsirinin azaldılması üçün əməkdaşlığı gücləndirmək.

o Müxtəlif nəsillərin informasiya mənbələrindən lazımi qədər istifadələrinə təminat yaratmaq

V. İnsan Hüquqları, Demokratiya və Səmərəli İdarəetmə

24. Biz, demokratiyanı inkişaf etdirmək, qanunun aliliyini gücləndirmək, həmçinin, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarına və fundamental azadlıqlara, o cümlədən inkişaf hüquqlarına hörmət etmək yolunda əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik.

25. Bu məqsədlə də biz aşağıdakıları qəbul edirik:

o İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Bəyannaməsinə tam hörmətlə yanaşmaq və ona sadıq qalmaq.

o Bütün üzv ölkələrdə hamının sivil, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının tam müdafiəsi və gücləndirilməsi uğrunda mübarizə aparmaq.

o Demokratiyanın prinsiplərini və təcrübələrini həyata keçirmək üçün bütün üzv ölkələrimizin potensial

imkanlarını artırmaq və insan hüquqlarına, o cümlədən azlıqların hüquqlarına hörməti gücləndirmək.

○Qadınlara qarşı zorakılıq hallarının bütün formalarına qarşı mübarizə aparmaq və Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvi üzrə Konvensiyanı həyata keçirmək.

○Miqrantların, miqrant işçilərin və onların ailələrinin hüquqlarına hörmət etmək onları qorumaq, bir çox cəmiyyətlərdə artmaqda olan irqçilik və ksenofobiya (xarici vətəndaşlara qarşı kinli münasibət) hərəkətlərinə son qoymaq və bütün cəmiyyətlərdə harmoniya və dözümlülüyü gücləndirmək məqsədilə müvafiq addımlar atmaq.

○ Mühüm rola malik olan mətbuatın azadlığını və ictimaiyyətin informasiya mənbələrindən istifadə etmək hüquqlarını təmin etmək.

VI. Aztəminatlı Təbəqələrin Müdafiəsi

26. Biz, təbii fəlakətlərdən, soyqırımlardan, silahlı münaqişələrdən və başqa insani əməllərdən əzab çəkən uşaqlara və sivil vətəndaşlara yardım etmək və onları müdafiə etmək üçün bütün cəhdlərimizi sərf edəcəyik ki, həmin insanlar mümkün qədər tez bir müddət ərzində normal həyat şəraiti əldə etmiş olsunlar.

Bu məqsədlə də biz aşağıdakıları qət edirik:

○Beynəlxalq humanitar qanunlara müvafiq olaraq mürəkkəb fəvqəladə vəziyyətlərdə vətəndaşların müdafiəsini gücləndirmək.

○Qaçqınları özündə məskunlaşdıran ölkələrdə problemlərin bölüşdürülməsi və bu ölkələrin aldığı yardımın əlaqələndirilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək, bütün qaçqın və didərginlərin sağ-salamat və könüllü olaraq öz yurd-yuvalarına qayıtmalarına və öz

cəmiyyətlərində rahat şəkildə məskunlaşmalarına yardım etmək.

○Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiyanın və onun, uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi, uşaqların satılması, uşaq pozğunluğu və uşaq pornoqrafiyası kimi məsələlərə aid şərti protokolunun təsdiqinə və icrasına təkan vermək.

VII. Afrikanın Xüsusi Ehtiyaclarının Ödənilməsi

27. Biz Afrikada demokratiyanın möhkəmlənməsini dəstəkləyəcək və uzun müddətli sülh, yoxsulluğun aradan qaldırılması və davamlı inkişaf uğrunda mübarizədə onlara yardım edəcək və bununla Afrikanın dünya iqtisadiyyatının cərəyanına qoşulmasına çalışacağıq.

28. Beləliklə də biz aşağıdakıları qət edirik:

○Afrikanın demokratik cəhətdən geridə qalmış bölgələrinin siyasi və institusional strukturlarına tam dəstək vermək Münaqişələrin aradan qaldırılması və siyasi sabitliyi gücləndirmək, resursların bu kontinentdə sülhü bərqərar etmə əməliyyatlarına sərf olunmasına çalışmaq üçün regional və sub-regional mexanizmlərin yaradılmasına və saxlanmasına çalışmaq

○Afrikada yoxsulluğun aradan qaldırılması və davamlı inkişaf sahəsində mövcud problemləri həll etmək üçün xüsusi tədbirlər görmək, o cümlədən borcları ləğv etmək, bazarlardan istifadə imkanlarını artırmaq, Rəsmi İnkişaf üzrə Yardımı gücləndirmək, Birbaşa Xarici Investisiyanı və texnologiya imkanlarını artırmaq.

○HIV/AIDS epidemiyası və digər yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün özünə potensial imkanlar yaratmaqda Afrikaya yardım etmək

VIII. Birləşmiş Millətlərin Gücləndirilməsi

29. Biz Birləşmiş Millətləri, öz qarşısında duran bütün prioritetləri yerinə yetirmək üçün daha səmərəli bir alətə çevirmək yolunda əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik; həmin prioritetlər aşağıdakılardan ibarətdir: dünyanın bütün insanelərinin inkişafı və yoxsulluğun aradan qaldırılması uğrunda mübarizə; cahillik və xəstəliklərə, ədalətsizliyə, zorakılığa, terror və cinayətlərə və bizim ümumi evimizin korlanması və dağıdılmasına qarşı mübarizə.

30. Beləliklə də biz aşağıdakıları qəti edirik:

- Baş Assambleyanın BMT-nin baş məsləhətçi, qanunverici və təmsilçi orqanı kimi mərkəzi rolunu bir daha təsdiq etmək və onun öz rolunu səmərəli şəkildə həyata keçirməsi üçün lazımı şəraiti yaratmaq

- Təhlükəsizlik Şurasının bütün aspektlərində ətraflı islahatlar aparılmasına nail olmaq üçün cəhdlərimizi intensivləşdirmək

- Mövcud nailiyyətlərinə əsaslanaraq İqtisadi və Sosial Şuranı daha da gücləndirmək və Nizamnamədə onun üçün təyin olunmuş rolunu icra etməsinə yardım etmək

- Beynəlxalq məsələlərdə ədaləti və qanunun aliliyini təmin etmək məqsədilə Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsini gücləndirmək

- Birləşmiş Millətlərin əsas orqanlarının öz funksiyalarını yerinə yetirmələrinə təkan vermək məqsədilə onlar arasında əlaqələndirməni və mütəmadi məşvərəti möhkəmləndirmək

- Təşkilatın, öz qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirməsi üçün ona lazım olan resurslarla vaxtı-vaxtında və əvvəlcədən təchiz olunmasını təmin etmək

- Ən yaxşı idarəetmə təcrübəsi və mümkün texnologiyaları tətbiq etmək və Üzv Dövlətlər tərəfindən razılaşdırılmış prioritetləri əks etdirən tapşırıqlara xüsusi

diqqət yetirməklə, Üzv Dövlətlərin maraqları daxilində, Baş Assambleya tərəfindən razılaşdırılmış prosedurlara və qaydalara müvafiq olaraq Katibliyi həmin resurslardan ən mükəmməl şəkildə istifadə etməyə sövq etmək.

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Heyətinin Təhlükəsizliyi üzrə Konvensiyaya ciddi əməl olunmasına nəzarət etmək

- Sülh və inkişaf məsələlərinə tam əlaqələndirilmiş yanaşma metodunu əldə etmək baxımından Birləşmiş Millətlər, onun agentlikləri, Bretton-Vudz təşkilatları və Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, həmçinin, digər çoxtərəfli orqanlar arasında daha geniş siyasi əlaqə və daha mükəmməl əməkdaşlıq yaratmaq

- Müxtəlif sahələrdə, o cümlədən sülh və təhlükəsizlik, iqtisadi və sosial inkişaf, beynəlxalq qanun və insan hüquqları, demokratiya və gender məsələləri sahəsində Birləşmiş Millətlər və milli parlamentlər arasında onların ümumdünya təşkilatları, Parlamentlərarası İttifaqı vasitəsilə əməkdaşlığı gücləndirmək.

- Təşkilatın məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsinə yardım etmək üçün fərdi sektora, qeyri-hökumət təşkilatlarına və vətəndaş cəmiyyətinə daha böyük imkanlar yaratmaq.

31. Biz Baş Assambleyadan tələb edirik ki, bu Bəyannamənin şərtlərinin icrası üzrə əldə olunan nailiyyətləri mütəmadi olaraq nəzərdən keçirsin və Baş Katibdən xahiş edirik ki, Baş Assambleya tərəfindən nəzərdə tutulan və gələcək fəaliyyətin əsası hesab oluna bilən vaxtaşırı hesabatlar hazırlasın.

32. Biz bu tarixi hadisə ilə əlaqədar hamılıqla təsdiq edirik ki, Birləşmiş Millətlər bütün bəşər ailəsinin ümumi bölünməz evidir ki, onun vasitəsilə biz sülh, əməkdaşlıq və inkişaf sahəsində ümumi məqsədlərimizə nail olmağın yollarını axtaracağıq. Buna görə də biz bu ümumi

vəzifələrin həyata keçirilməsinə güclü dəstək verəcəyimizə və onlara nail olmaq üçün əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyimizə söz veririk.

**A/RES/55/2 sayılı Qətnamə
8 sentyabr 2000-ci il**

IX ƏLAVƏ

BMT Baş katibinin

Narkotiklərdən sui-istifadə və onların qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə günü münasibəti ilə

MÜRACİƏTİ

(26 iyun 2008-ci il)

On il bundan öncə dünyada narkotiklərlə bağlı problemin ciddiliyini nəzərə alaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Üzv dövlətləri narkotiklərin təchizatı və ona olan tələbatı azaltmaq üçün güclü fəaliyyət planlarını öhdəliklərinə götürdülər.

Bu gün narkotiklər insanların həyatlarını məhv edir, cinayətlərə səbəb olur və davamlı inkişafı təhlükə altına qoyur. Bunula yanaşı bu gün bizim narkotiklərdən sui-istifadə və onun qanunsuz dövriyyəsinin necə qarşısının alınması barədə daha yaxşı anlayışımız var. Siyasətçilər narkotiklərdən asılılıq və narkotiklərdən istifadəyə meyillik barədə mövcud faktlara diqqət yönəldə bilirlər. Beynəlxalq əməkdaşlıq və texniki yardım hüquq mühafizə orqanlarının imkanlarını daha da artırır. Getdikcə artan inkişafa yardım, yoxsulluğun və fermerlərə davamlı alternativlər təklif etməklə qeyri qanuni məhsulların satışının azaldılmasına kömək edir. Profilaktik və müalicə tədbirlərinə geniş diqqət yetirməklə sağlamlığı narkotiklərə nəzarət strategiyasının mərkəzinə qoyur və HIV/AIDS-in yayılmasının qarşısını alır. Eyni zamanda, ictimaiyyət və dövlətlər narkotiklərə nəzarətin hamının iştirakının vacib olduğu ümumi öhdəlik olması barədə razılığa gəlirlər.

Bizim narkotiklərə meylliyyəni azaltmaq üçün görəcəyəmiz işlərimiz var. Zəif ədliyyə sistemi və məhdud hüquq mühafizə imkanları olan dövlətlər cinayət, korrupsiya və qeyri stabilliyə səbəb olan və Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin uğurlu həyata keçirilməsini təhlükə altına qoyan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin azaldılması üçün yardıma ehtiyac dururlar.

İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannamənin 60 –cı ildönümünü qeyd edərkən, mən bütün Üzv ölkələrə narkotik asılılığı olan və ya narkotiklə bağlı cinayətlərə görə həbsdə olan məhbusların hüquqlarına, xüsusilə də yaşamaq və ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqlarına tam hörmətlə yanaşmaq məsuliyyətlərini xatırladıram. Həmçinin mən Üzv ölkələri narkotik asılılığı ilə mübarizə edən insanlara tibbi və sosial xidmətlərdən istifadə etmək imkanını tam bərabər şəkildə təmin etmələrinə çağırıram. Heç kim narkotik asılılığına görə nə rüsvay nə də diskriminasiya olunmalıdır.

Son on il ərzində edilən birgə səylər nəticəsində biz bütün dünyada narkotik probleminin anlanmasını və narkotiklərin şaxslərə, onların sevdiyi insanlara, icmalara və dövlətlərə olan dağıdıcı təsirinin azaldılması və bu məsələnin həlli yolunda öz bacarığımızı gücləndirmişik. Bu Beynəlxalq Narkotikdən Qanunsuz İstifadəyə Qarşı Mübarizə Günü, gəlin birləşərək narkotiklərin dağıdıcı təsirini azaldaq və onun qarşısını alaq və bununla daha sağlam və təhlükəsiz dünya quraq.

X ƏLAVƏ

TƏKLİF OLUNAN BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI

1. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə. İstənilən nəşri.
2. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt . İstənilən nəşri.
3. İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası. İstənilən nəşri.
4. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası. İstənilən nəşri.
5. Kütləvi informasiya vasitələri və insan hüquqları haqqında Bəyannamə. Avropa Şurasının Konsultativ Assambleyası tərəfindən 23.01.1970-ci ildə qəbul olunmuşdur.
6. Avropa İttifaqı üzv-dövlətlərinin hökumət nümayəndələri konfransının Bəyannaməsi. Maastrixt, 17.02.1992-ci il. “İnformasiya əldə etmək hüququ haqqında Bəyannamə”.
7. “Parlamentlərarası Assambleya üzv-dövlətlərində informasiya münasibətlərinin tənzimlənməsi prinsipləri haqqında” tövsiyə edilən qanunvericilik aktı. Müstəqil Dövlətlər Birliyi iştirakçı-dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının Qərarı ilə qəbul olunmuşdur, 23.05.1993-cü il, Sankt-Peterburq.
8. “İnformasiya sahəsində yeni beynəlxalq nizam”ın yaradılması münasibəti ilə bağlı Talluar Bəyannaməsi. 17.05.1981-ci ildə Talluarda (Fransa) dünyanın 20 ölkəsindən olan müstəqil informasiya strukturlarının rəhbərləri tərəfindən qəbul olunmuşdur.
9. İohannesburq prinsipləri. “Milli təhlükəsizlik, özünüifadə azadlığı və informasiyanın əldə edilməsi”. 1995-ci il oktyabrın 1-də qəbul olunmuşdur.

10. İnformasiya azadlığı haqqında ABŞ Federal Qanunu. (The Federal Freedom of Information Act, 20.06.66).

11. İnsanın şəxsi həyatının müdafiəsi haqqında ABŞ Federal Qanunu. (The Federal Privacy Act).

12. “İctimai rəy sorğusunun bəzi növlərinin nəşri və yayılması haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 77-808, 19.07.1977-ci il.

13. “İdarəetmə orqanları və ictimaiyyət arasında münasibətlərin yaxşılaşmasına yönəldilmiş tədbirlər və inzibati, sosial və maliyyə vəziyyətləri haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 78-753, 17.07.1978-ci il (№ 79-987, 11.07.1979-cu il tarixli Qanunla edilmiş dəyişikliklər nəzərə alınmaqla).

14. “Siyasi həyatın maliyyə aşkarlığı haqqında” Fransa Respublikasının Qanunu. № 88-227, 11.03.1988-ci il.

15. Hamburqun azad Hanzey şəhərinin mətbuatı haqqında Qanun. 29.01.1965-ci il (1980-ci il və 1985-ci il dəyişiklikləri nəzərə alınmaqla).

16. Şimali-Reyn Vestfaliya torpağının mətbuatı haqqında Qanun, Maddə 4 – “İnformasiya hüququ”.

17. Bavariya torpağının mətbuatı haqqında Qanun.

18. İsveç. Mətbuat azadlığı haqqında Akt. 07.02.1974-cü ildə Riksdə qəbul etdiyi redaksiyada, 1983-cü ildə edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə).

XI ƏLAVƏ

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası

(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir)

Mündəricat

Giriş

1. Təhlükəsizlik mühiti
2. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları
3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər
 - 3.1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər
 - 3.2. Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət
 - 3.3. Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm
 - 3.4. Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması
 - 3.5. Regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq
 - 3.6. Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət
 - 3.7. Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq
 - 3.8. İqtisadi qeyri-sabitlik
 - 3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı
 - 3.10. Regional hərbiəhdirmə
 - 3.11. Ekoloji problemlər
4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri
 - 4.1. Təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi
 - 4.1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması
 - 4.1.2. Avropa və Avratlantik strukturlara inteqrasiya
 - 4.1.3. Beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə
 - 4.1.4. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq
 - 4.1.5. Regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər
 - 4.1.5.1. Region ölkələri ilə əməkdaşlıq
 - 4.1.5.2. Qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq
 - 4.2. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi
 - 4.3. Təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

- 4.3.1. Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi
 - 4.3.2. Milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması
 - 4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət və mədəniyyətin qorunması
 - 4.3.4. İqtisadi və sosial inkişaf
 - 4.3.5. Daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi
 - 4.3.6. Sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi
 - 4.3.7. Miqrasiya siyasəti
 - 4.3.8. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti
 - 4.3.9. Nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti
 - 4.3.10. Fövqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi
 - 4.3.11. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti
- Yekun müddəalar

Giriş

Çoxəsrlük dövlətçilik tarixi keçmiş, 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik respublika qurmuş və 1920-ci ildə müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan Sovet İttifaqının süqutundan sonra, 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. Azərbaycan xalqı daha geniş demokratik dəyərlərə qovuşmaq imkanından istifadə edərək, özünün milli dövlətçilik ənənələrinə, tarixi və mədəni irsinə söykənən müasir demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçmişdir.

Müstəqilliyin ilk dövründə gənc respublika Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmış, daxili qeyri-sabitlik, iqtisadi böhran, keçid dövrünün çətinlikləri və digər ciddi problemlərlə üzləşmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası bütün çətinlikləri dəf edərək, düzgün strateji inkişaf yolunu müəyyən edərək, hazırda uğurla irəliləyən, regionda və dünyada öz mövqelərini möhkəmləndirən iqtisadi, siyasi və digər baxımlardan dinamik inkişaf edən müasir ölkəyə çevrilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Xəzər-Qafqaz məkanında regional əməkdaşlıq üçün olduqca mühüm, bir çox hallarda isə həlledici dövlət olub, xüsusən enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynamaqdadır. Bu ümumi strategiyanın başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikasının çiçəklənməsi, davamlı inkişafı və əhalinin rifahının təmin edilməsi, eləcə də bütün regionda təhlükəsizlik və sabitliyin təmin olunmasına töhfə verməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası (bundan sonra Konsepsiya) dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və

demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avratlantik məkana inteqrasiyasını, bununla yanaşı, tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur.

1. Təhlükəsizlik mühiti

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti onun suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqları, davamlı inkişafı, əhalisinin rifah və dəyərlərinin qorunmasına təsir edən amillərin məcmusudur.

Qərbi və Şərqi dünyalarının qovuşduğu coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikası bir çox sivilizasiyaların müsbət məqamlarını özündə cəmləşdirmişdir. Avropanın mütərəqqi dəyərlərini paylaşan və Avratlantik təhlükəsizlik arxitekturasının ayrılmaz bir halqası olan Azərbaycan

Respublikası bu məkanın təhlükəsizliyinə öz töhfəsini verməkdədir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası islam dünyasının bir hissəsi kimi bu mədəniyyətin irs və təkəllürünü bölüşür.

Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi və hazırda qeyri-sabit olan region dostluq və əməkdaşlıq ruhlu regional və beynəlxalq tərəfdaşlarla birlikdə inkişaf üçün səmərəli istifadə oluna biləcək geniş potensiala və imkanlara malikdir. Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii ehtiyatları ölkənin çiçəklənməsi və milli rifahın təmin olunması üçün perspektivlər açır, onu beynəlxalq əhəmiyyətli enerji mənbəyi və beynəlxalq enerji təchizatı şəbəkəsinin mühüm tərkib hissəsinə çevirir.

Azərbaycan Respublikasının və tərəfdaş ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafına artıq töhfə verən beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat və kommunikasiya dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsi, neft və qaz boru kəmərlərinin inşası region ölkələrinin əməkdaşlığının bariz nümunəsidir.

Ölkənin yerləşdiyi coğrafi şərait ona mühüm üstünlüklər verməklə yanaşı, eyni zamanda, onu bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə də üzləşdirir. Bu problemlərin ən vacib və bariz nümunəsi Azərbaycan Respublikasının qonşu Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması və bunun nəticəsində ölkə ərazisinin bir hissəsinin işğal olunması və təxminən bir milyon azərbaycanlının məcburi köçkün və qaçqına çevrilməsidir. Təcavüz zamanı Azərbaycan Respublikasının

vətəndaşlarına qarşı soyqırımı və terror aktları daxil olmaqla, sülhə və insanlığa qarşı ən vacib cinayətlər törədilmişdir və zəbt olunmuş ərazilərdə transsərhəd mütəşəkkil cinayətkar, o cümlədən beynəlxalq terrorçu qruplar tərəfindən qeyri-qanuni fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. İndiki Ermənistan və işğal olunmuş Azərbaycan Respublikasının ərazilərində azərbayanlılara məxsus tarixi, mədəni və arxeoloji abidələr kütləvi surətdə dağıdılmış, təbii sərvətlər talan edilmiş, ətraf mühitə ciddi ziyan vurulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının məruz qaldığı bu təcavüz onun hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amildir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoyur.

2. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları

Azərbaycan Respublikasının milli maraqları Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olmaqla, aşağıdakılardır:

- * dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;
- * Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanması, azərbaycançılıq ideyasının təşviqi;
- * vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təmin olunması;
- * demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmini yolu ilə dövlətin funksiyaların yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi, əhəlinin təhlükəsizliyinin qorunması;
- * beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, global və regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfə vermək üçün dəyərlərini bölüşdürüdü beynəlxalq təşkilatlarla inteqrasiyaya yönəlmiş əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- * bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədilə daxil və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

* təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, tədris, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhəlinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi;

* dünya azərbaycanlılarının bölüşdürüdü dəyərlərə əsaslanan milli özünəməxsusluğun və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi;

* Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi.

3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas vəzifələrdən biri onun milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin aradan qaldırılması və ya nəzarətdə saxlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər aşağıdakılardır:

3.1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər

Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq hər bir dövlətin onun müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə yönəlmiş açıq və gizli fəaliyyətdən özünü qorumaq hüququ vardır. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Ermənistanın təcavüzkar siyasəti bu cür fəaliyyətin bariz nümunəsidir.

Ölkənin sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatında aparılan islahatlara və əldə edilən mühüm nailiyyətlərə baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü ciddi siyasi və sosial çətinliklər yaradır. Bu problem Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına qarşı ən ciddi təhdiddir və regiondan kənara da öz təsirini göstərməkdədir.

Münaqişənin tənzimlənməsinin nəticələrindən asılı olmayaraq, monoetnik dövlətçilik, etnik təmizləmə və ərazi ekspansionizminin Ermənistanın dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi qalmasının iki ölkə arasında münasibətlərə gələcəkdə də mənfi təsir göstərəcəyi qaçılmazdır. Bundan əlavə, bir sıra ekstremist ünsürlərin Azərbaycan

Respublikasında etnik və dini zəmində əlavə çətinliklər yaratmaq cəhdləri də diqqət yetirilməli amillərdəndir.

3.2. Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət

1990-cı illərin əvvəllərində bu problemin bir sıra aspektləri ilə üzləşmiş Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət quruluşu əleyhinə çalışan müəyyən daxili və xarici qüvvələrin dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə qarşı cəhdləri milli təhlükəsizliyə təhdid törədən mümkün fəaliyyətlər sırasındadır.

3.3. Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər.

3.4. Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması

Əsas terrorçu qrupların yerləşdiyi və kütləvi qırğın silahlarının yayılması problemlərinin olduğu bölgələrə yaxınlıq ölkə üçün potensial təhdid yaradır. Kütləvi qırğın silahları və ya onların istehsalat texnologiyalarının terrorçuluq məqsədi ilə əldə olunması ehtimalı bu təhdidləri daha da kəskinləşdirə bilər.

3.5. Regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq

Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğalının davam etməsi və qonşu dövlətlərdə həll edilməmiş münaqişələr nəticəsində əmələ gəlmiş "nəzarətsiz" ərazilərin mövcudluğu transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığı və digər qeyri-qanuni fəaliyyətləri ölkənin və bütövlükdə regionun təhlükəsizliyinə əsas təhdidlərdən birinə çevirmişdir. Region ölkələrində münaqişələrin alovlanması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi üçün təhdid yaradır. Regiondakı münaqişələr Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinə ciddi ziyan vura, ölkəyə kütləvi qaçqın axını ilə nəticələnmə və qeyri-qanuni silah alveri, insan alveri, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlər daxil olmaqla, transmilli cinayətkarlığı artırma bilər.

3.6. Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət Enerji ehtiyatlarının işlənməsindən və tranzitindən əldə olunmuş gəlirlər Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Bunu nəzərə alaraq, siyasi vasitələrə və ya infraquruluşa fiziki zərər vurmaq

yolu ilə sənayenin bu sahəsinin sıradan çıxarılmasına cəhdlər mümkün təhdidlər sırasındadır.

3.7. Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə gedən inteqrasiya və əməkdaşlıq prosesləri çərçivəsində digər dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlərdə xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılığa düşməsi onun milli maraqlarının təmin olunmasına təhdid yarada bilən amillərdəndir.

3.8. İqtisadi qeyri-sabitlik

Müstəqilliyin ilk illərində hərbi təcavüzə məruz qalma, bazar iqtisadiyyatına keçid və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiya ilə bağlı çətinliklər nəticəsində Azərbaycan Respublikası ötən əsrin 90-cı illərinin birinci yarısında ciddi iqtisadi böhran keçirmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçməkdə ısrarlı olmuş, qapılarını xarici sərmayələrə açmış və xüsusilə energetika sektorunda böyük uğurlar əldə etmişdir. Bununla belə, sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq makroiqtisadi tarazlığı poza və beləliklə, ölkəni potensial qlobal və regional iqtisadi böhranların təsirinə qarşı müdafiəsiz vəziyyətə sala bilər.

3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı

Təhsil sahəsi müstəqilliyin ilk illərindəki mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı - maliyyə çatışmazlığı və struktur problemləri daxil olmaqla - mənfi nəticələri bu gün də hiss edilən ciddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Peşəkar milli işçi qüvvəsinin və idarəetmə sektorunun inkişafı üçün zəruri olan bütün səviyyələrdə təlim və tədrisin təmin edilməsinə qadir olan mütərəqqi təhsil sisteminin inkişafındakı və idarə edilməsindəki uğursuzluq Azərbaycan Respublikasının inkişafına uzaq perspektivdə mənfi təsir göstərə bilər.

3.10. Regional hərbiləşdirmə

Regionda silahların və silah sistemlərinin həddən artıq cəmlənməsi regional sabitliyə xələl gətirir. Bu, region ölkələri arasında hərbi tarazlığı poza bilər. Rəşional milli təhlükəsizlik maraqlarından artıq hərbiləşmə, o cümlədən qeyri-effektiv nəzarət edilən xarici hərbi bazalar səhv qiymətləndirməyə və regional silahlanma yarışına səbəb ola bilər. Belə artan hərbiləşmənin digər aspekti ondan ibarətdir ki, bu, məhdud iqtisadi resursların sosial-iqtisadi inkişafdan yayınmasına və qarşılıqlı inamın pozulmasına gətirib çıxara bilər.

3.11. Ekoloji problemlər Azərbaycan Respublikasındakı ekoloji problemlər Sovet İttifaqının enerji ehtiyatına olan tələbatının ödənilməsi məqsədi ilə əsasən Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizində ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan qeyri-təkmil üsullarla onilliklər ərzində aparılmış neft hasilatı ilə bağlıdır. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində flora və faunanın kütləvi şəkildə məhv edilməsi, o cümlədən bu ərazilərdə genişmiqyaslı yanğınlar ölkə üçün ən böyük ekoloji problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının şirin su ehtiyatlarının böyük həcminin qonşu ölkələrdə formalaşması və bu ölkələrin ərazilərində kimyəvi, radioaktiv və digər zərərli maddələrlə intensiv çirklənməyə məruz qalması əhalinin içməli su ilə təmin olunmasında problemlər yaradır. Bundan əlavə, Ermənistan ərazisində seysmik zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası bütövlükdə region üçün təhlükə mənbəyidir.

Ətraf mühitin çirklənməsi, münbit torpaqların deqradasiyası, təbii resurslardan qeyri-rasional istifadə, sənaye və məişət tullantılarının tələb olunan səviyyədə emal olunmaması ciddi problem mənbəyidir. Ekoloji problemlər iqtisadi və sosial həyata mənfi təsir göstərir, ictimai sağlamlığa, cəmiyyətin maddi sərvətinə və dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyətinə ciddi maneələr yaradır.

4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Suveren dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək mövcud təhlükəsizlik mühitində təhdidlərin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır və həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti xarici və daxili təhlükəsizlik arasında mövcud ayırıcı xətləri əhatə edən və adekvat çoxfunksiyalı tədbirlər tələb edən təhdidlərin müxtəlif ölçülü xarakterini nəzərə alır.

4.1. Təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması

Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş bütün vasitələrdən istifadə etməklə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək Azərbaycan

Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin ən ümdə vəzifəsidir. Ərazilərin zəbt edilməsi və etnik təmizləmə ümumbəşəri və Avropa dəyərlərinə, eləcə də sülh, demokratiya, sabitlik və regional əməkdaşlıq prinsip və ideyalarına ziddir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının səyləri dövlətlərarası siyasi razılaşmanın əldə olunması ilə məhdudlaşmır və bu razılaşmaya nail olduqdan sonra iki xalq arasında davamlı, qarşılıqlı sülhün və anlaşmanın bərqərar olmasına yönələcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ona qarşı təcavüzün və ərazisinin bir hissəsinin işğalının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh yolu ilə nizamlanmasının tərəfdarı olmaqda davam edir. Münaqişənin nizamlanmasının hüquqi və siyasi əsasları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinə, həmçinin ATƏT-in, Avropa Şurasının müvafiq sənəd və qərarlarında əks olunmuş beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə söykənir. Bu sənədlər Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və beynəlxalq tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığını bir daha təsdiq etmişdir.

Münaqişə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş bütün ərazilərindən Ermənistan silahlı qüvvələrinin çıxarılması, bu ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərpa edilməsi, məcburi surətdə çıxarılmış azərbaycanlıların öz doğma yurd-yuvalarına qayıtması, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı və erməni icmalarının dinc yanaşı yaşamasını və Azərbaycan Respublikasının tərkibində yüksək səviyyəli özünüidarəetməni təmin edən hüquqi statusun qanuni və demokratik proses çərçivəsində işlənilib hazırlanması, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı, regional inteqrasiya çərçivəsində bu bölgənin kommunikasiyalarının bərpası və sosial-iqtisadi yüksəlişi üçün şəraitin yaradılması əsasında həll olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin pozulması və həmin ərazilərdə qanunsuz fəaliyyətlə bağlı məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlayır. Ermənistanın vaxtilə azərbaycanlılar yaşamış bölgələrində və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində tarixi və mədəni irsin məhv edilməsi, azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrinin simasının dəyişdirilməsi kimi faktların araşdırılması və buna müvafiq qiymət verilməsi üçün Azərbaycan Respublikası mövcud

siyasi və hüquqi vasitələrdən istifadə edərək bundan sonra da lazımı tədbirlər görəcəkdir. İşğal olunmuş ərazilərdə qeyri-qanuni məskunlaşdırma və təbii sərvətlərin istismarı və ənimsənilməsi bu baxımdan xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyətinin beynəlxalq səviyyədə və ölkə daxilində fəaliyyətlərinin və səylərinin uzlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz və ərazisinin bir hissəsinin işğalı zamanı azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı, insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətlərinin təqibi, "erməni problemi"nin hərtərəfli, dərinlən tədqiqi, həqiqətlərin üzə çıxarılması və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması, münaqişəyə beynəlxalq səviyyədə hüquqi qiymət verilməsinin təmini məqsədilə kompleks işlərin görülməsi və sair istiqamətlərdə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməlidir.

4.1.2. Avropa və Avratlantik strukturlara inteqrasiya

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi və digər strukturlara inteqrasiya strateji məqsədini güdür. Azərbaycan Respublikası Avratlantik strukturla ilə tərəfdaşlığı bütövlükdə Avratlantik məkanda ümumi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafa və demokratiyaya dəstək verəcək vasitə kimi görür.

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik məkanda qeyri-sabitliyin, münaqişələrin və təhdidlərin aradan qaldırılmasında NATO ilə birgə işləyir və təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipinə zidd coğrafi və siyasi ayr-seçkilik olmadan Avropa və yerləşdiyi regionda vahid təhlükəsizlik sisteminin qurulması yükünü bölüşmək əzmindədir.

Azərbaycan Respublikası Avratlantik Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" Proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən tam gücü ilə istifadə edir.

Bu baxımdan Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı NATO ilə əməkdaşlığın yaxın və orta perspektivdə daha da gücləndirilməsi yolunda mühüm bir vasitədir. Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planından Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik sektorunun islahatlar yolu ilə NATO standartlarına yaxınlaşdırılması və siyasi dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün bir mexanizm kimi bundan sonra da istifadə olunacaqdır. Avropa məkanına daha sıx inteqrasiyanın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edən Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı ilə çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri "MDB Ölkələrinə Texniki Dəstək" (TACIS), "Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi" (TRACECA) və

digər proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 1999-cu ildən qüvvəyə minmiş Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi siyasi dialoq, demokratiyanın inkişafına kömək, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli çərçivə yaradır.

Azərbaycan Respublikasının 2004-cü ildə Avropa İttifaqının "Yeni Qonşuluq Siyasəti"nə daxil edilməsi və bu siyasət çərçivəsində 2006-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan-Avropa İttifaqı Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi siyasi dialoq və siyasi, iqtisadi və institusional islahatlar sahəsində əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirərək keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçid üçün zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 2006-cı ildə imzalanmış "Enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında" Anlaşma Memorandumu Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrin enerji mənbələr və nəqli yollarının çoxşaxəliliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunması və tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə daha yaxından əməkdaşlıq etməsi Qafqazda sabitliyə töhfə verəcək və Avropa dəyərlərinin yayılmasına kömək edəcəkdir.

4.1.3. Beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq sülhün və sabitliyin qorunub saxlanmasına yönəlmiş birgə tədbirlərdə iştirak etməklə, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyə töhfə vermək üçün davamlı səylər göstərir. 2001-ci il 11 sentyabr hücumlarından sonra terrorçuluqla mübarizə beynəlxalq gündəliyin ən vacib məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin terrorçuluğa qarşı mübarizəsini tam dəstəkləyən Azərbaycan Respublikası istənilən pərdə altında həyata keçirilən terror fəaliyyəti əleyhinə bir sıra mühüm addımlar atmışdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorçu təşkilatlara qarşı mübarizəni dəstəkləmək məqsədilə öz hava məkanını və hava limanlarını açıq elan etmişdir. Azərbaycan Respublikası, həmçinin global və regional səviyyədə terrorçuluğa qarşı mübarizə məqsədi ilə qəbul edilmiş bütün konvensiyaların iştirakçısıdır.

Azərbaycan Respublikası ən həssas bölgələrdə vəziyyətin sabitləşməsinə çalışır. Azərbaycan sülhməramlıları Serbiyanın Kosovo əyalətində və Əfqanıstanda NATO-nun başçılığı ilə həyata keçirilən

sülhməramlı əməliyyatlarda, İraqda beynəlxalq koalisiyanın tərkibində təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikası silahlara nəzarət və onların yayılmaması sahəsində müvafiq beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı kimi, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmiş söyləri tam dəstəkləyir. Beynəlxalq silahların yayılmaması rejiminin zəifləməsindən ciddi narahat olan Azərbaycan Respublikası adekvat nəzarətin tətbiqi üçün beynəlxalq ictimaiyyət və müvafiq təşkilatlarla əməkdaşlığını davam etdirəcəkdir. Azərbaycan Respublikası onun Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş ərazilərində silahlara nəzarət mexanizminin tətbiq olunmamasından narahatdır. Beynəlxalq nəzarətdən kənar qalan bu ərazilərdə çoxlu silah və sursatın olması regional sülhə ciddi təhdidlər yaradır.

4.1.4. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatların işində fəal iştirak etməsi onun təhlükəsizliyi və xarici siyasəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Miqyas və nüfuzundan asılı olmayaraq, universal və regional beynəlxalq təşkilatlar dünyada yaranan yeni təhdidlərlə mübarizədə getdikcə daha çox rol oynayır. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar təhdidlərin aradan qaldırılmasına və ya onların qarşısının alınmasına yardım etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qlobal siyasətdə müdafiəsinə imkanlar yaradırlar. Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycan Respublikasının üzləşdiyi təhlükəsizlik problemlərinə tərəfdaş dövlətlərin diqqətini cəlb etmək üçün əlverişli forum rolunu oynayır. Bu baxımdan, universal və regional beynəlxalq təşkilatların mövcudluğu, inkişafı və müasir dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən üzvü olduğu BMT-nin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olmasında, davamlı inkişafın və demokratikləşmənin qorunub saxlanmasında əvəzsiz rol oynadığını qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasının BMT-yə göstərdiyi maraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan Respublikası BMT dəyərlərini bölüşərək insan hüquqları, iqtisadi və sosial sahələrdə həyata keçirilən müxtəlif proqramlar çərçivəsində BMT ilə əməkdaşlığı genişləndirir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin BMT və digər qurumlar çərçivəsində terrorçuluğa qarşı mübarizəsinə töhfə verməkdədir.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin problem və təhdidlərinə səmərəli cavab vermək üçün BMT-nin iş qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə, o cümlədən beynəlxalq hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi və qəbul edilmiş qərarların icrasının təmini istiqamətində bu təşkilat daxilində islahatların aparılmasını dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildən üzvü olduğu ATƏT Avropa qitəsinin bütün dövlətlərini əhatə edən və onlar arasında münasibətlərin və ümumi təhlükəsizliyin norma və prinsiplərini təsbit edən yeganə regional təşkilatdır. ATƏT-in Helsinki Yekun Aktı və digər sənədləri regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün prinsipial siyasi əsasdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll edilməsində oynadığı rol baxımından ATƏT-lə əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində xüsusi yer tutur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası digər sahələrdə də ATƏT-lə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası ATƏT-in yeni siyasi mühitdə oynadığı mühüm rolu nəzərə alaraq, təşkilatın səmərəliliyinin, xüsusən də onun prinsiplərinə riayət edilməsi istiqamətində bütün təşkilat üzvlərinin xoşməramlı niyyəti və fəal iştirakı şəraitində müvafiq islahatların aparılması yolu ilə onun rolunun artırılmasında maraqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı Avropa xalqları ailəsinə inteqrasiyanı və Avropa standart və dəyərlərindən bəhrələnməni özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən üzvü olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində öz milli qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görür. Ölkəmiz təşkilatın fundamental sənədlərindən olan "İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasını və onun müvafiq protokollarını 2001-ci il yanvarın 25-də imzalamış, 2001-ci il dekabrın 25-də isə ratifikasiya etmişdir.

İslam dünyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) çərçivəsində fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirir. 1991-ci ildə İKT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası bu təşkilat çərçivəsində fəal iştirakçıya çevrilmişdir. İKT Ermənistanı təcavüzkar qismində tanıyan və pisləyən ilk beynəlxalq təşkilatdır. İKT-nin ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bu məsələyə dair aydın və ədalətli mövqeyi Azərbaycan Respublikasının həmin təşkilatla münasibətlərinin yüksələn xətt üzrə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Sivilizasiyalararası körpü rolunu oynayan Azərbaycan

Respublikası Qərb və Şərq mədəniyyətlərindən bəhrələnməklə dövlətlər və xalqlar arasında dialoqa töhfə verməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) çərçivəsində əməkdaşlıq münasibətlərinin saxlanılmasında, MDB ölkələri ilə ikitərəfli əsaslarda iqtisadi, siyasi, hüquqi və humanitar sahələrdə münasibətlərin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın üzv olduğu "Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə - GUAM" 1997-ci ildə yaradılmış, 2006-cı ildə isə beynəlxalq regional təşkilata çevrilmişdir. GUAM demokratiya, inkişaf və təhlükəsizlik sahələrində ümumi maraqlar əsasında tərəfdaş dövlətləri birləşdirir. Azərbaycan Respublikası GUAM-ın üzvü olan dövlətlər üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə, əsasən, ərazilərində mövcud münaqişələrin həll edilməsi və təcavüzkar separatizmlə mübarizə istiqamətində onların səylərinin birləşdirilməsi və vahid mövqedən çıxış edilməsinə xüsusi önəm verir.

GUAM üzvlərinin yerləşdiyi coğrafi məkan onların müasir geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, xüsusilə, enerji məsələləri və nəqliyyat dəhlizləri baxımından Avrasiya regionunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. GUAM-ın demokratiya və iqtisadi inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi üzv ölkələrin inkişafına və beynəlxalq məkandakı roluna müsbət təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritetlərindən biri də Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) ilə əməkdaşlıqdır. 1992-ci ildə Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı formatı kimi yaranan və 1998-ci ildə beynəlxalq regional təşkilata çevrilən QİƏT Qara dəniz, Xəzər dənizi və Aralıq dənizini əhatə edən regional və subregional səviyyədə inteqrasiya proseslərinə və iqtisadi əməkdaşlığa yardım məqsədi daşıyır.

4.1.5. Regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər

Çoxşaxəli tarazlaşdırılmış xarici siyasət həyata keçirən Azərbaycan Respublikası bütün dövlətlərlə suverenliyə və ərazi bütövlüyünə hörmət, sərhədlərin toxunulmazlığı və daxili işlərə qarışmama kimi beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsipləri əsasında dost münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır və buna nail olmaq üçün səy göstərir. Azərbaycan Respublikası dünyanın əksər ölkələri ilə belə münasibətlər qurmuşdur və onları inkişaf etdirməkdədir.

Azərbaycan Respublikası əməkdaşlıq etdiyi dövlətlərlə regional və beynəlxalq problemləri həll etmək istiqamətində birgə fəaliyyət göstərir. Regional təhlükəsizlik, terrorçuluqla mübarizə, kütləvi qırğın

silahlarının yayılmaması və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması prioritet sahələr sırasındadır.

Regionda sülh və sabitliyə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası bir sıra addımların atılmasını vacib hesab edir. İlk növbədə, region kütləvi qırğın silahlarından azad məkan olmalıdır. Nüvə silahının yayılmaması sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq normalarına uyğun regional münasibətlərin inkişafı həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə sabitliyin bərqərar edilməsi və möhkəmlənməsi üçün zəruri şərtlərdəndir. Regionda xarici hərbi qüvvələrin olmaması regional təhlükəsizliyə töhfə verərdi. Regional təhlükəsizlik region ölkələrinin bir-birinin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü tanıması, militarist və təcavüzkar siyasətdən çəkinməsi vasitəsi ilə yaradılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq, eləcə də müvafiq xarici dövlətlərin qanunvericiliyi nəzərə alınmaqla, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların hüquq və əsas azadlıqlarının təmin edilməsinə və onların milli özünəməxsusluğunun və dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına kömək göstərməkdə davam edəcəkdir.

4.1.5.1. Region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə hərtərəfli tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük önəm verir. Bu ölkələrlə münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası əsas problemlərin qarşılıqlı şəkildə və beynəlxalq hüquqa uyğun həllinin tərəfdarıdır. Azərbaycan Respublikası qonşu

ölkələrlə sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası məqsədi ilə aparılan danışıqların tezliklə başa çatdırılmasında maraqlıdır. Separatçılığın, etnik, siyasi və dini ekstremizmdən qaynaqlanan risklərin zərərsizləşdirilməsində digər dövlətlərlə, xüsusən, Azərbaycan Respublikası ilə qonşuluq təmaslarına malik ölkələrlə harmonik münasibətlərin qurulması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası regionda sülhün və sabitliyin bərqərar olması üçün regional əməkdaşlığı əvəzolunmaz amil kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti Cənubi Qafqazda hərtərəfli regional əməkdaşlıq yolunda əsas maneədir. Bu siyasətdən imtina etməyənədək Azərbaycan Respublikası Ermənistanla əməkdaşlığı mümkün hesab etmir. Digər tərəfdən, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında üçtərəfli strateji tərəfdaşlıq və genişlənən əməkdaşlıq regionda sabitlik amilinə çevrilmişdir. Bu əməkdaşlıq Qara dəniz və

Xəzər dənizi regionlarının əhəmiyyətini artıran, Avropa və bütövlükdə, qlobal enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən "Bakı-Supsa", Heydər Əliyev adına "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" neft ixrac boru kəmərləri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri ("Bakı-Tbilisi-Ərzurum") kimi üç uğurlu enerji infrastrukturunu layihəsi ilə Avropa üçün yeni həyati və təhlükəsiz enerji mənbəyinin əsasını qoydu. Geostrateji cəhətdən önəmli olan "Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu bağlantısı" layihəsinin həyata keçirilməsi regional əməkdaşlığın daha da sürətləndirilməsi və genişləndirilməsi istiqamətində mühüm bir addım olaraq, eyni zamanda, yeni qlobal imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımış ilk dövlət olan və regionda sülh və sabitliyin bərqərar olunmasında müstəsna rol oynayan Türkiyə ilə bütün sahələrdə hərtərəfli münasibətlər son dərəcədə mühümdür. Etnik, mədəniyyət və dil baxımından bir-biri ilə sıx bağlı olan ölkələrimiz arasında qarşılıqlı münasibətlər strateji əməkdaşlıq səviyyəsində daha da genişlənməkdə və dərinləşməkdədir. Azərbaycan Respublikası və Türkiyənin trans-regional iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsinə töhfələri, eləcə də Türkiyənin Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinin həllinə yönəldilmiş söyləri iki ölkənin mövqelərinin tam uyğunluğunu və onlar arasında əməkdaşlığın keyfiyyət səviyyəsini nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan ilə əməkdaşlığının və tərəfdaşlığının hərtərəfli inkişafı ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. İki dövlətin ümumi maraqlarının mövcudluğu, regiondakı enerji infrastrukturunu və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi, eləcə də qarşılıqlı maraq kəsb edən digər sahələr çərçivəsində Gürcüstan ilə sıx əməkdaşlıq edən Azərbaycan Respublikası ikitərəfli strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini daha da inkişaf etdirməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın "emokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə - GUAM" çərçivəsində mövcud tərəfdaşlığı regional əməkdaşlığın digər bir nümunəsidir.

Ukrayna və Moldova ilə tərəfdaşlıq yalnız GUAM çərçivəsində deyil, eyni zamanda, ikitərəfli əsaslarda siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə inkişaf etdirilir.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında mövcud olan münasibətlər regionun sabitliyi və inkişafı üçün mühüm amildir. Azərbaycan Respublikası Rusiya Federasiyası ilə ikitərəfli əsaslarda, eləcə də Avropa regional təşkilatları, xüsusilə də MDB çərçivəsində çoxtərəfli əsaslarda siyasi,

iqtisadi, humanitar, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və digər sahələrdə strateji tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası Xəzər dənizi ölkələrlə sülh və mehriban qonşuluq şəraitində yaşamaq və müxtəlif regional layihələrdə birgə iştirakda maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası Xəzər dənizi ölkələr olan Rusiya və Qazaxıstanla yaxın qonşuluq münasibətlərinə malikdir. Bu gün Azərbaycan neftinin Xəzər dənizindən Qara dəniz vasitəsilə Avropa bazarlarına daşınması marşrutlarından biri də Bakı-Novorossiysk boru kəməridir. Qazaxıstanla Azərbaycan Respublikası arasında isə Qazaxıstan neftinin Xəzər dənizi və Azərbaycan ərazisindən "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" sistemi vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında 2006-cı ildə müqavilə imzalanmışdır. Bu üç Xəzər dənizi ölkəsi artıq Xəzər dənizinin dibinin bölüşdürülməsi barədə razılığa gəlmişlər.

Azərbaycan Respublikası yaxın qonşuları İran və Türkmənistan ilə də belə razılışma əldə ediləcəyinə və yaxın gələcəkdə Xəzər dənizinin statusunun müəyyən olunacağına, Xəzər dənizindən yalnız sülh məqsədləri və sahilyanı dövlətlərin çiçəklənməsi üçün istifadə olunacağına inanır.

Azərbaycan Respublikası qonşu İranla münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verir. Tarix və mədəniyyət sahələrində zəngin müştərək irsə malik iki ölkə arasında münasibətlər dövlətimizin xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikası İranla siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələr üzrə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

4.1.5.2. Qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası region ölkələri ilə yanaşı, digər ölkələrlə də əməkdaşlıqda maraqlıdır. İlk növbədə, Azərbaycan Respublikası strateji tərəfdaşı olan ABŞ ilə BMT və Avratlantik strukturlar çərçivəsində, antiterror koalisiyasında, beynəlxalq terrorizm, separatçılıq, kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, korrupsiya, qanunsuz silah və insan alveri kimi qlobal çağırış və təhdidlərə qarşı mübarizə məsələlərində, ikitərəfli münasibətlər səviyyəsində isə siyasi, hərbi, iqtisadi, enerji təhlükəsizliyi sahələrində, ölkəmizdə demokratik islahatların aparılması istiqamətində əməkdaşlıq edir.

Avropa ölkələri ilə əməkdaşlığımızı ikitərəfli və çoxtərəfli əsaslarda quran Azərbaycan Respublikası Avropa iqtisadi və hüquqi məkanına

inteqrasiyanın dərinləşməsində, birgə regional iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsində maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası xüsusilə Baltıqyanı, Şərqi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri ilə siyasi, iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsini vacib hesab edir. Azərbaycan Avropada enerji mənbələrinin diversifikasiyası və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması siyasətinə öz töhfəsini verməklə bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar atmışdır.

Mərkəzi və Orta Asiya dövlətləri ilə də münasibətlər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində əhəmiyyətli yer tutur. Bu regionun ölkələri ilə mövcud ikitərəfli əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verilir.

Azərbaycan Respublikası Uzaq Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyanın qabaqcıl dövlətləri olan Çin, Koreya Respublikası və Yaponiya ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda maraqlıdır. Bu ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı iqtisadi layihələrə fəal qoşulması, "Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi" (TRACECA) layihəsinin gerçəkləşməsi ikitərəfli münasibətlərin zəngin potensialının inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada yeni iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərinin təşəkkülü Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin bu istiqamətə marağının artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Yaxın Şərq dövlətləri ilə münasibətləri də böyük potensiala malikdir və ölkəmiz bu dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində səyləri davam etdirəcəkdir.

4.2. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyəti ölkənin milli maraqlarını təmin etmək üçün əsas amillərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti milli resurslara və mövcud təhlükəsizlik vəziyyətinə əsaslanan, demokratik nəzarət altında olan müdafiə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə və saxlanmasına əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri ölkənin müdafiə qabiliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

- * bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşama;
- * digər dövlətlərin suverenliyinə və müstəqilliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmama;
- * mövcud dövlət sərhədlərinin bütövlüyü və onların dəyişməzliyi;

* beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi;

* hərbi quruculuqda konkret qüvvələr nisbətini nəzərə almaqla zəruri müdafiə kifayətliliyi məfhumunun dəstəklənməsi.

Tarixi keçmişini, təhlükəsizlik vəziyyətini, demokratik dövlət quruculuğunun əsas vəzifələrini və ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması faktını nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının apardığı milli müdafiə siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

* Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi və bütün əraziləri üzərində nəzarətin təmin olunması;

* xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüş və səfərbərliyə hazırlıq səviyyəsində saxlanılması;

* NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" Proqramının müvafiq mexanizmlərində iştirakının davam etdirilməsi, NATO dövlətləri və digər tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əsaslara söykənən ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

* Azərbaycan Respublikasının müdafiə sahəsində öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;

* müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə. Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

* Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələrlə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin vəhdəti və bu fəaliyyətə demokratik nəzarətin təmin olunması;

* Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin olunması sistemində qarşı hərbi təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;

* hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün qüvvə, vasitə və ehtiyatların zəruri kifayətliliyi, onların müvafiq planlaşdırılması və istifadəsi.

Hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi məqsədi ilə müdafiə sahəsində dövlətin praktiki fəaliyyəti mühüm hərbi vəzifələri, ehtimal olunan müharibə və hərbi münaqişələrin xüsusiyyət və məqsədinin qiymətləndirilməsi, mümkün təhlükənin miqyasını, ölkənin hərbi sahədə təhlükəsizliyinə təhdid olan hərbi və siyasi qüvvələrin və digər amillərin yerini, silahlı qüvvələrin təşkili prinsiplərini və mümkün

təcavüzün qarşısını almağa hazırlıq yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Milli müdafiə siyasətinin mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyat və müdafiə arasında optimal qarşılıqlı nisbətə bərqərar edilməsi və milli müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsidir. Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi yolunda hərbi-siyasi və hərbi-texniki sahədə beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın hər cür inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Avratlantik məkanın təhlükəsizlik sistemində inteqrasiya, NATO dövlətlərinin qüvvələri ilə qarşılıqlı uzlaşan hərbi əməliyyat qüvvələrinin yaradılması, böhranların aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq beynəlxalq təşkilatların mandatı əsasında aparılan sülhməramlı cavab əməliyyatlarında iştirak etmək Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab olunur.

Ölkə ərazisinin və onun vətəndaşlarının tam müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbidir ki, bu da bütün vasitələrlə təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr səlahiyyətləri daxilində öz vəzifələrini həyata keçirirlər. Dövlətin Silahlı Qüvvələri və başqa silahlı birləşmələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, qanunlarında, digər normativ hüquqi aktlarda, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələri yerinə yetirir.

4.3. Təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.3.1. Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunmasına təminat kimi demokratik idarəetmə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsini alternativsiz yol kimi seçmişdir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonra ərazisinin bir hissəsinin qonşu Ermənistan tərəfindən davam edən işğalının mənfi təsirlərinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemində və iqtisadi sistemdə mühüm islahatlar aparmışdır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə və BMT-nin insan hüquqları üzrə müqavilə-nəzarət orqanlarına müraciət etmək hüququ təmin edilmişdir. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarını qorumaq üçün Ombudsman təsisatı yaradılmış, məhkəmələrin müstəqilliyi təmin olunmuşdur. Bütün kütləvi informasiya vasitələri

üzərində dövlət nəzarəti və senzura ləğv edilməklə söz azadlığını qoruyan müvafiq qanunvericilik tədbirləri görülmüşdür.

Eyni zamanda, davam edən demokratik islahatlar prosesi çərçivəsində ölkədə seçki praktikasının bundan sonra da inkişaf etdirilməsi, qanunların icrası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, dövlət idarələrində və bu idarələrə işəgötürmə ilə bağlı şəffaflığın yaradılması, yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin aydın surətdə müəyyən olunması və onların yerli problemlərin həll edilməsində rolunun artırılması, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi hökumətin diqqət mərkəzində olan önəmli məsələlər sırasındadır. Bütün təhlükəsizlik strukturları üzərində demokratik və mülki nəzarət, onların fəaliyyətinin şəffaflığı, korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə, ümdə vəzifəsi xalqa xidmət olan yüksək vəzifəli şəxslərin məsuliyyətinin daha da artırılması və onların məsul olduğu sahələr üzrə fəaliyyətləri barədə Milli Məclis deputatlarının, kütləvi informasiya vasitələri ilə ictimaiyyətin məlumatlandırılması kimi məsələlər üzrə hökumət ardıcıl söylərini davam etdirəcəkdir.

Demokratik hüquqi dövlətin qanunun aliliyi, insan hüquq və əsas azadlıqları və sosial ədalət kimi fundamental əsaslarının təmin olunması müvafiq dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi əleyhinə yönəlmiş fəaliyyətlərə qarşı mübarizəyə və milli maraqların həyata keçirilməsinə əhəmiyyətli dəstək verəcəkdir.

4.3.2. Milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması

Azərbaycan Respublikası həmişə müxtəlif millətlərin və dinlərin sülh şəraitində birgə yaşayışına nümunə olmuşdur. Azərbaycan dövləti cəmiyyətin maraqlarından irəli gələn rəşional milli siyasət kursunu, dini tolerantlıq mühitinin qorunması və inkişafını, bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi və qanunun aliliyini, demokratik hüquq və azadlıqların, həmçinin insanların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə imkanlarının təmin edilməsini müvafiq riskin real təhdidə çevrilməsinin qarşısının alınması və neytrallaşdırılmasının mühüm şərtləri qismində nəzərdən keçirir. Hazırkı mərhələdə ölkədə bərqərar edilmiş milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması və inkişafı dövlət qarşısında duran başlıca vəzifələrdən hesab olunur. Azərbaycan dövlətinin milli siyasət kursu Konstitusiyanın əsas prinsiplərindən birinə əsaslanır: Azərbaycan Respublikası bütün ölkə vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mənəviyyatın qorunması

Elm, təhsil, mədəniyyət və mənəviyyatın qorunması siyasəti Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası ümumdünya mədəniyyətinin qloballaşması meyillərindən kənar qalmamaq şərti ilə, milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu qoruyur və eyni zamanda, dünyanın mədəni nailiyyətlərindən milli mədəniyyətin tərəqqisində istifadə üçün imkanlar yaradır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq öz ərazisində tarixi və mədəni abidələrin qorunmasını təmin edir.

Ölkənin davamlı inkişafı üçün adekvat sayda, yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş peşəkar insan potensialını, həmçinin elmi-texniki tərəqqini təmin etmək zəruridir. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalardan istifadə üçün inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirir, beynəlxalq təcrübəni öyrənir və tətbiq edir. Azərbaycan Respublikası elmi potensialın qorunması və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarını hazırlayıb həyata keçirir.

4.3.4. İqtisadi və sosial inkişaf

Ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olması hökumətin iqtisadi siyasətinin təməl prinsipidir. Bu həm iqtisadi, həm də sosial ölçülərin bərabər səviyyədə nəzərə alınmasını tələb edən kompleks bir məsələdir. Ona görə də Azərbaycan Respublikası bu istiqamətlərin hər biri üzrə sinxron və əlaqələndirilmiş proqram həyata keçirmək niyyətindədir.

Azərbaycan Respublikasında inflyasiya tempinin məqbul səviyyədə saxlanılması və valyuta bazarında sabit və proqnozlaşdırıla bilən vəziyyət təmin edilmiş, strateji valyuta ehtiyatları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Dövlət idarəetmə sistemində struktur islahatları həyata keçirilmiş, müəssisələrin böyük qismi öz fəaliyyətlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq səmərəli təşkil edə bilmişdir.

Sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq nəticəsində yarana biləcək iqtisadi qeyrisabitlik təhdidinin qarşısının alınması məqsədilə iqtisadi siyasət iqtisadi çoxsaxələliliyin təşviqinə yönəldilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində mühüm inkişaf müşahidə olunmuş, iqtisadiyyatın liberallaşmasının dərinləşdirilməsi istiqamətində nailiyyətlər əldə edilmişdir. Artım tempi əhalinin rifah səviyyəsinin artması üçün görülən konkret tədbirlər, struktur-texnoloji

müasirləşmənin həyata keçirilməsi və ölkənin rəqabət üstünlükləri sayəsində təmin edilməlidir. Sosial-iqtisadi inkişafda yeni nailiyyətlərin əldə edilməsi həm də islahatların aparılmasına, özəlləşdirmə zamanı şəffaflığın təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın müasirləşməsinə, sosial dəyişikliklərin keçirilməsinə kompleks yanaşmanın davam etdirilməsini tələb edir.

Həyata keçirilən regional iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkəmizin bütün bölgələrinin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə, gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində sərmayələrin cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Sərmayələrin tələb olunan həcm və keyfiyyəti, ilk növbədə, özəl sərmayələrin dəstəyi nəticəsində təmin edilə bilər. Ona görə də əlverişli sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması qarşıda duran ən əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün sərmayədarlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına, sərmayə fəaliyyətinin normativ hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə, sərmayə axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılmasına diqqət yetiriləcəkdir. Eyni zamanda, Azərbaycan şirkətlərinin xarici ölkələrdə fəaliyyəti və beynəlxalq layihələrdə iştirakı dəstəklənəcəkdir.

Həmçinin "Şərqi-Qərbi" və "Şimal-Cənub" nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan Respublikasının tranzit ölkə kimi potensialının gücləndirilməsinə, müasir texnologiyaların ölkəmizə gətirilməsinə və informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin inkişafına xüsusi önəm veriləcəkdir.

4.3.5. Daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

Daxili təhlükəsizliyin təmin olunması dövlətin ən vacib vəzifələrindən biridir. Bu, həmçinin onun beynəlxalq risk və təhdidlərə cavab vermə qabiliyyətini gücləndirir. Davamlı daxili təhlükəsizlik yalnız insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət, vətəndaş cəmiyyətinin və sosial rifahın inkişafı vasitəsi ilə mümkündür. Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları öz növbəsində ictimai asayışı qorumaq,

cinayətkarlıq və korrupsiya ilə mübarizə aparmaqla, daxili təhlükəsizliyin təmin olunmasında məsuliyyət daşıyır. Bu sahədə hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə qanunvericilik və institusional islahatlar aparılır, praktiki tədbirlər görülür.

Milli təhlükəsizliyin ən vacib elementlərindən biri kimi kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat dövlətin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

4.3.6. Sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının həssas coğrafi vəziyyəti onu beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi bir sıra transsərhəd təhdidlər ilə üzləşdirir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə 132 km və Ermənistanla 733 km. uzunluğunda olan beynəlxalq sərhədləri Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuşdur. Bu sərhədlərin nəzarətdən kənar qalması yuxarıda sadalanan cinayətkarlıq üçün münbit şərait yaradır. Transsərhəd təhdidlərin mövcudluğu ölkənin sərhəd təhlükəsizliyinə xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir. Sərhəd təhlükəsizliyi siyasətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün mərkəzi dövlət orqanı kimi Dövlət Sərhəd Xidməti yaradılmışdır. Ölkədə aparılan ümumi demokratik dövlət quruculuğu və xüsusən, təhlükəsizlik sektorunun islahatı prosesi çərçivəsində sərhəd təhlükəsizliyinə konseptual olaraq yenidən baxılır və Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi qurumdan hüquq-mühafizə orqanına keçidi məqsədi ilə əsaslı struktur islahatları aparılır. NATO və digər xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq şəraitində aparılan islahatlar nəticəsində effektiv sərhəd nəzarəti sistemi yaradılmaqla Silahlı Qüvvələrin və digər təhlükəsizlik strukturlarının sərhəd təhlükəsizliyi sahəsindəki mümkün dəstəkləyici rolu və fəaliyyətlərinin koordinasiyası mexanizmləri daha da təkmilləşdirilir. Sərhəd təhlükəsizliyi məsələsi neft və qaz yataqlarının, nəqliyyat dəhlizlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Sərhəd təhlükəsizliyinin daha səmərəli təmin edilməsi üçün normativ hüquqi baza beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılır, idarəetmə sistemi təkmilləşdirilir və şəffaf büdcə sistemi yaradılır.

Azərbaycan Respublikası sərhəd təhlükəsizliyi sahəsində NATO, Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Sərhəd Məsələləri üzrə Beynəlxalq Konfrans və

digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada dövlətlərarası səviyyədə əməkdaşlığı genişləndirir.

Bu istiqamətdə islahatları daha da inkişaf etdirmək üçün havadan və dənizdə nəzarət, axtarış-xilasetmə, çeviklik imkanları müasirləşdirilir, təlim sistemi təkmilləşdirilir, quru sərhədlər və nəzarət məntəqələri müasir texniki avadanlıqlarla təmin olunur və peşəkar heyətə keçid sürətləndirilir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi həll olunduqdan sonra sərhədlərin nəzarətdən kənar qalmış hissəsinin Azərbaycan Respublikasının ümumi sərhəd təhlükəsizliyi sisteminə daxil edilməsi və həmin ərazilərdə ən müasir tələblərə uyğun təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi islahat və quruculuq prosesində müvafiq şəkildə nəzərə alınır.

4.3.7. Miqrasiya siyasəti

Son illərin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişaf, energetika və nəqliyyat sahələrində beynəlxalq kommunikasiyaların genişlənməsi, eyni zamanda, ölkəmizin geosiyasi mövqeyi miqrasiya proseslərinin intensivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da öz növbəsində ölkənin inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından milli maraqlara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsini, onun əsasında miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi məsələlərinin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, qanunvericiliyin beynəlxalq normalara və müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, milli təhlükəsizliyin və sabit sosial-iqtisadi, demografik inkişafın təmin edilməsi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, ölkə ərazisində əhəlinin mütənasib yerləşdirilməsi, miqrantların intellektual və əmək potensialından istifadə edilməsi, tənzimlənməyən miqrasiya proseslərinin mənfi təsirinin aradan qaldırılması, insan alveri də daxil olmaqla, qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması məqsədilə 2006-2008-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı qəbul olunmuşdur.

Miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılması, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılmışdır.

Ölkədə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi hazırda effektiv immiqrasiya siyasətinin formalaşdırılmasını, beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsini, emiqrasiya proseslərinin nəzarətdə saxlanılmasını və vahid informasiya bazasının yaradılmasını zəruri edir.

4.3.8. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti

Xəzər hövzəsinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda yerləşən mövcud neft və qaz yataqlarının, habelə perspektivli strukturların işlənməsi, istismarı, müasir neft-qaz özüllərinin ikintisi və quraşdırılması, əsas ixrac neft və qaz boru kəmərlərinə, terminallarına olan təhdidlərin aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir.

Heydər Əliyev adına "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac neft boru kəməri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri Xəzər dənizi ilə Qara dəniz və Aralıq dənizi arasında enerji nəqlinin, Xəzəryanı ölkələrin geostrateji və iqtisadi maraqlarını təmin edən mühüm obyektlərin təhlükəsizliyinin qorunması və bununla əlaqədar artan risklərin idarə olunması və azaldılması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin ən vacib vəzifələrindəndir.

Heydər Əliyev adına "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas neft ixrac boru kəmərinin 2006-cı ildən istifadəyə verilməsi Azərbaycan neftini dünya bazarında mühüm amilə çevirmişdir. Azərbaycan neftini Türkiyənin Ceyhan limanına, qazını isə Türkiyənin Ərzurum qaz terminalına çıxaran kəmərlərin coğrafiyası müəyyən təhlükəsizlik riskləri yaradır.

Azərbaycan Respublikası enerji ehtiyatlarının istehsalı və nəqli ilə bağlı yaradılan və istismar olunan infrastrukturun təbii fəlakətlərə, texnogen xarakterli fəvqəladə hadisələrə və təxribatlara məruz qalma ehtimalına qarşı kompleks tədbirlər həyata keçirir.

XXI əsrdə dünyada enerji daşıyıcıları ilə bağlı böhran gözlənilmədiyindən Azərbaycan Respublikasında alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsi qərara alınmışdır. Küləkli və günəşli günlərin sayına görə ölkənin əlverişli şəraitə malik olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycanın enerjiyə olan ehtiyacının müəyyən hissəsi külək, dəniz, günəş, biokütlə, kiçik dağ suları və su elektrik stansiyaları hesabına təmin oluna bilər.

4.3.9. Nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasında zəngin enerji ehtiyatlarının olması iqtisadiyyatın əsaslı və sürətli inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərən,

lakin müxtəlif dövlətlərin regiondakı maraqlarını şərtləndirən və münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb olan əsas amillərdən biridir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası öz enerji sektorunu daha da inkişaf etdirmiş və müxtəlif növ nəqliyyat şəbəkələri yaratmışdır. Bu nəqliyyat şəbəkələrinin

təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ölkə üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin və boru kəmərlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

* nəqliyyatın və nəqliyyatda təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

* nəqliyyat sistemində sərbərlilik hazırlığının təmin edilməsi;

* Avropa-Qafqaz-Asiya və "Şimal-Cənub" beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi;

* nəqliyyat infrastrukturalarının mühafizə sisteminin etibarlılığının təmin edilməsi;

* nəqliyyat infrastrukturalarının təhlükəsizliyinə kənardan təhdid yarada biləcək amillərin aşkarlanması və qarşısının alınması;

* nəqliyyat vasitələri və infrastrukturalarında, o cümlədən boru kəmərlərində terror aktlarının törədilməsində istifadə oluna biləcək vasitələrin dövryyəsinin qadağan olunması və ya bu dövryyəyə ciddi nəzarətin həyata keçirilməsi;

* nəqliyyat obyektlərinin tikintisi və istismarı zamanı sosial və ekoloji mühitə ziyan vurulmasının qarşısının alınması.

Sözgedən vəzifələr Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və digər təhlükəsizlik strukturlarının, habelə aidiyyəti dövlət qurumlarının fəaliyyətində öz əksini tapmalı və onların həyata keçirilməsi üçün adekvat imkanlar yaradılmalıdır.

4.3.10. Fəvqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi

Ətraf mühitlə bağlı olan təbii fəlakətlər və insanların fəaliyyəti nəticəsində baş verən texnogen qəzalar əhalinin sağlamlığına, rifahına və əmlakına ziyan yetirməklə daxili təhlükəsizliyə zərər vura bilər. Bu mənada, onlar ümumi təhlükəsizlik kontekstində nəzərdən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə halların xəbərdar edilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması və əlaqələndirilməsinə məsul olan ayrıca qurum - Fəvqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası böhranların idarə olunması və fəvqəladə halların qarşısının alınması üzrə tədbirlər planlarının hazırlanması ilə bağlı təcrübə qazanılması və informasiya mübadiləsi sahəsində bir sıra dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlıq edir. Bu sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq isə NATO mexanizmləri vasitəsilə geniş inkişaf etdirilir və Azərbaycan Respublikası həmin imkandan fəal istifadəni davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ekoloji problemlərə ciddi yanaşır və ona görə də bu sahədə yaranan və zərər vura bilən təhlükələrdən, risklərdən və təhdidlərdən xəbərdardır. Təbii və texnogen fəlakətlərə və böhran vəziyyətlərinə hazır olmaq və onların qarşısını almaq dövlət üçün əsas məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası ölkə əhalisinə, ərazisinə və iqtisadiyyatına radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi vasitələrlə göstərilən zərərli təsirin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirləri fəal surətdə həyata keçirir.

Strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin, o cümlədən neft və qaz hasilatı və emalı müəssisələrinin, terminalların, magistral boru kəmərlərinin, içməli su mənbələrinin, elektrik stansiyalarının, hidrotexniki qurğuların təbii fəlakətlərdən, texnogen qəzalardan və terror təhlükəsindən müdafiəsi dövlət üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Coğrafi və geoloji şəraitin müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla, ölkə ərazisinin təbii fəvqəladə hallardan mühafizəsi ilə bağlı dağıntılara gətirib çıxara bilən amillərin, o cümlədən zəlzələlər, sellər, subasmalar, sürüşmələr və palçıq vulkanlarının törədə biləcəyi fəsadlar və onların nəticələrinin aradan qaldırılması yolları daim diqqət mərkəzindədir.

Bir neçə iqlim qurşağı ilə əhatə olunan Azərbaycan Respublikası ərazisindəki zəngin bitki və heyvanat aləminin qorunub-saxlanması zəruri şərtidir.

Ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan mənbələrin ləğv olunmasına, Xəzər dənizinin ekoloji problemlərinin aradan qaldırılmasına, onun biomüxtəlifliyinin qorunması və bərpa olunmasına və bununla bağlı digər məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə bitki mühafizəsi vasitələrindən (pestisidlərdən və bioloji preparatlardan) istifadəyə nəzarət, karantin obyekti mənbələrinin vaxtında aşkar edilərək ləğv olunması vacib məsələlərdən biridir.

Əhalinin sağlamlığının qorunması üçün dərmanların keyfiyyətinə nəzarət mexanizmlərinin və saxta dərmanlara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi zəruridir.

4.3.11. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi siyasəti dövlət, ictimai və fərdi informasiya ehtiyatlarının qorunmasına, habelə informasiya sahəsində milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün ölkədə informasiyanın, həmçinin dövlət informasiya ehtiyatlarının müdafiəsi sahəsində milli sistem və informasiya infrastrukturunu inkişaf etdirilir və möhkəmləndirilir. Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən qərarların qəbul edilməsinin informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədi ilə obyektiv və mühüm məlumatlar toplanılır.

Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətinin uzlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması, habelə məxfi informasiyanın mühafizə olunmasının koordinasiyası milli təhlükəsizlik sektorunun bu sahəsində əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan Respublikası öz milli kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətini artıracaq və dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatların mühafizəsi ilə bağlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini davam etdirəcəkdir.

İnformasiya təhlükəsizliyini tənzimləmək məqsədi ilə dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsinin hüquqi mexanizmləri təkmilləşdirilir və informasiya azadlığı təmin olunur. Hüquqi və inzibati mexanizmlər vətəndaşların hüquqlarını və dövlət strukturlarının fəaliyyəti üzərində demokratik nəzarəti təmin edəcəkdir.

Yekun müddəalar

Azərbaycan Respublikasının strateji coğrafi mövqeyi onun Avratlantik məkandakı siyasi və iqtisadi proseslərdə olduqca mühüm rol oynamasını təmin etmişdir. Bu, regiondakı enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində özünü büruzə verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti eyni zamanda, hərbi münaqişələr, beynəlxalq terrorçuluq, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, qeyri-qanuni miqrasiya, insan alveri və narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı, kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir ki, bu da, ölkəni bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə üzləşdirir.

Bu Konsepsiya Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir və dövlətin milli maraqlarının qorunması məqsədi ilə müvafiq dövlət strukturlarının üzərinə xüsusi vəzifələr

qoyur və bu kontekstdə onların laqələndirilmiş fəaliyyətini zəruri edir. Konsepsiya ölkənin daim dəyişən təhlükəsizlik mühitini, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını və təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının hökuməti bu Konsepsiyadan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün müvafiq tədbirlər görəcəkdir. Dövlətin daxili və xarici siyasətinə uyğun olaraq ölkənin təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin edilməsinə şərait yaradılması məqsədi ilə Konsepsiya müntəzəm qaydada yeniləşdirilə bilər. Konsepsiya, həmçinin hərbi doktrina, xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə və nəqliyyat strategiyaları da daxil olmaqla, dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı daha müfəssəl sənədlərin hazırlanması üçün əsasdır.

Təhlükəsizlik sahəsində hazırlanacaq digər konseptual sənədlər ümumi ictimai konsensusu əks etdirməli, real olmalı və bu Konsepsiya ilə birlikdə, ölkədə demokratik, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, demokratik nəzarət altında olan güclü və effektiv təhlükəsizlik sektoru quruculuğuna, davamlı iqtisadi və sosial tərəqqiyə kömək etməlidir.

Dos. Dr. İlham Məzanlı

Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini və Rusiya Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Akademiyasının kütləvi informasiya vasitələri kafedrası üzrə aspiranturasını bitirmişdir. “Mətbuat millətlərarası münasibətlərin təkmilləşdirilməsi amili kimi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir (1991-ci il, Moskva ş.). Tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktorudur.

Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində “Jurnalistika və müasir dövrün global problemləri”, „Jurnalistika və beynəlxalq humanitar hüquq“, „Xarici ölkələrin müasir KİV sistemləri“, „Beynəlxalq həyat məsələlərinin KİV-də işıqlandırılması“ və s. fənlərdən mühazirələr oxuyur.

Söz azadlığı, informasiya hüququ və informasiya təhlükəsizliyi istiqamətlərində elmi tədqiqatlar aparır. Jurnalistikanın aktual problemləri ilə bağlı 50-dən artıq elmi-nəzəri məqalənin, 2 kitabın müəllifidir.